

ปรมัตถโชติกะ

มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา

วิถิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฐิสนธิจตุกกะ

ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑

(หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรี)

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนา

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์

ปรมัตถโชติกะ
มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา
วิมุตตสังคหะ
ภูมิจตุกกะและปฐิสนธิจตุกกะ
ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑
(หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาระดับมัธยมศึกษา)

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

รจนา

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์
(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

ปรมัตถโชติกะ
มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา
ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วิถิมุตตสังคหะ
“ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ”
พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ รจนา

พิมพ์ครั้งที่ ๔ : ๒๗ กันยายน ๒๕๕๖
จำนวนพิมพ์ : ๓,๐๐๐ เล่ม
ตรวจชำระต้นฉบับ : นายจรรุญ ธรรมดา [อัมมาจริยะ]
นายวิโรจน์ คุ่มครอง [ปธ. ๙]
รูปเล่ม/คอมพิวเตอร์ : นายสมควร ถ้วนนอก

พิมพ์ที่ หจก. ทิพย์วิสุทธิ์

เลขที่ ๒๔๐/๑๒๗-๑๒๙ ถนนเจริญสุขนิทวงศ์ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทร. ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๗, ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๙, ๐-๒๔๑๒-๕๐๗๐ โทรสาร. ๐-๒๔๑๒-๗๗๑๐
นายวิสุทธิ์ อัมไพรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๖

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ
พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำปรารภ

หนังสือ**ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ** เป็นหนังสือประกอบการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาระดับเอก (ป.มอ.) (ชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาระดับตรี ของ วิทยาลัยเกษตรกรรมและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่ง**พระสัทธัมมโชติกะเถระ ธัมมาจริยะ** พระเถระชาวพม่าบูรพาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านพระอภิธรรม ท่านได้ใช้ความวิริยะอุตสาหะในการรจนานี้หนังสือภูมิจตุกกะ ปฏิสนธิจตุกกะ ซึ่งว่าด้วยกรรม อันเป็นคำสั่งสอนหลักในพระพุทธศาสนา การศึกษาเรื่องภูมิและการถือกำเนิดที่ถูกต้องจะทำให้ชาวพุทธรู้จักและเข้าใจเกี่ยวกับภพภูมิต่างๆ อันมีความสัมพันธ์กับการปฏิสนธิซึ่งเป็นไปตามกฎแห่งกรรมกับการให้ผลของกรรมดียิ่งขึ้น ไม่ไปโทษเหตุปัจจัยภายนอกอย่างเดียว เพราะเมื่อมีการทำกรรมเกิดขึ้น ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว ผลก็ย่อมจะเกิดขึ้นตามมาเสมอ ทั้งในปฏิสนธิกาล คือในขณะที่สัตว์ถือกำเนิด และในปวัตติกาล คือในขณะหลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ยังกำลังใกล้จะถึงความตาย

การพิมพ์หนังสือ **ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ** ในครั้งนี้ อาจารย์**จรรณู ธรรมดา** รักษาการหัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ และนาย**วิโรจน์ คุ่มครอง** เจ้าหน้าที่ตำราวิชาการประจำวิทยาลัยเกษตรกรรมและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีวิริยะอุตสาหะในการตรวจชำระแก้ไขคำ และข้อความที่ผิดในต้นฉบับเดิม จึงขออนุโมทนากับอาจารย์**จรรณู ธรรมดา** และนาย**วิโรจน์ คุ่มครอง** เป็นอย่างยิ่ง ในการตรวจชำระหนังสือ**ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ** เพื่อให้หนังสือมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ถ้าหากท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา พบเห็นความบกพร่องของหนังสือเล่มนี้ กรุณาแนะนำเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องสมบูรณ์ในโอกาสต่อไป

พระมหา**อำนาจ วิสุทฺโธ**

ผู้อำนวยการวิทยาลัยเกษตรกรรมและสหกรณ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑ กันยายน ๒๕๕๐

คำชี้แจง

(ของผู้ตรวจชำระ)

[ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๖-๗]

ความเป็นมาก่อนมีการตรวจชำระ

ภูมิจตุกกะ - ปฏิสันธิจตุกกะ ที่เคยได้รับการจัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ กำลังใกล้จะหมด ทางมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ โดยคุณหญิงสำหรับ จิตตินันท์ และคุณสุทธิเพ็ญ สัมมาวิภาวิกุล ได้มอบหมายให้ผู้ตรวจช่วยแก้ไขข้อความพระบาลี

ความจริง หนังสือเล่มนี้ เคยได้รับการจัดพิมพ์มาแล้วถึง ๕ ครั้ง **ท่านพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ** ได้รจนาคัมภีร์นี้ไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ วิธีการรจนาของท่านเป็นไปแบบบูรณาการคือผสมผสานด้วยเนื้อหาพระอภิธรรมและพระสูตร จึงทำให้หนังสือสมบูรณ์ด้วยเนื้อหาสาระที่น่าสนใจ อ่านแล้วทำให้รู้สึกเพลิดเพลินเจริญกุศลยิ่งหากได้รับการจัดรูปแบบอย่างเป็นระบบและมีการปรับปรุงสำนวนภาษาบ้าง ก็จะทำให้เป็นตำราที่ทรงคุณค่าเป็นที่น่าเชื่อถือแก่ผู้รู้ทั้งหลาย

ขอบเขตในการปรับปรุง

ในช่วงที่ทำการตรวจชำระนั้นพบว่านอกจากจะมีผิดที่คำบาลีแล้วยังมีผิดพลาดที่ภาษาไทยด้วย จึงได้ตัดสินใจตรวจชำระทั้งสองภาษาตามสมควรแก่เหตุ จะอย่างไรก็ตาม การแก้ไขปรับปรุงต้นฉบับนั้นมุ่งเน้นไปที่ภาษาบาลีเป็นหลัก ส่วนภาษาไทยจะคงสำนวนเดิมไว้ ยกเว้นคำบางคำที่เห็นว่าหากเปลี่ยนแล้วไม่กระทบต่อเนื้อหา ก็จะเปลี่ยน เช่น คำว่าอสุรา ในภาษาไทยไม่นิยมใช้ จึงได้เปลี่ยนเป็น “**อสูร**” ทั้งนี้เพราะผู้ตรวจเห็นว่าคำที่มีลักษณะเช่นนี้ น่าจะติดมาจากคำพม่าไม่เหมาะที่จะใช้เป็นสำนวนไทย

ประเภทคำที่เย็นเยื่อ คำไม่ชัดเจน คำสลับลำดับ คำที่ใช้ไม่เหมาะสมกับระดับบุคคล และคำที่ใช้ไม่ถูกหลักภาษา จะได้รับการปรับปรุงแก้ไขบ้างเป็นบางคำ

เกี่ยวกับหัวข้อเรื่องที่มีคำว่า **แสดง** ได้มีการตัดคำว่า **แสดง** ออก เพราะเห็นว่าเป็นคำกริยา ไม่ควรวางไว้หน้าประโยค

ในส่วนคำลงท้ายที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “จบ” ก็ได้มีการปรับตำแหน่งให้ไปอยู่ด้านหลัง บางครั้งก็มีการเพิ่มคำเชื่อม ในกรณีทีอ่านแล้ว ปรากฏว่าข้อความดังกล่าวมีความหมายไม่เชื่อมกัน

สรุปแล้ว การตรวจชำระในครั้งนี้ มิได้ทำโดยพลการ แต่เป็นหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ผู้สอน หรือเจ้าหน้าที่ตำราวิชาการ

อนึ่ง การตรวจชำระในครั้งนี้ ๖ ผู้ตรวจได้ทำการสอบเทียบหลักฐานที่พระอาจารย์ผู้รจนาท่านอ้างไว้กับต้นฉบับบาลี โดยมีการแก้ไขปรับปรุงคำบางคำที่เห็นว่าผิดจากต้นฉบับ ในการเปลี่ยนบรรณานุกรมเป็นฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นั้นได้รับความอนุเคราะห์จากอาจารย์รังษี สุทนธ์ ป.ธ. ๙, พธ.ม. ช่วยปรับเปลี่ยน โดยมี คุณหญิงสำหรี จิตตินันท์ แม่ชีระเบียบ แท่นนิล ได้ช่วยตรวจแก้ต้นฉบับในเบื้องต้น คุณเบญจรงค์ เตียงพิทักษ์ และคุณชุตินา อินทรลักษณ์ ช่วยตรวจแก้คำผิดก่อนที่จะส่งโรงพิมพ์ คุณสุทธิเพ็ญ สัมมาวิภาวิกุล ช่วยอำนวยความสะดวกตามสมควร

สำหรับในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๗ นี้ ผู้ตรวจชำระได้อาศัยฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ เป็นต้นฉบับในการตรวจ โดยมีอาจารย์วิโรจน์ คุ่มครอง (ปธ. ๙) เจ้าหน้าที่ตำราวิชาการเป็นผู้ช่วยตรวจ

ความผิดพลาดอันใดที่เกิดจากการตรวจชำระครั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นโดยเจตนาหรือพลั้งเพลอ ผู้ตรวจชำระขออภัยรับผิดแต่เพียงผู้เดียว และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะได้รับความเมตตาจากท่านผู้รู้ทุกๆ ท่าน และหวังว่าการตรวจชำระในครั้งนี้จะช่วยเป็นสื่อการเรียนการสอนแก่ครูอาจารย์ นักศึกษาพระอภิธรรมทุกๆ ท่านได้ดีกว่าเดิม

นายจำรูญ ธรรมดา [ธัมมาจริยะ]

รก. หัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๑

คำนำ

(ของผู้รจนา)

ธรรมชาติของดีมีค่าสูงนั้น ย่อมรักษาได้ยาก ต้องอาศัยผู้ที่เข้าใจในการรักษา มีความสนใจ และต้องเป็นผู้มีบุญบารมี ครบลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้แล้วจึงจะสามารถรักษาสິงมีค่านั้น ให้ดำรงอยู่ได้ถาวรไม่สูญหาย ถ้าขาดผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ สมบัติที่มีค่าเหล่านั้นก็จะค่อยๆ สูญหายไป ดังเช่นผู้ที่ได้รับทรัพย์สมบัติอันเป็นมรดกจากบิดามารดาหรือญาติ บางคนก็สามารถปกครองทรัพย์สมบัตินั้นไว้ได้เป็นอย่างดีไปจนตลอดลูกหลาน ทั้งนี้ก็เพราะผู้นั้นเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการนั่นเอง บางคนเมื่อได้รับมรดกตกทอดมาแล้ว ก็ไม่สามารถจะปกป้องรักษาทรัพย์สมบัตินั้นไว้ได้โดยถูกอัครภัยบ้าง โจรภัยบ้าง อุทกภัยบ้าง ราชภัยบ้าง ข้อนี้ฉันใดในด้านวิชาความรู้ที่สำคัญๆ ระเบียบประเพณีที่ดีงามก็เช่นเดียวกัน ถ้าขาดผู้เข้าใจรักษาแล้ว วิชาความรู้ที่ดีๆ หรือระเบียบประเพณีที่ดีก็ย่อมค่อยๆ สูญหายไปกลับได้แต่วิชาความรู้ และระเบียบประเพณีที่เกี่ยวกับการบำรุงตัณหา มานะ ทิฏฐิ เข้ามาแทน ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีบุคคลที่เข้าใจ และสนใจในการรักษาสິงเหล่านี้ไว้ให้มากขึ้นเพื่อช่วยกันระวังรักษาให้สิ่งที่ดีงามเหล่านั้นตั้งมั่นดำรงอยู่ได้

ในปัจจุบันนี้ ระเบียบประเพณีที่ดีงาม และวิชาความรู้ในด้านพุทธศาสนาก็ค่อยๆ สูญหายไปไม่ใช่น้อย ทั้งนี้ก็เป็นเพราะหมู่ชนในประเทศนั้นๆ ขาดความรู้ความเข้าใจ หรือขาดความเอาใจใส่ต่อการรักษา หรือไม่มีบุญวาสนาที่จะรักษาเอาไว้ได้นั่นเอง ดังเช่นในประเทศอินเดีย แต่เดิมนั้นวิชาความรู้ในด้านพุทธศาสนาก็ดี การปฏิบัติในสมณวิปัสสนาก็ดี หรือระเบียบประเพณีที่ประเพณีปฏิบัติกันตามปกติก็ดี มีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนั้น แต่ในปัจจุบันนี้ความเจริญต่างๆ เหล่านั้น ได้สูญหายไปจนเกือบสิ้นแล้ว ซึ่งเมื่อได้แลเห็นความเป็นไปของชนทั้งหลายที่อยู่ในประเทศนั้นในเวลานี้แล้ว ก็ไม่น่าเชื่อเลยว่า จะเคยเป็นประเทศที่มีพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก่อน เพราะได้ประสบแต่วิชาความรู้และระเบียบประเพณี ตลอดจนการประเพณีปฏิบัติที่เป็นของเก่าและของใหม่ ซึ่งเกี่ยวกับการบำรุงบำเรอตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นส่วนมาก ความเป็นไปเช่นนี้ หากจะเป็นแต่เฉพาะในประเทศอินเดียเท่านั้นก็หามิได้ แม้ในประเทศอื่นที่เคยเจริญด้วยวิชาความรู้ และการปฏิบัติสมณวิปัสสนา ระเบียบประเพณี ตลอดจนมรรยาทของชนที่อยู่ในประเทศนั้น บางสิ่งบางอย่างก็สูญหายไปเช่นเดียวกัน ลัทธิอื่นๆ บ้าง วิชาความรู้ต่างๆ บ้าง ระเบียบ ประเพณีอย่างอื่นๆ บ้าง เข้ามา

แทนที่หมด ชนรุ่นหลังๆ ไม่มีใครได้รู้เรื่องราวโดยถ้อยคำพวกกันเข้าใจไปตามความคิดเห็นของผู้มีอำนาจที่กำลังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

วิชาความรู้ และการประพฤติปฏิบัติในด้านพุทธศาสนาที่มีคุณค่ายอดเยี่ยมนั้นได้แก่วิชาความรู้ในพระอภิธรรม และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง ที่อาตมภาพกล่าวมาเช่นนี้ มิใช่เป็นเพราะอาตมภาพเป็นอาจารย์สอนพระอภิธรรมจึงได้กล่าวเช่นนี้ อาตมภาพกล่าวไปตามความเป็นจริง ตามหลักของพุทธภาษิตและอรรถกถาฎีกา ผลที่ได้รับจากการศึกษาพระอภิธรรม และปฏิบัติวิปัสสนาธรรมนั้น ก็ปรากฏอยู่ในหมู่พุทธมามกะชนเป็นพยานหลักฐานอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวขยายความให้มากมาย สำหรับผลเสียที่ได้รับจากการศึกษา และการปฏิบัติของผู้ที่ไม่กระทำจริงจัง ทั้งมีจิตใจไม่บริสุทธิ์นั้น ก็ย่อมมีบ้างเป็นธรรมดา แต่ก็ไม่ใช่เป็นจำนวนมาก เพราะถึงในสมัยพุทธกาล เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่นั้น ผลเสียเหล่านี้ก็มีอยู่ทั้งในหมู่บรรพชิต และคฤหัสถ์

ความเห็นของอาตมภาพดังกล่าวมาแล้วนี้แหละ เป็นต้นเหตุที่ทำให้อาตมภาพพยายามสอนและแต่งปกรณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระอภิธรรม และแนวทางปฏิบัติวิปัสสนามาเป็นเวลา ๑๒ ปี โดยมุ่งหวังที่จะให้ผู้สนใจศึกษาในธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้รู้ถึงธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้ง อันได้แก่พระอภิธรรมนี้

ปกรณ์เล่มนี้ เป็นหลักสูตรในการเรียนพระอภิธรรมชั้นมัชฌิมาภิกขมิกะตรี และชั้นอาจารย์อภิธรรมิกะโท และปกรณ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ก็โดยอาศัยความร่วมมือของนักศึกษาคือ ในด้านการเรียบเรียงนั้น คุณวรรณ โกเมศ เป็นผู้ช่วยในด้านการเงิน ก็ได้มีนักศึกษาหลายท่านได้ร่วมกันบริจาค ซึ่งอาตมภาพขออนุโมทนา และขอให้พรดังต่อไปนี้

เต อตถลทฐา สุชิตา วิรุฬฺหา พุทฺธสาสเน

อโรคา สุชิตา โหนตุ สห สพฺเพติ ฌาติภิก

ขอท่านเหล่านั้นจงเป็นผู้เข้าถึงซึ่งความเจริญ และความสุกายสบายใจแล้ว จงเป็นผู้เจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งๆ ขึ้น จนกระทั่งได้บรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนาและจงเป็นผู้ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ วิตกกังวลแต่อย่างใดๆ มีแต่ความสุขใจตลอดมวลญาติทั้งหลายทั้งที่เป็นฝ่ายบิดาและมารดาพร้อมกันทุกท่านเทอญ.

พระสัทธัมมโชติกะ ัมมาจริยะ

๑๕ กรกฎาคม ๒๕๐๓

สารบัญ

อภิธานมัตถสังคหะ[บาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ].....	๑
อนุสนธิและปฏินญา.....	๑
มาติกาจตุกกะ.....	๑
ภูมิจตุกกะ.....	๑
ภูมิ ๔ [โดยย่อ].....	๑
กามาวจรภูมิ ๑๑.....	๒
- อบายภูมิ ๔.....	๒
- กามสุคติภูมิ ๗.....	๒
รูปาวจรภูมิ (รูปภูมิ) ๑๖.....	๒
สุทธาวาสภูมิ ๕.....	๓
อรุปาวจรภูมิ (อรุภูมิ) ๔.....	๓
คาถาสังคหะ แสดงบุคคลต้องห้ามในแต่ละภูมิ.....	๓
อบายภูมิ ๔ [ปทัชฌะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ° และอธิบายบทว่าอบายภูมิ].....	๕
ปทัชฌะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ และอธิบายบทว่านिरย โดยพิสดาร.....	๕
มหานรค ๔ ชุม.....	๖
อุสสทนรค ๕ ชุม.....	๖
ที่ตั้งแห่งมหานรค ๔ ชุม.....	๗
ที่ตั้งแห่งอุสสทนรค ๕ ชุม.....	๘
ยมราชและนिरยบาล.....	๘
เทวทูต ๕ จำพวก.....	๑๑
ที่มาในพระบาลีอุปปริณณาสและอัฐรูกถา ๒.....	๑๑
วจนัตถะและคำอธิบายโดยพิสดาร มหานรค ๔ ชุม โดยลำดับ.....	๑๕
- ลัญชีวนรค.....	๑๕
- กาฬสูตตนรค.....	๑๕

- ลังฆาตนรก.....	๑๖
- โรรูนรก (ฐุมโรรู่หรือจุฬโรรู่).....	๑๖
- มหาโรรูนรก (ชาลโรรู่).....	๑๗
- ตาปนนรก(จุฬตาปนะ).....	๑๗
- มหาตาปนนรก (ปตาปนะ).....	๑๗
- อวีจिनรก.....	๑๘
อุสสทนรก ๕ ชุม.....	๑๙
- คุถนรก.....	๑๙
- กุกกุลนรก.....	๑๙
- ลิมพลินนรก.....	๑๙
- อลปีตตวนนรก.....	๒๐
- เวตตรณีนรก.....	๒๐
ประเภทแห่งอวีจिनรก.....	๒๑
การจำแนกโทษของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องไปสู่นรก.....	๒๑
คำถามคำตอบที่เกี่ยวเนื่องด้วยนรก.....	๒๔
นรกสุนัขต่าง.....	๒๕
นรกแผ่นดินเหล็ก.....	๒๕
นรกหลุมถ่านเพลิง.....	๒๕
โลหภูมิที่ ๑.....	๒๖
โลหภูมิที่ ๒.....	๒๖
นรกแม่น้ำขี้เถ้าร้อน.....	๒๖
นรกอาวุธต่างๆ.....	๒๖
นรกกองเนื้อ.....	๒๗
นรกอุจจาระปัสสาวะ.....	๒๗
นรกเลือดหนอง.....	๒๗

นรกเบ็ดเหล็ก.....	๒๗
นรกภูเขาเหล็ก.....	๒๘
สัตว์นรกที่มีศีรษะทิ่มลง.....	๒๘
นรกป่าไม้จ้าว.....	๒๙
สัตว์ที่กำลังเสวยทุกข์อยู่ในประเทศส่วนหนึ่งแห่งอวีจินรก.....	๒๙
โทษและการเสวยทุกข์ในปาสานิรยะ.....	๒๙
โทษและการเสวยทุกข์ในอปราชิตนิรยะ.....	๓๐
โทษและการเสวยทุกข์ในนรกทั้ง ๑๐ มีอัปพทนรกเป็นต้น.....	๓๐
อธิบายชื่อแห่งนรกทั้ง ๑๐ มีอัปพทนรกเป็นต้น.....	๓๑
ความทุกข์และการอยู่ในนรกโดยไม่แน่นอน.....	๓๑
- พระเทวทัต.....	๓๑
- คาถาที่พระเทวทัตบูชาพระพุทธเจ้าในขณะที่กำลังถูกรรณีสืบ.....	๓๒
- เรื่องพระเจ้าทัณฑกั.....	๓๒
- เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี.....	๓๗
- เรื่องพระเจ้าโจรนาคะ.....	๓๗
- นรกบางแห่งที่บุคคลฆ่าพ่อแม่แล้วต้องไปเสวยทุกข์.....	๓๘
- เรื่องพระเจ้านาฬิเกระ.....	๓๘
- เรื่องพระเจ้าอัชชุนะ.....	๓๙
- เรื่องพระเจ้ามัชฌะ.....	๓๙
- เรื่องพระเจ้าทสภาคะ.....	๔๐
- เรื่องพระเจ้าอุปวระ.....	๔๑
- เรื่องนางเรวดี.....	๔๕
- เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู.....	๔๗
ดิรัจฉานภูมิปัทมเจตนะ ปทสัณณิณะ วจนัตตะ.....	๔๘
การจำแนกดิรัจฉานบท โดยนัยแห่งไวยากรณ์.....	๔๘

วจนัตถะของติรัจฉานโยนิบท.....	๕๘
พญานาค ๔ ประเภท ๑๐๒๔ ชนิด.....	๕๐
สาเหตุที่ทำให้พญานาคคืนสภาพเป็นพญานาค ๕ อย่าง.....	๕๒
บุคคลที่ไม่มีการกระทำเป็นอันตรายต่อมรรคผล	
แต่ก็จัดเข้าในประเภทติรัจฉาน.....	๕๓
อายุของพญานาค.....	๕๔
กินนร.....	๕๔
ราชสีห์.....	๕๕
เรื่องพญาครุฑ.....	๕๖
เรื่องช้าง.....	๕๖
สัญญาที่ปรากฏแก่ติรัจฉาน.....	๕๗
เปตติวิสัยภูมิ ปทังเจตะ ปทลัมพันธะ วจนัตถะ.....	๕๘
เปรตประเภทต่างๆ ที่มาในพระคัมภีร์.....	๕๙
เปรต ๑๒ ชนิดที่มาในโลกบัญญัติปกรณ์และฉคตปิปปณีปกรณ์.....	๕๙
วจนัตถะของเปรตทั้ง ๑๒ จำพวก โดยลำดับ.....	๖๐
ที่อยู่ของเปรต ๑๒ จำพวกกับเจ้าแห่งเปรต.....	๖๑
เปรต ๔ ประเภทที่มาในเปตวัตถุอัฐกถา.....	๖๑
วจนัตถะของเปรต ๔ ประเภท.....	๖๒
เปรตจำพวกที่พระโพธิสัตว์ไม่ไปเกิด.....	๖๒
ภพชาติที่พระโพธิสัตว์ไม่อุบัติ.....	๖๓
เปรต ๒๑ จำพวก ที่มาในวินัยและพระบาลีลักษณะสังยุต.....	๖๓
ความเป็นอยู่ของเปรตต่างๆ.....	๖๔
กาลกัญจิกเปรต.....	๖๔
เปรตหมู.....	๖๕
เวมานิกเปรต.....	๖๖

เปรตหญิงผู้หนึ่ง.....	๖๖
โลมเฝ้าทรัพย์.....	๖๘
เปรตงู.....	๖๙
เปรตหนู.....	๖๙
เปรต ๘๔,๐๐๐.....	๗๐
เปรตที่รับส่วนบุญได้.....	๗๒
เรื่องสัตว์ที่ตายไปแล้วรับส่วนบุญไม่ได้.....	๗๒
อสุรภูมิ ปทังคะ ปทสัมพันธะ วจนัตตะ.....	๗๔
การจำแนกสัตว์ที่เรียกว่าอสุระ (อสุร).....	๗๕
เปตติอสุระ ๓ จำพวก.....	๗๖
นिरยอสุระหนึ่งจำพวก.....	๗๗
ประวัติของเทวดาชั้นดาวดึงสา (ดาวดึงส์)	
ที่กระทำสงครามกับเทวอสุระ(เทพอสุร) ๕ จำพวก.....	๗๘
โทษที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในอสุรภูมิ.....	๘๒
การจำแนกอบายภูมิทั้ง ๔ ที่เป็นทุกข์โดยตรงและโดยอ้อม.....	๘๒
คำอธิบายประเภทของทุกข์และสุขคติ.....	๘๓
ทุกข์และประเภทของคติ.....	๘๓
ความหมายของทุกข์.....	๘๔
ประเภทของทุกข์.....	๘๔
ความหมายของสุขคติ.....	๘๕
ประเภทของสุขคติ.....	๘๕
กามสุขคติภูมิ ๗.....	๘๖
คำอธิบายกามสุขคติภูมิ ๗ ภูมิโดยพิสดาร.....	๘๖
วจนัตตะของกามสุขคติ.....	๘๖
มनुสสภูมิ.....	๘๗

วจนัดถะและคำอธิบายมนุสสภูมิบทโดยพิสดาร.....	๔๗
คุณสมบัติ ๓ ประการของคนชมพูทวีป.....	๙๒
เหตุที่พระโพธิสัตว์ไม่อยู่จนสิ้นอายุกับในเทวโลก.....	๙๓
คุณสมบัติ ๓ ประการของชาวอุตตรกुरु.....	๙๔
คติภพ (ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกुरु.....	๙๔
คำอธิบายพิเศษในเรื่องคติภพ (ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกुरु.....	๙๔
ที่อยู่ของมนุษย์.....	๙๕
เกณฑ์อายุของมนุษย์ในทวีปทั้ง ๔.....	๙๕
พุทธภาษิตที่ทรงแสดงเรื่องโลก.....	๙๖
เทวภูมิ ๖.....	๑๐๐
แสดงความเกี่ยวเนื่องด้วยเทวภูมิ ๖ ชั้น โดยลำดับ ตามอรรถกถาฎีกา.....	๑๐๐
จาตุมหาราชิกาภูมิ.....	๑๐๐
เทวดาที่มีใจโหดร้าย.....	๑๐๕
คันธรกษคันธัพพเทวดา.....	๑๐๖
ดาวดึงส์ภูมิ.....	๑๑๐
วจนัดถะและคำอธิบาย “ดาวดึงส์” อีกนัยหนึ่ง.....	๑๑๑
อัฐารมณต่างๆ ที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์.....	๑๑๔
เรื่องพระอินทร์ที่มีนามว่าลักกะ.....	๑๑๙
เรื่องเกี่ยวกับศาลาสุธัมมา.....	๑๒๒
เรื่องพระอินทร์ทรงบำเพ็ญกุศลในพระพุทธานุศาสนนา.....	๑๒๔
เรื่องท้าวสักกเทวราชเป็นโสดาบัน.....	๑๒๖
เรื่องอสุรินทราหู.....	๑๒๖
ยามาภูมิ.....	๑๒๘
ดุสิตภูมิ.....	๑๓๐
นิมมานรดีภูมิ.....	๑๓๑

ปรณิมิตวสวัตตีภูมิ.....	๑๓๑
ผู้ปกครองเทวภูมิทั้ง ๖ ชั้น.....	๑๓๒
การเสวยกามคุณของบรรดาเทพบุตร เทพธิดา ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น.....	๑๓๓
เทวโลกมีอริยบุคคลมากกว่ามนุษย์โลก.....	๑๓๕
คุณสมบัติเพื่อความเป็นอริยะ.....	๑๓๖
ปธานียังคะ ๕.....	๑๓๗
ความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในมนุษย์โลกและในเทวโลก.....	๑๓๘
รูปาวจรภูมิ ๑๖.....	๑๓๘
ปฐมฌานภูมิ ๓.....	๑๔๐
- พรหมปารีสขชาภูมิ.....	๑๔๐
- พรหมบุโรหิตาภูมิ.....	๑๔๐
- มหาพรหมภูมิ.....	๑๔๑
ที่ตั้งแห่งปฐมฌานภูมิ ๓.....	๑๔๒
ทุติยฌานภูมิ ๓.....	๑๔๓
- ปริตตภาภูมิ.....	๑๔๓
- อปปมาณาภูมิ.....	๑๔๓
- อาภัสสรภูมิ.....	๑๔๓
ตติยฌานภูมิ ๓.....	๑๔๔
- ปริตตสุภาภูมิ.....	๑๔๔
- อปปมาณสุภาภูมิ.....	๑๔๔
- สุภิกิณหาภูมิ.....	๑๔๕
จตุตถฌานภูมิ ๗.....	๑๔๖
- เวทปผลาภูมิ.....	๑๔๖
- อสณณสตตภาภูมิ.....	๑๔๗
สุทธาวาสภูมิ ๕.....	๑๔๙

- อวิหาภูมิ.....	๑๔๙
- อตปปาภูมิ.....	๑๕๐
- สุตัสสาภูมิ.....	๑๕๐
- สุตัสสีภูมิ.....	๑๕๑
- อกนิฐฐาภูมิ.....	๑๕๑
ความต่างกันแห่งชื่อของพรหมที่อยู่ในรูปาวจรภูมิ ๑๕ ชั้น.....	๑๕๓
ปุชนียสถานสำคัญที่อยู่ในชั้นอกนิฐฐาภูมิ.....	๑๕๔
ทิพยสมบัติของพรหม.....	๑๕๔
สหัมปติพรหม.....	๑๕๕
อรูปาวจรภูมิ ๔.....	๑๕๖
ความต่างกันระหว่างมนุษย์ภูมิกับอเวจีมหานรก.....	๑๕๗
การจำแนกบุคคลและภูมิตามคาถาสังคหะ.....	๑๕๗
บุคคล ๑๒ จำพวก.....	๑๖๐
บุคคล ๒๑๔ จำพวกที่อยู่ใน ๓๑ ภูมิ.....	๑๖๒
สัตตาวาสภูมิ (ที่อาศัยของสัตว์) ๙.....	๑๖๒
ความเป็นไปแห่งรูปร่างสัณฐานและปฏิสนธิวิญญาณ.....	๑๖๓
วิญญาณจิตติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ) ๗.....	๑๖๓
เวลาที่ว่างจากพรหมในสุทธาวาสภูมิ.....	๑๖๕
นานาวาทะเกี่ยวกับการจัดสุทธาวาส.....	๑๖๕
ภูมิที่อริยบุคคลได้ไปบังเกิดแล้ว จะไม่กลับไปบังเกิดในภูมิอื่นๆ อีกต่อไป.....	๑๖๖
การเกิดขึ้นของพรหมเป็นพิเศษ.....	๑๖๘
ยอดของพรหมภูมิที่เรียกว่า ภวคคะ.....	๑๖๘
การจำแนกบุคคล ๑๒ โดยชาติเขตและอาณาเขต.....	๑๖๘
ประเภทแห่งกัมม์และความเป็นไปแห่งกัมม์ที่ถูกทำลายและกัมม์ที่สร้างขึ้นใหม่.....	๑๖๙
สุญญกัมม์ ๔.....	๑๗๒

อสุญญกัป ๕.....	๑๗๒
สังวัฏฏสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลาย (โดยพินีสตาร์).....	๑๗๓
เขตของพระพุทธรเจ้า ๓.....	๑๗๕
กำหนดเวลาแห่งการพินาศของโลก.....	๑๗๖
เหตุที่ทำให้โลกพินาศ.....	๑๗๖
โกลาหล ๕.....	๑๗๗
รายละเอียดเกี่ยวกับโลกที่ถูกทำลายด้วยไฟ.....	๑๗๗
ลำดับการเกิดของดวงอาทิตย์ที่เผาโลก.....	๑๘๐
การก่อตัวขึ้นใหม่ของจักรวาล.....	๑๘๒
กำหนดสงไขยกัปทั้ง ๔.....	๑๘๓
โลกถูกทำลายด้วยน้ำ.....	๑๘๓
โลกถูกทำลายด้วยลม.....	๑๘๔
ความต่างกันระหว่างพระอาทิตย์และพระจันทร์.....	๑๙๐
ความมืดและความสว่างของทวีปทั้ง ๔ ในเวลา ๑ ปี.....	๑๙๔
เรื่องสุริยคราสและจันทรคราส.....	๑๙๕
เรื่องทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และป่าหิมพานต์.....	๑๙๗
บรรณานุกรม.....	๒๐๖
ปฏิสนธิจตุกกะ.....	๒๐๗
ปฏิสนธิ ๔ อย่าง.....	๒๐๗
กามปฏิสนธิ ๑๐.....	๒๐๗
- อปายปฏิสนธิ ๑.....	๒๐๗
- กามสุคติปฏิสนธิ ๙.....	๒๐๗
อายุโดยประมาณของกามบุคคล.....	๒๐๘
อายุของปรณิมิตวสวัตตีเทวดาเทียบกับอายุของมนุษย์.....	๒๐๙
รูปปฏิสนธิ ๖ ประการ.....	๒๐๙

อายุโดยประมาณของรูปบุคคล.....	๒๑๐
อรุณปฏิสนธิ ๔.....	๒๑๑
อายุโดยประมาณของอรุณบุคคล.....	๒๑๑
จิต ๓ อย่าง ที่มีองค์ธรรมและอารมณ์อย่างเดียวกัน เฉพาะชาติเดียว.....	๒๑๒
อธิบายขยายความตามหัวข้อบาลี.....	๒๑๒
รวมเป็นปฏิสนธิ ๔ อย่าง.....	๒๑๓
วณัตถะและคำอธิบายบุคคลที่ปฏิสนธิ ด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก	
๑๑ จำพวก.....	๒๑๓
- ขจจนฺธิ.....	๒๑๓
- ขจจพริฐ.....	๒๑๕
- ขจจฆานก.....	๒๑๕
- ขจจมุค.....	๒๑๕
- ขจจขฬิ.....	๒๑๕
- ขจจุมมตตก.....	๒๑๖
- ปณทก.....	๒๑๖
บัณเฑาะก์ ๕ พวก.....	๒๑๖
- อุภโตพยณชนก.....	๒๑๗
- นปฺสก.....	๒๑๘
- มมม.....	๒๑๙
- วินิปาติกอสุร.....	๒๑๙
อายุโดยประมาณของกามบุคคล.....	๒๒๐
พวกสัตว์ดิรัจฉาน.....	๒๒๓
พวกมนุษย์.....	๒๒๓
ความเป็นไปแห่งชาวอุตตรกुरु.....	๒๒๖
ความเป็นไปของมนุษย์ในชมพูทวีป.....	๒๒๘

เวลาที่พระศรีอารียเมตไตรยอุบัติขึ้นในมนุษยโลก.....	๒๓๑
วินิปาติกอสูตร.....	๒๓๓
รูปปฏิสนธิ ๖.....	๒๓๗
อายุโดยประมาณของรูปบุคคลทั้ง ๑๖.....	๒๔๐
อรุปปฏิสนธิ ๔ อย่าง.....	๒๔๒
อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๒ - ๒๓.....	๒๔๒
ความลำบากที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร.....	๒๔๓
อริยทรัพย์ ๗.....	๒๔๔
อธิบายคาถาสังคหะ.....	๒๔๔
รายนามผู้ร่วมบริจาคเป็นเจ้าภาพพิมพ์.....	๒๔๖

ปรมัตถโชติกะ

มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา

วิถิมุตตสังคหะ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อภิธรรมมัตถสังคหะ [บาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ]

อนุสนธิและปฏินุญา

๑. วิถิจิตฺตวเสเนว ปวตฺตียมุทฺติโร
ปวตฺติสงฺคโห นาม สุนฺธิยํ ทานิ วุจฺจติ.

ข้าพเจ้าได้แสดงปริจเฉทที่ ๔ อันมีชื่อว่า วิถีสังคหะ ว่าด้วย
ความเป็นไปของวิถิจิตในปวัตติกาลไว้แล้ว บัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดง
ปริจเฉทที่ ๕ อันมีชื่อว่า วิถิมุตตสังคหะ ว่าด้วยความเป็นไปของ
จิตในปฏิสันธีกาล ต่อไป

มาติกาจตุกกะ

๒. จตฺสฺส โภมิโย จตฺตพฺพิธา ปฏิสันฺธิ จตฺตาริ กมฺมานิ จตฺธา มรณฺอุปฺตติ
เจติ วิถิมุตฺตสงฺคเห จตฺตาริ จตฺตูกานิ เวทิตพฺพานิ.

ในวิถิมุตตสังคหะ พึงทราบว่ามีจตุกกะ ๔ ประการ คือ ภูมิจตุกกะ ปฏิสันธิ-
จตุกกะ กัมมจตุกกะ มรณุปัตติจตุกกะ

ภูมิจตุกกะ

ภูมิ ๔ [โดยย่อ]

๓. ตตฺถ อปายภูมิ กามสฺสคติภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ เจติ จตฺสฺส
ภุมฺมิโย นาม.

ในบรรดาตุกกะ ๔ ประการเหล่านั้น ชื่อว่า ภูมิ ๔ ได้แก่ อบายภูมิ ๑
 กามสุคติภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑ อรูปาวจรภูมิ ๑ รวมเป็นภูมิ ๔

กามาวจรภูมิ ๑๑

อบายภูมิ ๔

๔. ตาสุ นรโย ตีรจณานิโย เปตติวิสโย อสุรกายโย เจติ อบายภูมิ
 จตุพพิชา โหติ.

ในบรรดาภูมิ ๔ อย่างนั้น อบายภูมิมี ๔ ภูมิ คือ นรก ๑ กำเนิดตีรจณาน ๑
 เปตติวิสัย ๑ อสุรกาย ๑

กามสุคติภูมิ ๗

๕. มนุสสา จาตุมหาราชิกา ดาวตีสสา ยามา ตุสสิตา นิมมานรติ
 ประนิมิตวสวัตตี เจติ กามสุคติภูมิ สตตวิชา โหติ.

กามสุคติภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ มนุสสภูมิ ๑ จาตุมหาราชิกาภูมิ ๑ ดาวตีส-
 ภูมิ ๑ ยามาภูมิ ๑ ตุสสิตาภูมิ ๑ นิมมานรติภูมิ ๑ ประนิมิตวสวัตตีภูมิ ๑

๖. สา ปนายเมกาทสวโรปิ กามาวจรภูมิจุจเว สงฺขํ คจฺจติ.

ทั้ง ๑๑ ภูมิดังกล่าวมาแล้วนั้น รวมเรียกว่ากามาวจรภูมิ (หรือกามภูมิ) ด้วย
 ประการฉะนี้

รูปาวจรภูมิ (รูปภูมิ) ๑๖

๗. พรหมปาริสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมมา เจติ ปจฺมชฺฌานภูมิ.

ปจฺมชฺฌานภูมิ ๓ ได้แก่ พรหมปาริสัชชาภูมิ ๑ พรหมบุโรหิตาภูมิ ๑ มหา
 พรหมภูมิ ๑

๘. ปริตตภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา เจติ ทุตฺติยชฺฌานภูมิ.

ทุตฺติยชฺฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ปริตตภาภูมิ ๑ อัปปมาณาภาภูมิ ๑ อาภัสสรภูมิ ๑

๙. ปริตตสุภา อปฺปมาณสุภา สุกกิงหา เจติ ตติยชฺฌานญมิ.

ตติยฌานญมิ ๓ ได้แก่ ปริตตสุภาญมิ ๑ อปฺปมาณสุภาญมิ ๑ สุกกิงหาญมิ ๑

๑๐. เวทปฺพลา อสณฺณสตฺตา สุตฺถาวาสา เจติ จตุตฺถชฺฌานญมิตฺติ ฐปาวจร
ญมิ โสฬสวโร โทติ.

จตุตฺถฌานญมิ ๗ ได้แก่ เวทปฺพลาญมิ ๑ อสณฺณสตฺตญมิ ๑ สุตฺถาวาสนญมิ ๕
รวมเป็น ฐปาวจรญมิ ๑๖

สุตฺถาวาสนญมิ ๕

๑๑. อวิหา อตฺปฺปา สุตฺตสสา สุตฺตสสี อกนิจฺจา เจติ สุตฺถาวาสนญมิ ปณฺจวโร
โทติ.

สุตฺถาวาสนญมิมิ ๕ ญมิ คือ อวิหาญมิ ๑ อตฺปฺปาญมิ ๑ สุตฺตสสาญมิ ๑ สุตฺตสสีญมิ
๑ อกนิจฺจาญมิ ๑ รวมเป็น ๕ ญมิ

อรุปาวจรญมิ (อรุปญมิ) ๔

๑๒. อาภาสานณฺจายตนญมิ วิณฺณณณฺจายตนญมิ อาภิณฺณณฺจายตนญมิ
เนวสณฺณณณฺจายตนญมิ เจติ อรุปญมิ จตุพฺพิธา โทติ.

อรุปาวจรญมิ มี ๔ คือ อาภาสานณฺจายตนญมิ ๑ วิณฺณณณฺจายตนญมิ ๑
อาภิณฺณณฺจายตนญมิ ๑ เนวสณฺณณณฺจายตนญมิ ๑

คาถาสังคหะ

แสดงบุคคลต้องห้ามในแต่ละญมิ

๑๓. ปุณฺณชฺชนา น ลพฺภนฺติ สุตฺถาวาเสสุ สพฺพธา
โสตาปนฺนา จ สกทา- คามิโน จาปิ ปุคฺคลา.

ในสุตฺถาวาสนญมิ ๕ ไม่มีปุณฺณชฺชทั้ง ๔ โสตาบัน สกทาคามิ โดยประการ
ทั้งปวง

๑๔. อริยา โนปลพุกนติ อสณฺหาปายภูมิสฺ

เสสฺสจฺจาเนสฺส ลพุกนติ อริยานริยาปิ จ

ในอสังญสัตตภูมิ และอบายภูมิ ๔ ไม่มีอริยบุคคล ๔ ส่วนในภูมิที่เหลือ ๒๑ ภูมิ คือ กามภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๐ และอรุณภูมิ ๔ มีได้ทั้งอริยบุคคล ๔ และปุถุชน ๓ (เว้นทุกคติ) ตามสมควร

อิทเมตถ ภูมิจตฺทุกํ

ที่แสดงมานี้ เป็นภูมิจตฺทุกะในวิถิมุตตสังคหะ

อภิธัมมัตถสังคหะ [บาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ] จบ

อธิบายขยายความอภิธรรมัตถสังคหะ

อบายภูมิ ๔

[ปทัชฌะ ปทสัมพันธะ วจันตละ° และอธิบายบทว่าอบายภูมิ]

คำว่า **อบายภูมิ** เมื่อตัดบทแล้วเป็นดังนี้ คือ **อป + อย + ภูมิ** เมื่อรวมกันเข้าเป็นอบายภูมิ ในที่นี้ การปราศจากเรียกว่า **อป**, กุศลกรรม เรียกว่า **อย**, ที่อยู่อาศัย เรียกว่า **ภูมิ**

มีวจันตละว่า **ตวิธสมปตติโย อยุนติ คจฺจนฺติ ปวตฺตุนฺติ เอเตนาติ อโย** “สมบัติทั้ง ๓ ประการ คือ ความสุขแห่งมนุษย์ ความสุขแห่งเทวดา ความสุขแห่งนิพพาน ย่อมเกิดขึ้นเพราะกุศลกรรม เพราะเหตุนั้น กุศลกรรมนั้น จึงชื่อว่า **อย**”

อยโต อปคโต อปาโย “ฐานะที่ปราศจากกุศลกรรม (คือไม่ได้โอกาสกระทำกุศลกรรม) ชื่อว่า **อปาโย**”

ภวนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ ภูมิ “สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดในที่นั้น เพราะเหตุที่นั้นนั้น จึงชื่อว่า **ภูมิ**”

อปาโย เอว ภูมิ อบายภูมิ “สถานที่ที่ไม่มีโอกาสกระทำกุศลกรรมนั้นแหละเป็นที่อยู่ที่ยากของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่า **อบายภูมิ**” อบายภูมิ มี ๔ คือ **นिरยภูมิ** **ดิรัจฉานภูมิ** **เปตติภูมิ** **อสุรกายภูมิ** ต่อไปนี้จะได้แสดงถึง อบายภูมิ ทั้ง ๔ ตามลำดับดังนี้

ปทัชฌะ ปทสัมพันธะ วจันตละ

และอธิบายบทว่านिरย โดยพิสดาร

คำว่า **นिरย** เมื่อตัดบทแล้วเป็นดังนี้คือ **นิ + อย** ในที่นี้ **นิ** เป็นปฏิเสธบท แปลว่า ไม่มี, **อย** แปลว่า ความเจริญหรือความสุข, เมื่อรวมกันเข้าเป็น **นिरยะ** มีว-

° หมายความว่า พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ จะทำการขยายความคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ โดยการตัดบท “ปทัชฌะ” การเชื่อมบท “ปทสัมพันธะ” แสดงรูปวิเคราะห์ “วจันตละ” และโดยการอธิบาย

นัตถะว่า **อโยติ วฑฒตตีติ อโย** ความสุขความสบายย่อมเจริญขึ้น เพราะเหตุนี้ ความสุขความสบายนั้น จึงชื่อว่า อโย

อีกนัยหนึ่ง **อโยติพโพ สาติตพโพติ อโย** ความสุขสบายเป็นธรรมชาติที่สัตว์ทั้งหลายพึงปรารถนาด้วยอำนาจแห่งโลภะ เพราะเหตุนี้ ความสุขความสบายนั้น จึงชื่อว่า อโย

นตฺถิ อโย เอตฺถาติ นิรโย ความสุขความสบายไม่มีในภูมิใด เพราะเหตุนี้ ภูมินั้น จึงชื่อว่า นิรโย [แปลว่า “นรก”]

มหานรก ๘ ชุม

๑. สัณชีวนรก	๒. กาฬิสฺตตนรก
๓. สังฆาตนรก	๔. โรรฺวนรก (ฐุมโรรฺวนรก)
๕. มหาโรรฺวนรก (ชาลโรรฺวนรก)	๖. ตาปนนรก
๗. มหาตาปนนรก (ปตาปนนรก)	๘. อวิจินรก

อุสสทนรก ๕ ชุม

๑. คุถนรก	๒. กุกกุฬิสรก
๓. สิมพลีวนนรก	๔. อสิปัตตวนนรก
๕. เวตตรณีนรก	

ในมหานรกชุมหนึ่งๆ มี อุสสทนรก ๑๖ ชุม เป็นบริวาร ฉะนั้น อุสสทนรกทั้งหมดจึงมี ๑๒๘ ชุม

หมายเหตุ : ที่นับเป็น ๑๒๘ นี้ นับโดยทิศทั้ง ๔ คือ ในทิศหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ทิศละ ๔ = ๑๖ ชุมเล็ก $\times$ ๘ ชุมใหญ่ = ๑๒๘ ถ้านับโดยทิศทั้ง ๔ แล้ว ในมหานรกชุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรกเป็น บริวารชุมละ ๓๒ ชุมเล็ก = ๓๒ ชุมเล็ก $\times$ ๔ ชุมใหญ่ = ๒๕๖ ชุม

ในบรรดาอุสสทนรกทั้ง ๕ นั้น ให้นับ อสิปัตตวนนรก และ เวตตรณีนรก รวมกันเป็นขุมเดียว จึงนับได้เป็น ๔ ขุม ในที่นี้ คำว่า **อุสสท** แปลว่า **มีมาก** ดังมีวจนัตถะว่า **อุสสัทนฺติ นานาทุกฺขา เอตฺถาติ อุสฺสทา** ทุกข์คือความลำบากต่างๆ มีมากในนिरยภูมินี้ จึงชื่อว่า อุสสท, อุสสทนรก ๑๒๔ ขุม เรียกว่า **จุฬินรก** ก็ได้

ที่ตั้งแห่งมหานรก ๔ ขุม

มหานรก ๔ ขุม ตั้งอยู่ภายใต้มนุษย์โลกตรงกันกับชมพูทวีป ที่ติดต่อกับพื้นแผ่นดินที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ ความหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ชั้นบนครึ่งหนึ่งเป็นดินธรรมดา เรียกว่า **ปัสุภว** มีความหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ชั้นล่างครึ่งหนึ่งเป็นหิน เรียกว่า **สิลาปถวิ** มีความหมายแสนสองหมื่นโยชน์

มหานรกทั้ง ๔ ขุมนี้ ตั้งอยู่ภายในดินธรรมดาเฉพาะขุมหนึ่งๆ ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ โดยลำดับ คือ

นับจากพื้นชมพูทวีปลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๑ ชื่อสัญญาชีวนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากสัญญาชีวนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๒ ชื่อกาฬิสฺตตนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากกาฬิสฺตตนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๓ ชื่อสังฆาตตนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากสังฆาตตนรกลงมาถึงนรกขุมที่ ๔ ชื่อโรรูนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากโรรูนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๕ ชื่อมหาโรรูนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากมหาโรรูนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๖ ชื่อตาปนนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากตาปนนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๗ ชื่อมหาตาปนนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากมหาตاپนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๘ ชื่อวีจิณรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ดังนี้

หมายเหตุ : มหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้ เป็นอุโมงค์อยู่ภายใต้พื้นแผ่นดินดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ เมื่อถึง ๑๕,๐๐๐ โยชน์แล้วก็เป็นอุโมงค์ชั้นหนึ่งๆ เป็นลำดับไป

พื้นแผ่นดินที่หนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์นี้ ตั้งอยู่บนก้อนน้ำแข็งที่หนา ๔๔๐,๐๐๐ โยชน์ ก้อนน้ำแข็งนี้ตั้งอยู่บนพื้นลมหที่หนา ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ [โยชน์หนึ่งๆ เมื่อว่าโดยไมล์ ประมาณ ๑๓ ไมล์ เมื่อว่าโดยกิโลเมตร เท่ากับ ๒๐ กิโลเมตร] ต่อจากพื้นลมนี่ไปเป็นอากาศว่างเปล่าเรียกว่า **เหฏฐิมัชฌอากาศ** (บรรยากาศชั้นล่าง) บรรยากาศที่อยู่เบื้องบน จากเนวล์ญญานาสัญญายตนภูมิขึ้นไปเรียกว่า **อุปริมัชฌอากาศ** (บรรยากาศชั้นบน)

ที่ตั้งแห่งอุสสทนรก ๕ ขุม

อุสสทนรก ซึ่งเป็นนรกขุมเล็กๆ นั้น ตั้งอยู่แห่งเดียวกันกับมหานรกก็มี ตั้งอยู่ตามป่า, ภูเขา, มหาสมุทร, แม่น้ำคงคา, ทวีปเล็กๆ และเกาะที่ไม่มีคนอยู่ก็มี

ยมราชและนिरยบาล

ยมราชนั้น เป็นเจ้าแห่งเวมานิกเปรต บางทีก็ได้เสวยความสุขคือได้อยู่ในวิมาน มีต้นกัลปพฤกษ์ มีสวนทิพย์ มีนางฟ้าพ่อนรำขับร้องเป็นบริวาร บางทีก็ได้เสวยความทุกข์ที่เป็นผลของกรรมอันมีอยู่ในนรกนั่นเอง

ดังสารกบาลีมีมาในอุปปิณณาสอัฏฐกถา^๑ และติงคัตตรอัฏฐกถาว่า **ยมราชานาม เวมานิกเปตราชา เอกสมี กาเล ทิพฺพวิมานทิพฺพกปฺปรุกฺขทิพฺพอุยฺยาน-ทิพฺพนาฏกทิพฺพสมฺปตฺติ อนฺวาทิ เอกสมี กาเล กมฺมวิปากิ**.

คำว่า ผลของกรรมนั้น คือ ผลของอกุศลกรรมนั่นเอง ความพิสดารมีว่า เจ้าแห่งเวมานิกเปรตนี้ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ได้เป็นผู้กระทำอกุศลกรรมบ้าง กุศลกรรมบ้าง ครั้นตายก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นสุคติเหตุกปฏิสนธิก็มี

^๑ ม.อ.อ. ๓/๑๖๗, อ.อ.อ. ๒/๑๓๓.

เป็นเหตุกุปฏิสันธิก็มี และเป็นติเหตุกุปฏิสันธิก็มี เช่นเดียวกันกับวินิปาติกะเทวดาทั้งหลาย ทั้งนี้ก็เพราะด้วยอำนาจของกุศลกรรม เจ้าแห่งเวมานิกเปรตเหล่านี้จึงมีโอกาสดังจะได้มรรคผล ส่วนในปวัตติกาลนั้น บางคราวก็ได้เสวยผลของกุศล บางคราวก็ได้เสวยผลของอกุศล ตามสมควรแห่งกรรมที่ตนได้กระทำไว้ เจ้าแห่งเวมานิกเปรตองค์ใดได้อริยมรรค เจ้าแห่งเวมานิกเปรตองค์นั้นก็เสวยความสุขของกุศลตลอดไป นับแต่เวลาที่ได้อริยมรรคเป็นต้นมา ขอให้นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบดังนี้

ดังสาธกบาลี มีมาในอุปริปณณาสฎฐีกา และติกังคุดตตรฎฐีกา^๑ ว่า กมมวิปากนฺติ อกุสลังมมวิปากํ เวมานิกเปตา ทิ กณฺหสูกวเสน มิสฺสกกมมํ กตฺวา วินิปาติกเทวตา วีย สุกฺเคน กมฺมฺนา ปฏฺิสนฺธิ คณฺหนฺติ. ตถา ทิ เต มคฺคผลภาคิโน โทหนฺติ, ปวตฺตยํ ปน กมฺมานุรูปิ กทาจิ ปุณฺณผลํ กทาจิ อปุณฺณผลํ ปจฺจานุภาวนฺติ. เยสํ ปน อริยมคฺโค อุปฺปชฺชติ, เตสํ มคฺคาธิคฺมโต ปฏฺุจาย ปุณฺณผลเมว อุปฺปชฺชติติ ทฎฺฐพฺพํ.

ในมหานรกขุมหนึ่งๆ มิใช่มียมราชองค์เดียว ความจริงมีอยู่ ๔ องค์ คือ ประตูละ ๑ องค์ ๔ ประตูป็น ๔ องค์ ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วมียมราช ๓๒ องค์

ดังสาธกบาลี มีมาในอุปริปณณาสอฎฐกถา และติกังคุดตตรอฎฐกถา^๒ ว่า น เจส เอโกว โทติ, จตุสฺส ปน ทฺวาเรสฺ จตฺตาริ ชนา โทหนฺติ.

ในบรรดามหานรก ๔ ขุมนั้น ขุมหนึ่งๆ มีประตูละ ๔ ประตู รวมเป็น ๓๒ ประตู ในประตูหนึ่งๆ ๔ ขุม รวมเป็นอุสสทนรก ๑๒๔ ขุม ในประตูหนึ่งๆ มียมราชประตูละ ๑ องค์ รวมเป็นยมราช ๓๒ องค์

ดังสาธกบาลี มีมาในสุตตสังคหอฎฐกถา และเทวทูตสูตรอฎฐกถา^๓ ว่า ตตฺถ เอเกกสฺส จตฺตาริ จตฺตาริ ทฺวารานิ โทหนฺติ, เอกสฺมี ทฺวาเร จตฺตาริ จตฺตาริ จตฺตาริ อุสฺสทนริยา เอเกโก จ ยมราชา.

^๑ ม.ญ.ฎ. ๔๓๑, อ.ญ. ๒/๑๔๕

^๒ ม.ญ.อ. ๓/๑๖๗, อ.ญ.อ. ๒/๑๓๓

^๓ อน.ญ. ๓/๑๗๒, ม.ญ.ฎ. ๔๒๔

นายนิรยบาลนั้นมิใช่เป็นสัตว์นรก เพราะการเกิดของนายนิรยบาล มิได้เกิดจากอกุศลกรรม หากแต่เกิดจากมหากุศลกรรมชั้นต่ำ เป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามีชาติเป็นรากษส

ดังสาธกบาลี มีมาในอุปปริปัญญาสฎีกา และกถาวัฏฏอนุฎีกา^๑ ว่า **อนเรยิกา นิรยปาลา อนิรยคติสวตตนิยกมฺมนิพฺพุตติโต, นิรยูปปตติสวตตนิยกมฺมโต ทิณฺณเณว กมฺมุนา เต นิพฺพุตตฺตนิ รกฺขสชาติกตฺตา.**

หากมีผู้ถามว่า นายนิรยบาลทั้งหลายไม่ใช่สัตว์นรก แต่เกิดในนิรยภูมินั้น เพราะเหตุใด? แก้วว่า นายนิรยบาลเหล่านี้ที่ต้องไปเกิดอยู่ในนิรยภูมินั้น ก็เพราะในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก มีแต่ความยินดีพอใจในการที่จะเบียดเบียนหรือฆ่าสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น แม้ว่าจะมีการบำเพ็ญบุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ก็ตาม สำหรับจิตใจนั้นก็ยังมีความยินดีพอใจอยู่แต่ในหน้าที่ที่มีการเบียดเบียน ทรมาน ลงโทษผู้อื่น สัตว์อื่นอยู่ มิได้รู้สึกเบื่อหน่ายเลย ฉะนั้น กุศลกรรมชั้นต่ำที่เจือด้วยนิกกันตัตถหาในตำแหน่งหน้าที่ดังที่ได้กล่าวแล้วนี้ จึงทำให้เกิดในนิรยภูมิเป็นนายนิรยบาล มีร่างกายใหญ่โตเหมาะสมที่จะทำการลงโทษเบียดเบียนพวกสัตว์นรก ฉะนั้น นายนิรยบาลเหล่านี้จึงมีร่างกายใหญ่โต กายำ มีกำลังมากกว่าสัตว์นรกทั้งหลาย และมีการแสดงกิริยาอาการดุร้ายมาก สามารถให้สัตว์นรกสะดุ้งตกใจกลัว พวกกาและสุนัข เป็นต้น ที่เกิดอยู่ในนิรยภูมินี้ ก็มีรูปร่างลักษณะใหญ่โตน่ากลัวทำนองเดียวกัน นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบตามสาธกบาลี ที่มีมาในอุปปริปัญญาสฎีกา และกถาวัฏฏอนุฎีกาว่า

ยํ ปน วทนฺติ “**อนเรยิกานํ เตสํ กถํ ตตฺถ สมฺภโว**” ติ เนเรยิกานํ ฆาตกภาวโต, เนเรยิกสตฺตฆาตนาโยคํ ทิ อตฺตภาวํ นิพฺพุตเตนฺติ กมฺมํ ตาทิสฺสณิกนฺตฺวิณามิตํ นิรยญฺจาเนเณว นิพฺพุตเตติ, เต จ เนเรยิกเกหิ อธิกตฺรพลาโรหปฺริณาทา อติวิยภยानกสนฺตาสกฺขรฺตรปโยคา จ โทหนฺติ, เอเตเนว ตตฺถ กากสฺนฺชาทีนํปิ นิพฺพุตติสวณฺณิตาติ ทญฺจพฺพ.^๒

๑ อนุ.ฎี. ๓/๑๗๒, ม.ญ.ฎี. ๔๒๔

๒ อนุ.ฎี. ๓/๑๗๓, ม.ญ.ฎี. ๔๒๔

พวกนกแร้ง กา เหยี่ยว สุนัขที่อยู่ในนรกเหล่านั้น ฟังทราบว่า ได้แก่ นกแร้ง ยักษ์ กายักษ์ เหยี่ยวยักษ์ และสุนัขยักษ์นั่นเอง ส่วนนกแร้งเป็นต้นที่เป็นดิรัจฉาน ธรรมดาย่อมไม่สามารถที่จะมีร่างกาย และการแสดงกิริยาอาการที่โหดร้ายน่ากลัว เหล่านี้ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้แก่ ดังสาธกบาลี มีมาในจตุตถปาราชิกกัณฑ์อัฐฐกถาว่า **คิขฌาปิ กากาปิ กุลลาปีติ เอเตปิ ยกฺขคิขฌา เจว ยกฺขกากา จ ยกฺขกุลลา จ ปจฺเจตพฺพา, ปากติกาณํ ปน คิขฌาทีนํ อาปาลมฺปิ เอตํ รูปํ นาคจฺฉติ**°

เทวทูต ๕ จำพวก ที่มาในพระบาลีอุปปริณณาสและอัฐฐกถา^๒

บรรดาบุคคลทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่ในโลกทุกวันนี้ ย่อมมีอัธยาศัยจิตใจยิ่งหย่อนกว่ากันและกันในความประพฤติดีและไม่ดี มากบ้างน้อยบ้าง มากมายหลายประการ แต่เฉพาะ ณ ที่นี้จะได้กล่าวโดยย่อๆ พอสมควรแก่ความประพฤติของบุคคลทั้งหลายเหล่านั้นเพียง ๔ ประเภท คือ

๑. บุคคลบางคน ในโลกนี้ มีอัธยาศัยชอบบำเพ็ญกุศลมาก
๒. บางคนมีอัธยาศัยชอบบำเพ็ญกุศลและก่ออกุศลเท่าๆ กัน
๓. บางคนชอบก่ออกุศลมากกว่ากุศล
๔. บางคนชอบก่ออกุศลฝ่ายเดียว

บรรดาบุคคลทั้ง ๔ ประเภทนี้ บุคคลประเภทที่หนึ่ง ในขณะที่ใกล้จะตายย่อมระลึกนึกถึงกุศลได้มาก ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้ย่อมจะพ้นจากการไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔

ส่วนบุคคลประเภทที่ ๒ นั้น ถ้าตัวเองพยายามระลึกถึงกุศลให้มาก หรือมิฉะนั้นญาติคนใดคนหนึ่ง มาช่วยเตือนสติระลึกถึงกุศล ก็สามารถช่วยให้พ้นจากการไปอบายได้เหมือนกัน เว้นไว้แต่ตัวเองก็ไม่พยายามระลึกถึงกุศลที่ตนได้กระทำไว้และก็

° วิ.อ. ๑/๕๕๐, ส.นิ.อ. ๒/๒๔๐

๒ ม.อ. ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๒๓๐-๒๔๐, ม.อ.อ. ๓/๑๖๗

ไม่มีญาติคนใดที่จะคอยเตือนสติให้ คงเหลือแต่ความกลัวใจเสียใจ และห่วงใยในทรัพย์สินสมบัติ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็ไม่มีความหวังที่จะพ้นจากอบายไปได้

ส่วนบุคคลที่อยู่ประเภทที่ ๓ นั้น อกุศลอาจิณณกรรมมากกว่ากุศล ลำพังตัวเองแล้วย่อมไม่สามารถนึกถึงกุศลนั้นได้ ยกเสียแต่จะได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่นเท่านั้น ถึงกระนั้น การช่วยเหลือโดยการเตือนสติจากผู้อื่นนั้น ต้องเป็นการช่วยเหลือเป็นพิเศษจึงจะพ้นจากอบายได้ ถ้าเป็นการช่วยเหลืออย่างสามัญธรรมดาแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่สามารถที่จะกลับใจมารับอารมณ์ที่เป็นกุศลนั้นๆ ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลจำพวกนี้ย่อมจะต้องไปสู่ออบายโดยแน่นอน

ส่วนบุคคลประเภทที่ ๔ นั้น ย่อมไม่พ้นจากการไปสู่ออบายได้เลย นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อัครสาวก และมหาสาวกเท่านั้น ที่จะช่วยเหลือได้ และการที่จะได้รับความช่วยเหลือจากท่านเหล่านี้ ผู้นั้นก็ต้องมีกุศลอุปาริยเวทนิยกรรมที่มีกำลังมากคือได้แก่กุศลกรรมที่ตนได้เคยสร้างไว้แล้วในชาติก่อนๆ

ฉะนั้น ถ้าบุคคลจำพวกนี้ต้องไปสู่นรกแล้ว ก็ไปสู่นรกโดยตรง ไม่มีโอกาสที่จะได้พบกับยมราชเพื่อทำการไต่ถาม

ส่วนบุคคลประเภทที่ ๒ และที่ ๓ ถ้าต้องไปสู่นรกแล้ว ก็มีโอกาสดำเนินการไต่ถามเพื่อทำการไต่สวนและสอบถามถึงเรื่องเทวทูต ๕ จำนวนมากเสียก่อน แล้วจึงจะไปเสวยทุกข์ในนรกนั้นๆ ภายหลัง เมื่อบุคคลผู้นั้นได้มาสู่นรก นายนิรบาลทั้งหลายต่างก็นำตัวผู้ที่ต้องมาสู่นรกนั้น มาหาพญายมราช

คำถามของยมราชอันได้แก่เทวทูต ๕ จำพวกนั้น ดังนี้

เทวทูตที่หนึ่ง คือ ความเกิด อันได้แก่ ทารกแรกเกิด

เทวทูตที่สอง คือ ความแก่ อันได้แก่ คนชรา

เทวทูตที่สาม คือ พยาธิ อันได้แก่ ผู้ป่วยไข้

เทวทูตที่สี่ คือ ผู้ที่ถูกลงโทษตามกฎหมาย อันได้แก่ คนต้องราชทัณฑ์

เทวทูตที่ห้า คือ มรณะ อันได้แก่ คนตาย

เมื่อยมราชได้เห็นบุคคลเหล่านั้นแล้ว จึงกล่าวขึ้นว่า “นี่แน่เจ้า ! บัดนี้เราจะถามเจ้าว่า เมื่อเจ้ายังอยู่ในมนุษยโลกนั้น ได้เคยเห็นเด็กแรกเกิดบ้างหรือเปล่า?”

สัตรนรกล่าวดตอบว่า “ข้าพเจ้าเคยเห็น”

ยมราชจึงถามต่อไปว่า ในขณะที่เจ้าได้เห็นเด็กแรกเกิดนั้น เจ้าเคยนึกถึงตัวของเจ้าบ้างไหมว่า ตัวของเจ้านี้ก็จะต้องเกิดอีกเช่นเดียวกัน และได้เคยพยายามสร้างทาน ศีล ภาวนา เพื่อจะได้เป็นหนทางที่จะช่วยตัวเองให้พ้นไปจากความเกิดอันเป็นชาติทุกข์บ้างไหม?

สัตรนรก็ได้ฟังคำถามของยมราชเช่นนี้แล้ว ถ้าระลึกถึงกุศลได้ในขณะนั้นก็จะพ้นจากนรกโดยทันที ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดา ถ้าในขณะนั้นระลึกถึงกุศลไม่ได้ก็กล่าวดตอบว่าข้าพเจ้าเคยเห็นเด็กแรกเกิดก็จริง แต่ก็ไม่มีมีความนึกคิดอะไร คงมีแต่ความยินดี พอใจเพลิดเพลินสนุกสนาน ไปตามวิสัยธรรมดาของชาวโลกเท่านั้น

ยมราชจึงกล่าวต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้น ความประมาทของเจ้าก็ดี ความเพลิดเพลินสนุกสนานต่างๆ ของเจ้าที่ได้กระทำไปแล้วก็ดี ล้วนแต่เป็นความประมาทเพลิดเพลินที่เกิดจากตัวของเจ้าทั้งนั้น ไม่ใช่บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหาย พี่น้อง ครูบาอาจารย์ หรือเทวดาทั้งหลายมากกระทำให้เจ้า ฉะนั้น เจ้าก็ต้องได้รับผลที่เจ้าได้เคยกระทำไว้แล้วนั้นด้วยตนเอง ไม่มีผู้ใดจะมารับโทษแทนเจ้าได้ ตัวเจ้าได้ทำไว้อย่างไรเจ้าก็ต้องเป็นผู้ได้รับผลอย่างนั้น

แล้วยมราชก็ถามต่อไปอีกว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าเคยเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนต้องราชทัณฑ์ และคนตายบ้างไหม ? สัตรนรก็กล่าวดตอบว่า “ข้าพเจ้าเคยเห็น”

ยมราชจึงกล่าวถามต่อไปว่า ในขณะที่เจ้าเห็นคนแก่ คนเจ็บ และคนต้องราชทัณฑ์ หรือคนตายอยู่นั้น เจ้าเคยนึกถึงตัวของเจ้าบ้างไหมว่า ตัวเจ้านี้ก็ต้องมีความแก่ ความเจ็บ ต้องเป็นคนต้องราชทัณฑ์ และมีความตายเป็นธรรมดา เช่นเดียวกันกับบุคคลที่เจ้าได้เห็นอยู่นั้น แล้ว พยายามสร้างทาน ศีล ภาวนา อันเป็นกุศลกรรมเพื่อจะได้เป็นที่พึ่งแก่ตนเอง และสามารถช่วยตนให้พ้นจากทุกข์โทษต่างๆ ได้บ้างหรือเปล่า ในเมื่อเจ้ายังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก

เมื่อสัตรนรได้ฟังคำถาม ครั้งที่สอง ครั้งที่สาม ครั้งที่สี่ และครั้งที่ห้า ถ้าระลึกถึงกุศลได้ก็ย่อมพ้นไปจากนรก ถ้าระลึกถึงกุศลไม่ได้ ก็กล่าวดตอบแก่ยมราชอย่างเดียวกันกับที่ได้กล่าวไว้แล้วในเทวทูตที่หนึ่ง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ยมราชก็พยายามช่วยระลึกให้ว่า สัตว์นรกผู้นี้ได้สร้างกุศลอะไรไว้บ้าง เพราะตามธรรมดาคนที่สร้างกุศลนั้น ย่อมแผ่ส่วนกุศลนั้นๆ ให้แก่ยมราช ฉะนั้น ถ้าบุคคลใดสร้างทาน ศีล ภาวนา แล้วได้อุทิศส่วนบุญนั้นให้แก่ยมราช ยมราชก็ย่อมจะระลึกถึงกุศลนั้นได้ เพราะตนเคยได้รับส่วนบุญจากบุคคลนั้นๆ ถ้าบุคคลใดสร้างทาน ศีล ภาวนาแล้ว แต่ยังไม่ได้อุทิศส่วนบุญให้แก่ยมราช ยมราชก็ไม่สามารถที่จะระลึกนึกถึงกุศลของบุคคลนั้นได้ ถ้ายมราชช่วยระลึกให้ไม่ได้ก็ถึงเสีย เมื่อเป็นเช่นนี้นายนิรยบาลทั้งหลายก็จะนำสัตว์นรคนั้นออกไปลงโทษ ตามแต่อกุศลกรรมของสัตว์นรคนั้นได้กระทำมา

ถ้าหากว่ายมราชระลึกถึงกุศลกรรมของสัตว์นรกผู้นั้นได้ ก็ช่วยบอกให้ เมื่อสัตว์นรคนั้นได้ฟังคำบอกเล่าของยมราชแล้วก็ระลึกได้ว่า เรานี้ก็ได้เคยสร้างทาน ศีล ภาวนา ไว้อย่างนี้ๆ เมื่อระลึกถึงกุศลกรรมของตนได้เช่นนี้ ในขณะนั้นก็พ้นไปจากนรก

ฉะนั้น การช่วยเตือนสติให้ระลึกนึกถึงกุศลกรรมของยมราชจึงเป็นเหตุ ส่วนการระลึกได้ในกุศลกรรมของสัตว์นรกเองเป็นผล และการระลึกถึงกุศลกรรมของตนได้เป็นเหตุ การพ้นจากนรกเป็นผล

เทวทูต ๕ จำพวก จบ

วจนัตถะและคำอธิบายโดยพิสดาร

มหานรค ๘ ขุม โดยลำดับ

๑. ลัญชีวนรค

ลั ปุณบุปฺปํ ชีวนติ เอตถาติ สมฺชชีโว “สัตว์นรคทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ในนรค นั้นบ่อยๆ เหตุนั้น นรคนั้น เรียกว่า ลัญชีวะ”

ชลิตาวุธหตุเถहि ขณฺทิตาปิ เนรยิกา

ชีวนตา ยมฺหิ ปุณฺาปิ สมฺชชีโวติ ปุจฺจเต.

ในนรคใด นายนิรยบาลผู้มีมือถืออาวุธอันมีแสง ฟันสัตว์นรค
ทั้งหลาย สัตว์นรคเหล่านั้นถึงแม้ถูกฟันจนตายแล้วก็กลับฟื้นคืน
ชีพได้อีก นรคนั้น เรียกว่า ลัญชีวะ

๒. กาฬิสฺสุตตนรค

กาฬิสฺสุตฺตํ จเปตฺวา ตจฺจนฺติ เอตถาติ กาฬิสฺสุตฺโต

นายนิรยบาลทั้งหลายใช้เชือกดำตีเส้นแล้วก็ถากหรือเลื่อยตัดสัตว์ที่เกิดใน
นรคนั้น เหตุนั้น นรคนั้น เรียกว่ากาฬิสฺสุตตะ อีกนัยหนึ่งตั้งวจนัตถะว่า

กาฬิสฺสุตฺตานิ ปาเตตฺวา วาสิปฺรสุทฺทหาโราทิหิ ตจฺจนฺติ เอตถ นิพฺพตฺเต สฺต
เตติ กาฬิสฺสุตฺโต

นายนิรยบาลทั้งหลายใช้เชือกดำตีเส้นแล้วก็ถากหรือเลื่อยสัตว์ที่เกิดในนรค
นั้น ด้วยเครื่องประหาร มีมีดขวานจอบ เลื่อย เป็นต้น เหตุนั้น นรคนั้น เรียกว่า
กาฬิสฺสุตตะ”

กาฬิสฺสุตฺเตน ตจฺจนฺติ ยมฺหิ นิรยปาลกา

อนฺุพฺนธา ปปตฺนเต กาฬิสฺสุตฺโต ปุจฺจเต.

ในนรคใด นายนิรยบาลทั้งหลายใช้เชือกดำตีเส้น แล้วติดตาม
ถากหรือเลื่อยซึ่งสัตว์นรคที่กำลังหกล้มอยู่นรคนั้นเรียกว่ากาฬิสฺสุตตะ

๓. สังฆาตนรก

สังฆาณฺฺติ เอตถาติ สํฆาโต

ภูเขาลูกย่อมบดซึ่งสัตว์ที่เกิดในนรกกนั้นอย่างแรง (อยู่ในนรกใด) เหตุนั้น นรกกนั้น เรียกว่า สังฆาตะ อีกนัยหนึ่ง ตั้งวจนัตถะว่า

มหนตา ขลิตา อโยปพพตา สํฆาณฺฺติ จุณฺณวิจุณฺณํ กโรนฺติ เอตถ นิพพตฺเต สตฺเตติ สํฆาโต

ภูเขาลูกที่สูงใหญ่มีแสงไฟอันลุกโพล่ง ย่อมบดซึ่งสัตว์ที่เกิดในนรกกนั้น ให้ละเอียดเป็นจุณไป (อยู่ในนรกใด) เหตุนั้น นรกกนั้น เรียกว่า สังฆาตะ

อโยมยปถพฺยํ ยมฺหิ กฺกฺกิมตฺตํ ปเวสิเต

อโยเสลา สํฆาณฺฺติ สํฆาโตติ ปวฺจฺจเต.

ในนรกใด ภูเขาลูกที่มีเปลวไฟบดสัตว์นรกกทั้งหลายที่กำลังจมลงไปบนแผ่นดินเหล็ก ลึกถึงสะเอว นรกกนั้น เรียกว่า สังฆาตะ

๔. โรรฺวนรกก (ฐุมโรรฺวระหรือจุฬโรรฺวระ)

มหารวํ รวนฺติ เอตถาติ โรรฺวโ

สัตว์นรกกทั้งหลายร้องไห้ด้วยเสียงอันดังในนรกใด เหตุนั้น นรกกนั้น เรียกว่า โรรฺวระ อีกนัยหนึ่ง ตั้งวจนัตถะว่า

มหนฺเตหิ สทฺเทหิ นิจุจกัลลํ รวนฺติ เอตถ นิพพตฺตา สตฺตาติ โรรฺวโ

สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกกนั้น ย่อมพากันร้องไห้ด้วยเสียงอันดังอยู่ตลอดเวลา เหตุนั้น นรกกนั้นเรียกว่า โรรฺวระ

ฐุมฺเหหิ ปวฺลิตฺวาน เสทมานา ทยาวั

มหารวํ รวนฺเตตถ วุจฺจเต ฐุมโรรฺวโ.

ในนรกใด สัตว์นรกกทั้งหลายถูกคว้นไฟเข้าไปสู่ทางทวารทั้ง ๙ อบให้เราร้อน แผลร้องด้วยเสียงอันดังน่าสงสาร นรกกนั้นเรียกว่า ฐุมโรรฺวระ

๕. มหาโรรูนรก (ชาลโรรวะ)

มหนโตะ โรรวะ มหาโรรวะ

นรกที่มีการร้องไห้เสียงดังกว่าจุฬารูนรก เรียกว่า มหาโรรวนรก

ชาลาหิ ปวิสิตวาน

ทยหมานา ทยาวหิ

มหารวี รวนเตตถ

วูจเจเต ชาลโรรวะ.

สัตว์นรกทั้งหลายถูกเปลวไฟเข้ามาทางทวาร ๙ ไหม้อยู่ แผล
ร้องด้วยเสียงอันดังน่าสงสาร อยู่ในนรกใด นรกนี้เรียกว่า ชาลโรรวะ
หรือ มหาโรรวะ

๖. ตาปนนรก (จุฬิตาปนะ)

ตาเปตติ ตาปนโน

นรกที่แผดเผาสัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนอยู่ เหตุนั้น นรknนั้น เรียกว่า ตาปนะ อีก
นัยหนึ่ง ตั้งฉงนัตถะว่า

นิจเจเล สตุเต ตาเปติ เอตถาติ ตาปนโน

ไฟนรกยอมไหม้ซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่ถูกตรึงอยู่ในนรknนั้น เหตุนั้น นรknนั้น เรียก
ว่า ตาปนะ

ชลิตะ อยสุลมหิ

นิจจลํ นิสทาปีเต

ตาเปติ ปาปกะ ปาณะ

ตาปนโนติ ปวูจเจเต.

นรกใดยังสัตว์ทั้งหลายผู้ลามก ให้นั่งตรึงติดอยู่ในหลาวเหล็ก
อันร้อนแดงแล้วให้ไฟไหม้อยู่ เหตุนั้น นรknนั้น เรียกว่า ตาปนะ

๗. มหาตาปนนรก (ปตาปนะ)

อติวีย ตาเปตติ มหาตาปนโน

นรกที่แผดเผาสัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนเหลือประมาณ เหตุนั้น นรknนั้น จึงเรียก
ว่า มหาตาปนะ

อีกนัยหนึ่ง ตั้งฉันทะว่า

มหนโตะ ตาปโนติ มหาตาปโน

นรกที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้เร้าร้อนยิ่งกว่าจุฬตาปนนรก เหตุนั้น นรานั้น เรียกว่า มหาตาปนนะ

อยเสลล์ อโรเปตวา

เหฏฐา สูลํ ปตาปีย

ปาปเก โย ปตาเปติ

ปตาปโนติ วุจฺจเต.

นรกใด ยังสัตว์ทั้งหลายผู้ลามกให้ขึ้นสู่ภูเขาเหล็กที่กำลังร้อน แล้วตกลงไปสู่หลาวที่อยู่ข้างล่าง ด้วยอำนาจของลมและไฟไหม้อยู่ เหตุนั้น นรานั้นเรียกว่า ปตาปนนะ หรือ มหาตาปนนะ

๘. อวีจिनรก

นตฺถิ วิจิ เอตฺถาติ อวีจิ

ช่องว่าง (แห่งเปลวไฟสัตว์นรกและความทุกข์) ไม่มีในนรานั้น เหตุนั้น นรานั้น เรียกว่า อวีจิ

อีกนัยหนึ่ง ตั้งฉันทะว่า

สตฺตานํ วา อคฺคิชาลํ วา ทุกฺขเวทนํ วา นตฺถิ วิจิ อนฺตรํ เอตฺถาติ อวีจิ

ระหว่างแห่งสัตว์ทั้งหลายและเปลวไฟ การเสวยทุกข์ไม่มีว่าง เลยในนรานั้น เหตุนั้น นรานั้นจึงเรียกว่า อวีจิ

ชาลํ สตฺตานํ ยตฺถ

นตฺถิ ทุกฺขสฺส อนฺตรํ

พาลํ นิวาโส โส หิ

อวีจิติ ปวฺจฺจเต.

ช่องว่างแห่งเปลวไฟ สัตว์นรกทั้งหลายและความทุกข์ไม่มีในนรกใด เหตุนั้น นรกอันเป็นที่อยู่แห่งสัตว์พาลทั้งหลายเสมอนั้น เรียกว่า อวีจิ

มหานรกทั้ง ๘ ขุม จบ

อุสสทนรก ๕ ขุม

อุสสทนรก ๕ ขุม มีโดยลำดับดังนี้ คือ

๑. คุณนรก

อวิจิมา ปมุตตาปี อมุตตา เสสปาปิโน

ปจฺจนฺติ ปุติเก คุเถ ตสฺเสว สมฺนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้จะพ้นจากอวิจิมา นรกแล้วก็ยังไม่หลุดพ้นโดยสิ้นเชิง ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือยังถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกอุจจาระเน่าที่อยู่ติดต่อกับอวิจิมา นรคนั่นเอง

๒. กุกกุลนรก

ปุติคุถา ปมุตตาปี อมุตตา เสสปาปิโน

ปจฺจนฺติ กุกฺกุเล อญฺเฐ ตสฺเสว สมฺนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกอุจจาระเน่า แต่ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกขี้เถ้าร้อน ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับคุณนรคนั่นเอง

๓. สิมพลีวนนรก

กุกฺกุลมฺหา ปมุตตาปี อมุตตา เสสปาปิโน

ปจฺจนฺติ สิมฺพลีทาเย ตสฺเสว สมฺนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกขี้เถ้าร้อนแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้จ้าว ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับกุกกุลนรคนั่นเอง

๔. อลิปัตตวนนรก

ลิมพลิมหา ปมุตตาปิ อมุตตา เสสปาปิโน

ปปจจนติ อลิปตเต ตสเสว สมณนตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่นั้น ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้จ้าวแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องไปเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้ใบดาบ ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับลิมพลินนรกนั่นเอง

๕. เวตตรณีนรก

อลิปตตา ปมุตตาปิ อมุตตา เสสปาปิโน

ปปจจนติ ชาโรทเก ตสเสว สมณนตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้ใบดาบ ก็ยังไม่หลุดพ้นยังต้องเสวยทุกข์ คือถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกแม่น้ำเค็มที่มีหวายหนาม ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับอลิปัตตวนนรกนั่นเอง

อุสสทนรก ๘ ชุม ที่มาในโลกบัญญัติปกรณ์

๑. หลุมนรกอันเต็มด้วยถ่านเพลิง	เรียกว่า	องคารกาสนิรย
๒. นรknน้ำเหล็ก	เรียกว่า	โลทรสนิรย
๓. นรกขี้เถ้า	เรียกว่า	กุกกุลนิรย
๔. นรknน้ำร้อน	เรียกว่า	อคคิสโมทกนิรย
๕. นรknกระทะทองแดง	เรียกว่า	โลทกมุณิรย
๖. นรknอจุจระเ่นา	เรียกว่า	คฺฤณนิรย
๗. นรknป่าไม้จ้าว	เรียกว่า	ลิมพลินนิรย
๘. นรknแม่น้ำเค็มที่มีหวายหนาม	เรียกว่า	เวตตรณีนิรย °

° โดยมากเป็น เวตตรณีนิรย

มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒ (คือขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๔ x ๘ ทิศ มี ๓๒ มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒) ดังนั้น มหานรก ๔ ขุม จึงมีอุสสทนรก ๒๕๖ ขุม

ประเภทแห่งอวีจिनรก

ที่มาในสฬายตนลัγγุตตอฏฐกถา และอังคุตตรอฏฐกถา

๑. ปหาสนิรย	๒. อปราชิตนิรย	๓. อพพุทนิรย
๔. นิรพพุทนิรย	๕. อพพนิรย	๖. อหทนิรย
๗. อฏฏนิรย	๘. กุมุทนิรย	๙. โสคนุทธนิรย
๑๐. อุปปลนิรย	๑๑. ปุณฺทริกนิรย	๑๒. มหাপทุมนิรย

การจำแนกโทษของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องไปสู่นรก

๑. พระราชามหาอำมาตย์และผู้ที่มีอำนาจมาก (กายพละ โภคพละ อาณา-พละ) เวลาอยู่ในมนุษยโลกเบียดเบียนบุคคลที่ต่ำกว่าตนโดยความไม่เป็นธรรม หรือพวกรบที่ปล้นและทำลายบ้านเมืองตลอดถึงฆ่าคน แล้วก็เอาทรัพย์สมบัติหนีไป บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**สังขยวณรก** เป็นส่วนมาก

๒. บุคคลที่เบียดเบียนหรือฆ่า ภิกษุ สามเณร ดาบส หรือเพศฆาตที่มีหน้าที่ประหารบุคคล พวกภิกษุสามเณรผู้ทุศีลเป็นอลัชชี บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**กาฬิสฺสตนรก** เป็นส่วนมาก อีกนัยหนึ่ง บุคคลที่ฆ่าพ่อแม่ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**กาฬิสฺสตนรก** นี้เช่นกัน (แสดงไว้ในสังกัจจายก*)

๓. บุคคลที่มีหน้าที่ทรมาณช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ และบุคคลที่เบียดเบียนสัตว์ที่ตนกำลังใช้ทำประโยชน์ โดยไม่มีความเมตตาสงสารสัตว์ และจำพวกนายพรานนกนายพรานเนื้อ เหล่านี้ เป็นต้น บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**สังฆาตนรก** เป็นส่วนมาก

* ชุ.ชา. ๒๔/๔๓/๓๓. ชา.อ. ๘/๑๑๑-๑๑๒

๔. ชาวประมง และบุคคลที่จุดป่าอันสัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่นั้น หรือบุคคลที่ขังสัตว์ไว้มีจำพวกนกเป็นต้นแล้วจึงฆ่าให้ตาย บุคคลที่กินเหล้าเมาประทุษร้ายผู้อื่น ที่ไม่สมควร บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วย่อมไปเสวยทุกข์อยู่ใน **จุฬารौरนรก** เป็นส่วนมาก

๕. บุคคลที่ขโมยทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ หรือขโมยของภิกษุ สามเณร ดาบส แม่ชี ให้ได้รับความลำบาก หรือขโมยเครื่องสักการะที่เขาบูชา พระรัตนตรัยหรือโก่งเอาของคนอื่นมาเป็นของตน และผู้ที่ขโมยด้วยประการหนึ่ง ประการใดในบรรดาขโมย ๒๕ อย่างนั้น บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **มหาไรอรนรก** เป็นส่วนมาก

๖. บุคคลที่เพาบ้านเมือง ภูฏี โปสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ปราสาท ทำลายเจดีย์ บุคคลที่กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **จุฬิตาปนนรก**

๗. บุคคลที่เข้าใจอยู่ว่าธรรมไม่ดีไม่มีสาระประโยชน์อะไร ส่วนธรรมนั้นเข้าใจว่าดีมีสาระ หรือบุคคลที่มี **อุจเจตทิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่าตายแล้วสูญ ไม่มีอะไรเกิดอีก

บุคคลที่มี **สัสสตทิฏฐิ** คือผู้ที่มีความเห็นว่า เมื่อเป็นสุนัข, เป็นมนุษย์, เป็นคนจน, เป็นคนรวย, เป็นเทวดา, เป็นพรหม เหล่านี้เป็นต้น แล้วก็กลับเป็นสุนัขอีก, เป็นมนุษย์อีก, เป็นคนจนอีก, เป็นคนรวยอีก, เป็นเทวดาอีก, เป็นพรหมอีก, ไม่เปลี่ยนแปลง

บุคคลที่มี **นัตถิกทิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่าการทำบุญกุศล การรักษาศีล การเจริญสมณวิปัสสนาก็ไม่ได้รับผล การฆ่าสัตว์ ขโมยทรัพย์ก็ไม่ได้รับโทษ

บุคคลที่มี **เหตูกทิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่า เป็นมนุษย์, เป็นสัตว์, เป็นคนรวย, เป็นคนจน, เป็นคนชั่วเหว, เป็นคนมีโรค ไม่มีโรค, เป็นคนมีอายุยืน อายุสั้น, เป็นคนฉลาด เป็นคนโง่, ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุ

บุคคลที่มี **อิกิริยทิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่าสัตว์ทั้งหลายที่ทำอะไรๆ ก็ไม่มีผลที่กำลังเป็นอยู่ก็ไม่มีเหตุและบุคคลที่ชักชวนผู้อื่นให้เชื่อตามมติของตน

บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้เสวยทุกข์อยู่ใน **มหาตาปนนรก** หรือ **เวตรณียุสสทนรก** แล้วแต่ว่ากรรมจะมีกำลังมากหรือน้อย

สำหรับนัตถิกทิกฏฐิ ๑๐^๐ อย่าง ในข้อที่ ๗ นี้ ฟังทราบว่ามีพระภาคทรง
แสดงไว้ในเนมิราชชาดก ดังนี้

- ๑) นตฺถิ ทินฺนํ เห็นว่า ทานที่ถวายแก่สมณพราหมณ์ไม่มีผล
- ๒) นตฺถิ ยิฏฺฐํ เห็นว่า ทานที่ให้แก่สาธารณชนไม่มีผล
- ๓) นตฺถิ หุตํ เห็นว่า การสักการะด้วยเครื่องสักการะและการต้อนรับต่างๆ
ไม่มีผล
- ๔) นตฺถิ สุกฺกทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลวิปาโก เห็นว่า ผลของกรรมดี และกรรม
ชั่วไม่มี
- ๕) นตฺถิ มาตา เห็นว่า มารดาไม่สามารถให้คุณหรือโทษได้
- ๖) นตฺถิ ปิตา เห็นว่า คุณของบิดาไม่สามารถให้คุณหรือโทษได้
- ๗) นตฺถิ สมณพฺราหฺมณา เห็นว่า ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ทรงศีลปฏิบัติดีปฏิบัติ
ชอบ สมณะและพราหมณ์ไม่สามารถให้คุณหรือโทษได้
- ๘) นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา เห็นว่า โอปปาติกลัตว์ คือ เทวดา, พรหม,
เปรต, อสุรกาย และสัตว์นรกไม่มี
- ๙) นตฺถิ อโย โลกํ เห็นว่า ไม่มีโลกนี้
- ๑๐) นตฺถิ ปรโลโก เห็นว่า ไม่มีโลกหน้า

บุคคลใด มีนัตถิกทิกฏฐิ ๑๐ อย่าง แม้อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดานัตถิกทิกฏฐิ เมื่อ
ตายไป จะต้องได้เสวยทุกขเวทนาอยู่ในมหาตাপนรก หรือ เวตตรณีนุสสทนรก ^๒

๘. ในบรรดาบุคคลที่ฆ่าบิดามารดา พระอรหันต์ ทำพระบาทพระพุทธรูปเจ้าให้
ห้อพระโลหิต ทำสังฆเภท คือยุยงสงฆ์ที่สามัคคีให้เกิดแตกแยกกัน และบุคคลที่
ทำลายพุทธรูปเจดีย์ พระพุทธรูป ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้โดยจิตคิดประทุษร้าย และบุคคลที่
ติเตียนพระสงฆ์ พระอริยบุคคล ผู้มีคุณแก่ตน ผู้ที่ยึดถือนิตยนิมิตตมิจฉาทิกฏฐิ ๓ (นัตถิกะ

^๐ ที.ล. ๙/๑๗๑/๕๕ การแก้ไขคำแปลผู้ชำระได้ถือตามคำอธิบายที่มาในอรรถกถาและฎีกาแห่งที่ฉนิกายดังกล่าว

^๒ ชุ.ชา. (บาลี) ๒๔/๕๐๒/๑๗๗-๑๗๘, ชุ.ชา. (ไทย) ๒๔/๒๑๒, ชา-อ. ๖/๑๔๕ (ฉ.) นัตถิกทิกฏฐิ ๑๐ มาโดยตรงใน
ที่ฉนิกาย สามัญญผลสูตร อชิตเกสสัมพลวาทะ ชุ.ชา. (ไทย) ๙/๖๑-๖๒

อเหตุกะ อภิริยะ) บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **อวิจิมหานรก** หรือ **โลหภูมิอุสสทนรก** แล้วแต่ว่ากรรมจะมีกำลังมากหรือน้อย

๙. ผู้หญิงทำลายลูกในครรภ์ของตนเอง เมื่อตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **เวตตรณีอุสสทนรก** °

๑๐. ผู้หญิงที่ชอบคบชู้และแย่งสามีของผู้อื่น ผู้ชายที่ชอบเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น บุคคลเหล่านี้เมื่อตายไปแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **สิมพลินอุสสทนรก** ต่อไปยังมีการเสวยทุกข์อยู่ใน **โลหภูมิทนรก** ที่มีน้ำร้อนเหมือนไฟ แล้วแต่ว่ากรรมจะมีกำลังมากหรือน้อย ๒

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในเนมิราชชาดกว่า ผู้หญิงที่ชอบคบชู้และแย่งสามีของผู้อื่น เมื่อตายไปแล้วได้ไปเสวยทุกข์เวทนาอยู่ใน **สังฆาตนรก** โดยเฉพาะส่วนหนึ่ง ในบรรดา สังฆาตนรก เหล่านั้น ส่วนผู้ชายที่ชอบเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น บุคคลเหล่านี้เมื่อตายไปแล้วได้ไปเสวยทุกข์เวทนาอยู่ใน **อังคารกาสนรก** คือนรกหลุมถ่านเพลิง

คำถามคำตอบที่เกี่ยวข้องด้วยนรก

มาในเนมิราชชาดก ๓

เวตตรณีนรก

ถาม พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นเหล่าสัตว์ อันทุกข์เบียดเบียนแล้ว ในเวตตรณีนรกก็สะดุ้งพระทัยกลัว ตรัสถามมาตุลีเทพบุตรว่า สัตว์เหล่านั้นได้ทำกรรมอันเป็นบาปอย่างไร?

° ขุ.ชา. (บาลี) ๒๔/๑๑๙/๓๗, ขุ.ชา. (ไทย), ๒๔/๑๑๘/๕๒, ขา-อ. ๘/๑๐๔

๒ ขุ.ชา. (บาลี) ๒๔/๑๑๒/๓๗, ขุ.ชา. (ไทย), ๒๔/๑๑๒/๕๒, ขา-อ. ๘/๑๐๔

๓ ขุ.ชา. (บาลี) ๒๔/๔๕๑-๕๐๒/๑๖๙-๑๗๔, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๔/๔๕๑-๕๐๒/๒๕๑-๒๖๐

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลพยากรณ์ถวายให้ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใดที่อยู่ในโลกนี้ มีกรรมเป็นบาป ย่อมเบียดเบียนขัดเคืองผู้อื่นที่หากำลังมิได้ สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบร้ายกาจเช่นนี้ จึงตกอยู่ในเวตตรณีนี

นรกสุนัขต่าง

ถาม พระราชาตรัสถามว่า สุนัขแดง สุนัขต่าง แร้ง ผูกกา มีรูปร่างน่ากลัว เที้ยวกัดสัตว์นรกเคี้ยวกิน ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะเห็นสัตว์เหล่านั้นเคี้ยวกิน สัตว์นรก เราขอถามท่านว่าสัตว์เหล่านี้ที่ถูกผูกกาจิกกินได้ทำบาปอะไรไว้ ท่านผู้รู้วิบากแห่งสัตว์มีกรรมเป็นบาป จงพยากรณ์ บอกเราผู้ไม่รู้?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์เหล่านั้น มีความตระหนี่ถี่เหนียว ดุด่าสมณพราหมณ์ เบียดเบียนขัดเคืองสมณพราหมณ์ เป็นผู้มึนกรรมหยาบร้ายแรง ฉะนั้นผูกกาจึงได้จิกกินสัตว์เหล่านั้น

นรกแผ่นดินเหล็ก

ถาม พระราชาตรัสถามว่า สัตว์นรกเหล่านั้น ได้ทำบาปอย่างไร จึงถูกเบียดเบียนด้วยท่อนเหล็กอันลุกโพลงอยู่เห็นปานนี้?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรตอบว่า เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นอยู่ในมนุษยโลกได้ทำบาปคือเบียดเบียนประทุษร้ายชายหญิงผู้มีธรรมเป็นกุศล จึงได้มาเสวยทุกข์เวทนาเห็นปานนี้

นรกหลุมถ่านเพลิง

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ได้ทำบาปอย่างไรไว้หรือจึงได้มาร้องครวญครางอยู่ในกองถ่านเพลิง?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้น พยายามโก่งทรัพย์ของประชุมชน คือทำการเรียไถทรัพย์ของประชาชน โดยอ้างว่าจะเอาไปปฏิสังขรณ์สถาปนาถาวรวัตถุ แล้วทำการติดสินบนผู้เป็นประมุข เอาทรัพย์เหล่านั้นใช้เป็นส่วนตัวเสีย

กล่าวเท็จว่าได้มาแต่รายนี้เท่านั้นจ่ายไปเท่านั้น ตกอยู่ในทำนองทำการหลอกลวง
ประชุมชน เพราะกรรมหยาบร้ายอย่างนี้ จึงมาร้องครวญครางอยู่ในกองถ่านเพลิง

โลหกุมภินรกที่ ๑

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไรจึงตกในโลหกุมภี?

ตอบ สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาป เบียดเบียน ประทุษร้ายสมณพราหมณ์ผู้มี
ศีลจึงตกลงไปในโลหกุมภี

โลหกุมภินรกที่ ๒

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไร จึงนอนศิโรตยะชาดอยู่?

ตอบ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้น ยังมีชีวิตอยู่ ได้จับนกกมาฆ่า ด้วยกรรมอันหยาบ
ร้ายอย่างนี้ จึงได้มานอนศิโรตยะชาดอยู่

นรกแม่น้ำขี้เถ้าร้อน

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไร เมื่อเวลาต็มน้ำ น้ำจึงกลายเป็นขี้เถ้าร้อน?

ตอบ สัตว์นรกเหล่านั้นมีการงานอันไม่บริสุทธิ์ ชายขาวเปลือกปนด้วยทราย
หรือดินเป็นต้นแก่ผู้ซื้อ ฉะนั้น สัตว์นรกเหล่านั้นจึงมีความร้อนยิ่งกว่าไฟ กระจาย
น้ำมากเมื่อต็มน้ำ น้ำก็กลายเป็นขี้เถ้าร้อนไป

นรกอาวุธต่างๆ

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไรจึงได้ถูกรุกรานด้วยหอกนอนอยู่?

ตอบ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้หลอกลวงฉ้อโกงทรัพย์สินเงิน
ทองของเขา และตัดช่องย่องเบา ปล้น จี้ เอาข้าวของเงินทองตลอดจนสัตว์เลี้ยงเอา
มาเลี้ยงชีวิต เมื่อทำการหยาบร้าย ดังนี้ จึงมาถูกรุกรานด้วยหอกนอนอยู่

นรกกองเนื้อ

ถาม พระเจ้าเนมิราช ได้ทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกเหล่าหนึ่งถูกนายนิรยบาลผูกคอด้วยเชือกเหล็กอันลุกโพล่ง แล้วคร่าตัวมาให้นอนลงบนแผ่นดินที่เป็นแผ่นเหล็กลุกโพล่ง ทบตีด้วยอาวุธต่างๆ และอีกพวกหนึ่งถูกนายนิรยบาลตัดตัวเป็นชิ้นๆ วางไว้ จึงทรงถามพระมาตุลีว่า สัตว์เหล่านั้นทำกรรมอะไรจึงได้เป็นเช่นนี้?

ตอบ พระมาตุลีทูลตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้นเคยเป็นผู้ฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลา เป็นต้น ครั้นฆ่าแล้วก็เอาไปวางขายในร้านที่ขายเนื้อ เป็นผู้มีการมหายาบร้ายมาก จึงได้มาถูกตัดตัวเป็นชิ้นๆ วางอยู่ดังนี้

นรกอุจจาระปัสสาวะ

ถาม พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกเหล่าหนึ่งกำลังกินมูลและคุณอยู่ จึงทรงถามว่า สัตว์เหล่านั้นทำกรรมอะไรจึงได้มากินมูลและคุณเป็นอาหารดังนี้?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้นทำความทุกข์เบียดเบียนมิตรสหาย เป็นต้น ตั้งมั่นในความเบียดเบียนผู้อื่นทุกเมื่อ เป็นผู้มีการมหายาบร้าย ประทุษร้ายมิตรเช่นนี้ จึงได้มาเคี้ยวกินคุณอยู่

นรกเลือดหนอง

ถาม สัตว์นรกเหล่าหนึ่งมีความหิวกระหายครอบงำจัดไม่สามารถกลืนความหิวไว้ได้ก็เคี้ยวกินโลหิตบุพโพ จึงตรัสถามว่า สัตว์นรกเหล่านั้นทำกรรมอะไรไว้?

ตอบ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก ได้ฆ่ามารดา บิดา และพระอรหันต์ ชื่อว่าต้องปาราชิกทางคิหิเพศ มีการมหายาบช้ำอย่างนี้ จึงต้องมาเสวยทุกข์มีโลหิตและบุพโพเป็นอาหาร

นรกเบ็ดเหล็ก

ถาม สัตว์นรกเหล่าหนึ่งถูกนายนิรยบาลเอาเบ็ดลุกโพล่งเป็นไฟโตเท่าลำตาลเกี่ยวลั่น และคร่าตัวให้นอนลงบนแผ่นโลหะที่ลุกโพล่งเป็นไฟ แล้วเอาขอเหล็กสับ

หนังดูสับหนังโค ฉะนั้น ลัตว์นรกเหล่านั้นมีอาจทนทุกข์ได้ จึงพากันดิ้นรนเหมือนปลาตื่นอยู่บนบก ต่างร้องไห้ครวญครางอยู่ จึงทรงถามว่า ลัตว์นรกเหล่านั้นทำกรรมอะไรไว้?

ตอบ เมื่อลัตว์นรกเหล่านั้นเป็นมนุษย์อยู่ เป็นผู้ตีราคาของ ยังราคาซื้อให้เสื่อมไป คือรับสินจ้างผู้ซื้อของราคามากตีราคาน้อยให้ผู้ซื้อไปทำกรรมอันโง่ เพราะมีความโง่ ปกปิดความโง่ไว้ด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน ดูคนทำการตกปลา หุ้มเบ็ดให้มิดชิดด้วยเหยื่อแล้วตกปลามาฆ่าเสีย ฉะนั้น บุคคลที่จะช่วยป้องกันความโง่ของคนเหล่านั้นไม่มีเลย ลัตว์นรกเหล่านั้นทำกรรมหยาบร้ายอย่างนี้ จึงต้องถูกเบ็ดเกี่ยวลั่นทนทุกข์อยู่

นรกภูเขาลึก

ถาม พระราชาบรมโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นนางลัตว์นรกเหล่านั้นมีร่างกายอันแตก มีชาติทรมานเปราะเปื้อนด้วยโลหิตและบุพโพ มีศีรษะขาดเหมือนฝูงโคที่มีศีรษะขาดบนที่ฆ่า ประคองแขนทั้ง ๒ ร้องไห้ ร่างกายของนางลัตว์เหล่านั้นจมอยู่ในพื้นแผ่นดินเพียงเอวทุกเมื่อ ภูเขาตั้งขึ้นทั้ง ๔ ทิศลูกโพล่งผลัดกันบนนางลัตว์เหล่านั้นให้ละเอียดไปแล้วกลับปรากฏเป็นศีรษะขึ้นมาใหม่อีก เป็นอยู่เช่นนี้มีได้หยุดหย่อน ลัตว์นรกเหล่านั้นได้ทำกรรมอะไรไว้ จึงมาถูกฝังอยู่เพียงเอวในภาคพื้นดินทุกเมื่อ?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า เมื่อครั้งนางลัตว์นรกทั้งหลายเป็นกุลธิดาอยู่ในมนุษยโลก มีการงานไม่บริสุทธิ์ ได้ประพฤติกกรรมอันไม่สมควร คือนางเหล่านั้นเป็นชาตินักเลงและทิ้งสามีไป ยังจิตใจของตนให้ยินดีในบุรุษอื่น ตายแล้วมาเกิดในนรกนี้จึงถูกภูเขาไฟมาแต่ ๔ ทิศ ผลัดกันบนร่างกายให้ปนเป็นจุนจิวิจุนไป

ลัตว์นรกที่มีศีรษะทิ่มลง

ถาม ลัตว์นรกที่มีศีรษะทิ่มลงเบื้องล่าง เพราะนายนิรยบาลได้จับลัตว์เหล่านั้นพุงให้ศีรษะทิ่มลงไปในนรก เหตุไรลัตว์นรกเหล่านั้นจึงถูกนายนิรยบาลจับตัวพุงให้ศีรษะทิ่มลงไป?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษย-
โลก เป็นผู้ประกอบทราจารกรรม คือล่วงภรรยาแห่งบุรุษอื่น และลักภักธะอันอุดม
จึงต้องมาสู่नรกนี้ เสวย ทุกขเวทนาสิ้นเวลาช้านาน สัตว์นรกเหล่านั้นมีการงานอัน
หยาบร้าย บุคคลที่จะช่วยป้องกันสัตว์นรกผู้มีปกติทำบาปเช่นนี้ย่อมไม่มี ฉะนั้น สัตว์
นรกเหล่านั้นจึงต้องมาเสวยทุกข์อยู่

นรกป่าไม้จ้าว

ถาม เมื่อพระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกน้อยใหญ่ บางพวก
ประกอบเหตุการณ์มีรูปร่างพิลึกปรากฏอยู่ในนรก สัตว์นรกเหล่านั้นได้ทำบาปอะไร
ไว้จึงมีทุกข์มากยิ่งขึ้น เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนอย่างนี้ ?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์เหล่านั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก
เป็นผู้มีความเห็นผิด หลงทำกรรมจนเคยชินด้วยมิจฉาทิฎฐิ ๑๐ คือ ทานที่ให้ไม่มีผล
การบูชาไม่มีผล เช่นสรวงไม่มีผล ผลของความดีชั่วไม่มี มารดาบิดาไม่มี สมณ
พราหมณ์ไม่มี สัตว์ลอยมาเกิดไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี ชักชวนผู้อื่นให้มีความ
เข้าใจผิดในทิฎฐิเช่นนี้ เหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนมากยิ่งขึ้น

สัตว์ที่กำลังเสวยทุกข์อยู่ในประเทศส่วนหนึ่งแห่งอวิจันรก

โทษและการเสวยทุกข์ในปหาสนिरยะ

ในมนุษยโลก บุคคลที่มีความยินดีพอใจหลงไหลไปในกามคุณทั้ง ๕ มีการฟ้อน
รำ ขับร้อง แสดงละคร ลิเกต่างๆ โดยเป็นพระเอกบ้าง นางเอกบ้าง ร้องไห้ หัวเราะ
ร้องเพลง ฟ้อนรำ และเต้นรำ แล้วแต่เรื่องที่ตนแสดง ทำให้ผู้ดูเกิดความยินดีบ้าง
เศร้าโศกบ้าง บางทีเกิดความสนุกสนานขึ้นมาจนลืมตัว มัวแต่ชมบทบาทของพระเอก
นางเอกที่กำลังแสดงอยู่เฉพาะหน้า บุคคลที่ฟ้อนรำหรือบุคคลที่แสดงละครลิเกเหล่านี้
เมื่อตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในปหาสนรก ในขณะที่เสวยทุกข์อยู่ในนรกนั้นคล้ายๆ

กับว่าพื่อนรำ หรือร้องเพลงอยู่ ดังสาธกบาลีมีมาในสพายตนสังยุตตอฏฐกถา ° ว่า

**ปหาโส นาม นริโยติ วิสุ ปหาสนามโก นริโย นาม นตถิ,
อวิจิสเสว ปน เอกสุมิ โกฎจาเส นจจนฺตา วีย คายนฺตา วีย จ
นฏเวสํ คเหตุวาว ปจฺจนฺติ.**

โทษและการเสวยทุกข์ในอปราชิตนิริยะ

ในมนุษยโลก บุคคลที่มีความยินดีพอใจในการรบกัณ (ทำสงคราม) อยู่เสมอๆ บุคคลเหล่านี้เมื่อตายแล้ว ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอปราชิตนรก ในขณะที่เสวยทุกข์อยู่ในนรกกนั้นคล้ายกับว่า นั่งรถที่เทียมด้วยช้างหรือม้าถืออาวุธ ๕ อย่างพร้อมโล่ มาฟันกันอยู่ตลอดเวลา ดังสาธกบาลีมีมาใน สพายตนสังยุตตอฏฐกถาว่า

**อปราชิตो นาม นริโยติ อยปิ น วิสุ เอโก นริโย, อวิจิสเสว
ปน เอกสุมิ โกฎจาเส ปญฺจาวุธสนฺนทฺธา ผลกฺกตฺตา ทตฺถิสฺสสรเถ
อารุรฺท สงฺคาเม ยฺชณฺนตา วีย ปจฺจนฺติ**

โทษและการเสวยทุกข์ในนรกทั้ง ๑๐ มีอััพพุทฺทนรกเป็นต้น

บุคคลที่อยู่ในมนุษยโลก ได้กล่าวคำติเตียนดูถูกพระอริยเจ้าด้วยประการอันมิชอบ ครั้นตายแล้วจึงได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในนรกทั้ง ๑๐ มีอััพพุทฺทนรกเป็นต้น ดังมีเรื่องเล่าว่า ในสมัยพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น พระโกกาลิกะได้กล่าวครหาว่าพระอัครสาวก ๒ รูป คือพระสารีบุตรเถระ และพระโมคคัลลานเถระ ได้ล่วงเกินปาราชิกสิกขาบทที่พระพุทฺธองค์ทรงบัญญัติไว้ เมื่อพระโกกาลิกะตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในมหাপทุมนรกเพราะโทษแห่งการกล่าวคำที่ไม่จริง

° ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๕๔/๒๗๘, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๕, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๖๕.

อธิบายชื่อแห่งนรกทั้ง ๑๐ มีอัพพุทนรกเป็นต้น

ในที่นี้คำว่า อัพพุทะ นิรัพพุทะ อพพะ เป็นต้นนี้ เป็นชื่อของหลักสังขยาที่ใช้สำหรับการนับ ทั้งนี้โดยเริ่มต้นนับที่หลักหน่วย ร้อย, พัน, หมื่น, แสน, ล้าน, โกฏิ.. ฉะนั้น การที่เรียกชื่อนรกเหล่านี้ว่า อัพพุทะ นิรัพพุทะ อพพนรก จึงเป็นการนำเอา คำที่ระบุหลักสังขยามาตั้งเป็นชื่อของนรก ซึ่งหากในนรกใด อายุตรงตามหลักสังขยาใด ท่านก็จะใช้หลักสังขยานั้นมาทำเป็นชื่อของนรกนั้นๆ

ประมาณแห่งอายุในอัพพุทนรกคือนับด้วยจำนวนเมล็ดงาสิร้อยเก้าโกฏิหกแสน เมล็ด ในจำนวนเมล็ดงาทั้งหมดนี้ ร้อยปีของมนุษย์เอาออกทิ้งเสียเมล็ดหนึ่งไป จนกว่าจะหมดเมล็ดงาสิร้อย เก้าโกฏิหกแสนเมล็ดจึงเท่ากับอายุของอัพพุทนรก, ส่วนอายุของนิรัพพุทนรกนี้มากกว่าอายุของอัพพุทนรกยี่สิบเท่า, ส่วนอายุของอพพนรกก็มากกว่าของนิรัพพุทนรกยี่สิบเท่า

แม้ในส่วนอายุของ อหะ อฏฐะ กุมุทะ โสคันธิกะ อุปปละ ปุณทริกะ มหาปทุมะ นรกเหล่านี้ ก็มีอายุมากกว่ากันและกันด้วยจำนวนยี่สิบเท่าขึ้นไปตามลำดับ (มาในพระบาลีอังคุตตรนิกายและอัฐกถา)

ความทุกข์และการอยู่ในนรกโดยไม่แน่นอน

๑. พระเทวทัต

พระเทวทัตได้กระทำการเบียดเบียนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่หวั่นไหว ต่อโลกธรรม ฉะนั้น พระเทวทัตจึงได้ไปบังเกิดในอวิจิมหานรกโดยตรง ในขณะที่ เสวยทุกข์อยู่ในอวิจิมหานรกนั้น มีร่างกายสูงประมาณร้อยโยชน์ ตั้งแต่หูขึ้นไปจม อยู่ในแผ่นเหล็กแดงที่วางหนุนศีรษะ เบื้องล่างแต่ตาตุ่มลงไปจมอยู่ในแผ่นเหล็กแดง ตามูโดยประมาณเท่าต้นตาลตอกมือทั้งสองข้างติดไว้กับฝา หลาวเหล็กแทงข้างซ้าย ทะลุถึงข้างขวา แทะข้างหน้าทะลุถึงข้างหลัง แทะแต่ศีรษะทะลุลงมาถึงเบื้องล่างไม่มีการกระตุกกระดิก และมีเปลวไฟเผาอยู่ตลอดเวลา จนกว่าจะพ้นจากอวิจิณรก

ในอนาคตแสนมหากัปเลยไป จักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามีชื่อว่า **อัญญิสสระ** (ส่วนบารมี สองอสงไขยนั้นได้เคยสร้างมาแล้ว) ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอัมมบท อัญญูกถาและมิลินทปัญหาวา

“**นิจุจเล พุทุธะ อปรทุธภาเวน นิจุจโลว พุตุวา อวีจิมหิ**
ปจฺจติ, โส ทิ อีโต สตสทสสทกปมตฺถเก อญฺจิสฺสโร นาม ปจฺเจกพุทฺโธ
ภวิสสติ” °

“**เทวทตฺโต มหาราช ฉโกฏฺฐาเส กเต กปฺเป อติกฺกนฺเต**
ปจฺมโกฏฺฐาเส สํขิ ภินฺทิ, ปณฺจโกฏฺฐาเส นิรเย ปจฺจิตฺวา ตโต
มุจฺจิตฺวา อญฺจิสฺสโร นาม ปจฺเจกพุทฺโธ ภวิสสติ” ๒

๒. คาถาที่พระเทวทัตบูชาพระพุทธเจ้า ในขณะที่กำลังถูกรรณีสืบ

อิมหิ อญฺจิทิ ตมคฺคบุคฺคลํ เทวาทิเทวํ นรทมฺมสารถิ
สมนฺตจกฺขุํ สตปฺปณฺณลฺกฺขณํ ปาณฺเหติ พุทฺธํ สรณํ คโตสฺมิ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้า ผู้เป็นอัครคบุคค ผู้เป็นเทวดายิ่ง
กว่าเทวดา ผู้เป็นสารถิณีคณรชน ผู้มีพระจักขุโดยรอบ ผู้มีบุญ
ลักษณะกำหนดด้วยร้อย ด้วยกระดุกเหล่านี้แล้ว ขอถึงพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้นว่าเป็นที่พึ่ง ด้วยชีวิตของข้าพเจ้า

๓. เรื่องพระเจ้าทัณฑก

ในเมืองพาราณสี มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **ทัณฑก**
นครหลวงชื่อว่า **กุมภวดี** ประชาชนทั้งหลายในพระนครกุมภวดี พร้อมด้วยพระเจ้า
ทัณฑกก็ล้วนแต่เป็นพวกมิชฌาทีฏฐิทั้งสิ้น ในสมัยนั้นมีดาบสององค์หนึ่ง มีนามว่า
กิสวัจฉดาบส ดาบสองคี่นี้เป็นผู้ได้มานอภิญญาสมาบัติแปด อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ

° อัมมบท ยมกวรรค เทวทัตตวัถฏ ๑/๑๓๗

๒ มิลินท ๑๖๖ ฉ.

โคทาวารี ครั้นต่อมาได้ย้ายมาอยู่ในพระนครกุ่มภาตอันเป็นเมืองหลวง ได้พักอาศัยอยู่ในพระราชอุทยานของพระเจ้าทัณฑกีกโดยมีท่านเสนาบดีเป็นผู้อุปการะ คอยให้ความสะดวกสบายแก่ท่านดาบสอยู่เสมอตลอดมา

ในพระนครกุ่มภาต มีหญิงโสเภณีคนหนึ่ง มีตำแหน่งเป็นนางสนมของพระเจ้าทัณฑกีก อยู่มาวันหนึ่ง หญิงโสเภณีคนนั้นถูกพระเจ้าทัณฑกีกีร์วถอดออกจากตำแหน่ง เมื่อนางถูกถอดออกจากตำแหน่งแล้วก็เลยเดินเข้าไปในพระราชอุทยาน ผ่านมาทางสถานที่ที่ท่านกิสัจฉดาบสพักอยู่

เมื่อได้เห็นท่านกิสัจฉดาบสเข้า นางก็เกิดความเข้าใจผิดขึ้นทันทีว่า ท่านดาบสผู้นี้คงเป็นคนลามก ถ้าเช่นนั้นอวมงคลทั้งหลายที่มีอยู่ในกายเราทั้งหมดนี้ ถ้าเราได้อาตมไวับนร่างกายของผู้ลามกคนนี้แล้ว ก็จะทำให้เราได้รับสิ่งที่เป็นมงคลขึ้น เมื่อหญิงโสเภณีคิดเช่นนั้นแล้ว ก็หยิบเอาไม้สีฟันมาสีฟันแล้วทิ้งไม้สีฟันที่สีเสร็จแล้วนั้นลงบนศิระะของท่านดาบสซึ่งกำลังนั่งอยู่ แล้วตนเองก็กลับไป อาบน้ำสระผมชำระร่างกายให้หมดจดยังที่อยู่ของตน เมื่อหญิงโสเภณีได้กระทำการอย่างนี้แล้ว อยู่มาไม่ช้านัก พระเจ้าทัณฑกีกีร์วมีความคิดถึงและรับสั่งให้หาตัวเข้าเฝ้า ทรงแต่งตั้งให้รับตำแหน่งตามเดิมต่อไป อนึ่ง การคิดถึงหญิงโสเภณีของพระเจ้าทัณฑกีกีนั้น หาได้เกี่ยวเนื่องด้วยการกระทำของนางแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็นการคิดถึงด้วยอำนาจกิเลส ซึ่งเป็นของธรรมดาเท่านั้น

หลังจากนั้นมาไม่นานนัก พระเจ้าทัณฑกีกีร์วทรงกริ้วพราหมณ์บุโรหิตคนหนึ่งขึ้นอีก ถึงกับถอดออกจากตำแหน่งหน้าที่บุโรหิต เช่นเดียวกันกับที่ได้ถอดตำแหน่งของหญิงโสเภณีนั้น เมื่อพราหมณ์บุโรหิตถูกถอดออกจากตำแหน่งแล้ว ก็เข้าไปหาหญิงโสเภณีและถามถึงการที่หญิงโสเภณีถูกถอดจากตำแหน่ง และทำอะไรจึงได้กลับเข้ามารับตำแหน่งตามเดิมได้อีก หญิงโสเภณีก็เล่าถึงการกระทำที่ตนได้กระทำต่อดาบสที่พักอยู่ในพระราชอุทยานให้พราหมณ์บุโรหิตฟัง พราหมณ์บุโรหิตได้ทราบแล้วก็รีบเข้าไปในพระราชอุทยาน และกระทำต่อดาบสเช่นเดียวกันกับที่หญิงโสเภณีบอก ต่อมาไม่ช้าพระเจ้าทัณฑกีกีร์วรับสั่งให้พราหมณ์บุโรหิตผู้นี้เข้าเฝ้า และทรงมอบหมายตำแหน่งหน้าที่ให้ทำตามที่ได้เคยทำมาแล้วทุกประการ

การที่พราหมณ์บุโรหิตได้เข้ารับตำแหน่งตามเดิมนี้นี้ หาได้เกิดจากการกระทำที่ตนได้กระทำต่อดาบสนั้นแต่อย่างใดไม่ หากแต่เกิดจากความพยายามของตนเองที่คอยหาช่องทางเพื่อตนจะได้เข้ารับตำแหน่งตามเดิมและเป็นไปตามวิสัย ธรรมดาจิตใจของพระเจ้าทัณฑกัที่มีความกริ้วขึ้นพักหนึ่งๆ เท่านั้น ครั้นคลายความพิโรธแล้วก็ย่อมจะนึกถึงผู้ที่ได้เคยใช้สอยมาเป็นธรรมดาเท่านั้นเอง

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าทัณฑกัก็ได้ทรงรับหนังสือกราบทูลเรื่องราวจากชนบทว่า มีการกบฏเกิดขึ้น เมื่อพระเจ้าทัณฑกัทรงทราบข่าวตามหนังสือที่ได้กราบทูลมานั้นก็ทรงจัดการประชุมเสนาอำมาตย์ราชบริพารทั้งหลาย เพื่อจะได้ทำการปราบกบฏ โดยมีพราหมณ์บุโรหิตผู้นี้ประชุมอยู่ ณ ที่นั้นด้วย พราหมณ์จึงกราบทูลถามพระเจ้าทัณฑกัว่าการที่พระองค์จะทรงทำการปราบกบฏครั้งนี้ มีพระประสงค์จะเอาชัยชนะต่อพวกกบฏหรือ หรือว่าจะยอมแพ้ พระเจ้าทัณฑกัก็ทรงตอบว่าพระองค์จะต้องเอาชัยชนะให้ได้ พราหมณ์จึงกราบทูลขึ้นว่า ถ้าพระองค์มีพระประสงค์จะทรงปราบกบฏให้มีชัยชนะโดยเร็วแล้ว บัดนี้มีผู้ลามกคนหนึ่ง พักอาศัยอยู่ในพระราชอุทยานของพระองค์พร้อมกับทหารทั้งหลาย ที่จะออกไปต่อสู้ทำการปราบปรามพวกกบฏทั้งหมดนี้ทำการชำระสิ่งโสโครกที่มีอยู่ในร่างกายรดลงบนร่างของคนลามก แล้วกลับมาอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดหมดจดโดยทั่วกันหมดทั้งกองทัพแล้ว จึงค่อยยกทัพออกไปต่อสู้กับกบฏเหล่านั้น จะทำให้พระองค์ทรงมีชัยชนะแก่ฝ่ายกบฏได้โดยง่าย

จริงอยู่แม้ว่าการปราบกบฏนั้นฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินจะต้องได้ชัยชนะต่อฝ่ายพวกกบฏไม่เร็วก็ช้า แต่ถึงกระนั้น ก็ขอให้พระองค์ทรงชำระสิ่งโสโครกที่มีอยู่ในร่างกายของพระองค์และเหล่าทหารทั้งหมดนี้รดลงบนร่างของคนผู้ลามกนี้เสียก่อน แล้วค่อยยกทัพออกไป

ฝ่ายพระเจ้าทัณฑกัเมื่อได้ฟังคำกราบทูลของพราหมณ์บุโรหิตดังนี้แล้ว ก็ทรงมีความเห็นชอบด้วย จึงสั่งให้ยกทัพทั้งหมดเข้าไปยังสถานที่ที่ดาบสพักอยู่

เมื่อพระองค์และขบวนทัพทุกหมวดเหล่าได้มาประชุมพร้อมกัน ณ สถานที่ที่พักของดาบสแล้ว พระเจ้าทัณฑกัและทหารทั้งหลายต่างก็เอาไม้มาสีฟันด้วยกันทุกคน เมื่อต่างคนต่างสีฟันเสร็จแล้ว ก็นำเอาไม้สีฟันนั้น ทั้งรดลงบนตัวดาบสทั่วทุก

คนทั้งกองทัพ ไม้สีฟันที่ทุกคนสีแล้วทิ้งรดลงบนตัวดาบสนั้นมากมายกายกองทัพม
ทับตัวท่านดาบสเสียจนมิดตั้งแต่ศีรษะลงมา เสร็จแล้วก็ยกทัพกลับ

ส่วนท่านเสนาบดีที่เป็นผู้อุปการะท่านดาบสนั้น ครั้นพระเจ้าทัณฑกิเสด็จยก
ทัพกลับไปแล้ว ก็ชวนผู้คนบ่าวไพร่ที่มีความเคารพนับถือเลื่อมใสในท่านดาบสมา
ช่วยกันเก็บไม้สีฟันที่ทิ้งไว้จนท่วมตัวท่านดาบสออกเสียจนหมดสิ้น แล้วก็จัดการตัก
น้ำมาชำระร่างกายถวายแก่ท่านดาบส

เมื่อท่านดาบสได้อาบน้ำชำระร่างกายสะอาดหมดจดแล้ว จึงกล่าวคำปราศรัย
กับท่านเสนาบดีว่า การที่พระเจ้าทัณฑกิและประชาชนทั้งหลายได้กระทำการหยาบ
ร้ายต่อท่านถึงเพียงนี้นั้น สำหรับท่านเองไม่มีความขัดเคืองพระเจ้าทัณฑกิและ
ประชาชนเลยแม้แต่น้อย แต่บัดนี้พวกเทวดาทั้งหลายมีความขัดเคืองต่อพระเจ้า
ทัณฑกิและประชาชนมาก นับจากวันนี้เป็นต้นไปครบ ๗ วัน พระนครกุ่มภวดีอัน
มีขอบเขตกว้าง ๖๐ โยชน์นี้ จะถูกทำลายพินาศโดยสิ้นเชิง ฉะนั้น ขอท่านเสนาบดี
และพวกพ้องทั้งหลายจงได้รับอพยพหลบภัยไปเสียก่อน

ฝ่ายท่านเสนาบดีเมื่อได้ทราบข่าวร้ายเช่นนี้จากท่านดาบส ก็มีความหวาดกลัว
เป็นอย่างยิ่ง จึงได้รับนำข่าวนี้อไปกราบทูลพระเจ้าทัณฑกิให้ทรงทราบ แล้วตนเอง
พร้อมกับครอบครัวมิตรสหายที่มีความเชื่อคำบอกเล่าของท่านดาบส ต่างก็ชวนกัน
อพยพหลบหนีไปเสียจากพระนครกุ่มภวดี

เมื่อท่านเสนาบดีที่เป็นผู้อุปการะท่านได้อพยพออกจากพระนครกุ่มภวดีไป
แล้ว โภธิสัตว์ดาบสมีนามว่าสรังคะผู้เป็นอาจารย์ของท่านอยู่ที่แม่น้ำโคทาวารี
ทราบเหตุการณ์ร้ายแรงจะบังเกิดขึ้นในพระนครกุ่มภวดี ชรอยท่านกิสวัจฉดาบสผู้
เป็นลูกศิษย์ของท่านที่ยังพักอยู่ในพระนครนี้จะไม่พ้นภัย ฉะนั้น ท่านสรังคะดาบส
โภธิสัตว์จึงได้ใช้ดาบส ๒ รูป ให้มารับท่านกิสวัจฉดาบสไปเสียจากพระนครกุ่มภวดี
โดยการเข้าฉานแล้วเหาะไป

ฝ่ายพระเจ้าทัณฑกิ เมื่อท่านเสนาบดีมาทูลให้ทรงทราบถึงภัยที่จะบังเกิดขึ้น
แก่พระองค์และประชาชนทั้งหลายนั้น พระองค์ทรงเห็นว่าไม่เป็นความจริง ฉะนั้น
จึงไม่มีความหวาดระแวงว่าภัยร้ายแรงเช่นนี้จะบังเกิดขึ้นได้ จึงทรงนอนพระทัยเสีย

บรรดาเทวดาทั้งหลายที่มีความขัดเคืองในการกระทำของพระเจ้าทัณฑกัและประชาชนที่ได้พากันทำความหยาบร้ายต่อท่านดาบสนั้น ครั้นถึงเวลาต่างก็พากันบันดาลให้ฝนตกลงมายังพระนครกุ่มภาตอันมีขอบเขตกว้าง ๖๐ โยชน์ โดยครั้งแรกเป็นน้ำฝนธรรมดา ต่อมาเป็นเม็ล็ดทราย แล้วเป็นดอกไม้ แล้วเป็นเงินเป็นทอง และเครื่องอาภรณ์ที่ประดับตกแต่งร่างกายของเทวดา เมื่อประชาชนได้เห็นของอันมีค่าเช่นนั้นตกลงมาจากอากาศแล้ว ต่างคนต่างก็มีใจขึ้นชมยินดีรีบวิ่งออกมาจากบ้านของตนๆ เพื่อจะได้เก็บของอันมีค่าเหล่านี้ไว้เป็นสมบัติของตน เมื่อประชาชนกำลังตื่นตื่นออกมาเที่ยวเก็บสิ่งของเหล่านี้อยู่นั้น ในขณะนั้นเอง ก็บังเกิดเป็นอาวรุและถ่านเพลิงตกลงถูกตัวประชาชนทั้งหลายพร้อมทั้งพระเจ้าทัณฑกั ถึงแก่ความตายตลอดทั่วไปทั้งประเทศ

เมื่อประชาชนทั้งหลายพร้อมทั้งพระเจ้าทัณฑกัสิ้นชีวิตลงแล้วก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทกุกุฬนรกคือนรกขี้เถ้าร้อน มีขี้เถ้าร้อนเข้าสู่ทวารทั้งเก้า ส่วนบนศีรษะก็มีถ่านเพลิงตกลงมา

อกุศลกรรมของประชาชนและพระเจ้าทัณฑกัที่ได้ก่อขึ้นนี้เป็นอกุศลกรรมที่หนักมาก ควรจะไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก แต่หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ กลับไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทกุกุฬนรกเท่านั้น ดังสาธกบาลีมีมาในสรภังคชาดกว่า

กิสํ ทิ วจฺฉํ อวกิริย ทณฺฑกั

อุจฺฉินฺนํมฺโล สขโน สรณฺโจ

กุกฺกุฬนาเม นิрымฺหิ ปจฺจติ

ตสฺส พฺลึงฺคานิ ปตฺนติ กาเย.°

° ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๐/๔๓๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๐/๖๐๖, ชา.อ. (บาลี) ๗/๓๐๒

๔. เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี

พระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระนามว่ามัลลิกา ในขณะที่พระนางยังอยู่ในมนุษยโลกได้ทรงสร้างบุญกุศลไว้มาก เวลาที่พระนางยังทรงพระสำราญดีอยู่นั้นในวันหนึ่งพระนางได้ทรงกล่าวคำมุสาแด่พระเจ้าปเสนทิโกศล ต่อมา เมื่อถึงเวลาประจวบหน้า พระนางก็ยังทรงนึกถึงบุญกุศลที่ได้เคยทรงกระทำมาแล้วนั้นอยู่เสมอ ครั้นเมื่อถึงเวลาใกล้จะสิ้นพระชนม์ พระนางเธอก็ไม่สามารถที่จะระลึกถึงบุญกุศลที่ตนได้กระทำไว้นั้น แต่กลับไประลึกถึงคำมุสาที่ได้กล่าวไว้กับพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงเกิดความกลุ้มพระทัยขึ้นเรื่อยไป จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็ได้ไปบังเกิดในอวิจิมหานรกเป็นเวลา ๗ วันตามเวลาในเมืองมนุษย์ดังมีสาธกบาลีในอัมมบทอฏฐกถาว่า **สา มรณกาเล เอวรूपิ महाप्रज्ज्वालि अननुस्-
रित्वा ตเมว ปापกम्मํ अनुस्सرنตี กาลं กตวา อวิจิมहि นิพพตติ.**^๑

๕. เรื่องพระเจ้าโจรนาคะ

ในลังกาทวีป มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าโจรนาคะ เป็นผู้ไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น พระองค์จึงได้ทรงทำลายวัดใหญ่ๆ ถึง ๑๔ วัด และทำการเบียดเบียนพระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา สัปบุรุษทั้งหลายที่นับถือพระพุทธศาสนาอยู่ในเวลานั้น เมื่อพระองค์ได้ทรงกระทำการหยาบร้ายอยู่เช่นนี้ พระมเหสีของพระองค์ก็เกิดความไม่พอพระทัย จึงได้ทรงทำร้ายพระองค์เสียด้วยการนำเอายาพิษใส่ลงไปในกระยาหาร เมื่อพระเจ้าโจรนาคะได้เสวยกระยาหารที่เจือด้วยยาพิษก็สิ้นพระชนม์ แล้วไปบังเกิดในโลกันตริกนรก ดังมีสาธกบาลีมาในมหาวิงสปกรณ์ ว่า

อตฺตโน ภริยาทินนํ

โลกนตฺริกนริยํ

วิสํ ภกฺโข มโต กิร

ปาโป โส อุปปชฺชถ.^๒

^๑ พุ.ธ.อ. ๕/๑๐๔

^๒ มหาวิส. ๑/๓๔/๑๔

๖. นรกกบางแห่งที่บุคคลฆ่าพ่อแม่แล้วต้องไปเสวยทุกข์

บุคคลที่ฆ่าพ่อแม่ เรียกว่า **ปาราชิกบุคคล** แปลว่า “บุคคลที่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ (บุคคลผู้พ่ายแพ้)” เพราะว่าเป็นบุคคลเช่นนี้ เมื่อตายแล้วก็ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในอวิจิฆานนรกโดยมาก และไม่สามารถจะมาเกิดเป็นมนุษย์ได้โดยง่าย แต่บางคนที่ฆ่าพ่อแม่ และพระอรหันต์แล้วต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในนรกเลือดหนองก็มี ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเนมิราชชาดกว่า

เย มาตรํ วา ปีตรํ วา ชีวโลเก

ปาราชิกา อรหนเต หนนติ

เต ลุฑฺธกมฺมา ปสเวตฺว ปาปํ

เตเม ชนา โลหิตปฺพุพฺพกฺขชาติ. °

๗. เรื่องพระเจ้านาฬิเกระ

ในสมัยโบราณนานมาแล้ว ยังมีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่า อังคะ นครหลวงของประเทศนี้ชื่อว่า **ทนต์ปุระ** พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองทรงพระนามว่านาฬิเกระ พระเจ้านาฬิเกระพระองค์นี้ไม่เชื่อบาปบุญ ฉะนั้น พระองค์จึงได้ทรงฆ่าดาบสผู้มีศีลที่เป็นธรรมกถึกเสีย แล้วนำเอาไปทิ้งไว้ให้สุนัขกิน เมื่อพระเจ้านาฬิเกระได้กระทำความอกุศลกรรมอันหนักถึงเพียงนี้จึงได้ถูกธรณีสูบ เมื่อพระเจ้านาฬิเกระได้ถูกธรณีสูบแล้วก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทนรกชื่อว่าสุนัขนรก มีร่างกายสูงสามคาจูด มีสุนัขดำตัวใหญ่โตเท่าช้างกัดกินอยู่ อกุศลกรรมที่พระเจ้านาฬิเกระทรงทำไว้นั้น น่าจะไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก แต่ก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ กลับไปเสวยทุกข์ในอุสสทนรก ดังมีสาธกบาลี แสดงไว้ในสรงกชาดกว่า

โย สฉฺฌเต ปพฺพชิตฺเต อเหตุยิ

ธมฺมํ ภณฺเฑเต สมณเณ อทุสเส

ตํ นาฬิเกรํ สุนฺชา ปฺรตฺถ

สงฺคมฺม ชาทนฺติ วิพฺนุทฺมานํ. ๒

° พุ.ชา. (บาลี) ๒๔/๔๘๖/๑๗๕, พุ.ชา. (ไทย) ๒๔/๔๘๖/๒๕๗

๒ พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๑/๔๓๕, พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๑/๖๐๖, พุ.ชา. อ. (บาลี) ๗/๓๕๖

๘. เรื่องพระเจ้าอชชนะ

ครั้งโบราณสมัยหนึ่ง มีประเทศอยู่ประเทศหนึ่ง ชื่อว่า **ทิงสะ** พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ มีพระนามว่า **อชชนะ** พระเจ้าอชชนะเป็นมิจฉาภิภูมิจิ มีดาบสองคี่หนึ่งชื่อ **อังกีระสะ** สกุธของท่านคือ **โคตมะ** ดาบสองคี่นี้เป็นผู้มีขันติธรรมเป็นประจำ และมีวิริยปฏิบัติอยู่เป็นนิจ แต่ท่านดาบสองคี่นี้ได้ถูกพระเจ้าอชชนะฆ่าเสียด้วยการใช้ธนูยิง เมื่อพระเจ้าอชชนะได้ใช้ธนูยิงดาบถึงแก่ความตายแล้ว อำนาจอกุศลกรรมที่พระเจ้าอชชนะทรงกระทำนี้จึงเป็นเหตุให้ถูกธรณีสู่บ ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทนรกชื่อว่า **ลัตติสุลนรก** ในการเสวยทุกข์ของพระเจ้าอชชนะนี้มีการตกลงมาจากที่สูงด้วยศีรษะที่มลง ส่วนข้างล่างมีหอกปักไว้ ในขณะที่กำลังตกลงมาด้วยอาการศีรษะที่มลงมานั้น ในขณะนั้นนายนิรบาลก็ได้ใช้ดาบฟันบ้าง ใช้หอกพุ่งบ้าง อกุศลกรรมที่พระเจ้าอชชนะทรงกระทำนี้ น่าจะไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก แต่ก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่กลับไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทลัตติสุลนรกเท่านั้น ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสรภังคชาดก ว่า

อกชชุนโน นิริเย สดตติสุเล

อวิสิโร ปติโต อุตธปาโท

องคิรส โคตม เทหยิตวา

ชนตี ตปสสี จิรพฺรหมจาริ °

๙. เรื่องพระเจ้ามัชฌะ

เมื่อครั้งโบราณ ยังมีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่า **มัชฌะ** พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศมีพระนามว่า **มัชฌะ** พระเจ้ามัชฌะพร้อมทั้งบริวารของพระองค์ซึ่งเป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศนี้เป็นมิจฉาภิภูมิจิ ยังมีดาบสองคี่หนึ่งชื่อว่า **มาตังคะ** ดาบสองคี่นี้มีบริวารมาก และมีชื่อเสียงโด่งดังปรากฏทั่วไปในประเทศ ส่วนพระเจ้ามัชฌะและบริวารทั้งหลายที่เป็นมิจฉาภิภูมิจิ เมื่อได้เห็นดาบสองคี่นี้มีบริวารมาก และมีชื่อเสียงโด่งดังปรากฏทั่วไปในประเทศเช่นนี้ ก็เกิดความไม่พอใจ ในครั้งแรกได้กล่าวคำติเตียนและแสดงอาการดูถูกดาบสก่อน ต่อมาภายหลังจึงได้ฆ่าดาบสองคี่นี้

° ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๒/๔๓๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๖๐๗, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๓๐๓

เสีย เพราะถูกพวกพราหมณ์ที่เป็นบริวารยุยงส่อเสียด เมื่อดาบสได้ถูกฆ่าแล้ว บริวารของดาบสก็พากันอพยพไปอยู่เสีย ณ ประเทศอื่น คงเหลือแต่พวกบริวารและประชาชนทั้งหลายที่เป็นพวกของพระเจ้ามัทธวะ เมื่อพระเจ้ามัทธวะและบริวารได้รวมใจกันฆ่าดาบสแล้วด้วยอำนาจอกุศลกรรมอันนี้จึงบันดาลให้ฝนตกลงมา แต่น้ำฝนนั้นกลายเป็นปรมาณูซึ่งเฝ้าเพลิงถูกประชาชนและสัตว์ทั้งหลายพร้อมทั้งพระเจ้ามัทธวะได้ถึงแก่ความตายหมดสิ้น คงเหลือแต่แผ่นดินที่ว่างเปล่าและป่าเท่านั้น บุคคลเหล่านี้เมื่อถึงแก่ความตายแล้ว ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทกุกุพนรก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ ในสังกัจจายกถาว่า

อุปหจจ มน มชฺโณ

มาตงคสมิ ยสฺสสินเ

สปาริสฺสโข อจฺฉินโน

มชฺฌารณณิ ตทา อหุ.

๑๐. เรื่องพระเจ้าทสภาทิกะ

ยังมีประเทศๆหนึ่งชื่อว่าอันทกวินทะ พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศมีพี่น้องรวมกัน ๑๐ พระองค์ องค์พี่ใหญ่ได้ปกครองประเทศอันทกวินทะ ส่วนอีก ๙ องค์ก็มีประเทศปกครองด้วยกันทุกๆ พระองค์ แต่พระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๑๐ พระองค์นี้ไม่นับถือพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงได้ถูกเบียดเบียนดาบสผู้มีศีล ดาบสองค์นี้มีนามว่า กัณห์ทีปายนะ ต่อมาก็รวมใจกันฆ่าดาบสองค์นี้เสีย

เมื่อพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ พระองค์ได้รวมใจกันฆ่าดาบสเสร็จแล้ว ต่อมาไม่นานนัก พระเจ้าแผ่นดินทั้งสิบพระองค์นี้ก็เกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้น ได้ใช้สากประหารซึ่งกันและกันจนถึงแก่ความตายด้วยกันทั้งสิบพระองค์ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิบพระองค์สิ้นพระชนม์ลงแล้ว ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทนรก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังกัจจายกถาว่า

กณฺห์ทีปายนาสชช

อิสฺสี อนฺตกวินทโย

อณฺโณณณณิ มุสฺสลา หนฺตทา สมฺปตฺตา ยมฺสาธนํ.

๑๑. เรื่องพระเจ้าอุপুরะ

ในสมัยเริ่มสร้างกับใหม่ คือกับที่กำลังเป็นไปอยู่เดี๋ยวนี้ เรียกว่า **วัฏฐายี** กับ ซึ่งเป็นกับที่สัตว์ทั้งหลายได้อุบัติขึ้น และสร้างบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแน่นหนา ในสมัยต้นกับนี้ มวลสัตว์ทั้งหลายที่อุบัติขึ้นมีอายุยืนมากถึงหนึ่งอสงไขยปี การนับอายุของสัตว์หนึ่งอสงไขยปีนั้นมีวิธีนับดังนี้ คือ

ตั้งเลขหนึ่งขึ้นต้นก่อน แล้วเติมศูนย์ต่อท้ายไปให้ครบ ๑๔๐ ศูนย์ เรียกว่าหนึ่งอสงไขยปี ในสมัยนั้นมีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่าเจติยะ นครหลวงชื่อโสตถิยะ ประเทศนี้มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองสืบต่อกันมาเป็นจำนวน ๑๑ พระองค์ นับตั้งแต่พระเจ้ามหาสมมุติราชชัตติยวงศ์เป็นองค์แรกจนถึงองค์ที่ ๑๑ มีพระนามว่า พระเจ้าอุপুরะ ในสมัยต้นกับพระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศทุกๆ พระองค์ที่ล่วงไปแล้วทั้ง ๑๐ พระองค์พร้อมทั้งประชาชนทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรมเป็นอันดี คือเป็นผู้ประพฤติสุจริต ๑๐ ด้วยกันทั้งหมด ไม่มีบุคคลใดที่จะประพฤติทุจริตเลย อย่าว่าแต่การประพฤติทุจริตกันเลย แม้แต่การได้ยินได้ฟังคำกล่าวหาว่าทุจริตก็ไม่มีเป็นอันว่าบุคคลทั้งหลายเวลานั้น ไม่รู้เรื่องว่าการทุจริตนั้นเป็นอย่างไร ในวันหนึ่งประชาชนทั้งหลายได้ยินข่าวประกาศว่า พระเจ้าอุপুরะผู้ปกครองประเทศพระองค์นี้จะตรัสคำมสา ประชาชนจึงพากันแตกตื่นโจษกันแข็งแขว่ คำมสานี้เป็นอย่างไรกันหนอเพราะยังไม่เคยได้ยินเลย จะเป็นสีขาวหรือดำแดงประการใด จึงพากันตั้งใจคอยฟังข่าวตามที่ประกาศไว้นั้นอยู่โดยทั่วกันหมดทั้งประเทศ

พระเจ้าอุপুরะพระองค์นี้สมบุรณ์ด้วยอิทธิฤทธิ์ ๔ ประการ คือ ๑. เทาะได้ ๒. มีเทวดา ๔ องค์คอยรักษาทั้ง ๔ ทิศ พระหัตถ์ขวาทรงกระบี่ ๓. พระวรกายมีกลิ่นหอม ๔. พระโอษฐ์หอมฟุ้งเหมือนกลีบบัว

เมื่อครั้งสมัยพระราชบิดาของพระเจ้าอุপুরะยังครองประเทศอยู่นั้น มีพราหมณ์บุโรหิตผู้หนึ่งชื่อกบิละ พราหมณ์บุโรหิตผู้นี้มีน้องชายชื่อว่า โกรกลัมมะ พราหมณ์โกรกลัมมะเป็นเพื่อนรักใคร่กันมากกับพระเจ้าอุপুরะ เพราะเมื่อครั้งพระเจ้าอุপুরะยังทรงพระเยาว์อยู่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาที่เมืองตักกิลานัน โกรกลัมมะก็ได้ไปศึกษาอยู่ด้วย จึงได้สนิทสนมกันตั้งแต่นั้นมา ในขณะที่พระเจ้าอุপুরะ

กำลังศึกษาอยู่นั้น ได้ให้คำมั่นสัญญาต่อโกรกัลมกะพราหมณ์ว่า ถ้าพระองค์เสด็จครองราชสมบัติเมื่อใด จะแต่งตั้งโกรกัลมกะให้เป็นบุโรหิตผู้ใหญ่

ต่อมาเมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ตำแหน่งบุโรหิตเก่าซึ่งพราหมณ์กปิละผู้เป็นพี่ชายโกรกัลมกะยังคงดำรงอยู่ จะทำการถอดก็ไม่ได้ และพราหมณ์กปิละก็มีบุตรชายซึ่งจะต้องดำรงตำแหน่งนี้สืบต่อไปอีกด้วย

ฉะนั้น พระเจ้าอุপুরจะทรงตั้งโกรกัลมกะขึ้นก็กระทำไม่ได้เพราะผิดกฎหมายสมัยนั้น นอกจากพราหมณ์กปิละผู้พี่ชายจะยอมสละตำแหน่งให้จึงจะได้ เพราะตามธรรมเนียม เมื่อตั้งบุโรหิตแล้ว จะเอนอองตั้งก่อนพื้นนั้นไม่ได้ พราหมณ์กปิละได้เคยทูลกับพระเจ้าอุপুরว่า ท่านชรามากแล้ว ไม่สามารถจะรับราชการต่อไปได้อีก ขอยกตำแหน่งนี้แก่บุตรชาย แล้วตัวท่านเองก็ออกไปบวชเป็นดาบสอยู่ในพระราชอุทยานทำกลิณจนได้ฌานอภิญญา

เมื่อเหตุการณ์ได้เป็นไปเช่นนี้ โกรกัลมกะก็ไม่มีโอกาสจะได้ครองตำแหน่งบุโรหิตตามความต้องการของตน จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอุপুরเพื่อปรึกษาหารือ แล้วทูลถามว่าเมื่อไรจะทรงแต่งตั้งข้าพระองค์ เพราะได้เคยรับรองไว้ว่า ถ้าพระองค์ได้ครองราชย์เวลาใดจะทรงแต่งตั้งข้าพระองค์ในตำแหน่งบุโรหิตเวลานั้น บัดนี้กปิละพราหมณ์พี่ชายได้ออกบวชเป็นดาบส และตำแหน่งบุโรหิตก็ตกเป็นของบุตรชายซึ่งดำรงอยู่ในเวลานี้ เมื่อโกรกัลมกะกราบทูลพระเจ้าอุপুরะในทำนองปรึกษาและตัดพ้อต่อว่าเช่นนี้ พระเจ้าอุপুরะจึงตรัสตอบว่า อย่าได้วิตกไปเลย พระองค์ไม่ทรงกลับคำที่เคยได้สัญญาไว้แล้วนั้น โกรกัลมกะจึงย่อนทูลถามว่าพระองค์จะทรงแต่งตั้งได้โดยวิธีใด พระเจ้าอุপুরะทรงตอบว่า พระองค์จะทรงกล่าวคำมุสาวาว่า โกรกัลมกะเป็นพี่ชาย ท่านดาบสเป็นน้องชาย โกรกัลมกะเห็นเป็นโอกาสจึงทูลถามขึ้นว่าพระองค์จะทรงกล่าวคำมุสาวานี้เมื่อใด พระเจ้าอุপুরะทรงตอบว่า จะกล่าวภายในกำหนด ๗ วันข้างหน้า

ฝ่ายบุตรชายของพราหมณ์กปิละ เมื่อได้ทราบข่าวการปรึกษาระหว่างโกรกัลมกะกับพระเจ้าอุপুরะแล้ว ก็นำเรื่องนี้ไปแจ้งแก่พราหมณ์ผู้เป็นบิดาให้ทราบก่อนถึงวันกำหนด

ส่วนโกรกลัมพะพราหมณ์ก็เข้าเฝ้าพระเจ้าอุปัฏฐากทูลเพทูปายว่า บัดนี้พราหมณ์ผู้พี่ชายที่ออกไปบวชนั้น ได้สำเร็จมานอภิญญา ฉะนั้น ถ้าพระองค์ทรงประกาศต่อประชาชนว่า ข้าพระองค์เป็นพี่ชาย ส่วนตัวพี่ชายกลับเป็นน้องชายเช่นนี้ ฤทธิ์ทั้ง ๔ ที่เคยมีอยู่ก็คล้ายๆ จะหายไป และจะปรากฏเหมือนกันกับธรรณีสืบขึ้นมา เหล่านี้หาเป็นความจริงแต่ประการใด หากแต่เป็นไปด้วยอำนาจมานอภิญญาของดาบส ฉะนั้น หากว่าเรื่องต่างๆ เหล่านี้ปรากฏมีแก่พระองค์ไซ้ร ขออย่าได้ทรงตกพระทัยเลย เพราะเป็นสิ่งที่เกิดจากฤทธิ์ของดาบส หาใช่เกิดจากความเป็นจริงแต่ประการใดไม่ ที่ข้าพระองค์มาทูลเตือนไว้อีกก่อนเช่นนี้เพราะเกรงว่าเมื่อเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว พระองค์จะทรงตกพระทัยแล้วกลับคำเสีย ถ้าพระองค์ทรงกลับคำ แล้วตำแหน่งบุโรหิตที่ข้าพระองค์ควรจะได้ก็ไม่ได้ ประโยชน์ของข้าพระองค์ที่จะพึงถึงพึงได้ก็จะกลับเสียไป ส่วนพระองค์ก็จะเสียพระวาจาที่ประกาศไปแล้วนั้นด้วย พระเจ้าอุปัฏฐากจึงทรงตอบว่า ข้อนี้ไม่น่าวิตก พระองค์จะต้องกล่าวแน่ ไม่มีการกลับคำพูด

ครั้นถึงวันกำหนดประกาศ ประชาชนทั่วทั้งประเทศก็พากันมาประชุมอย่างคับคั่งที่หน้าลานพระราชวัง เพื่อคอยฟังคำมุสาของพระเจ้าอุปัฏฐาก ท่านกบิลดาบสก็มาอยู่ ณ ที่นั้นด้วย เมื่อถึงเวลากล่าวคำมุสาของพระเจ้าอุปัฏฐากก็ทรงเหาะขึ้นไปลอยอยู่กลางอากาศ ท่านดาบสก็เหาะขึ้นไปนั่งบนอาสนะที่ปูรับรองไว้ในท่ามกลางอากาศนั้นด้วย ครั้นแล้วท่านดาบสก็ทูลถามพระเจ้าอุปัฏฐากว่า วันนี้พระองค์จะทรงกล่าวจำมุสาจริงหรือ พระเจ้าอุปัฏฐากทรงตอบว่า จริง ท่านดาบสได้ฟังคำตอบของพระเจ้าอุปัฏฐากเช่นนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคำตักเตือนว่า ขออย่าทรงกล่าวคำมุสาเลย จงทรงกล่าวความตามเป็นจริงดีกว่า ว่าใครเป็นพี่เป็นน้อง พระเจ้าอุปัฏฐากไม่ยอมฟังคำตักเตือนของท่านดาบสจึงทรงตอบแก่ท่านดาบสว่า โกรกลัมพะเป็นพี่ ท่านดาบสเป็นน้อง เมื่อพระเจ้าอุปัฏฐากทรงกล่าวคำมุสาจบลง ฤทธิ์ทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในพระองค์ก็อันตรธานหายไปทันที ตัวที่กำลังลอยอยู่กลางท้องฟ้าก็ตกลงสู่พื้นดิน กลิ้งตัวและกลิ้งปากที่เคยหอมเหมือนกลิ้งจันทน์และดอกบัวก็กลับเหม็นตลบไปในที่นั้น ท่านดาบสก็ได้ตักเตือนอีกเป็นครั้งที่สองว่าขอพระองค์จงทรงกล่าวความตามเป็นจริงว่า

ใครเป็นพี่ ใครเป็นน้อง เมื่อพระเจ้าอุปัชฌาย์ได้ฟังคำเตือนของดาบสเป็นครั้งที่สอง ความหวาดกลัวก็บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ ทรงมองดูหน้าโกรกกลมมะเป็นเชิงขอความเห็นว่าจะกลับคำได้ไหม โกรกกลมมะก็แสดงกิริยาอาการว่า ฤทธิทั้ง ๔ ที่หายไปนั้น ไม่ได้หายไปจริง หากแต่เป็นไปด้วยอำนาจของท่านดาบสบันดาลให้เป็นไป ขอพระองค์จงยืนยันคำไว้ ฉะนั้น พระเจ้าอุปัชฌาย์จึงทรงกล่าวคำมุสาขึ้นอีกเป็นคำรบสอง เมื่อพระองค์ได้กล่าวคำมุสาเป็นคำรบสอง ธรณีสู่พระองค์ลงไปแค่ตาตุ่ม ท่านดาบสก็ได้เตือนอีกเป็นครั้งที่สามและต่อๆ ไป จนครบ ๗ ครั้ง พระองค์ก็ยังคงยืนยันกรานอยู่อย่างนั้นเอง ในการกล่าวคำมุสาของพระเจ้าอุปัชฌาย์ปรากฏว่า

ครั้งที่ ๑ ฤทธิทั้ง ๔ หายไป

ครั้งที่ ๒ ธรณีสู่ถึงตาตุ่ม

ครั้งที่ ๓ ธรณีสู่ถึงหัวเข่า

ครั้งที่ ๔ ธรณีสู่ถึงตะโพก

ครั้งที่ ๕ ธรณีสู่ถึงสะดือ

ครั้งที่ ๖ ธรณีสู่ถึงราวนม

ครั้งที่ ๗ ธรณีสู่ถึงพระเศียร

ไฟอวิจิกุลุกโพล่งขึ้นมาเป็นม่านสีดำคลุมตัวพระเจ้าอุปัชฌาย์ ตั้งแต่พระเศียรตลอดจนถึงพระบาท แล้วจมลงไปสู่ใต้พื้นดิน

ในการกล่าวมุสาของพระเจ้าอุปัชฌาย์นี้ ไม่ควรจะมีโทษหนักถึงกับธรณีสู่และต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในอวิจิมหานรกเลย เพราะเป็นคำกล่าวมุสาเพียงเล็กน้อย และไม่เคารพต่อคำตักเตือนของท่านดาบสเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อได้พิจารณาดูแล้วก็ไม่ควรที่จะได้รับโทษหนักถึงเพียงนี้ ถ้าจะเปรียบกันกับสมัยนี้แล้ว คำมุสาและไม่เคารพต่อคำตักเตือนก็มีอยู่ทั่วไป ตั้งแต่บุคคลชั้นต่ำจนตลอดถึงชั้นสูง ถ้าคำมุสาและไม่เคารพนี้หนักถึงกับธรณีสู่แล้ว ในสมัยนี้คนกล่าวมุสามากที่สุด ธรณีสู่ก็คงจะสือบบุคคลเหล่านี้โดยไม่มีที่ว่าง จริงอยู่การกล่าวมุสาและไม่เคารพต่อคำตักเตือนของบุคคลสมัยนี้ ถึงแม้จะไม่ได้รับโทษอย่างหนักเช่นพระเจ้าอุปัชฌาย์ก็จริง แต่โทษเหล่านี้หาได้หายสูญไปไม่ ในสัมปรายภพคือชาติหน้า เขาเหล่านี้ต้องได้รับโทษตามสมควรแก่การกล่าวคำมุสา และการไม่เคารพต่อคำตักเตือนนั้นโดยไม่มีการยกเว้น ดังมีสาธกบาลีแสดงได้ในเจตติยชาดกว่า

ส ราชา อสิณา สตุโต

อนตลิกขจโร ปุเร

ปาเวกชิ ปถวิ ชจโจ

หินตโต ปตวปริยาย

ตสฺมา ทิ ฉนฺทาคมนํ นปฺปสํสนฺติ ปณฺทิตา
อทฺฏจจิตฺโต ภาเสยฺย คิริํ สจฺจุปสํหิตํ °

๑๒. เรื่องนางเรวตี

สมัยพุทธกาล มีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่ากาลิ พระนครหลวงมีนามว่าพาราณสี ในพระนครพาราณสี มีครอบครัวหนึ่ง สองคนสามีภรรยา สามีชื่อนันทิยะ ภรรยาชื่อเรวตี นันทิยะมานพเป็นผู้มีใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีการบริจาคทานถวายแด่พระภิกษุสงฆ์และยากอยู่เสมอเป็นนิจ ส่วนภรรยาไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และไม่ยินดีในการบริจาคทาน ด้วยอำนาจของทานที่นันทิยะมานพทำอยู่เป็นนิจนั้น ในดาวดึงส์เทวโลกได้ปรากฏเป็นวิมานชั้นวิมานหนึ่ง เพื่อสำหรับไว้เป็นที่อยู่ของนันทิยะมานพ ดังนั้น เมื่อนันทิยะมานพได้สิ้นชีวิตจากมนุษย์โลกแล้ว จึงได้ไปบังเกิดอยู่ในวิมานนั้น

ส่วนนางเรวตีผู้เป็นภรรยา เมื่อสามีได้สิ้นชีวิตลง ทานทั้งหลายที่สามีได้เคยบริจาคอยู่เป็นนิจ เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่นั้น ครั้นสามีล่วงลับไปแล้ว นางหาได้เอาใจใส่ในการที่จะบริจาคทานแทนสามีต่อไปไม่ กลับทอดทิ้งการบริจาคทานนั้นเสีย

ฝ่ายปฏิกาคหผู้เคยได้รับทานเสมอจากนันทิยะมานพนั้น แม่ว่านันทิยะมานพจะล่วงลับไปแล้วก็ตาม พวกปฏิกาคหทั้งหลายก็หาได้หยุดการไปรับทานนี้ไม่ คงไปรอรับอยู่ตามเคย แต่แล้วก็ถูกนางเรวตีขับไล่และกล่าวคำดูถูก

เมื่อนางเรวตีได้ขับไล่และกล่าวคำดูถูกต่อปฏิกาคห คือพระภิกษุสงฆ์และยากที่เคยรับทานทั้งหลายเช่นนี้แล้ว ท้าวเวสสุวัณจึงสั่งให้ยักษ์ ๒ ตน ลงไปจับนางเรวตีนำไปยังชั้นดาวดึงส์เพื่อให้ดูวิมานที่นันทิยะมานพอยู่ ยักษ์ทั้ง ๒ ตนได้รับคำสั่งจากท้าวเวสสุวัณ แล้วก็รีบไปจัดการตามคำสั่งของท้าวเวสสุวัณ คือจับตัวนางเรวตีด้วยการหิ้วแขนคนละข้าง แล้วนำไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก ให้นางเห็นนันทิยะมานพที่กำลังเสวยสุขอยู่ในวิมานอันเกิดจากการบริจาคทานนั้น เมื่อยักษ์ทั้ง ๒ ได้นำนางไปให้เห็นนันทิยะมานพ และวิมานเสร็จแล้ว ก็เหวี่ยงนางเรวตีลงไปในอุสสทนรก นาย

° ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๔-๕๙/๑๙๐, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๔-๕๙/๒๙๔

นิริยบาลทั้งหลายที่อยู่ในนั้น ก็พากันมาจับตัวและทูปตี นางเรวดีถูกนายนิริยบาลทูปตี ก็ได้รับทุกขเวทนาอย่างสาหัส ได้รับครวญและรำพันด้วยประการต่างๆ

นายนิริยบาลได้ยินคำรำพันต่างๆ ของนางเช่นนี้แล้ว แทนที่จะกรุณาสงสาร กลับตำว่า เมื่อครั้งยังอยู่ในมนุษยโลกทำไมจึงไม่เกรงกลัวต่อบาป ทำบาปหยาบช้า ต่อปฏิคาหกคือพระภิกษุสงฆ์และยาจกผู้ที่เคยรับทานทั้งหลาย และทานที่นันทิย-มานพเคยบริจาคอยู่เป็นนิจก็จะทิ้งเสีย ไม่ดำเนินตามทางที่ดีที่ชอบเช่นนันทิยมานพ เคยทำไว้ ครั้นได้รับผลของบาปจะมาร้องไห้และรำพันอยู่เช่นนี้ไม่มีประโยชน์อะไร เลย เมื่อนายนิริยบาลได้กล่าวคำจบลงก็จับเท้าทั้ง ๒ ยกขึ้น ส่วนศีรษะนั้นห้อยลง และเหวี่ยงลงไปในอุสสทนรก เพื่อให้เสวยทุกข์ต่อไปในที่นั้น ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิมานวัตถุว่า

อิจฺเจวํ วิปฺพลปนฺติ

พฺนทฺมานํ ตถา ตถา

ขิปีสุ นิริเย โขเร

อุทฺธปาทํ อวิสิริ.^๑

หมายเหตุ : บุคคลที่ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรกนั้น เพราะบุคคลเหล่านี้เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก ได้ทำการเบียดเบียนดูถูกสมณพราหมณ์โดยมาก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในชาดกอัฐกถาว่า

มหานิริเยสุ กิร เยภุญฺเยน ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณฺเสสุ กตปฺราธา ปจฺจฺจฺนติ

สัตว์ทั้งหลายที่ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก หรืออุสสทนรกนี้ การเสวยทุกข์อยู่ในรกรนั้นมีควาไม่แน่นอน บางคนก็เสวยทุกข์เพียง ๗ วันก็มี บางคนเสวยทุกข์จนตลอดกัปก็มี ทั้งนี้แล้วแต่กรรมของสัตว์นั้นๆ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในมณิสารมัญจุสาฎีกาว่า **อปายะสุ ทิ กมฺมเมว ปมาณํ** ^๒ (ในอบายภูมิ ขึ้นอยู่กับกรรมเท่านั้น)

^๑ ชุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๔๔๔/๙๐

^๒ มณิสาร ๒/๑๒ มจร.

๑๓. เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู

พระเจ้าอชาตศัตรู แม้จะเป็นผู้ที่ควรได้รหัตตผล^๑ ในชาตินั้นก็จริง (ปัจฉิมภวีกบุคคล) แต่เป็นผู้คบคนผิด คือไปคบกับพระเทวทัตผู้เป็นปาปมิตรที่เป็นศัตรูกันกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหตุนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูจึงมีอภิษมา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นจนถึงกับทำการปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาเสีย ธรรมดาบุคคลผู้กระทำปิฎฆาตกรรมนั้นต้องไปสู่วิจิมหานรกโดยมาก แต่พระองค์หาต้องไปไม่ที่เป็นดังนี้ก็เพราะในสมัยที่พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น ได้ทรงเลิกคบกับพระเทวทัต กลับมาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยเหล่าอริยสงฆ์สาวกเป็นที่พึ่ง เกิดความเลื่อมใสสละจตุปัจจัยให้เป็นทาน จนถึงเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงการสังคายนา ฉะนั้นเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว จึงไม่ต้องไปสู่วิจิมหานรก แต่ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในโลกภูมิอุสสทนรกที่เป็นบริวารของวิจิมหานรกแทน

การเสวยทุกข์ในโลกภูมิอุสสทนรกนั้น ปรากฏว่า ค่อยๆ จมลงไปทีละน้อยๆ จนถึงพื้นล่างของโลกภูมินี้ นับเป็นเวลานานถึงสามหมื่นปีของนรกนี้ เมื่อจะไพล่ขึ้นมาจากพื้นล่าง ก็ค่อยๆ ไพล่ขึ้นมาทีละน้อยๆ นับเป็นเวลานานถึงสามหมื่นปีแห่งนรกนี้อีกเช่นกัน รวมเวลาเสวยทุกข์ของพระเจ้าอชาตศัตรูในโลกภูมิอุสสทนรก มีกำหนดหกหมื่นปีจึงจะพ้นออกจากรกนี้

ในอนาคตต่อไปได้สองอสงไขยแสนมหากัป จักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามีนามว่า วิชิตาวิ^๒ ดังมีสาธกหลักฐานแสดงไว้ในสิลขันธวัคคัลลฎกเถา^๓ ว่า

“อชาตสตุตฺตราชฺชา โลหฺมกฺกิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ตีสฺวสฺสสทฺสฺสานิ
อโธ ปตฺนโธ เหนฺจิมตฺลํ ปตฺวา ตีสฺวสฺสสทฺสฺสานิ อุทฺธํ คจฺฉนฺโธ ปุ
นฺปิ อุปริมตฺลํ ปาปฺณิตฺวา มุจฺจิสฺสติ อนาคเต ปน วิชิตาวิ นาม
ปจฺเจกพุทฺโธ พุทฺธา ปรีนิพฺพายิสฺสติ”

การแสดงนिरยบทโดยพิสดาร จบ

^๑ ในคัมภีร์อรรถกถาแห่งสิลขันธวรรค สามัญญผลสูตรวรรคณา กล่าวว่า “เป็นผู้ควรได้โสดาปัตติมรรค”

^๒ ที.อฎ. ๑/๒๑๔

ติรัจฉานภูมิ

ปทัชเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ และคำอธิบายติรัจฉานบทโดยพิสดาร

วจนัตถะ :- **ติโร อณฺขนฺตฺติ ตฺรจฺจนานา** “สัตว์ผู้ไปโดยส่วนขวางเรียกว่า **ติรัจฉาน** หรืออีกนัยหนึ่ง สัตว์ที่เป็นไปขวางจากมรรคผล เรียกว่า **ติรัจฉาน**”

ในที่นี้ อธิบายว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย เช่นมนุษย์ เมื่อเดินไปย้อมไปโดยส่วนสูง คือศีรษะตั้งตรงขึ้นเบื้องบน แต่ติรัจฉานนั้น เมื่อไปย้อมไปโดยส่วนขวาง คือ แขนทั้งสองต้องใช้เป็นเท้า ศีรษะตั้งอยู่ข้างหน้า และก้มลงเบี่ยงล่าง ส่วนติรัจฉานจำพวกนกนั้น ถึงแม้จะมีขาสองขาเหมือนกันกับมนุษย์ก็จริง แต่ในขณะที่เมื่อก่อน ร่างกายไม่ได้ตั้งตรง คงไปโดยส่วนขวางเช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่า ติรัจฉาน อีกประการหนึ่ง ในกำเนิดติรัจฉานนี้ แม้ว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์แล้วก็ตาม ถ้าไปถือกำเนิดในบรรดาติรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่งแล้ว ต้องห่างจากมรรคผลโดยแน่นอน เพราะเป็นกำเนิดพวกติรัจฉาน ฉะนั้นสัตว์เหล่านี้จึงเรียกว่า **ติรัจฉาน**

การจำแนกติรัจฉานบท โดยนัยแห่งไวยากรณ์

ติรัจฉาน ถ้าแยกกันเป็นดังนี้ คือ **ติโร อณฺข ยุ (อน)** หรือ **อาน, ติโร** เป็นอุปสัคบท **อณฺข** เป็นธาตุ **ยุ (อน)** หรือ **อาน** เป็นปัจจัย

วจนัตถะของติรัจฉานโยนิบท

ติรัจฉานานํ โยนิ ตฺรจฺจนายอนิ “ชาติของติรัจฉานทั้งหลายชื่อว่า **ติรัจฉานโยนิ**” ในที่นี้คำว่า **โยนิ** แปลว่า **ชาติ** เพราะติรัจฉานทั้งหลายเหล่านี้ไม่มีสถานที่อยู่โดยเฉพาะ ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงเรียกว่า **ติรัจฉานโยนิ** ติรัจฉานนี้มี ๒ ชนิด คือ ติรัจฉานที่เห็นได้ด้วยตาปกติชนิดหนึ่ง และที่ไม่เห็นได้ด้วยตาปกติอีกชนิดหนึ่ง หมายความว่าติรัจฉานนี้ที่เป็นสัตว์จำพวกใหญ่โตก็มี และจำพวกเล็กๆ น้อยๆ ก็มี

อนึ่ง ในบรรดาติริจณานเหล่านี้พึงทราบว่ามีทั้งหมด ๔ จำพวก จำแนกโดยชา
คือ

๑. **อปทติริจณาน** จำพวกติริจณานที่ไม่มีขา ได้แก่ งู ปลา ไล่เดือน เป็นต้น

๒. **ทวิปทติริจณาน** จำพวกติริจณานที่มี ๒ ขา ได้แก่ นก และ ไก่ เป็นต้น

๓. **จตุรปทติริจณาน** จำพวกติริจณานที่มี ๔ ขา ได้แก่ วัว ควาย เป็นต้น

๔. **พหุปทติริจณาน** จำพวกติริจณานที่มีขามาก ได้แก่ ตะขาบ กิ้งกือ เป็นต้น

บรรดาติริจณานที่ได้กล่าวมาแล้วนี้แตกต่างกันโดยที่อาศัย คือบางพวกได้อาศัย
อยู่บนแผ่นดิน แต่บางพวกอาศัยอยู่ในน้ำ ส่วนพวกที่อาศัยอยู่ในน้ำนั้นมากกว่าพวก
ที่อาศัยอยู่บนบก มีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีเอกังกุตตระว่า

อปปกา ภิกขเว เต สตุตา เย ถลชา อถโข เอเตว

สตุตา พหุตรา เย โอทกา °

แปลความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายสัตว์เหล่าใดที่เกิดบนบก
สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนน้อย แต่ความจริงนั้นสัตว์เหล่าใดที่เกิดใน
น้ำสัตว์เหล่านั้นมีจำนวนมาก”

ในพระบาลีนี้พระองค์ทรงแสดงไว้ว่า สัตว์ที่เกิดบนบกมีจำนวนน้อย และที่เกิด
ในน้ำมีจำนวนมากนั้น พระองค์มิได้หมายเฉพาะแต่ติริจณานจำพวกเดียว มนุษย์ก็
รวมอยู่ด้วย เพราะคำว่าสัตว์ในที่นี้หมายถึงทั้งติริจณานทั้งมนุษย์ที่มีอยู่ในมนุษย์โลก
และไม่ได้ทรงจำกัดไว้ว่า สัตว์ที่อยู่บนบกและในน้ำนั้นมีจำนวนเท่านี้ๆ เพียงแต่ทรง
แสดงว่า สัตว์ทั้งหลายที่อยู่บนบก และในน้ำนั้นนับไม่ถ้วน (สตุตติกายो อนนโต)

ตามพุทธภาษิตนี้ พระมหาพุทธโฆษาจารย์ ได้รับรองไว้ในมโนรณปุณณิอัง-
คุตตรอรรถกถาว่า ความจริงบรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในมนุษย์โลกนั้นนับไม่ถ้วน
เช่นสัตว์ที่เกิดในน้ำก็มีจำนวนมากมายเหลือที่จะประมาณ ท่านได้ไปเห็นมาด้วย
ตนเองว่าปลาชนิดหนึ่งชื่อว่า นันทิยวัญญะ ที่อยู่ในมหาสมุทรที่ตั้งอยู่ระหว่างกลาง
ของลังกาทวีปกับสุวรรณภูมิ “สุวรรณภูมินั้นเดี๋ยวนี้เรียกกันว่าจังหวัดสกล (สเทิม)

° อจ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๒๒/๓๗

ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศพม่า”^๑ ฝั่งของมหาสมุทรนี้ ฝั่งหนึ่งจรดลังกาทวีป อีก ฝั่งหนึ่งจรดสุวรรณภูมิ วัตรระยะทางได้ ๗๐๐ โยชน์ ระหว่างลังกาและสุวรรณภูมิมี พ่อค้าไปมาค้าขายติดต่ออยู่เสมอในระหว่างมหาสมุทรอันมีความยาวถึง ๗๐๐ โยชน์ นี้ ปลาช่อนันทิยวัฏฏะได้ผุดว่ายขึ้นมาให้เห็นเป็นฝูงๆ ติดต่อกันอย่างแน่นชนิดตั้งแต่ ฝั่งลังกาทวีปจนถึงฝั่งสุวรรณภูมิโดยระยะชิดกันทุกๆ ตัว มีจำนวนกว้างออกไป ไม่สามารถที่จะประมาณได้ ว่าแผ่กว้างออกไปถึงแค่ไหน คงคำนวณได้แต่เพียงว่าจาก ฝั่งสุวรรณภูมียาว ๗๐๐ โยชน์ เมื่อพ่อค้าทั้งหลายได้ใช้เรือใบข้ามพากจากลังกาไปสู่ สุวรรณภูมินั้นกินเวลา ๗ วัน วันหนึ่งๆ เดินทางได้ ๑๐๐ โยชน์ ต่อไปนี้จะได้อธิบาย ถึงเรื่องพญานาค กิณนร ราชสีห์ ครุฑ ช้าง ปลาใหญ่

พญานาค ๔ ประเภท ๑๐๒๔ ชนิด

พญานาค ๔ ประเภท

๑. **กฏฐมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง คือ ถ้ากัดผู้ใดแล้วร่างกายผู้นั้นจะแข็งไปหมดทั้งตัว อวัยวะต่างๆ เช่น แขน จะงอเข้าและยืดออกไม่ได้ และปวดมาก
๒. **ปุตติมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ถ้ากัดผู้ใดแล้วรอยแผลที่ถูกกัดนั้นจะเน่าและมีน้ำเหลืองไหลออกมา
๓. **อคคิมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ถ้ากัดผู้ใดแล้วก็เกิดความร้อนไปทั่วทั้งตัว และรอยแผลที่ถูกกัดนั้นก็เปื่อยรื้อคล้ยกันกับถูกไฟไหม้
๔. **สตุฏมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ซึ่งไปกัดผู้ใดเข้าแล้ว ผู้นั้นก็เหมือนกันกับถูกฟ้าผ่า

ในบรรดาพญานาคที่ได้กล่าวมาแล้วทั้ง ๔ ประเภทนี้ พญานาคประเภทหนึ่งๆ ก็มีวิธีทำอันตรายได้ ๔ ชนิด คือ

^๑ เป็นความเห็นของนักปราชญ์แต่ละประเทศ (ผู้ชำระ)

๑. ทัญฐวิสพณานาค ถ้ากัดแล้วก็เกิดพิษชานไปทั่วทั้งตัว
๒. ทิฏฐวิสพณานาค ใช้มองดูแล้วพ่นพิษออกทางตา
๓. ผุฏฐวิสพณานาค มีพิษทั่วๆ ไปที่ร่างกาย ใช้ร่างกายกระทบเข้าก็เกิดเป็นพิษชานออกมาได้
๔. วาตวิสพณานาค ใช้ลมหายใจพ่นเป็นพิษ และพิษอันนี้สามารถแผ่ชานไปได้, รวมพณานาค ๔ ประเภท ก็มีวิธีที่จะทำอันตรายได้เป็น ๑๖ ชนิด

ในบรรดา ๑๖ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ แบ่งปฏิกิริยาของพิษได้อีก ๔ ชนิด คือ

๑. อาคตวิส น โฆรวิส มีพิษแผ่ชานไปอย่างรวดเร็วแต่ไม่รุนแรง
 ๒. โฆรวิส น อาคตวิส มีพิษแรงมาก แต่พิษนั้นแผ่ออกไปอย่างช้าๆ
 ๓. อาคตวิส โฆรวิส มีพิษแผ่ชานไปอย่างรวดเร็ว และแรงมาก
 ๔. น อาคตวิส น โฆรวิส มีพิษแผ่ออกไปช้าและไม่แรง
- รวมเป็นวิธีที่จะทำอันตรายได้เป็น ๖๔ ชนิด

ในบรรดา ๖๔ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ ได้แบ่งการเกิดออกเป็น ๔ ชนิด คือ

๑. อัณฑชพณานาค พณานาคที่เกิดในไข่
๒. ชลาพุชพณานาค พณานาคที่เกิดในครรภ์
๓. สันเสทชพณานาค พณานาคที่เกิดจากเหงื่อไคล
๔. โอบปาติกพณานาค พณานาคที่เกิดเป็นโอบปาติกะ

รวมพณานาคทั้งหมดมี ๒๕๖ ชนิด

ในบรรดาพณานาค ๒๕๖ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ แบ่งที่เกิดออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. ชลชพณานาค พณานาคที่เกิดอยู่ในน้ำ
๒. ถลชพณานาค พณานาคที่เกิดบนบก

รวมพณานาคเป็น ๕๑๒ ชนิด

ในบรรดาพณานาค ๕๑๒ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **การรู้ปีพญานาค** พญานาคที่เสวยกามคุณ

๒. **อการรู้ปีพญานาค** พญานาคที่ไม่เสวยกามคุณ

รวมเป็นพญานาค ๑๐๒๔ ชนิด

คำอธิบายที่ระบุถึงพญานาคว่ามี ๑๐๒๔ ชนิดนี้ มีมาในชั้นวัคคคลังยุตตอฏฐกถานาควัคค์

สาเหตุที่ทำให้พญานาค คืนสภาพเป็นพญานาค ๕ อย่าง

พญานาคที่มีฤทธิ์มากนั้นสามารถจะเนรมิตตัวเองให้เป็นคนได้ ถึงแม้จะเนรมิตตัวเองให้เป็นคนได้ก็จริง แต่ลักษณะอาการ ๕ อย่างที่มีประจำตัวอยู่เสมอ นั้น ไม่สามารถครองร่างเนรมิตไว้ได้ ต้องปรากฏร่างเป็นพญานาคตามเดิมนั่นเอง ลักษณะอาการ ๕ อย่างนั้น คือ

๑. ในขณะปฏิสนธิ ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค

๒. ในขณะลอกคราบอยู่ รูปร่างสัณฐานคงความเป็นพญานาคอยู่ตามเดิม

๓. ในขณะเสพเมถุนอยู่กับพญานาคด้วยกัน คงร่างเป็นพญานาค

๔. ในขณะนอนหลับนั้น ถ้าหากเวลาใดนอนหลับไปโดยปราศจากสติ ขณะนั้นร่างกายก็กลับเป็นพญานาคขึ้นมา

๕. ในขณะตาย ก็ต้องปรากฏเป็นพญานาค

ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในอัมมบทอฏฐกถา สังยุตตอฏฐกถา วินยมหาวัคคอฏฐกถาว่า

นาคสฺส ปน ปณฺจสฺส สภาวปาตุมมํ โทติ ปฏิสนธิกาเล
ตจฺชนกาเล สชาติยา เมถุนกาเล วิสสุทฺถนิทฺโทกมฺนกาเล
จุติกาเลติ.

การปรากฏขึ้นเป็นปกติของร่างกายพญานาคในเวลา ๕ อย่าง คือ

๑. ในขณะที่ปฏิสนธิ
๒. ในขณะกำลังลอกคราบอยู่
๓. ในขณะกำลังเสพเมถุนอยู่กับพญานาคด้วยกัน
๔. ในขณะนอนหลับปราศจากสติ
๕. ในขณะตาย

บุคคลที่ไม่มีการกระทำเป็นอันตรายต่อมรรคผล แต่ก็จัดเข้าในประเภทดิรัจฉาน

ธรรมดาเทวดาทั้งหลายล้วนแต่เป็นบุคคลที่ควรได้มรรคผลด้วยกันทั้งสิ้น แต่จัดเข้าจำพวกดิรัจฉานนั้น เพราะบวชไม่ได้ ดั่งมีสาธกบาลีแสดงได้ในวินยอฏฐกถา กังขาวิตรณียอฏฐกถา^๑ และวินยสังคหยอฏฐกถาว่า

ยสส อุปสมปทา ปฏิกขิตตา โส ตีรจณาคโต นาม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงปฏิเสธซึ่งความอุปสมบทแก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า ดิรัจฉาน ดั่งมีสาธกบาลีแสดงไว้ในวินยมหา-
วัคคยอฏฐกถาว่า

**อนตมโส สกุกั เทวราชานั อุปาทาย โกจิ อมฺนุสฺสชาติโย
สพฺโพ อิมสฺมี อตฺเต ตีรจณาคโตติ เวทิตพฺโพ.**

บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบว่ เฉพาะเรื่องนี้ บุคคลที่ไม่มีชาติเป็นมนุษย์ ถึงแม้จะเป็นพระอินทร์ก็ตาม ต้องจัดเข้าในประเภทดิรัจฉาน

^๑ กังขาวิตรณีย ๑๑๖ (มจร.)

อายุของพญานาค

อายุของพญานาคไม่แน่นอน บางทีก็อายุยืน บางทีก็อายุสั้น พวกที่มีอายุยืนนั้นถึงแม้พระพุทธรูปเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลกถึง ๕ องค์ก็ตาม พญานาคก็คงมีอายุอยู่ เช่นพญานาคตัวหนึ่งชื่อกาละ กาละพญานาคนี้ มีอายุมาตั้งแต่พระกกุสันธะจนถึงพระสมณโคตมะ และจะมีอายุยืนต่อไปอีกจนถึงพระศรีอริยเมตตรัย

เรื่องพญานาค จบ

กินนร

วจนัตถะ :- กุจฉโต นโร กิณฺนโร (นรสถิตตดา) สัตว์ที่น่าเกลียดแต่เหมือนคนชื่อว่า กิณนร มีรูปร่างเหมือนคน ต่างกันเป็นบางอย่าง เช่นแขนทั้งสองเหมือนคน แต่ฝ่ามือทั้งสองเหมือนนก ส่วนศีรษะ ใบหน้า จมูก ตา เหมือนคน มีริมฝีปากกว้าง จรดคอ และปากยาวยื่นออกมาเหมือนม้า ขา ฝ่าเท้า และนิ้วเหมือนนก

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในคัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อว่าการิกาฎีกาดังนี้ว่า

คฺวีโต ปฏฺจาย ยาว มุขฯ อสฺสมุขสณฺจโน คฺวีโต ปฏฺจาย
ยาว ปาพา ปกฺขิสณฺจโน ปณฺจสุ จาเนสุ ปกฺขิชาติโก

ในภัลลาคติยชาดกได้แสดงไว้ว่า กิณนรมีอายุ ๑,๐๐๐ ปี ธรรมชาติกิณนรนั้นย่อมมีความกลัวน้ำมากที่สุด ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในภัลลาคติยชาดกัฎฐกถาว่า

กิณฺนรา นาม อุตฺทกภีรูกา โหนฺติ

“ธรรมชาติกิณนรทั้งหลายย่อมกลัวน้ำ”

กิณนรมี ๗ อย่าง คือ ๑. เทวกิณนร ๒. จันทกิณนร ๓. ทุมกิณนร ๔. ทัณทมมาณกิณนร ๕. โจนตกิณนร ๖. สกุนกิณนร ๗. กัณณปาวูรณกิณนร

เรื่องกิณนร จบ

ราชสีห์

ราชสีห์มี ๔ อย่าง คือ ๑. ดิณสีห์ ๒. กาฬสีห์ ๓. บัณฑสีห์ ๔. เกสรสีห์
ดังมีสารกบาลีในอังคุตตรอัฐกถาว่า

สีห์โต จตุตโร สีหา ดิณสีโห กาฬสีโห บัณฑสีโห
เกสรสีโหติ °

ในบรรดाराชสีห์ ๔ ประเภทนี้ อธิบายว่า

๑. ดิณสีห์ มีร่างกายสีแดงเหมือนชานกพิราบ ใหญ่เท่ากับวัวหนุ่ม กินหญ้าเป็นอาหาร
๒. กาฬสีห์ มีร่างกายสีดำ ใหญ่เท่ากับวัวหนุ่ม กินหญ้าเป็นอาหาร
๓. บัณฑสีห์ มีร่างกายสีใบไม้เหลือง ใหญ่เท่าวัวหนุ่ม กินเนื้อเป็นอาหาร
๔. เกสรสีห์ มีริมฝีปาก หางและเท้าสีแดง ตั้งแต่หัวลงไปตลอดถึงหลัง มีลายพาดสีแดงสามแถว วนรอบสะโพก ๓ รอบ ที่ต้นคอ มีขนปกคลุมลงมาตั้งแต่บ่ามีสีเหมือนผ้ากำพล ส่วนร่างกายที่เหลือนอกจากนี้มีสีขาวทั้งหมด กินเนื้อเป็นอาหาร

สถานที่อยู่ของเกสรสีห์มี ๕ แห่ง คือ ๑. ถ้ำทอง ๒. ถ้ำเงิน ๓. ถ้ำแก้วมณี ๔. ถ้ำเพชร ๕. ถ้ำมโนศิลา เกสรสีห์นี้อยู่เฉพาะแต่ในป่าหิมพานต์เท่านั้น มีร่างกายใหญ่เท่ากับควาย ราชสีห์ที่เหลืออีก ๓ ชนิดนั้นอยู่ในป่าหิมาลัย หรือป่าที่ใหญ่และลึกกลับก็มีอยู่ ส่วนอายุนั้นไม่แน่นอน บางทีก็ถึง ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ ปีก็ได้, ในบรรดาตริจฉานทั้งหมด ราชสีห์นี้เป็นเจ้าแห่งตริจฉาน

เรื่องราชสีห์ จบ

เรื่องพญาครุฑ

พญาครุฑมีรูปร่างลักษณะเหมือนนก ฉะนั้น จึงจัดเข้าในประเภทของนกได้ ในบรรดานกทั้งหมด พญาครุฑเป็นนกที่ใหญ่ที่สุดในจำพวกนกทั้งหลาย อยู่ที่ป่าไม้จ้าวในชั้นที่สองของภูเขาสีเนรุๆ มีบันไดเวียนรอบ ๕ ชั้น ชั้นที่หนึ่งอยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของพญานาค เจ้าแห่งพญาครุฑมีร่างกายสูง ๑๕๐ โยชน์ ปีกทั้งสองข้างกว้างข้างละ ๕๐ โยชน์ หางยาว ๖๐ โยชน์ คอยาว ๓๐ โยชน์ ปากกว้าง ๙ โยชน์ ขายาว ๑๒ โยชน์ เจ้าแห่งพญาครุฑขณะที่กำลังบินอยู่ อำนาจของการกระพือปีกทั้งสองข้างเกิดเป็นลมพายุใหญ่พัดไปทั่วไปไกลถึง ๗๐๐ หรือ ๘๐๐ โยชน์ ธรรมดาพญาครุฑนั้นต้องกินพญานาคเป็นอาหาร

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตอัฐกถาว่า

สุปณฺณราชา ทิยทุตฺตโยชนสตีโก ตสฺส ทกฺขิณปโก
ปณฺณาสโยชนโก โหติ, ตถา วามปโก, ปณฺณวณฺณ สกฺขโยชนิกา
คิฺวา ติสโยชนิกา, มุขํ นวโยชนํ, ปาทา ทวาทสโยชนิกา, ตสฺมิ
สุปณฺณวาทํ กาดุํ อารทุเร สตตฺตญฺจโยชนสตฺตญฺจํ นปฺปโหติ.

เรื่องพญาครุฑ จบ

เรื่องช้าง

ช้างมี ๑๐ ชนิด คือ

๑. ช้างกาฬกะ	ช้างสีดำธรรมดา
๒. ช้างคังเคยยะ	ช้างคงคา
๓. ช้างปณฺฑระ	ช้างเผือก
๔. ช้างตัมพะ	ช้างสีแดง
๕. ช้างปิงคละ	ช้างสีดำแดง
๖. ช้างคันธะ	ช้างที่มีกลิ่นหอม

๗. ช้างมั่งคละ ช้างมงคล
 ๘. ช้างเหมะ ช้างสีเทา
 ๙. ช้างอุโปสเถ ช้างสีที่เรียบร้อย
 ๑๐. ช้างฉัททันตะ ช้างที่เกิดในสระฉัททันต์

กำลังของ	บุรุษ	๑๐ คน	เท่ากับกำลังของช้างกาฬกะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างกาฬกะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างคังเคยยะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างคังเคยยะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างปัทมกะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างคัมพะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างปิงคละ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างปิงคละ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างคันธะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างคันธะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างมั่งคละ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างมั่งคละ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างเหมะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างเหมะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างอุโปสเถ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างอุโปสเถ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างฉัททันตะ	๑ ตัว

เรื่องช้าง จบ

หมายเหตุ : เรื่องปลาใหญ่ ๘ จำพวก ได้แสดงแล้วในปัจจัยโชติกปฏิฐาน ฉะนั้น จึงไม่แสดงในที่นี้

สัญญาที่ปรากฏแก่ตริจณาน

สัญญาที่ปรากฏแก่ตริจณานทั้งหลายมี ๓ อย่าง คือ

๑. กามสัญญา รู้จักเสวยกามคุณ
๒. โคจรสัญญา รู้จักกิน
๓. มรณสัญญา รู้จักกลัวตาย

ส่วน ธรรมสัญญา นั้น ตริจณานบางพวก เช่นโพธิสัตว์จึงจะปรากฏขึ้นได้ ตริจณานนอกนั้นคงมีแต่สัญญา ๓ ประการ ที่ได้กล่าวแล้วนี้โดยมาก, ในบรรดาสัญญา

๓ อย่างนั้น มรณสัญญาปรากฏมากที่สุด เพราะอันตรายเกี่ยวกับชีวิตมีมากสำหรับ ตีรจณานทั้งหลาย คือสัตว์ตัวเล็กย่อมถูกสัตว์ตัวใหญ่เบียดเบียนทำร้ายจับกินเป็น อาหารเสียโดยมาก เช่น จิ้งจอกกินแมลง แมวกินจิ้งจอก เสือกินแมว เป็นต้น นี่จัดเป็น อันตรายที่ได้รับระหว่างสัตว์ตีรจณาด้วยกัน นอกจากนี้ ยังมีอันตรายที่เกี่ยวกับชีวิต ทางด้านอื่นๆ อีก เช่นได้รับการอดอยากในเรื่องอาหารการกิน มีความลำบากในที่อยู่ อาศัย ทั้งยังถูกพวกมนุษย์บางคนคอยเบียดเบียนทำร้ายเหล่านี้เป็นต้น ฉะนั้น อายุ ของพวกตีรจณาดูตัวเล็กๆ มีอายุเพียง ๑ สัปดาห์ก็มี พวกสุนัขมีอายุอย่างมาก ๑๐ ถึง ๑๕ ปี วัว, ควาย, ม้า มีอายุ ๒๐ ถึง ๓๐ ปีก็มี หรือมีอายุเท่ากับคนก็มี อายุของ ช้างนั้นถึง ๖๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง ไม่แน่นอน สรุปความว่า อายุของตีรจณานั้นไม่มีการกำหนดโดยแน่นอน

การแสดงตีรจณาทโดยพิสดาร จบ

เปตติวิสัยภูมิ

ปัทจเจตะ ปทสัมพันธะ วจันตตะ

และคำอธิบายเปตติวิสัยบท โดยพิสดาร

๑. สุขสมุสสยโต ปากฏจเณตติ เปตา “สัตว์ที่ชื่อว่า เปตะ เพราะยอมถึง ซึ่งฐานะอันห่างไกลจากความสุขทั้งหลาย”

๒. เปตานัม สมุโท เปตติ “หมู่เปรตทั้งหลาย ชื่อว่า เปตติ”

๓. เปตติยา วิสโย เปตติวิสโย “ที่อยู่ที่เกิดแห่งเปรตทั้งหลาย ชื่อว่า เปตติ วิสยะ” คำศัพท์ที่ว่าเปตะนี้ สัตว์ทั้งหลายตายไปแล้ว เรียกว่า เปตะ ด้วยกันทั้งสิ้น แต่โดยเฉพาะในที่นี้ หมายถึงสัตว์ที่เป็นเปรต, ว่าโดยนัยไวยากรณ์แล้วในคำว่าเปตา แยกกันดังนี้ ป + อิ + ต, ป เป็นอุปสัคบท อิ เป็นธาตุ ต เป็นปัจจัย ธรรมชาติเปรตทั้งหลายยอมไม่มีที่อาศัยอยู่โดยเฉพาะ ฉะนั้น เปรตเหล่านั้นจึงมีอยู่ทั่วๆ ไป เช่น ตามป่า ตามภูเขา เทว เกาะ ทะเล มหาสมุทร ป่าช้า เหตุฉะนั้น พระอนุรุทธอาจารย์จึง แสดงว่า เปตติวิสโย

คำว่า เปรตนั้น ได้แก่ ผี ยักษ์ และเปรตเป็นต้น ซึ่งคนทั้งหลายใช้พูดกันอยู่ทั่วไป และเปรตมีหลายจำพวกด้วยกัน บางจำพวกเป็นเปรตเล็ก บางจำพวกก็เป็นเปรตใหญ่ และเปรตนี้เนรมิตตัวให้เป็นอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ก็ได้ ฝ่ายอิฏฐารมณ์ก็ให้เห็นเป็นเทวดา เป็นชาย เป็นหญิง ดาบส เถร พระ แม่ชี ถ้าฝ่ายอนิฏฐารมณ์ ก็ให้เห็นเป็นวัว ควาย ช้าง สุนัข รูปร่างสัณฐานน่ากลัว มีศีรษะใหญ่ ตาพอง และบางทีก็ไม่ปรากฏชัด เพียงแต่ให้เห็นเป็นสีดำ แดง ขาว ในบรรดาเปรตทั้งหลายนี้ บางพวกก็ต้องเสวยทุกข์อยู่เนืองนิตย์ มีการอดข้าว อดน้ำ บางพวกก็เข้าไปกินเศษอาหารที่ชาวบ้านทิ้งไว้ในที่โสโครก บางพวกก็กินเสมหะ น้ำลาย และอุจจาระ ส่วนเปรตที่อาศัยอยู่ตามภูเขาคือ ภูเขาคิณณภูมุนั้น ไม่ใช่แต่จะอดอาหารอย่างเดียว ยังต้องเสวยทุกข์เหมือนกันกับสัตว์นรกอีกด้วย

เปรตประเภทต่างๆ ที่มาในพระคัมภีร์

เปรต ๑๒ ชนิดที่มาในโลกบัญญัติปกรณ์และฉคตทิปปนิปกรณ์

๑. วันตาสเปรต เปรตที่กินน้ำลาย เสมหะ อาเจียน เป็นอาหาร
๒. กุณปาสเปรต เปรตที่กินซากศพคนหรือสัตว์ เป็นอาหาร
๓. คูถขาทกเปรต เปรตที่กินอุจจาระต่างๆ เป็นอาหาร
๔. อัคคิชาลมุขเปรต เปรตที่มีเปลวไฟลุกอยู่ในปากเสมอ
๕. สุกุมฺขเปรต เปรตที่มีปากเท่ารูเข็ม
๖. ตัณห์ภูฏิตเปรต เปรตที่ถูกความหิวกระหายเบียดเบียนให้หิวข้าว หิวน้ำ อยู่เสมอ
๗. สุนิฆามกเปรต เปรตที่มีลำตัวดำเหมือนตอไม้ที่ถูกเผา
๘. สัตถังคเปรต เปรตที่มีเล็บมือเล็บเท้ายาวและคมเหมือนมีด
๙. ปัพพตังคเปรต เปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่เท่าภูเขา
๑๐. อชครังคเปรต เปรตที่มีร่างกายเหมือนงูเหลือม

๑๑. เวมานิกเปรต เปรตที่ต้องเสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืน
 ได้ไปเสวยสุขในวิมาน
๑๒. มหิทธิกเปรต เปรตที่มีฤทธิ์มาก

วจนัตถะของเปรตทั้ง ๑๒ จำพวก โดยลำดับ

๑. วนตฺ อสติ ภกฺขตฺติ วนฺตาโส
เปรตที่เรียกว่า วันตาสะ เพราะกินน้ำลาย อาเจียน เสมหะ
๒. กุณฺปิ อสติ ภกฺขตฺติ กุณฺปาโส
เปรตที่เรียกว่า กุณปาสะ เพราะกินซากศพคนหรือสัตว์
๓. कुณฺ ขาทตฺติ कुณฺขาทโก
เปรตที่เรียกว่า คูณฑาทกะ เพราะกินอุจจาระ
๔. อคฺคิชาลา มุขโต เอตฺตสฺสาติ อคฺคิชาลมุโข
เปรตที่เรียกว่า อัคคิชาลมุขะ เพราะมีเปลวไฟลุกอยู่ในปาก
๕. สฺวจิปรมาณํ มุขํ เอตฺตสฺสาติ สฺวจิมุโข
เปรตที่เรียกว่า สุจิมุขะ เพราะมีปากเท่ารูเข็ม
๖. ตณฺหยา อญฺญโต ปีฬิโตติ ตณฺหญฺญโต
เปรตที่เรียกว่า ตัณห์ญฺญิตะ เพราะถูกเบียดเบียน ด้วยความหิวกระหาย
คือหิวข้าว หิวน้ำ
๗. สฺกุจฺจุ นิสฺเสเสน ฉาโม สฺนฺนิขฺฌาโม, สฺนฺนิขฺฌาโม วียาติ สฺนฺนิขฺฌามโก
ต้นไม้ที่ถูกไฟเผาถึง ก้านใบและลำต้นโดยไม่มีเหลือ คงเหลือแต่ตอชื่อว่า
สนฺนิขฌาม ได้แก่ ตอไม้ที่ถูกเผา, เปรตที่เรียกว่า สฺนฺนิขฌามกะ เพราะดำ
เหมือนตอไม้ที่ถูกเผา
๘. สตถสฺทิสํ องคํ เอตฺตสฺสาติ สตถงฺโค
เปรตที่เรียกว่า สัตถังคะ เพราะมีเล็บมือเล็บเท้ายาวและคมเหมือนมีด
๙. ปพฺพตฺปปฺมาโณ องฺโค เอตฺตสฺสาติ ปพฺพตงฺโค
เปรตที่เรียกว่า ปัพพตังคะ เพราะมีร่างกายเท่าภูเขา

๑๐. อชครสทิส อังโค เอตสสาติ อชครังโค

เปรตที่เรียกว่า อชครังคะ เพราะมีรูปร่างสัณฐานเหมือนงูเหลือม

๑๑. วิมานะ นิพพุตโตติ เวมานิกโก

เปรตที่เรียกว่า เวมานิกะ เพราะเกิดในวิมาน แต่กลางวันต้องเสวยทุกข์ กลางคืนได้เสวยสุข

๑๒. มหติยา อิทุติยา สมณนาคโตติ มหิตธิโก

เปรตที่เรียกว่า มหิตธิกะ เพราะมีฤทธิ์มาก

ที่อยู่ของเปรต ๑๒ จำพวกกับเจ้าแห่งเปรต

ที่เชิงภูเขาคิณัลย มีป่าอยู่แห่งหนึ่งชื่อว่าป่าวิฆณาฏวี เป็นนครแห่งเปรต ๑๒ จำพวกที่กล่าวมาแล้วนั้นอาศัยอยู่ ในบรรดาเปรตทั้ง ๑๒ จำพวกนี้ **มหิตธิกเปรต** เป็นเจ้าแห่งเปรตทั้งหลายดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในโลกบัญญัติปกรณ์ว่า

ยตถ เปตนครเ ปตมหิตธิโก สพุพเปตานํ อิสฺสริยาธิปจฺจํ
กโรติ

นครแห่งเปรตนี้อยู่ที่ป่าวิฆณาฏวี และป่าวิฆณาฏวีนี้ ตั้งอยู่ในบริเวณภูเขาคิณัลยนั่นเอง นครคือป่าวิฆณาฏวีนี้ มีมหิตธิกเปรตเป็นเจ้าปกครองดูแลเปรตทั้งหลาย

เปรต ๔ ประเภทที่มาในเปตวัตถุอัฐกถา

๑. **ปรตตตฺตฺตชีวิกเปรต** เปรตที่มีการเลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้
๒. **ขุปปิปาสิกเปรต** เปรตที่ถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าว หิวน้ำ
๓. **นิชฌามตณทิกเปรต** เปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ
๔. **กาลกัญจิกเปรต** เปรตจำพวกอสุร ชื่อ กัญจิกะ

กาลกัญจิกเปรตนี้มีร่างกายสูงสามคาจุต ไม่ใคร่มีแรง เพราะมีเลือดและเนื้อน้อย มีสีสันคล้ายกันกับใบไม้แห้ง ตาถลนออกมาเหมือนกับตาของปู และมีปากเท่ารูเข็มตั้งอยู่กลางศีรษะ (คำอธิบายเรื่องกาลกัญจิกเปรตนี้มีมาในปาเถยยวัคคอัฐกถา)

วจนัตถะของเปรต ๔ ประเภท

๑. เปรต ทตฺตํ อุปนิสฺสาย ชีวตฺติ ปฺรทตฺตูปชีวิโก

เปรตที่เรียกว่า ปฺรทตฺตูปชีวิกะ เพราะมีการเลี้ยงชีวิตโดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้

๒. ขุกฺทา จ ปิปาสา จ ขุปปิปาสา, ขุปปิปาสาหิ ปิพฺโตะ ขุปปิपालิโก

การหิวข้าวด้วย การกระหายน้ำด้วย ชื่อว่า ขุปปิปาส, เปรตที่เรียกว่า ขุปปิपालิกะ เพราะถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าวหิวน้ำ

๓. นิชฌาเมน ตณฺหา เอตสฺสาคฺติ นิชฌามตณฺหิโก

เปรตที่เรียกว่า นิชฌามตณฺหิกะ เพราะมีตัวตณฺหา คือ หิวข้าวหิวน้ำอยู่เสมอ เนื่องจากเปลวไฟที่ลุกอยู่ในปากนั่นเอง

๔. ส่วน กาลกัญจิกเปรต ไม่ต้องแสดงวจนัตถะ ° เพราะเป็นชื่อของอสุรกาย มีสาธกบาลีแสดงไว้ในปาเลยยวัคคอฏฐกถาว่า กาลกญฺจิกาคฺติ เตสํ อสุรานํ นามิ คำว่า กาลกัญจิกะนี้ เป็นชื่อแห่งอสุรกายทั้งหลายที่เป็นเปรตนั่นเอง

เปรตจำพวกที่พระโพธิสัตว์ไม่ไปเกิด

บรรดาพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์เป็นต้นไป ย่อมไม่ไปเกิดเป็นเปรต ๓ ประเภท คือ ๑. ขุปปิपालิกเปรต ๒. นิชฌามตณฺหิกเปรต ๓. กาลกัญจิกเปรต ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ถ้าจะเกิดก็คงเกิดเป็นปฺรทตฺตูปชีวิกเปรต ประเภทเดียวเท่านั้น

(เรื่องพระโพธิสัตว์ที่ไม่ไปเกิดเป็นเปรต ๓ ประเภทนี้ มีมาในอปาทานอฏฐกถา สุตตนิบาตอฏฐกถา และพุทธวังสอฏฐกถา)

° หมายความว่า ชื่อบางอย่างที่เป็นประเภทพหุพินาม ท่านจะไม่นิยมตั้งรูปวิเคราะห์

ภพชาติที่พระโพธิสัตว์ไม่อุบัติ

ภพที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วไม่ไปบังเกิด ได้แก่

๑. ไม่เกิดเป็นคนป่า
๒. เป็นมารเทวบุตรไม่ได้
๓. เป็นอสังขญัตตพรหมไม่ได้
๔. เป็นสุทธาวาสพรหมไม่ได้
๕. ไม่ไปเกิดในจักรวาลอื่น
๖. ไม่เป็นอรุปรหม
๗. ไม่เป็นผู้หญิง
๘. ไม่ไปเกิดกับคนที่เป้นทาส
๙. ไม่ไปเกิดเป็นคนบอด หนวก ไข้
๑๐. ไม่เป็นคนขี่เรือนกฐ้าง
๑๑. ไม่เปลี่ยนแปลงเพศ
๑๒. ไม่ทำปัญหานันตริยกรรม
๑๓. ไม่ไปเกิดในโลกันตริกนรก
๑๔. ไม่ไปเกิดในอเวจีมหานรก และไม่เป็นชูปิปาสิกเปรต นิชฌาตณทิกเปรต กาลกัญจิกเปรต
๑๕. ไม่ไปเกิดเป็นสัตว์ที่เล็กกว่านกกระจาบ และไม่ไปเกิดเป็นสัตว์ที่ใหญ่กว่าช้าง
๑๖. เป็นพระอริยะไม่ได้ในระหว่าง ๔ อสงไขย แสนกัป

หมายเหตุ : บรรดาเปรตทั้งหลายที่นอกจาก ๑๒ ประเภท และ ๔ ประเภทแล้วยังมีเปรตอื่นๆ อีก เช่น **สุจิโลมเปรต** คือ เปรตที่มีชนเหมือนกับเข้ม **ขรโลมเปรต** คือ เปรตที่มีชนหยาบ **ทิมขเปรต** คือเปรตที่มีเล็บมือและเล็บเท้ายาว เป็นต้น

เปรต ๒๑ จำพวก

ที่มาในวินัยและพระบาลีลักษณสังยุต

๑. อัญญสังขลิกเปรต เปรตที่มีกระดูกติดต่อกันเป็นท่อนๆ แต่ไม่มีเนื้อ
๒. มังสเปสิกเปรต เปรตที่มีเนื้อเป็นชิ้นๆ แต่ไม่มีกระดูก
๓. มังสปีณทเปรต เปรตที่มีเนื้อเป็นก้อน
๔. นิจฉวิปริสเปรต เปรตที่มีรูปร่างเหมือนผู้ชาย ไม่มีหนัง
๕. อสิโลมเปรต เปรตที่มีชนเป็นพระขรรค์

๖. สัตติโลมเปรต	เปรตที่มีขนเป็นหอก
๗. อสุโลมเปรต	เปรตที่มีขนเป็นลู่กฐนุ
๘. สฐิโลมเปรต	เปรตที่มีขนเป็นเข็ม
๙. ทุติยสฐิโลมเปรต	เปรตที่มีขนเป็นเข็มชนิดที่ ๒
๑๐. กุมภกัณฐเปรต	เปรตที่มีอันทะใหญ่โตมาก
๑๑. คุฏกูปนิมุกคเปรต	เปรตที่จมอยู่ในบ่ออุจจาระ
๑๒. คุฏขาทกเปรต	เปรตที่กินอุจจาระ
๑๓. นิจฉวิตถิเปรต	เปรตหญิงที่ไม่มีหนัง
๑๔. ทุคคัณฐเปรต	เปรตที่มีกลิ่นเหม็นเน่า
๑๕. โอภิลินิเปรต	เปรตที่นอนในกองถ่านไฟ
๑๖. อสีสเปรต	เปรตที่ไม่มีศีรษะ
๑๗. ภิกขุเปรต	เปรตที่มีรูปร่างลัณฐานเหมือนพระ
๑๘. ภิกขุณีเปรต	เปรตที่มีรูปร่างลัณฐานเหมือนภิกษุณี
๑๙. ลิกขมานเปรต	เปรตที่มีรูปร่างลัณฐานเหมือนลิกขมานา
๒๐. สามเณรเปรต	เปรตที่มีรูปร่างลัณฐานเหมือนสามเณร
๒๑. สามเณรีเปรต	เปรตที่มีรูปร่างลัณฐานเหมือนสามเณรี

หมายเหตุ : เปรตงู และเปรตกา ที่มาในอัมมบทอฏฐกถานัน เปรตงู มีร่างกายยาว ๒๕ โยชน์ เปรตกา มีร่างกายใหญ่ ๒๕ โยชน์

ความเป็นอยู่ของเปรตต่างๆ

กาลกัญจิกเปรต

วันหนึ่ง กาลกัญจิกเปรตกระหายน้ำจัด จึงเดินออกไปเพื่อจะหาน้ำดื่ม ณ แห่งนั้น มีแม่น้ำคงคาตั้งอยู่ แม่น้ำคงคานี้มีความกว้าง ๑ โยชน์ ลึก ๑ โยชน์ เมื่อกาลกัญจิกเปรตเดินไปถึงแล้ว ก็ได้ยินเสียงน้ำในแม่น้ำไหล จึงรู้ได้ว่าเป็นแม่น้ำ จึงเดินลงไปเพื่อจะดื่มน้ำในแม่น้ำนั้น แต่ครั้งลงไปแล้วแทนที่จะได้ดื่มน้ำตามความ

ประสงค์ของตน ด้วยอำนาจแห่งกรรม น้ำนั้นก็กลายเป็นแผ่นดิน มีควันขึ้นตลบอยู่ทั่วไป แต่กาลกัญจิกเปรตก็คงได้ยินเสียงน้ำไหลอยู่เรื่อยๆ จึงได้เที่ยวด้อมมองดูตามเสียงน้ำที่กำลังไหลอยู่นั้นตั้งแต่ย่ำค่ำจนถึงตะวันตกก็ยังไม่พบน้ำ ว่าเสียงน้ำที่กำลังไหลอยู่นั้นจะมีอยู่ ณ ที่แห่งใด

ในเวลาเช้าแห่งวันนั้นเอง มีพระภิกษุหมู่หนึ่งประมาณ ๓๐ รูป ได้เดินผ่านมาทางนั้นเพื่อจะไปบิณฑบาต แลเห็นกาลกัญจิกเปรตกำลังเที่ยวหาน้ำอยู่ พระภิกษุทั้งหลายได้เห็นแล้ว จึงเข้าไปถามว่า ท่านกำลังเที่ยวหาอะไร กาลกัญจิกเปรตตอบว่า ข้าพเจ้ากำลังเที่ยวหาน้ำดื่ม ภิกษุทั้งหลายก็ตอบว่า ก็ตรงหน้าท่านนั่นแหละเป็นแม่น้ำ ท่านไม่เห็นหรือ กาลกัญจิกเปรตตอบว่าไม่เห็น แต่ตรงหน้าข้าพเจ้านี้แหละ ข้าพเจ้าได้ยินเสียงน้ำไหลเรื่อยๆ แต่มองดูแล้วไม่เห็นน้ำสักที ข้าพเจ้าได้เที่ยวหาน้ำตามที่ได้ยินเสียงน้ำไหลนี้ ตั้งแต่ย่ำค่ำจนถึงรุ่งแห่งวันนี้ก็ยังหาน้ำไม่พบ

พระภิกษุทั้งหลายจึงได้บอกให้กาลกัญจิกเปรตนอนหงายลง ณ ที่นั้นแล้วท่านก็พากันเอาบาตรไปตักน้ำที่แม่น้ำมากรอกใส่เข้าไปในปากของกาลกัญจิกเปรต โดยเปลี่ยนกันกรอกใส่ปากทั่วทั้ง ๓๐ รูป แต่น้ำที่กรอกเข้าไปในปากนั้นเข้าไปได้เพียงนิดเดียว เพราะกาลกัญจิกเปรตมีปากเล็กเท่ารูเข็ม (คำอธิบายถึงความเป็นอยู่ของเปรตนี้มีมาในสัมโมหวิโนทนีอัฐกถา)

เปรตหมู

ในสมัยศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระภิกษุรูปหนึ่งมีกายสังวรแต่ไม่มีวจีสังวร พระภิกษุรูปนี้ครั้นสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในนรกเนื่องด้วยไม่มีวจีสังวร เมื่อพ้นจากการเสวยทุกข์ในนรกแล้วก็มาบังเกิดเป็นเปรตหมู มีร่างกายเป็นคนผิวพรรณเปล่งปลั่งเหมือนกับทอง มีศีรชะเป็นสุกร มีชีวิตยืนยาวตลอดมา จนกระทั่งถึงสมัยศาสนาของพระสมณโคตมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้

อยู่มาวันหนึ่ง เปรตหมูนี้ได้พบกับพระนารทเถระ ผู้เป็นสาวกของพระสมณโคตม เปรตหมูจึงได้เรียนกับพระเถระว่า การที่ข้าพเจ้าต้องมาบังเกิดเป็นเปรตหมู มีร่างกายและศีรชะเป็นคนละอย่างไม่เหมือนกันนั้น เป็นผลที่ได้รับมาจากการที่ไม่

มีวจีสังวร ส่วนร่างกายของข้าพเจ้าเป็นคนและมีผิวพรรณเปล่งปลั่งเหมือนกับทองนั้น เป็นผลที่ข้าพเจ้ามีกายสังวร ฉะนั้น ขอพระคุณเจ้าจงมีกายสังวรและวจีสังวรด้วยดี เพื่อจะได้ไม่ต้องเป็นเหมือนเช่นข้าพเจ้า (อธิบายเรื่องเปรตหมู่นี้มาในพระบาลีเปตวัตถุ)

เวมานิกเปรต

ในสมัยพุทธกาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ มีนครอยู่ ๒ นคร นครหนึ่งมีนามว่า **สาวัตถิ** อีกนครหนึ่งมีนามว่า **ปาทลีบุตร** มีพ่อค้าไปมาค้าขายระหว่างนครสาวัตถิ และปาทลีบุตรกับสุวรรณภูมิอยู่เสมอๆ ในเวลาหนึ่งบรรดาพ่อค้าทั้งหลายในนครสาวัตถิ และปาทลีบุตรต่างก็พากันนำสินค้าของตนบรรทุกเรือออกจากนครทั้ง ๒ เพื่อไปขายยังสุวรรณภูมิ ในระหว่างเดินทางมาลงมหาสมุทรนั้น มีพ่อค้าคนหนึ่งเกิดป่วยหนักถึงกับสิ้นชีวิตลงในท่ามกลางมหาสมุทรนั่นเอง ในขณะที่พ่อค้ากำลังป่วยหนักอยู่ในเรือนั้นมีจิตคิดถึงภรรยาอยู่เสมอ แต่ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น พ่อค้าคนนี้เป็นผู้มีใจเลื่อมใสในการทำบุญ ฉะนั้น เมื่อสิ้นชีวิตลงในท่ามกลางมหาสมุทรแล้ว ก็ได้ไปเกิดเป็นเวมานิกเปรตอยู่ในกลางมหาสมุทรนั่นเอง มีสารกบาลีแสดงไว้ในเปตวัตถุอุฎฐกถาว่า **โส กตกุสโล เทวโลกํ อนุปปชชชิตวา อิตถิยา ปฏิพนฺธจิตตตาย ปน สมฺมุตฺตมชฺเช วิมานเปโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ** .

เปรตหญิงผู้หนึ่ง

ในนครโกสัมพีมีมาณพผู้หนึ่งชื่อว่า **อุตตระ** อุตตรมาณพผู้นี้มีความเคารพและเลื่อมใสในพระมหากัจจายนะเถระเจ้ามากที่สุด จึงได้จัดการสร้างกุฏิขึ้นหลังหนึ่งเพื่อถวายแด่พระเถระเจ้าองค์นี้ พร้อมกับจัดอาหารถวายท่านทุกๆ เวลา ฝ่ายมารดาของอุตตรมาณพเป็นผู้ตระหนี่เหนียวมาก เมื่อเห็นบุตรชายจัดการสร้างกุฏิและถวายอาหารแด่พระเถระเจ้าอยู่เสมอเช่นนี้ ก็เกิดความไม่พอใจ อยู่มาวันหนึ่ง นางจึงกล่าวคำแข่งขันว่า “อาหารใดที่ได้ถวายแล้วแก่พระเถระเจ้าองค์นี้ ต่อไปในอนาคตขอให้อาหารนี้จึงกลายเป็นเลือด แล้วเป็นอาหารแก่พระเถระเจ้าเถิด”

เมื่ออุตตรมาณพสร้างกุฏิเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้จัดการฉลอง ในการฉลอง

กฎนี้ อุตตรมานพมีความประสงค์อยากได้หางนกยูงมาร้อยกรองจัดเป็นรูปพัด เพื่อจะได้ประดับตกแต่งกฎให้สวยงามถวายแด่พระเถระเจ้า การงานทุกอย่างที่อุตตรมานพได้กระทำไปแล้วทั้งสิ้น มารดาไม่มีความพอใจเลยแม้แต่อย่างเดียว แต่เมื่ออุตตรมานพต้องการหางนกยูงเอามาจัดประดับตกแต่งกฎให้สวยงามนั้น นางมีความเห็นชอบและอนุโมทนายินดีด้วยในข้อนี้ ครั้นนางสิ้นชีวิตลง ก็ได้ไปบังเกิดเป็นเปรต แต่ด้วยอำนาจกุศลที่นางมีความยินดีถวายหางนกยูงแด่พระเถระเจ้า จึงทำให้นางมีเส้นผมละเอียดอ่อนยาวหยักศก มีสีอันดำล้นปลายอน แต่ด้วยอำนาจที่นางได้กล่าววาจาแข่งว่า “อาหารใดที่ได้ถวายแล้วแด่พระเถระ ขอให้อาหารนั้นจงกลายเป็นเลือด”

ฉะนั้นเมื่อนางเปรตมีความกระหายน้ำขึ้นมา จึงเดินไปที่แม่น้ำคงคาเพื่อจะหาน้ำดื่ม เมื่อไปถึงแม่น้ำแล้ว น้ำในแม่น้ำก็กลายเป็นเลือดไปสิ้น อยู่มาวันหนึ่ง นางเปรตได้พบกับพระกัณหาเรวตเถระเจ้าในที่แห่งหนึ่ง ใกล้ๆ กับแม่น้ำคงคานั้น นางจึงได้กล่าวขอน้ำแก่พระเถระเจ้า เมื่อพระเถระเจ้าได้ฟังคำของนางเปรตมาขอน้ำเพื่อจะดื่มเช่นนั้น จึงกล่าวว่า ก็น้ำในแม่น้ำคงคามีอยู่ เหตุใดจึงไม่ไปดื่ม ต้องมาขอกับเราทำไม นางเปรตตอบว่า น้ำในแม่น้ำไม่มี คงมีแต่เลือดเท่านั้น เมื่อพระเถระเจ้าได้ยินคำของนางเปรตเช่นนี้ก็เกิดความสงสัย เพราะท่านเองก็เห็นเป็นน้ำทั้งแม่น้ำ แต่ทำไมนางเปรตจึงได้เห็นเป็นเลือดไปแล้ว จึงถามนางเปรตว่า ในชาติก่อนท่านได้กระทำการอันใดไว้จึงได้เห็นน้ำทั้งแม่น้ำเป็นเลือดไปเช่นนี้ นางเปรตจึงตอบว่า ในชาติก่อนข้าพเจ้าได้กล่าวคำแข่งว่า อาหารใดที่ได้ถวายไปแล้วแก่พระเถระเจ้า ในอนาคตต่อไปขอให้อาหารนั้นจงกลายเป็นเลือด ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เห็นน้ำในแม่น้ำเป็นเลือดไป ขอพระคุณเจ้าจงโปรดเอ็นดูแก่ข้าพเจ้า ขอน้ำให้ข้าพเจ้าได้ดื่มสักครั้งเพื่อบรรเทาความกระหายเถิด

พระเถระเจ้ากล่าวตอบว่า จะช่วยหาน้ำมาให้ เมื่อพระเถระเจ้ารับปากกับนางเปรตแล้วก็มาคำนึงว่า ถ้าจะเอาน้ำไปให้นางโดยตรง นางก็จะไม่สามารถที่จะดื่มได้ตามความต้องการ เพราะด้วยอำนาจกุศลที่ตนได้ทำไว้ ฉะนั้น พระเถระเจ้าจึงคิดว่า เราต้องไปบิณฑบาต เมื่อบิณฑบาตได้มาแล้วจะต้องจัดการถวายแด่พระ

ภิกษุสงฆ์แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลนี้ให้แก่นางเปเรต เมื่อนางเปเรตได้กล่าวคำอนุโมทนาว่า สาธุ นางจึงจะได้ดื่มน้ำตามประสงค์ได้ พระเถระเจ้าคิดดังนี้แล้วก็ออกไปบิณฑบาต เมื่อได้อาหารบิณฑบาตมา ก็จัดอาหารนั้นพร้อมด้วยน้ำถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ แล้วก็กรวดน้ำแผ่ส่วนบุญให้แก่นางเปเรต

เมื่อฝ่ายนางเปเรตได้รับการแผ่ส่วนบุญจากพระเถระเจ้าแล้ว ก็เปล่งคำอนุโมทนาว่าสาธุๆ เมื่อนางได้เปล่งคำอนุโมทนาว่า สาธุๆ หลายๆ ครั้ง ด้วยอำนาจการกล่าวคำอนุโมทนาว่าสาธุของนาง นางก็พ้นจากกำเนิดที่เป็นเปเรต ได้ไปบังเกิดในชั้นจาตุมหาราชิกา มีวิมานทิพย์และอาหารทิพย์เกิดขึ้น เมื่อนางได้รับผลที่เป็นทิพย์แล้วก็ลงมาหาพระเถระเจ้าเพื่อเรียนให้พระเถระทราบว่าได้รับผลเป็นสุขพ้นจากทุกข์แล้ว (เรื่องนี้มีมาในพระบาลีเปตวัตถุและอฏฐกถา)

โสมเผ่าทรัพย์

มีหญิงสาวคนหนึ่งเป็นแม่ค้าอยู่ในนครสาวัตถี อยู่มาวันหนึ่งหญิงสาวคนนี้ได้ออกจากนครสาวัตถี เพื่อไปค้าขายในจังหวัดอื่นรวมกันกับเพื่อนหญิงด้วยกันอีกหลายคน ในการเดินทางไปค้าขายของหญิงสาวยังต่างจังหวัดครั้งนี้ หญิงสาวผู้นี้ทำการค้ามีกำไรได้เงินมาเป็นจำนวนห้าร้อยกหาปณะ เมื่อค้าขายได้กำไรพอกับความต้องการแล้ว ต่างก็พากันกลับมายังนครสาวัตถีอันเป็นบ้านของตน ในระหว่างที่เดินทางมาได้บังเอิญไปพบกับโจรพวกหนึ่ง บรรดาเพื่อนหญิงที่ไปด้วยกันนั้นต่างก็พากันหลบหนีพวกโจรและนำเงินติดตัวไปด้วย ส่วนหญิงสาวผู้นี้เมื่อพบโจร นางได้เอาเงินห้าร้อยที่กำไรมาจากการค้านั้นทิ้งเสียในที่รกแห่งหนึ่ง แล้วตนเองก็หลบหนีพวกโจรไปซ่อนตัวอยู่ในบริเวณใกล้ๆ กันกับที่ทิ้งเงินไว้

ฝ่ายพวกโจรเมื่อมาถึงที่ที่หญิงสาวและเพื่อนหญิงหลายคนเดินทางมา ต่างก็พากันค้นหาเงินในสถานที่นั้นทั่วๆ ไป เพราะเข้าใจว่าบรรดาหญิงทั้งหลายที่หนีไปแล้วทุกๆ คนคงทิ้งเงินไว้ แต่ก็หาไม่พบ เมื่อกำลังค้นหาอยู่นั้นได้พบหญิงสาวผู้นี้เข้า จึงพากันจับตัวลากออกมาขู่เชิญให้นางมอบเงินให้และให้บอกที่ที่ทิ้งเงิน แต่หญิงสาวไม่ยอมบอก พวกโจรจึงพากันรุมทุบตีหญิงสาวผู้นี้จนถึงแก่ความตาย

เมื่อหญิงสาวถูกโจรทุบตีจนถึงแก่ความตาย ด้วยอำนาจจิตใจที่ฝักใฝ่ ห่วงใย ในเงินห้าร้อยที่นางได้ทิ้งไว้ จึงได้เกิดเป็นเปรตเผ่าทรัพย์อยู่ตรงสถานที่ที่ทิ้งเงินนั้นเอง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเปรตวัตถุอรรถกถาว่า

สา ธนโลเภณ ตตฺเถว เปตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ.

เปรตงู

ในเมืองพาราณสี มีเศรษฐีผู้หนึ่งมีเงิน ๔๐ โกฏิ เศรษฐีผู้นี้ได้นำเงินจำนวน ๔ โกฏิของตนไปฝังไว้ ณ ที่ใต้ดินแห่งหนึ่งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำคงคา ต่อมาเศรษฐีผู้นี้ป่วยหนัก ในขณะที่ป่วยหนักอยู่นั้นมีความวิตกกังวลคิดถึงสมบัติของตนที่ฝังไว้ ครั้นสิ้นชีวิตลงก็ไปเกิดเป็นงูอยู่บนปากหลุมที่ตนได้ฝังทรัพย์ไว้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเอกนิบาตสังจิกิริชาดกอรรถกถาว่า

**ตสฺมี ปน กาเล พาราณสีวาสิ เอโก จ เสฏฺฐิ นทิตฺเร จตฺตาฬิโกฏิธํ
นิทิตฺวา มรณฺโต ธนตฺนุหยา ธนปิฏฺเจ สบฺโป หุตฺวา นิพฺพตฺติ °**

เปรตหนู

ในเมืองพาราณสี มีเศรษฐีผู้หนึ่งมีเงิน ๓๐ โกฏิ เศรษฐีผู้นี้ได้นำเงิน ๓๐ โกฏิของตนไปฝังไว้ที่ใต้ดินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยอำนาจของโลภตัณหา เมื่อเศรษฐีได้สิ้นชีวิตลง ก็ได้ไปเกิดเป็นหนูอยู่บนปากหลุมที่ตนได้ฝังทรัพย์ไว้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเอกนิบาตสังจิกิริชาดกอรรถกถาว่า

**อปโร ตสฺมีเยว ปเทเส ติสโกฏิโย นิทิตฺวา มรณฺโต ธนตฺนุหยา ตตฺเถว
อนุทฺโธโร นิพฺพตฺติ ๒**

° ขา.อฎ. ๒/๒๓๐

๒ ขา.อฎ. ๒/๒๓๐

เปรต ๘๔,๐๐๐

ในอดีตกาลนานมาแล้วสมัยหนึ่งนับถอยหลังจากภัทรกัปนี้เป็นต้นไปเป็นกัปที่ ๙๒ ในกัปที่ ๙๒ นี้ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งได้อุบัติขึ้นในโลก มีพระนามว่า **มุสสะ** พระพุทธเจ้าพระองค์นี้มีพี่น้องอยู่ด้วยกัน ๓ คน, ๓ คนพี่น้องเป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติมาก ต่อมาเมื่อพี่ชายคนโต คือท่านมุสสะได้ออกบวชและสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว น้องชายทั้ง ๒ คนก็มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานี้ยิ่งนัก ฉะนั้น ทั้ง ๒ พี่น้องจึงได้ตกลงกันนำทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ทั้งหมดไปมอบให้แก่เจ้าหน้าที่รัฐบาลเป็นผู้ดูแลรักษาแทนตน คือรัฐมนตรีการคลังผู้หนึ่งและรัฐมนตรีจัดการผลประโยชน์คือเก็บภาษีอากรผู้หนึ่ง เจ้าหน้าที่ทั้งสองคนนี้ต้องรับภาระเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของ ๒ พี่น้องต่อไป เมื่อ ๒ พี่น้องได้มอบหมายกิจการใหญ่ของตนให้แก่เจ้าหน้าที่ทั้งสองโดยเรียบร้อยแล้ว ก็นำบริวารพันคนไปรักษาศิลิป์ในสำนักของพระพุทธเจ้ามุสสะตลอดไตรมาส

ฝ่ายเจ้าหน้าที่ทั้งสองได้รับมอบหมายกิจการต่างๆ จากพี่น้องทั้ง ๒ แล้ว ก็ต้องจัดหาอาหารไปถวายแด่ภิกษุสงฆ์และพระพุทธเจ้ามุสสะพร้อมทั้งพี่น้องทั้ง ๒ และบริวารพันคนทุกๆ เวลาในการหุงอาหารนี้ต้องใช้คนงานเป็นจำนวน ๘๔,๐๐๐ คน ภรรยาของท่านรัฐมนตรีทั้งสองและญาติต่างก็ได้มาช่วยในงานนี้ด้วย

เมื่อการหุงหาอาหารเสร็จแล้ว แทนที่จะจัดการถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกก่อน กลับชวนกันรับประทานอาหารนั้นเสียก่อนเช่นนี้อยู่เสมอๆ ทุกเวลาไป เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้สิ้นชีวิตลงแล้ว ในระหว่าง ๙๐ กัป นับถอยหลังจากกัปนี้เป็นต้นไป กรรมไม่ดีที่เขาได้กระทำไว้จะไม่ทราบว่าเขาเหล่านั้นได้ไปบังเกิดเป็นอะไรอยู่ ทราบแต่เพียงว่าในสมัยศาสนาของพระกุกสันโธ พระโกนาคมโน พระกัสสโป บุคคลเหล่านี้ได้บังเกิดเป็นเปรตด้วยกันทุกคนพร้อมทั้งอดอาหารด้วย ฉะนั้นเมื่อถึงสมัยพุทธกาลของพระสมณโคดม เปรตเหล่านี้จึงได้มีโอกาสมาพบกับพระพุทธเจ้าและได้กราบทูลว่า เขาทั้งหลายได้รับทุกข์ทรมานมานานแล้ว ด้วยการอดอาหารนับเป็นเวลาพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นถึง ๓ พระองค์ เขายังไม่เคยได้รับประทานอาหารเลย ขอพระองค์จงทรงกรุณาแก่เขาทั้งหลายเพื่อให้ได้อาหารมารับประทานด้วย

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงสดับเรื่องเหล่านี้แล้ว จึงมีพระดำรัสแก่เปรตทั้งหลาย เหล่านั้นว่า ญาติของท่านที่เคยเป็นรัฐมนตรีดูแลรักษาผลประโยชน์เมื่อสมัยนั้น ได้มาเป็นพระเจ้าพิมพิสารอยู่ ณ บัดนี้ ฉะนั้น ถ้าพระเจ้าพิมพิสารทรงบำเพ็ญกุศลในเวลาใด ท้าวเธอก็ควรจะแผ่ส่วนกุศลนั้นๆ ไปให้ เมื่อพวกเปรตทั้งหลายได้ฟังพระพุทธองค์ตรัสเช่นนั้นแล้ว ต่างก็พากันชื่นชมยินดีว่าตนคงจะได้รับอาหารจากพระเจ้าพิมพิสารบ้างเป็นแน่

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารนั้น เมื่อท้าวเธอทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสร็จแล้วที่ไร ท้าวเธอก็มิได้แผ่ส่วนบุญนั้นให้แก่ญาติที่ตายไปแล้วโดยเฉพาะเลย เป็นแต่แผ่อย่างสามัญคือแผ่ทั่วๆ ไปเท่านั้น ฉะนั้น เปรตเหล่านั้นจึงไม่มีโอกาสที่จะได้อนุโมทนาส่วนกุศลอันเป็นเหตุแห่งการได้รับอาหารซึ่งเป็นผลก็เกิดขึ้นไม่ได้ ในคืนวันหนึ่งเขาจึงพากันไปส่งเสียงร้องและแสดงตัวให้ปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระเจ้าพิมพิสาร

เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรเห็นเปรตเหล่านั้น พร้อมกับได้ยินเสียงร้องของเปรตทั้งหลาย ก็มีความตกพระทัยกลัวอย่างยิ่ง พอรุ่งเช้าก็รีบเสด็จไปเฝ้าทูลถามพระพุทธองค์ว่า เมื่อคืนนี้ข้าพระองค์ได้ยินเสียงร้องผิดปกติ แต่ไม่ทราบว่าเป็นเสียงอะไร ฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาช่วยชี้แจงเรื่องราวทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นเมื่อคืนนี้ให้ข้าพระองค์ได้ทราบด้วยเถิด

พระพุทธองค์จึงทรงมีพระราชดำรัสตอบว่า เสียงร้องที่ท้าวเธอได้ยินเมื่อคืนนี้เป็นเสียงของเปรต ที่เป็นญาติของพระองค์แต่สมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุสสะ การที่เขาไปส่งเสียงร้องก็เพราะพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสร็จที่ไรไม่เคยทรงแผ่ส่วนกุศลให้แก่พวกเขาบ้างเลย พวกเขาได้พากันรอคอยที่จะรับอนุโมทนาส่วนกุศลอันเป็นเหตุ เพื่อจะได้รับผลเป็นอาหารจากพระองค์อยู่ เพราะอดอาหารมาช้านานหนักหนาแล้ว ฉะนั้น ต่อไปนี้ถ้าพระองค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลใดๆ ขอพระองค์จงทรงแผ่ส่วนกุศลนั้นๆ ให้แก่เขาโดยเฉพาะๆ ด้วย ดังนั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงได้ทรงจัดการบำเพ็ญกุศลเป็นการใหญ่ แล้วก็อุทิศส่วนกุศลนั้นให้แก่เปรตทั้งหลายซึ่งเป็นญาติเหล่านั้นโดยเฉพาะ

ฝ่ายเปรตเหล่านั้น เมื่อได้รับการแผ่ส่วนบุญจากพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ต่างก็พากันอนุโมทนาว่า สาธุๆ ขึ้นพร้อมกัน เมื่อได้เปล่งวาจาว่าสาธุๆ พร้อมๆ กัน ก็พ้นจากการเป็นเปรต ได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาหมดสิ้นด้วยกันทุกคน

เปรตที่รับส่วนบุญได้

ในบรรดาเปรตทั้งหลายที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งสิ้นมี ๑๒ จำพวกบ้าง ๔ จำพวกบ้าง ๒๑ จำพวกบ้าง ฉะนั้น เปรตทั้งหมดนี้ เปรตที่มีโอกาสจะได้รับส่วนบุญจากญาติอุทิศให้ก็มีแต่ปรตตูปชีวิกเปรตจำพวกเดียวเท่านั้น ส่วนเปรตอื่นๆ ที่นอกจากนี้ไม่สามารถจะรับส่วนบุญที่ญาติอุทิศไปให้ได้ เพราะเหตุว่าเปรตเหล่านี้อยู่ห่างไกลจากหมู่มนุษย์แต่สำหรับปรตตูปชีวิกเปรตนั้นเป็นเปรตที่เกิดอยู่ในบริเวณบ้าน เช่น บุคคลบางคนถูกฆ่าตายโดยปัจจุบัน หรือผู้ที่ตายธรรมดาก็ตาม แต่มีความห่วงใยอาลัยก็เกิดเป็นเปรตอยู่ในบริเวณบ้านนั่นเอง และปรากฏตนให้บรรดาญาติหรือบุคคลอื่นๆ เห็นได้ ตามที่ชาวบ้านเชานิยมพูดกันว่าผีหรือเปรต ผีหรือเปรตเหล่านี้ก็ได้แก่ปรตตูปชีวิกเปรตนั่นเอง แต่ถึงแม้ว่าปรตตูปชีวิกเปรตจะเป็นเปรตที่เกิดอยู่ในบริเวณบ้านทั้งหลายได้ก็ตาม แต่ถ้าไม่รู้ว่าเขาแผ่ส่วนบุญให้ก็ไม่สามารถที่จะรับส่วนบุญนั้นได้เหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าถ้าไม่รู้แล้วก็ไม่สามารถจะอนุโมทนาว่าสาธุๆ เมื่อไม่สามารถจะอนุโมทนาว่าสาธุ ก็เป็นอันว่าไม่ได้รับส่วนบุญที่ญาติอุทิศมาให้ เพราะเป็นธรรมดาของเปรตทั้งหลายที่จะต้องเป็นเช่นนั้น ฉะนั้น ปรตตูปชีวิกเปรตจำพวกนี้ ก็ไม่เป็นการแน่นอนทีเดียวว่าจะได้รับส่วนบุญจากญาติที่อุทิศให้เสมอไป

เรื่องสัตว์ที่ตายไปแล้วรับส่วนบุญไม่ได้

บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่ได้ล่วงลับไปแล้ว ต่างก็ไปเกิดอยู่ในนรกบ้าง เป็นดิรัจฉานบ้าง เป็นเปรตที่อยู่ห่างไกลจากหมู่มนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง ส่วนญาติทั้งหลายที่อยู่ภายหลังต่างก็ชวนกันทำบุญอุทิศให้แก่บุคคลเหล่านั้นอยู่เสมอๆ ก็ตาม ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อันใดแก่บุคคลที่ได้ไปถือกำเนิดในที่ต่างๆ เช่นนั้นได้แต่คงเป็น

ประโยชน์แก่ผู้ที่อุทิศให้เท่านั้น เช่นญาติคนหนึ่งของเราถึงแก่ความตายลงและเกิดเป็นสุขนอยู่ในบ้าน ถึงแม้ว่าญาติจะทำบุญอุทิศให้ก็จริง แต่บุญนั้นก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรให้แก่สุขนนั้นได้ ถึงแม้เป็นเทวดาหรือเป็นพรหมก็เช่นเดียวกัน เพียงแต่รู้ว่าญาติของตนทำบุญและอุทิศส่วนบุญมาให้เท่านั้น บุญนั้นไม่สำเร็จประโยชน์อันใดให้แก่เทวดาและพรหมทั้งหลายเลย

ส่วนผู้ที่ทำบุญอุทิศให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ถึงแม้ญาตินั้นจะไม่ได้รับส่วนบุญอุทิศไปให้ บุญที่ผู้กระทำได้อุทิศไปให้นั้นก็สูญหายไปไหน คงเป็นบุญติดตัวอยู่แก่ผู้กระทำเสมอ ทั้งในชาตินี้ชาติหน้าและชาติต่อไป

ฉะนั้น เมื่อเวลาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายไปแล้ว ผู้ทำบุญควรเว้นจากการสนุกสนานเอิกเกริกเฮฮา เช่น มีการเลี้ยงเหล้ากันในขณะนั้น หรือมีมหรสพ คือการเล่นต่างๆ เสีย จะเป็นบ้านหรือที่วัดก็ตาม ผู้ทำบุญควรสมาทานศีลเสียก่อนให้ใจสงบและต้องเจริญมรณานุสสติ อสุภะหรืออนิจจะ ทุกขะ อนัตตาด้วย เพื่อให้กุศลจิตเกิดขึ้น การทำบุญตามที่กล่าวมานี้ ผู้ทำก็ได้านิสงส์มาก คือได้บุญนั้นเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ และผู้ที่ตายไปแล้ว ถ้าอนุโมทนาก็ได้รับส่วนบุญนั้นเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกันกับผู้ทำ

ถ้าหากผู้ทำบุญไม่ได้ทำตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ แม้แต่มีการสนุกสนานต่างขนานแล้ว จิตใจในขณะนั้นก็ไม่สงบและกุศลก็เกิดน้อย ฉะนั้น การทำบุญที่เจือด้วยความสนุกสนานเช่นนั้น ผู้ทำบุญย่อมได้อานิสงส์ของการกระทำนั้นเล็กน้อย ไม่สามารถได้บุญเต็มที่ ฝ่ายผู้ที่ได้รับส่วนบุญที่ญาติแผ่ไปให้ก็คงได้รับไม่เต็มที่เช่นเดียวกัน คือกุศลที่เกิดขึ้นในสันดานของผู้ทำมีเพียง ๑ เปอร์เซ็นต์แต่อกุศลมี ๙ เปอร์เซ็นต์ ถ้าหากผู้ทำบุญบังเอิญตายในขณะนั้นเข้า ก็จะต้องไปเกิดในอบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และไม่ควรคิดว่าจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ได้

อนึ่ง บุญใดที่บุคคลได้กระทำแล้วในชาติปัจจุบันนี้ และได้อุทิศส่วนบุญนั้นให้แก่ท่านผู้เป็นบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ บุตร ภรรยา สามี มิตรสหายที่ได้ล่วงลับไปแล้วในชาติปัจจุบัน พร้อมกับท่านที่เคยเป็นบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ บุตร ภรรยา สามี มิตรสหายในอดีตชาติที่ล่วงลับไปแล้ว แม้บุญนั้นก็ย่อมสำเร็จประโยชน์ให้ท่าน

เหล่านั้นได้รับผลบุญที่อุทิศให้นั้นโดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกันกับท่านที่ได้เป็นบิดา มารดาในชาติปัจจุบันนี้ อนึ่ง อายุของเปรตไม่แน่นอน แล้วแต่กรรม

การแสดงเบตติวิสยบทโดยพิสดาร จบ

อสุรภูมิ

ปัทมเจตนะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ

และคำอธิบายอสุรกายบทโดยพิสดาร

วจนัตถะ : - น สุรนติ อัสสุรียกัฬาทิหิ น ทิพฺพุนตฺติ อสุรา “สัตว์เหล่าใดไม่สว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นใหญ่และสนุกรื่นเริง ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า อสุระ”, **อสุรานํ กาโย อสุรกาย** “หมู่แห่งอสุระทั้งหลายชื่อว่า อสุรกาย”

ในวจนัตถะนี้อธิบายว่า สัตว์ที่เรียกว่าอสุระนั้น เพราะไม่สว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นใหญ่และความสนุกรื่นเริง คำว่าสว่างรุ่งโรจน์ ณ ที่นี้ ไม่ได้หมายถึงความสว่างที่เป็นรัศมีออกจากตัว แต่หมายถึงความสว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นอยู่ อุปมาเช่นคนทั้งหลายที่เป็นอยู่ในมนุษยโลกทุกวันนี้ บางคนได้กระทำทุจริตผิดกฎหมายของบ้านเมือง ถูกลงโทษจำคุกอยู่ในเรือนจำ บุคคลเหล่านี้ย่อมได้รับทุกข์โดยนานาประการ เช่น อาหารการกินก็อดอยาก ถึงแม้จะได้อาหารก็ได้อาหารที่เลวๆ ตลอดจนผ้าที่จะนุ่งจะห่ม ที่หลับที่นอนก็ล้วนแล้วแต่ไม่ดีทั้งสิ้น มิหนำซ้ำยังต้องถูกจองจำด้วยโซ่ตรวนที่ขาก อีก เขาได้รับความทุกข์ยากลำบากในการเป็นอยู่เช่นนี้แหละ จึงเรียกว่าไม่มีความสว่างรุ่งโรจน์ในทางเป็นใหญ่และความสนุกรื่นเริงไม่เหมือนกันกับบุคคลที่อยู่ภายนอก อันได้แก่บุคคลที่มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ เขาเหล่านั้นย่อมได้รับความสุขความสบายในการเป็นอยู่ที่เกิดจากการมีโภคทรัพย์นั้นๆ อย่างสมบูรณ์ จึงเรียกบุคคลเหล่านั้นว่า เป็นผู้ที่มีความสว่างรุ่งโรจน์ในทางเป็นใหญ่และสนุกรื่นเริง อันเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ถูกจองจำอยู่ในเรือนจำดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

ฉะนั้น คำว่า **อสุระที่มีความหมายตรงกับวจนัตถะนี้** ก็ได้แก่กาลกัญจิกเปรต **อสุระ** ธรรมดากาลกัญจิกเปรตอสุระนี้ ไม่มีภูมิเป็นที่อยู่โดยเฉพาะ เทียบอยู่ตามสถานที่

ต่างๆ ในมนุษยโลกนี้เอง เช่น อยู่ตามป่า ทะเล มหาสมุทร ภูเขา เกาะและเหว ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงไว้ว่า **อสุรกาย** หมู่แห่งกาลกัญจิกเปรตอสุระนั่นเอง เรียกว่า **อสุรภูมิ**

หมายเหตุ : ความลำบากของกาลกัญจิกเปรตอสุระได้แสดงไว้แล้วในจำพวกเปรต จึงไม่แสดงไว้ในที่นี้อีก ถึงแม้กาลกัญจิกเปรตอื่นๆ ก็คงได้รับความลำบากเช่นเดียวกัน

การจำแนกสัตว์ที่เรียกว่าอสุระ (อสูร)

โดยความว่าอสุระ

อสุระมี ๓ อย่าง คือ เทวอสุระ เปตติอสุระ นiryaso

เทวอสุระ ได้แก่ เทวดาที่เรียกว่าอสุระ

เปตติอสุระ ได้แก่ เปรตที่เรียกว่าอสุระ

นiryaso ได้แก่ สัตว์นรกที่เรียกว่าอสุระ

เทวอสุระมี ๖ อย่าง คือ

๑. เวปจิตติอสุระ	๒. พลิอสุระ
๓. ราหุอสุระ	๔. ปหาราทอสุระ
๕. สัมพรอสุระ	๖. วินิปาทิกอสุระ

ในบรรดาเทวอสุระ ๖ อย่างนี้ เวปจิตติอสุระ ๑ พลิอสุระ ๑ ราหุอสุระ ๑ ปหาราทอสุระ ๑ สัมพรอสุระ ๑ รวม ๕ พวกนี้ ที่เรียกว่าอสุระนั้น เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อเทวดาชั้นดาวดึงส์ ถึงแม้ว่าสถานที่อยู่ของเทวดาทั้ง ๕ จำพวกนี้จะอยู่ใต้ภูเขาสิเนรุก็จริง แต่ก็สงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้, ส่วนเทวดาที่เรียกว่าวินิปาทิกอสุระนั้น ได้แก่ ปิยังกรมาตา, อุตตรมาตา, พุสสมิตตา, อัมมคุดตา เป็นต้น

วินิปาทิกอสุระ อันได้แก่ ปิยังกรมาตา เป็นต้น ที่เรียกว่าอสุระนั้นเพราะวินิปาทิกอสุระนี้ ว่าโดยรูปร่างสัณฐานก็เล็กกว่าเทวดาที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์ ว่าโดยอำนาจก็น้อยกว่าและสถานที่อยู่ของวินิปาทิกอสุระ ก็เที่ยวอาศัยอยู่ในมนุษยโลกทั่วไป

เช่น ตามป่าตามเขา ต้นไม้ และศาลที่เขาปลูกไว้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของภุมมัญญูเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น วินิปาติกอสุระนี้ก็คงเป็นบริวารของภุมมัญญูเทวดานั้นเอง ถ้าสงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาแล้วก็คงสงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

เปิดตีสู่ระมี ๓ จำพวก

เปิดตีสู่ระมี ๓ จำพวก คือ กาลกัญจิกเปรตอสุระ เวมานิกเปรตอสุระ อาวุธิกเปรตอสุระ บรรดาเปรตทั้งสามจำพวกนี้

๑. **กาลกัญจิกเปรตอสุระ** เป็นเปรตอสุระที่จัดเข้าในคำว่า **อสุรกาย** ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ฉะนั้น ในวจนัตถะข้อแรกก็กล่าวว่า **น สุรณฺติ อีสฺสริยกิฬาทิหิ น ทิพฺพนฺตํติ อสุรา** นั้น ข้อความของวจนัตถะนี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่กาลกัญจิกเปรตอสุระจำพวกเดียว มิได้หมายถึงพวกอสุระประเภทอื่นๆ ดังมีสารทบาลีแสดงไว้ในชีนาหลังการฎีกาว่า

อสุรกายติ ยสฺมา อสุรา นาม กาลกญฺจิกเปตา, ตสฺมา เต เปเตสุ ปวิฏฺฐา °

๒. **เวมานิกเปรตอสุระ** เป็นจำพวกเปรตที่ได้เสวยทุกข์ในเวลากลางวันแต่กลางคืนได้เสวยสุข, ความสุขที่ได้เสวยในเวลากลางคืนนั้น เหมือนกับความสุขที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงสา อาศัยการที่ได้เสวยความสุขในเวลากลางคืนเหมือนกับเทวดาชั้นดาวดึงสานี้แหละ จึงเรียกว่าอสุระในที่นี้

๓. **อาวุธิกเปรตอสุระ** ได้แก่จำพวกเปรตที่ประหัตประหารซึ่งกันและกันด้วยอาวุธต่างๆ อาวุธิกเปรตที่เรียกว่าอสุระนั้น เพราะเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับเทวดาชั้นดาวดึงสาโดยความเป็นอยู่ เพราะเทวดาชั้นดาวดึงสานั้นมีความรักใคร่ซึ่งกันและกัน ส่วนอาวุธิกเปรตว่าโดยความเป็นอยู่แล้ว มีแต่การประหัตประหารซึ่งกันและกัน

° ชีนา.ฎี. ๗๖

นิรยอสุระหนึ่งจำพวก

เปรตจำพวกหนึ่งที่ต้องเสวยทุกข์อยู่ในโลกันตริกนรก โลกันตริกนรกนี้ตั้งอยู่ระหว่างกลางของจักรวาลทั้งสามที่มีเขตเชื่อมติดต่อกัน ว่าโดยส่วนรอบของจักรวาลแล้ว จักรวาลหนึ่งๆ ก็มีลักษณะกลมด้วยกันทั้งสามจักรวาล ฉะนั้น เมื่อจักรวาลทั้งสามมีขอบเขตมาเชื่อมติดต่อกันเข้าเช่นนี้ ก็ปรากฏมีเป็นช่องว่างขึ้นตรงกลาง อุปมาเหมือนกับเราเอาถ้วยแก้วสามใบมาตั้งรวมกันเข้าเป็นสามมุม ก็ย่อมมีช่องว่างอยู่ตรงระหว่างกลางของถ้วยแก้วที่ได้ตั้งไว้ทั้งสามใบฉันใด เมื่อจักรวาลทั้งสามจักรวาลได้เชื่อมต่อกันเข้าเป็นสามมุมแล้วก็ย่อมมีเป็นช่องว่างขึ้นระหว่างกลางของจักรวาลทั้งสามฉันนั้น ฉะนั้น ในช่องว่างระหว่างกลางของจักรวาลทั้งสามนี้แหละเป็นโลกันตริกนรก อันเป็นที่อาศัยของสัตว์ที่เรียกว่า สัตว์โลกันตริกนรก ภายในช่องนี้มีมิติภายใต้มีน้ำเย็นจัด ถ้าสัตว์นรกตนใดตนหนึ่งตกลงไปในน้ำนี้ ร่างกายของสัตว์นรกนั้นจะละลายลงทันทีเหมือนกันกับเอาเกลือใส่ลงไปลงในน้ำ เกลือย่อมละลายหายไปฉันใด ร่างกายของสัตว์นรกที่ตกลงไปในโลกันตริกนรกนี้ก็ละลายหายสูญไปสิ้นฉันนั้น

บรรดาสัตว์โลกันตริกนรกทั้งหลายที่อยู่ในโลกันตริกนรกนี้ ความเป็นอยู่ของสัตว์เหล่านี้เหมือนกันกับสัตว์ค่างควายที่เกาะอยู่ตามฝาผนัง และกำลังไต่ไปมาตามฝาผนังอยู่ ฉะนั้น สัตว์นรกเหล่านี้ต่างก็พากันเกาะอยู่ตามขอบจักรวาลภายในช่องว่างตรงกลางของจักรวาลทั้งสาม ซึ่งมีขอบเขตเชื่อมต่อกัน เมื่อสัตว์นรกเหล่านี้เกาะอยู่ตามขอบของจักรวาลนั้น ได้มีความหิวกระหายเป็นกำลัง ฉะนั้นขณะที่กำลังไต่ไปไต่มาอยู่ตามขอบของจักรวาลนั้น ถ้าไปพบสัตว์นรกด้วยกันตนใดตนหนึ่งเข้าแล้ว ก็สำคัญผิดคิดว่าตนได้พบอาหาร ต่างฝ่ายต่างก็กระโดดเข้ากัดกันทันที เมื่อต่างฝ่ายต่างกระโดดเข้ากัดกันก็ต้องปล่อยมือจากการเกาะ เมื่อเป็นเช่นนี้สัตว์นรกที่กัดกันนั้นก็ตกลงไปในน้ำซึ่งมีอยู่ ณ ภายใต้นั่นเอง

สัตว์โลกันตริกนรกที่เรียกว่าสุระ ก็เพราะว่าเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ โดยความเป็นอริภูมิธรรมและอนิภูมิธรรม อารมณ์ที่เทวดาชั้นดาวดึงส์ได้เสวยอยู่ล้วนแต่เป็นฝ่ายอริภูมิธรรมทั้งสิ้น ส่วนอารมณ์ที่สัตว์โลกันตริกนรกกำลัง

เสวยอยู่เป็นอนิฏฐารมณ (สัตว์โลกกันตริกนรกที่เรียกว่าอสุระนี้ มีมาในพุทธวงศ์อัฐกถา)

อสุรกายภูมินี้ ถ้าจะสงเคราะห์ก็สงเคราะห์เข้าในเปตติภูมิ แต่การที่ท่านมาจัดเป็นอสุรกายภูมิจำพวกนี้ ก็เพราะว่าในบรรดาเปรตทั้งหลายนั้น มีเปรตที่พิเศษอีกพวกหนึ่ง ฉะนั้น เปรตที่เป็นพิเศษนี้ท่านจึงเรียกว่าอสุรกาย ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตนิกายทสุตตรสูตรอัฐกถาว่า

เปตติวิสเยเนว อสุรกาโย คหิโต

ประวัติของเทวดาชั้นดาวดึงสา (ดาวดึงส์)

ที่กระทำสงครามกับเทวอสุระ (เทพอสูร) ๕ จำพวก

ดั้งเดิมมาในสมัยต้นกับ เทวโลกชั้นดาวดึงสานั้นเป็นสถานที่อยู่ของเทวอสุรทั้งหลาย ครั้นต่อมา มหมานพได้ไปบังเกิดเป็นพระอินทร์ในชั้นนั้น อยู่มาวันหนึ่ง พระอินทร์ได้มีการประชุมเทวดาทั้งหลายในชั้นดาวดึงสา และมีการเลี้ยงเหล้า เมื่อการเลี้ยงเหล้าได้ผ่านไปโดยเรียบร้อยตามความประสงค์ของพระอินทร์ ผู้เป็นจอมเทวะแล้ว บรรดาเทวดาที่มาชุมนุมกันอย่างคับคั่งในเวลานั้น ยังมีเทวดาในชั้นดาวดึงสาพวกหนึ่งมีความมึนเมามากที่สุด เทวดาพวกนี้ได้แก่พวกเวปจิตตอสูร เป็นต้นนั่นเอง

ฝ่ายพระอินทร์ เมื่อเห็นพวกเทวดาเหล่านี้เมามากสมความมุ่งหมายของตนตามที่ได้ตั้งใจไว้ ก็สบโอกาสอันเหมาะที่จะลงมือกระทำการกำจัดพวกเทวดาเหล่านี้ให้พ้นออกไปจากชั้นดาวดึงสา ฉะนั้น พระอินทร์กับบริวารซึ่งกำลังเตรียมพร้อมอยู่แล้วต่างก็พากันรุมจับเวปจิตตอสูรโยนลงไปภายใต้ภูเขาสีเนรุด้วยอำนาจฤทธิ์ของพระอินทร์และบริวาร

ณ ภายใต้ภูเขาสีเนรุนี้ มีนครอยู่นครหนึ่ง ซึ่งคล้ายกันกับนครที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงสาเทวโลก เมื่อเวปจิตตอสูรกับพวกถูกจับตัวโยนลงมา ณ ภายใต้ภูเขาสีเนรุนี้ ในขณะนั้นปรากฏว่า เวปจิตตอสูรกับพวกกำลังเมาจัด ทั้งการกระทำนั้นก็เป็นไปด้วยอิทธิฤทธิ์ ฉะนั้น เวปจิตตอสูรกับพวกก็ยังไม่รู้ว่าตนได้ถูกจับตัวโยนลงมา ณ

ภายใต้ภูเขาสีเนรุแม้แต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะภายใต้ภูเขาสีเนรุนั้นมีนครคล้ายกัน
กับนครของชั้นดาวดึงสา ฉะนั้น เวปจิตตือสุรกับพวกจึงไม่มีความสงสัยหรือระแวง
ใจแม้แต่อย่างใด คงอยู่ไปเป็นปกติเหมือนกับที่เคยอยู่ในนครชั้นดาวดึงสา

ทั้งสองนครนี้มีข้อที่จะพึงสังเกตให้รู้ได้ว่าต่างกันนั้นก็อยู่ที่ต้นไม้ เพราะในชั้น
ดาวดึงสาครมีต้นไม้ชื่อว่า **ปาริฉัตตกะ** (ต้นทองหลวง) แต่นครของอสูรภายใต้ภูเขาสี
เนรุ มี**ต้นปาฏลี** (ต้นแคฝอย) แต่ชื่อของนครทั้งสองนี้เหมือนกันคือชื่อว่า **อยุชฌปุร
นคร** ฉะนั้น เวปจิตตือสุรกับพวกจึงไม่มีความสงสัยแม้แต่ประการใด ต่อมาเมื่อถึงฤดู
ออกดอกต้นไม้ที่มีอยู่ในนครภายใต้ภูเขาสีเนรุก็มีดอกขึ้น เมื่อเวปจิตตือสุรกับพวกได้
เห็นดอกไม้แล้ว ก็เกิดความระแวงใจขึ้นทันทีว่าไม่ใช่เป็นต้นไม้ที่มีอยู่ในนครชั้น
ดาวดึงสา ต้นไม้ที่มีอยู่ในนครชั้นดาวดึงสานั้นเป็นต้นทองหลวง แต่นี้เป็นต้นแคฝอย
ก็รู้ว่าในขณะที่ตนกับพวกมีการเลี้ยงเหล้ากันในชั้นดาวดึงสานั้น ตนกับพวกมี
ความเมาจัด ฉะนั้น จึงเป็นโอกาสให้พระอินทร์กับพวกทำการจับตัวโยนลงมา
ภายในสถานที่นี้ เมื่อเวปจิตตือสุรกับพวกได้สำนึกแล้ว ก็มีความโกรธแค้นต่อ
พระอินทร์เป็นอย่างยิ่ง จึงได้ประชุมกันเพื่อจะทำสงครามกับพระอินทร์ เพื่อจะชิง
เอาอยุชฌปุรนครในชั้นดาวดึงสากลับคืนมาเป็นของตนอย่างเดิม

การประชุมได้ตกลงกันโดยพร้อมเพรียงว่า จะต้องทำสงครามกับพระอินทร์
อย่างแน่นอน เวปจิตตือสุระจึงได้จัดตั้งกองทัพขึ้น เรียกว่า กองทัพอสูร, สถานที่
ของภูเขาสีเนรุที่เป็นตอนล่างนั้น นับแต่บนพื้นมหาสมุทรขึ้นไปแบ่งออกเป็น ๕ ชั้น
ชั้นหนึ่งๆ มีลักษณะเป็นพื้นที่เวียนไปรอบๆ เขา เช่นเดียวกันกับบันไดเวียน

พื้นที่เวียนไปรอบเขาหนึ่งรอบก็เป็นชั้นหนึ่ง ในชั้นหนึ่งๆ ก็ต้องมีเทวดารักษา
สถานที่ประจำอยู่ทั้ง ๕ ชั้น โดยนับแต่ตอนล่างขึ้นไป

ฉะนั้น ตอนล่างของภูเขาสีเนรุอันเป็นชั้นที่หนึ่งนั้น มีเทวดาที่มีรูปร่างเหมือน
พญานาคชื่อว่า**นาคะคยดู**แลรักษาประจำอยู่ ถัดขึ้นไปชั้นที่สองก็มีเทวดาชื่อว่า **คพุนะ
(ครุฑ)** คอยดูแลรักษาประจำอยู่ ชั้นที่สามมีเทวดาชื่อว่า**กุมภกัณเฑ** คอยดูแลรักษาประจำ
อยู่ ชั้นที่สี่มีเทวดาชื่อว่า**ยักขะ** คอยดูแลรักษาประจำอยู่ ชั้นที่ห้ามีเทวดาชั้นจาตุมหา
ราชาประจำอยู่ เมื่อสถานที่ของภูเขาสีเนรุมีลักษณะเป็นพื้นที่เวียนรอบภูเขาเป็น ๕

ชั้นนี้ พร้อมกับมีเทวดารักษาอยู่ทุกๆ ชั้น ฉะนั้น เมื่อพวกเวปจิตตีสู่จะยก กองทัพขึ้นไปสู้รบกับพระอินทร์ จึงต้องยกกองทัพขึ้นไปตามลำดับชั้นของภูเขามากองทัพพอสู้ได้ยกมาถึงชั้นที่หนึ่งอันเป็นสถานที่เทวดานาครักษาประจำอยู่ เทวดานาคทั้งหลายก็พากันยกพวกออกต่อต้านตามหน้าที่ของตนที่มีหน้าที่รักษาสถานที่นั้นๆ แต่เทวดาที่มีหน้าที่รักษาสถานที่ทั้ง ๕ ชั้นนี้ไม่มีฤทธิ์หรือกำลังพอเพียงที่จะทำการต่อสู้กับกองทัพพอสู้ได้ จึงพากันแตกพ่ายหนีไปทุกๆ ชั้น กองทัพพอสู้ก็ผ่านขึ้นไปได้โดยลำดับ จนถึงกับพระอินทร์ต้องยกกองทัพออกมาสู้รบด้วยตนเอง

ในการทำสงครามระหว่างพระอินทร์กับอสูรนั้น ไม่เหมือนกับการทำสงครามในมนุษย์ การทำสงครามในมนุษย์มีการตาย บาดเจ็บสาหัสและไม่สาหัส เช่น แขนขาด ขาขาด ร่างกายมีบาดแผลโลหิตไหล, ส่วนการทำสงครามในชั้นเทวโลกไม่มีการตายและบาดเจ็บ คงเป็นเหมือนรูปหุ่นต่อรูปหุ่นรบกัน ถ้าฝ่ายใดสู้ไม่ไหวเพราะมีพวกน้อยกว่าก็พากันหลบหนีเข้าไปในนคร แล้วก็พากันปิดประตูนครที่มีประจำอยู่ทั้ง ๔ ทิศเสีย ฝ่ายชนะก็ต้องถอยไปเพราะไม่สามารถจะทำลายประตูเข้าไปได้

การทำสงครามระหว่างพระอินทร์กับอสูรนี้ ต่างก็ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ บางครั้งพระอินทร์เป็นฝ่ายแพ้ พระอินทร์กับพวกก็พากันหนีเข้าไปในนครและปิดประตูนครเสีย พวกอสูรก็ต้องถอยทัพกลับ เพราะไม่สามารถจะตีหักเข้าไปได้ บางครั้งพระอินทร์เป็นฝ่ายชนะตีกองทัพอสูรแตกพ่ายไป แล้วพระอินทร์ก็ยกกองทัพประชิดติดตามไปจนถึงนครของพวกอสูร พวกอสูรก็พากันหนีเข้าไปในนครและปิดประตูนครทั้ง ๔ ทิศเสีย พระอินทร์ก็ไม่สามารถจะตีหักเข้าไปได้เช่นเดียวกัน จึงจำเป็นต้องยกทัพกลับไป โดยเหตุนี้ครั้นทั้งสองฝ่ายจึงมีชื่อว่า อยุชฌปุรนคร แปลว่า นครที่สามารถป้องกันเหตุอันตรายที่เกิดจากภายนอกได้

การแสดงประวัติของเทวดาชั้นดาวดึงส์ที่ต้องกระทำสงครามกันนี้ มีมาในสารัตถทีปนีฎีกา และนวังคุดตรอฏฐกถา

การกระทำสงครามซึ่งกันและกัน ระหว่างพระอินทร์กับพวกอสูร นับจำเดิมตั้งแต่สมัยต้นกับตลอดเรื่อยมาจนถึงสมัยพุทธกาลและจนกระทั่งถึงบัดนี้ พระอินทร์กับพวกอสูรก็ยังคงกระทำสงครามกันอยู่เสมอ

เมื่อครั้งสมัยพุทธกาลมีเรื่องเกิดขึ้น โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระบาลี มหาเวคคสังยุตตังนี้ว่า

ในมัชฌิมประเทศ มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่ง ชื่อว่า สุมาคะระ ภายในสระนี้มีดอกบัวบานแย้มอยู่ทั่วไป ที่ริมขอบสระโบกขรณีมีบุรุษผู้หนึ่งกำลังนั่งพักผ่อนร่างกายอยู่ ในขณะที่เขากำลังนั่งพักผ่อนอยู่นั้น บุรุษผู้นี้ก็รำพึงถึงเรื่องราวต่างๆ ว่า พระอาทิตย์ พระจันทร์ ต้นไม้นานาชนิดที่มีอยู่ในโลก ตลอดจนถึงสิ่งทั้งหลายมีแผ่นดิน มหาสมุทร เป็นต้นเหล่านี้เกิดมาจากไหนหนอ ขณะที่เขารำพึงถึงเรื่องต่างๆ อยู่นั้น ตรงหน้าของบุรุษผู้นั้น ปรากฏเป็นกองทัปกองหนึ่งทีพรั่งพร้อมด้วยพลรบทั้ง ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลเท้า ที่กำลังพ่ายแพ้แก่ศัตรูแล้วพากันหลบหนีมาทางสระโบกขรณีนี้ เมื่อกองทัพทั้ง ๔ เหล่าได้หนีมาถึงสระโบกขรณีแล้ว ต่างก็เนรมิตตัวให้เล็กลงแล้วเข้าไปในดอกบัวที่มีอยู่ในสระนั้นจนหมดสิ้นทั้งกองทัพ เพื่อจะไม่ให้ฝ่ายข้าศึกที่ยกติดตามมาภายหลังได้พบเห็น เมื่อพวกอสูรเนรมิตตัวเข้าไปหลบซ่อนอยู่ภายในดอกบัวได้แล้ว ต่างก็ชวนกันเดินทางเล็ดลอดหนีต่อไปยังนครของตนที่ตั้งอยู่ ณ ภายใต้ภูเขาสีเนรุ

บุรุษที่กำลังนั่งอยู่นั้น เมื่อได้เห็นเหตุการณ์อันเป็นสิ่งที่เหลือวิสัยที่เขาจะพึงเห็นได้เช่นนี้ ก็มีความประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง แล้วหวนคิดขึ้นว่าเรานี้เห็นจะเป็นบ้าแน่แล้ว เพราะได้มาพบเห็นสิ่งที่ผิดปกติแปลกจากความเป็นธรรมดาไป จึงได้นำเรื่องราวตามที่ตนได้พบเห็นมานั้น ทูลถามต่อพระพุทธองค์ พระองค์จึงทรงมีพระดำรัสตอบว่า เรื่องที่เขาได้พบเห็นมานั้นเป็นความจริง กองทัพที่แตกพ่ายหนีมานั้นเป็นกองทัพ ฝ่ายอสูรที่กำลังถูกพวกพระอินทร์ตีแตกและกำลังติดตามตัวอยู่ พวกอสูรเหล่านี้จึงได้พากันเนรมิตตัวเข้าไปหลบซ่อนอยู่ในดอกบัวก่อน เพื่อจะไม่ให้พวกพระอินทร์ที่กำลังยกทัพตามมานั้นเห็น แล้วจึงจะพากันหนีต่อไปยังนครของตน ณ ภายใต้ภูเขาสีเนรุ

โทษที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในอสุรภูมิ

บุคคลบางคนที่อยู่ในโลกนี้เป็นผู้มียศและทรัพย์พอสมควร หรือใหญ่ยิ่งก็ตาม แต่บุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีจิตใจไม่ดีหรือเป็นผู้ได้สดับตบรับฟังน้อย ฉะนั้น จึงไม่สามารถจะเลือกเฟ้นว่า บุคคลใดควรจะยกย่องสรรเสริญ และบุคคลใดไม่ควรยกย่องสรรเสริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจึงได้ใช้อำนาจและทรัพย์สมบัติไปในทางที่ผิด คือบุคคลที่มีคุณงามความดีมีศีลธรรมควรจะยกย่องสรรเสริญ ก็กลับใช้อำนาจทางกายกดขี่ข่มเหงใช้อำนาจทางวาจา กล่าวคำดูถูกติเตียน ส่วนบุคคลที่ไม่ดีมีความประพฤติทุจริตผิดศีลธรรมก็กลับไปยกย่องสรรเสริญ บุคคลเช่นนี้เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปบังเกิดในอสุรภูมิ

คำอธิบายเกี่ยวกับอสุรกายบทโดยพิสดาร จบ

การจำแนกอบายภูมิทั้ง ๔

ที่เป็นทุกข์โดยตรงและโดยอ้อม

นรก ตีรจฉาน เปรต อสุรกาย ทั้ง ๔ อย่างนี้ เรียกอบายภูมิดังที่ได้แสดงมาแล้วแต่เบื้องต้น อบายภูมิทั้ง ๔ นี้เรียกว่าทุกข์ภูมิ เพราะเป็นที่เกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยความลำบาก ดังมีวจนัตถะว่า

ทุกฺขเณ คนฺตพฺพชาติ ทุกฺคติ

ภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยความลำบาก ชื่อว่า **ทุกข์ภูมิ**

ในบรรดาอบายภูมิทั้ง ๔ นี้ นรก เปรต อสุรกาย เรียกว่าทุกข์โดยตรง ส่วนตีรจฉานที่เรียกว่าทุกข์นั้นเป็นการเรียกโดยอ้อมเพราะตีรจฉานบางจำพวก มีพญานาคราชสีห์ พญาช้างฉัตตันทเหล่านี้ล้วนแต่มีฤทธิ์มากและมีความสุข ฉะนั้น ตีรจฉานภูมิจึงจัดเข้าในทุกข์ภูมิโดยตรงไม่ได้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเนตติอฏฐกถาว่า

อปายคฺคพฺเพณ ตีรจฺฉานโยนี ทิเปติ, ทุกฺคตฺติคฺคพฺเพณ

เปตฺติวิสัยํ ทิเปติ

แปลความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงชาติของ
ไตรจณด้วยศัพท์ว่า อปาย ทรงแสดงนรก เปต อสุรกาย ทั้งสาม
ด้วยศัพท์ว่า ทุกคติ

ในบางปกรณ์เช่น เนตติอัฐกถา เมื่อแสดงถึงนรก เปต อสุรกายทั้งสาม
จำพวกนี้แล้ว ท่านใช้คำว่า **เปตติ** อย่างเดียว เป็นอันรวมถึงนรกและอสุรกายด้วย
เพราะสัตว์ทั้งหลายที่ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเกิดขึ้นในภพใหม่โดยความปรากฏเป็น
ร่างกายใหญ่โตขึ้นทันที ถ้าเกิดในนรียภูมิก็เรียกว่าสัตว์นรก ถ้าเกิดในเปตติภูมิก็เรียก
ว่า สัตว์เปต ถ้าเกิดในอสุรกายภูมิก็เรียกว่าสัตว์อสุรกาย การที่ท่านเรียกรวมกัน
ว่าเป็นสัตว์เปรตอย่างเดียวนั้น ก็เพราะท่านหมายถึงรูปร่างสัณฐานของสัตว์ทั้งสาม
จำพวกนี้เป็นอนิฏฐารมณ์ เหมือนกันโดยร่างกาย และอีกอย่างหนึ่งสัตว์เหล่านี้เมื่อ
จุติจากภพเก่าและเกิดขึ้นในภพใหม่นั้น ร่างกายปรากฏใหญ่โตขึ้นทันที อาศัยเหตุนี้
ท่านจึงได้รวมเรียกว่าสัตว์เปรตอย่างเดียว

คำอธิบายประเภทของทุกคติและสุคติ

ทุกคติและประเภทของคติ

คติ แปลว่าที่ไปเกิดของสัตว์

คติมี ๔ ความหมาย คือ

๑. **คติคติ** ภพเป็นที่ไปเกิดแห่งสัตว์
๒. **นิพัตติคติ** ความเป็นความเกิด
๓. **อัชฌาสยคติ** อหยาศัยหรือความประสงค์
๔. **วิภวคติ** ความสูญเสีย °

° โดยทั่วไปแล้วในคัมภีร์พระบาลี อรรถกถา ฎีกา แสดงคติไว้ ๕ ความหมาย โดยข้อที่ ๕ ได้แก่ **นิพัตติคติ-
ความสำเร็จ**, (ผู้ชำระ)

คำว่าคตินี้นี้ได้แก่ **คติคติ** ดังมีวจนัตถะในปณณาสอัฐกถา ว่า

สูกตทุกกฏกมมวเสน คนตพพาติ คติ

ภูมิที่สัตว์ทั้งหลายพึงไป โดยอำนาจแห่งกรรมที่ได้ทำไปแล้ว ที่เป็นส่วนดีและไม่ดี ชื่อว่า **คติ**

ความหมายของทุกติ

คำว่า ทุกติ แยกบทเป็น **ทุ + คติ** แปลว่า ไม่ดี คติ แปลว่าที่ไปเกิดของสัตว์ มีวจนัตถะแสดงไว้ในปณณาสอัฐกถา ว่า

ทุกขสส คติ ปฏิสรณนติ ทุกคคติ °

ภูมิที่ชื่อว่า ทุกติ เพราะเป็นที่เกิดแห่งความลำบาก, หรืออีกนัยหนึ่ง

ทุกฺเขน คนตพพาติ ทุกคคติ

ภูมิที่สัตว์พึงไปโดยความลำบาก ชื่อว่า **ทุกติ**

ประเภทของทุกติ

ทุกติมี ๓ อย่าง คือ **๑. อคาริยปฏิบัติทุกติ ๒. อนาคาริยปฏิบัติทุกติ**

๓. คติทุกติ

ในทุกติทั้ง ๓ ประการนี้ คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนได้กระทำทุจริตด้วยอำนาจของกิเลส ชื่อว่า **อคาริยปฏิบัติทุกติ**

ภิกษุสามเณรที่อยู่ในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติผิดคือทำลายศรัทธาที่มีอยู่ในสันดานของพุทธศาสนิกชนให้เศร้าหมองไป (กุลทุสนะ) และทำตัวเป็นหมอดู หมอยา (อนเสนะ) ภิกษุสามเณรผู้กระทำความผิดดังที่ได้กล่าวมานี้ ชื่อว่า **อนาคาริยปฏิบัติทุกติ**

ส่วนคติทุกตินั้น ได้แก่คฤหัสถ์และภิกษุสามเณรที่ได้กระทำความผิดดังที่ได้กล่าวมาเมื่อเวลาตายได้ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ เรียกว่า **คติทุกติ**

(ประเภทแห่งทุกติทั้งสามประการนี้ มีมาในมูลปณณาสอัฐกถา)

° ปปัญจสูทนี ๒/๔๙

ความหมายของสุคติ

สุคติ ถ้าแยกบท เป็น สุ + คติ สุ แปลว่า “ดี”, คติ แปลว่า “ที่ไปเกิดของสัตว์”
ดังมีวจนัตถะแสดงไว้ในเนตติอัฐกถา ว่า

สุนทรา คติ สุคติ

ภูมิที่ดีชื่อว่า **สุคติ**

ประเภทของสุคติ

สุคติมี ๓ อย่าง คือ ๑. อคาริยปฏิบัติสุคติ ๒. อนาคาริยปฏิบัติสุคติ
๓. คติสุคติ

ในสุคติทั้ง ๓ ประการนี้ คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนได้ประพฤตีสัจจริตอยู่ในกุศลกรรม
บท ๑๐ ชื่อว่า **อคาริยปฏิบัติสุคติ**

ภิกษุสามเณรที่อยู่ในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติคันถธุระวิปัสสนาธุระอย่างใด
อย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่าง ชื่อว่า **อนาคาริยปฏิบัติสุคติ**

ส่วน **คติสุคติ** นั้น ได้แก่คฤหัสถ์และภิกษุสามเณรที่ได้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ
ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเวลาตายได้ไปบังเกิดในมนุษย์โลกเทวโลก ชื่อว่า **คติสุคติ**
(ประเภทสุคติทั้งสามประการนี้ มีมาในมูลปณณาสอัฐกถา)

การแสดงอบายภูมิ ๔ จบ

กามสุคติภูมิ ๗

คำอธิบายกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิโดยพิสดาร

กามสุคติภูมิ มี ๗ คือ ๑. มนุสสะ ๒. จาตุมหาราชิกา ๓. ดาวดึงส์ ๔. ยามา ๕. ตูลิตา ๖. นิมมานรตี ๗. พรนิมมิตวสวัตตี

วจนัตถะของกามสุคติ

กามสหจรिता สุกติ กามสุคติ

“สุคติภูมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหาชื่อว่า กามสุคติ”

สุคติภูมิมี ๒๗ ภูมิ ตั้งแต่มนุษย์จนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ในบรรดาสุคติภูมิทั้ง ๒๗ ภูมินี้ สุคติภูมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา มีเฉพาะแต่ในกามภูมิ ๗ ชั้นเท่านั้น คือมนุษย์หนึ่ง เทวดา ๖ ชั้น คำว่าเกิดพร้อมด้วยกามตัณหาในที่นี้นั้น ได้แก่ การที่สัตว์ทั้งหลายอุปบัติขึ้นในกามสุคติภูมิทั้ง ๗ ชั้นนี้ เนื่องมาจากกามตัณหานั่นเอง คือ

อยากเห็นสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากฟังเสียงของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

อยากดมกลิ่นของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากลิ้มรสของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

อยากสัมผัสสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต, และในขณะที่กำลังเห็น กำลังฟังเสียง กำลังดมกลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังถูกต้องอยู่ ก็มีความยินดีพอใจ อันนี้แหละที่เรียกว่าเกิดพร้อมด้วยกามตัณหา

ถาม ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่จะเกิดเป็นมนุษย์ เทวดาได้นั้น ต้องเป็นไปด้วยอำนาจของทาน ศีล ภาวนา อันเป็นมหากุศลที่สัตว์ทั้งหลายได้สร้างสมได้แล้วในชาติก่อนๆ แต่ในที่นี้ทำไมจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดานั้น เนื่องมาจากกามตัณหาเล่า

ตอบ ใช่ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดาได้นั้น ย่อมเกิดมาจากมหากุศลด้วยกันทั้งสิ้น แต่ทว่ามหากุศลที่นำไปสัตว์เกิดเป็นมนุษย์และเทวดานี้ ยังอยู่ใน

จำพวกภูมิ ๓๐ ภูมิ ที่เรียกว่าสังสารวัฏภูมิ ๓๐ ภูมิหรือสังสารวัฏนี้ ท่านจัดเข้าใน
ทุกข์สัจจะ ฉะนั้น ปวงหมู่สัตว์ที่เกิดขึ้นแล้วในบรรดาภูมิใดภูมิหนึ่งใน ๓๐ ภูมินี้จะ
พ้นไปจากทุกข์สัจจะนั้นไม่มีเลย ถึงแม้มนุษย์และเทวดาจะเกิดมาจากมหากุศลก็จริง
แต่ก็ยังอยู่ในพวกทุกข์สัจจะ คือมีความเกิดดับหรือเกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น

ธรรมดาทุกข์สัจจะนั้น จะมีขึ้นเองโดยที่ไม่มีเหตุที่จะให้เกิดขึ้นย่อมเป็นไปได้
ได้ ทุกข์สัจจะปรากฏขึ้นได้ก็ต้องเนื่องมาจากรากฐาน คือสมุทัยสัจจะ สมุทัยสัจจะที่เป็น
มูลรากของทุกข์สัจจะที่เป็นมนุษย์เทวดานี้ได้แก่กามตัณหานั่นแหละ ฉะนั้น จึง
ได้มีวจนัตถะว่า

กามสหจริตา สுகติ กามสุคติ

แปลว่า สுகติภูมิ คือภูมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา

มนุสสภูมิ

วจนัตถะและคำอธิบายมนุสสภูมิบทโดยพิสดาร

๑. มโน อุตฺสนนํ เอเตสนฺติ มนุสฺสา “สัตว์ทั้งหลายที่ชื่อว่า มนุษย์ เพราะมี
ใจรุ่งเรืองและกล้าแข็ง”, ในวจนัตถะนี้ คำว่ามนุสสะ ว่าโดยมุขยนัย “นัยโดยตรง” ได้แก่
คนที่อยู่ในชมพูทวีป ถ้าว่าโดยสทิสูปจารนัย “นัยโดยอ้อม” ได้แก่ คนที่อยู่ในทวีป
อีกสามทวีปที่เหลือ

ในที่นี้อธิบายว่า จิตใจของคนที่อยู่ในชมพูทวีป และจิตใจของคนที่อยู่ในทวีป
ทั้งสามนั้นไม่เหมือนกัน คือคนที่อยู่ในชมพูทวีปเป็นผู้มีจิตใจกล้าแข็ง เป็นไปทั้งฝ่าย
ดีและฝ่ายไม่ดี

ฝ่ายดีนั้นสามารถทำให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า อัครสาวก
มหาสาวก ปกตีสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ ฌานลาภี อภิญญาลาภีได้

ฝ่ายที่ไม่ดีนั้น อาทิเช่น ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ และทำโลหิตูปบาท
คือทำให้พระโลหิตห้อ และทำสังฆเภท

ส่วนจิตใจของคนที่อยู่ในทวีปสามทวีปที่เหลือนั้น ไม่สามารถจะทำเช่นนี้ได้ไม่ว่า
ว่าจะเป็นฝ่ายดีและไม่ดี

ฉะนั้น คำว่ามนุสสะคือคนนั้น จึงได้แก่คนที่อยู่ในชมพูทวีปโดยตรง ส่วนคนที่อยู่ในทวีปอีกสามทวีปนั้นที่ชื่อว่ามนุสสะนั้น เพราะมีรูปร่างลักษณะเหมือนกันกับคนที่อยู่ในชมพูทวีปนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นมนุสสะโดยอ้อม

คนที่อยู่ในชมพูทวีปซึ่งเป็นจักรวาลเดียวกันกับที่เราอยู่ทุกวันนี้ มีชื่อว่ามีมนุสสะ (คน) นั้น ไม่มีการแสดงเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะว่าความเป็นไปในทางที่ดีและไม่ดีทั้งสองฝ่ายนั้น ก็ได้ปรากฏชัดแจ้งแล้วว่า พระพุทธเจ้าเป็นต้นก็อุบัติขึ้นในจักรวาลนี้เท่านั้น การทำปัญญานันตริยกรรมคือฆ่าบิดามารดาเป็นต้นก็มีแต่ในจักรวาลนี้เท่านั้น

๒. อีกนัยหนึ่ง วจนัตถะว่า **การณการณ มนติ ชานาติติ มนุสโส** “คนชมพูทวีปชื่อว่า มนุสสะ เพราะมีความเข้าใจในสิ่งเป็นเหตุอันสมควรและไม่สมควร” วจนัตถะนี้อธิบายว่า ธรรมดาสິงทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมมีอยู่เพียงสองอย่างเท่านั้น คือสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต สิ่งที่มีชีวิตก็มีอยู่หลายๆ ประเภท สิ่งที่ไม่มีชีวิตก็มีอยู่หลายๆ ประเภท สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งสองอย่างนี้ ย่อมเกิดมาจากเหตุโดยเฉพาะๆ

คนชมพูทวีปเมื่อได้ประสบพบเห็นสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้แล้วย่อมพิจารณาค้นคว้าหาเหตุที่ทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้โดยเฉพาะๆ เช่น สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดมาจากเหตุนี้ ไม่ใช่เกิดมาจากเหตุอื่น หรือธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นเหตุของธรรมนี้เท่านั้น และธรรมเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเหตุของธรรมเหล่านั้น, อุปมาเหมือนขณะที่เดินไปตามทางได้พบเห็นต้นมะม่วง ต้นทุเรียน ต้นส้ม ก็ทราบว่ต้นมะม่วงนี้มาจากเมล็ดมะม่วง ไม่ใช่มาจากเมล็ดทุเรียนดังนี้ เป็นต้น อุปมาข้อนี้ฉันใด คนชมพูทวีปที่เข้าใจในสิ่งอันเป็นเหตุที่สมควรและไม่สมควรก็ฉันนั้น

ในวจนัตถะนี้คำว่า **การณะ** แปลว่าเหตุ เหตุนี้มีอยู่สองอย่าง คือเหตุที่เป็นนามอย่างหนึ่ง เหตุที่เป็นรูปอย่างหนึ่ง เหตุที่เป็นนามนั้นได้แก่ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในสัตว์ทั้งหลายในชาติปัจจุบันนี้และชาติที่ล่วงมาแล้วทั้งหมด เหตุที่เป็นรูปนั้นได้แก่รูปร่างลักษณะของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่ไม่มีความรู้สึกทั้งหมด เหตุต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คนชมพูทวีปย่อมมีความรู้ความเข้าใจได้ตามสมควรโดยความเป็นธรรมชาติที่ไม่มีสิ่งใดๆ มาบังคับ

ในวณัตถะนี้แสดงให้เห็นว่า คนที่อยู่ในทวีปที่เหลือนามทวีปและเทวดาตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในเหตุที่สมควรและไม่สมควร ไม่เท่ากันกับคนที่อยู่ในชมพูทวีป ในที่นี้คนชมพูทวีปได้แก่คนที่อยู่ในประเทศที่มีอาณาเขตพื้นดินติดต่อกันกับเราอยู่ทุกวันนี้ โดยไม่มีมหาสมุทรมาขวาง คือเอเชีย ยุโรป แอฟริกา

๓. หรืออีกนัยหนึ่ง วณัตถะว่า **อตถานตถํ มนติ ชานาติติ มนุสฺสโ** “คนชมพูทวีปชื่อว่า **มนุสส** เพราะเข้าใจในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์” วณัตถะนี้อธิบายว่า ธรรมดาสัตว์โลกทั้งหลาย เมื่อผลปรากฏขึ้นแล้วจะเป็นที่น่ายินดีพอใจ หรือไม่น่ายินดีและไม่พอใจก็ตาม ทั้งสองอย่างนี้ย่อมเกิดมาจากการทำการพูด การคิดเท่านั้น การทำ การพูด การคิดดี ก็ได้ผลดีคือมีประโยชน์ ถ้าการทำการพูด การคิดไม่ดี ก็ได้ผลไม่ดีคือไม่มีประโยชน์

คนชมพูทวีปนี้มีความรู้ความเข้าใจว่า การทำการพูดการคิดอย่างนี้ดี จะมีประโยชน์อย่างนี้ๆ การทำการพูดการคิดอย่างนี้ไม่ดีไม่มีประโยชน์ คือไร้ประโยชน์ ในวณัตถะนี้คำว่า **อตถ** แปลว่าผล คือประโยชน์นั่นเอง ผลคือประโยชน์นี้มีสองอย่าง คือ **๑. โลกียประโยชน์ ๒. โลกุตตรประโยชน์**

โลกียประโยชน์ ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือมนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ พรหมสมบัติ

โลกุตตรประโยชน์ ได้แก่ กุศลและความรู้ในธรรม หรือเป็นอริยะและสัพบุรุษ ตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าลงมา

ผลคือประโยชน์ต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คนชมพูทวีปย่อมมีความรู้ความเข้าใจได้ตามสมควร โดยความเป็นธรรมชาติ แล้วแต่ศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมี และการคบหาสมาคม

ในวณัตถะนี้แสดงให้เห็นว่า คนที่อยู่ในทวีปที่เหลือนามทวีปและเทวดาตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ไม่เท่ากับคนที่อยู่ในชมพูทวีป

๔. หรืออีกนัยหนึ่ง วจนัตถะว่า **กุสลากุสล มนติ ชานาติติ มนุสโส** “คนชมพุทฺธิปชื่อว่า มนุสสะ เพราะเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล, วจนัตถะนี้อธิบายว่าธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมมีการงานอยู่สามอย่างเท่านั้น คือการงานที่ทำทางกาย การงานที่กล่าวทางวาจา การงานที่คิดนึกและพิจารณาด้วยใจ จะมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ก็ตาม เมื่อว่าโดยทางโลกแล้วก็มีเพียงสามนี้เท่านั้น แต่ถ้าว่าตามสภาวะแล้วก็มีสอง คือ กุศลและอกุศล การทำการพูดการคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยทาน ศีล ภาวนา เป็นกุศล การทำการพูดการคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุจริต ๑๐ เป็นอกุศล

คนชมพุทฺธิปมีความรู้ความเข้าใจว่า การทำการพูดการคิดอย่างนี้เป็นกุศล การทำการพูดการคิดอย่างนี้เป็นอกุศล, ในวจนัตถะนี้ คำว่า กุศล อกุศล ก็ได้แก่ กุศลและอกุศลนี้เอง กุศลมี ๒ อย่าง คือ โลภียกุศล และโลภุตตรกุศล โลภียกุศล ได้แก่การบริจาททาน รักษาศีล เจริญสมณภาวนาและวิปัสสนาภาวนา โลภุตตรกุศล ได้แก่อริยมรรคทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาและสามารถประหาณกิเลสได้เด็ดขาด ส่วนอกุศล ได้แก่ **โลภะ โทสะ โมหะ** เป็นต้น คือ

โลภะ มีความต้องการในกามคุณทั้ง ๕ เช่น อยากดูหนัง อยากฟังร้องเพลง อยากดมกลิ่นที่หอมๆ อยากกินอาหารที่มีรสดีๆ อยากถูกต้องในสิ่งที่ดีๆ และคิดถึงอารมณ์ คือสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งที่เป็นภายในและภายนอก

โทสะ ได้แก่ ความโกรธ ความเสียใจ ไม่พอใจ กลุ้มใจ และพยายาม

โมหะ ได้แก่ ความหลง คือความไม่เชื่อไม่เลื่อมใสเพราะกำลังวิพากษ์วิจารณ์อยู่ ด้วยอำนาจวิจิกิจฉานในพุทฺธะ ธัมมะ สังฆะ จิตใจไม่สงบ มีความฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ

คนชมพุทฺธิปนี้มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลดังที่ได้กล่าวมาแล้วโดยความเป็นธรรมชาติ แล้วแต่ลัทธิ แล้วแต่ศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมีและการคบหาสมาคม ฉะนั้น ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลของคนชมพุทฺธิปที่ต่างกันโดยลัทธิเป็นต้นนั้นมีดังนี้คือ คนชมพุทฺธิปที่นับถือพระพุทธศาสนา และมีความสนใจในธรรมะ มีศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมี และการคบหาสมาคมดี ย่อมเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลได้มาก ส่วนคนชมพุทฺธิปที่นับถือลัทธิอื่นๆ และ

ไม่มีความสนใจในธรรมะ ไม่มีศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมี และไม่คบหากับสัปบุรุษ ย่อมเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลน้อย ความแตกต่างกันมีอยู่เพียงเท่านั้น

ในวณฺณตละข้อที่สี่ที่แสดงให้เห็นว่า คนที่อยู่ในทวีปที่เหลือทั้งสามทวีปและเทวดา ตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลไม่เท่ากับคนที่อยู่ในชมพูทวีป ดังนั้น เมื่อจะสรุปวณฺณตละของคำว่า มนุสสละ ข้อ ๒-๓-๔ รวมกันแล้วก็มี ดังนี้ คือ

การณาการณํ อุตถานตถํ กุสลากุสลํ มนติ ชานาติติ มนุสโส

คนชมพูทวีป ชื่อว่า **มนุสสละ** เพราะเข้าใจในสิ่งที่เป็นเหตุอันสมควรและไม่สมควร เข้าใจในสิ่งมีประโยชน์และไม่มีความประโยชน์ และเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล อาจารย์ที่เข้าใจในไวยากรณ์บาลีเป็นอย่างดีได้แสดงวณฺณตละ คำว่า มนุสสละ ไว้อีกอย่างหนึ่ง ว่า

๕. มนุโน อปจจาติ มนุสสา “คนทั้งหลายชื่อว่า มนุสสละ เพราะเป็นลูกของพระเจ้ามนุ”, ในสมัยต้นกับ ประชาชนทั้งหลายได้มีการประชุมเลือกตั้งพระโพธิสัตว์ให้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ โดยถวายพระนามว่า พระเจ้ามหาสัมมตะ พระเจ้ามหาสัมมตะพระองค์นี้ ชื่อเดิมของท่านชื่อว่า **มนุ** เมื่อพระเจ้ามหาสัมมตะได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระราชาผู้ปกครองประเทศโดยสมบูรณ์แล้ว ก็ทรงจัดการวางระเบียบแบบแผน และกฎข้อบังคับในทางที่เป็นธรรม เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายข้อบังคับในทางที่เป็นธรรม เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายข้อบังคับนั้นๆ โดยถูกต้องไม่ให้ฝ่าฝืนออกไปนอกข้อบังคับที่พระองค์ได้ทรงวางไว้

ฉะนั้น ประชาชนทั้งหลายจึงได้พร้อมใจกันปฏิบัติตามกฎข้อบังคับนั้นๆ โดยเคร่งครัดทั่วทั้งประเทศ คือ ข้อใดทรงห้ามไม่ให้กระทำ และข้อใดที่ทรงอนุญาต เขาเหล่านั้นต่างก็พากันกระทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาตไว้เท่านั้น ส่วนข้อที่พระองค์ทรงห้ามไม่ให้ประพฤติหรือกระทำ เขาก็งดเว้นเสียตามกฎหมายข้อห้ามนั้นๆ ทุกๆ ประการไม่มีผู้ใดที่จะฝ่าฝืนคงทำตามกฎที่พระองค์ทรงอนุญาตไว้เท่านั้น เช่นเดียวกับบุตรที่ดีทั้งหลายได้ประพฤติดนตามโอวาทของบิดา ฉะนั้น คนทั้งหลายที่ชื่อว่า

มนุสสะ นี้ก็เพราะเป็นลูกของพระเจ้ามนุที่เรียกว่าพระเจ้ามหาสัมมตะในสมัยต้นกับ
 นั้นเอง กฎข้อบังคับระเบียบแบบแผนที่พระเจ้ามนุทรงวางเป็นกฎเกณฑ์ไว้นี้เป็นที่
 นิยมสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในมนุวัณณนาธัมมสังค-
 ปรณ^๑ ว่า

ยสสสินี สราชินี

โลกสีมานุรุขินี

อาทิภูตํ ปถวิยํ

กถยนติ มนฺตํ ยํ

เอวณฺจ มนฺนามิโก

ปณฺทิตो มุทุพฺยตฺตวา

แปลความว่า พระเจ้ามหาสัมมตะพระองค์นี้ ประชาชนทั้งหลายพากันเรียก
 พระองค์ว่าพระเจ้ามนุ พระเจ้ามนุมียศมาก มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นบริวารมาก เป็นผู้
 รักษาโลกคือ มนุษย์ทั้งหลายให้มีระเบียบ และเป็นพระราชองค์แรก พระเจ้ามหา
 สัมมตะที่มีพระนามว่ามนุนี้ เป็นผู้มีปัญหาเฉียบแหลมและสุขุม เชี่ยวชาญในการ
 พิจารณาตัดสิน

คุณสมบัติ ๓ ประการของคนชมพูทวีป

คนชมพูทวีปมีคุณสมบัติ ๓ ประการสูงกว่า ประเสริฐกว่าคนอุดรกรูและ
 เทวดาชั้นดาวดึงส์ คุณสมบัติ ๓ ประการ ของคนชมพูทวีปนั้น คือ

๑. สุรภาพ มีจิตใจกล้าแข็งในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา
๒. สติมนต์ มีสติตั้งมั่นในคุณพระรัตนตรัย
๓. พุทธุมจริยवास มีการประพฤติพรหมจรรย์คือบวชได้

ดังมีสารกบาลีที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ในพระบาลีนวกนิบาต
 อังคุตตรนิกายว่า

^๑ คัมภีร์ธรรมศาสตร์ ชื่อ มนุวัณณนา เป็นคัมภีร์ฝ่ายสันสกฤต ดังนั้น สารกเดิมน่าจะเป็นภาษาสันสกฤต ไม่ใช่
 ภาษาบาลี

ตีติ ภิกขเว จาเนหิ ชมพูทูปกา มนุสสา อุตตรกูรเก
มนุสเส อธิคณฺหนฺติ เทเว จ ดาวตฺตีเส, กตเมหิ ตีติ จาเนหิ ? สุรา จ
สติมนุโต จ อธิ พุรหมจริยวาโส จาติ °

แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย คนชมพูทวีป เป็นผู้มีคุณสูงและ
ประเสริฐกว่าคนอุตตรกูร และเทวดาชั้นดาวตฺตีสาอยู่ ๓ อย่าง คือ
จิตใจกล้าแข็งในการทำความดี มีสติตั้งมั่นในพระรัตนตรัย
และประเพณีพรหมจรรย์ คือ บวชได้”

เหตุที่พระโพธิสัตว์ไม่อยู่จนสิ้นอายุกับในเทวโลก

ในบรรดาคุณทั้ง ๓ อย่างนี้ **อธิ พุรหมจริยวาโส** อันได้แก่การประเพณี
พรหมจรรย์คือการบวช การรักษาศีลแปด ศีลเก้า ศีลสิบ มีโอกาสที่จะบำเพ็ญได้ก็
แต่ในชมพูทวีปของเรานี้เท่านั้น ในเทวโลกไม่มีโอกาสประเพณีพรหมจรรย์ได้ ฉะนั้น
พระโพธิสัตว์ที่ยังมีบารมีอ่อนอยู่ ในขณะที่ไปบังเกิดในชั้นเทวโลกที่มีอายุยืนมาก จึง
ไม่อยู่จนสิ้นอายุกับของชั้นเทวโลกนั้นๆ โดยอธิฐานให้สิ้นอายุแล้วมาบังเกิดเป็น
มนุษย์ในชมพูทวีป การตายของพระโพธิสัตว์ด้วยอาการเช่นนี้ เรียกว่า **อธิมุตติกาล
กิริยา** ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในมหาวัคคอัฏฐกถาที่ฉนิกาย ๒ ว่า

อณฺเฑทา ปน ที่มายุเกเทวโลกเ นินฺนพฺตฺตา โพธิสฺสตา น
ยาวตายุํ ติฏฺฐนฺติ, กสฺมา ? ตตฺถ ปารมีนํ ทุปฺปญฺณียตฺตา

แปลเป็นใจความว่า ธรรมดาในชั้นเทวโลกการสร้างบารมี
ลำบากมาก ฉะนั้นพระโพธิสัตว์ที่ไปบังเกิดในชั้นเทวโลกที่มีอายุยืน
จึงไม่อยู่จนตลอดอายุกับ

° อัง. นวก. (บาลี) ๒๓/๒๐/๓๒๔

๒ สุมังคลวลลีนี ๒/๒๔

คุณสมบัติ ๓ ประการของชาวอุตตรกुरु

คนอุตตรกुरुมีคุณสมบัติ ๓ ประการสูงและประเสริฐกว่าคนชมพูทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ คุณสมบัติ ๓ ประการของคนอุตตรกुरुนั้น คือ

๑. ไม่มีการยึดถือเงินทองว่าเป็นของตน
๒. ไม่หวงแหน หรือยึดถือบุตร ภรรยา สามี ว่าเป็นของตน
๓. มีอายุยืนถึงหนึ่งพันปีเสมอ

คติภพ(ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกुरु

ธรรมดาคนอุตตรกुरु มีการรักษาศีล ๕ เป็นนิจ ฉะนั้น เมื่อตายแล้วคนเหล่านี้ย่อมไปบังเกิดในชั้นเทวโลก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในนวัจนสูตรอังคุตตรนิกายและสารัตถทีปนีฎีกาว่า คติปิ นิพพุธา, ตโต จวิตวา สคฺเคยว นิพพุตฺตุนฺติ แปลความว่า คติภพ (ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกुरुย่อมมีทิศทางที่แน่นอน คือ คนอุตตรกुरुเมื่อตายแล้วต้องไปบังเกิดในชั้นเทวโลกอย่างแน่นอน

คำอธิบายพิเศษในเรื่องคติภพ(ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกुरु

อนึ่ง แม้ว่าเมื่อคนอุตตรกुरुจะตายจากภพเก่าแล้วต้องไปบังเกิดในชั้นเทวโลกโดยแน่นอนก็จริง แต่ถ้าถึงเวลาจุติจากเทวโลกแล้วอาจไปบังเกิดในอบายภูมิหรือทวีปอื่นหรือภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้ ฉะนั้น ข้อที่ว่า คนอุตตรกुरुเมื่อตายแล้วต้องไปบังเกิดในชั้นเทวโลกอย่างแน่นอนนั้น เป็นคำพูดที่หมายถึงการจุติต่อจากภพที่เขา กำลังเป็นอยู่เท่านั้น

วจนัตถะ ของคำว่ามนุสสภูมิมีดังนี้ มนุสฺसानํ ภูมิติ มนุสสภูมิ “ที่อยู่ที่อาศัยของคนทั้งหลาย ชื่อว่า มนุสสภูมิ” อีกนัยหนึ่ง มนุสฺसानํ นิवासา มนุสสา “ที่อยู่อาศัยของคนทั้งหลาย ชื่อว่า มนุสสา”

ในวจนัตถะทั้งสองอย่างนี้ คำว่า มนุสสภูมิ และมนุสสา ก็ได้แก่ที่อยู่อาศัยของคนทั้งหลายเหมือนกัน แตกต่างกันโดยนัยไวยากรณ์เท่านั้น การแตกต่างกันโดยนัยไวยากรณ์นั้นมีดังนี้ คือ คำว่า มนุสสภูมิ นี้เป็นสมาสบท สร้างรูปคำจากบทสอง

บทคือ มนุสส + ภูมิ ภายหลังจากที่สำเร็จเป็น มนุสสภูมิ แล้ว ลงสิปปฐมาวิภัติ, ลบสิวิภัตติ

ส่วนคำว่า **มนุสสา** นั้น เป็นนิवासตฺถิตบถ ลงณปัจจย, ลงอาปัจจยมาเพื่อทำศัพท์ให้เป็นอดีตติลึงค์ ลงสิวิภัติ ลบสิวิภัตติ

ที่อยู่ของมนุษย์

มนุษย์นี้อาศัยอยู่บนพื้นแผ่นดินที่มีอยู่ทั้ง ๔ ทิศของภูเขาสิเนรุ มีภูเขาสิเนรุอยู่ตรงกลาง ส่วนเนื้อที่ๆ เหลือนอกออกไปจากแผ่นดินที่มนุษย์อาศัยอยู่ อันได้แก่ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ กับทวีปน้อย ๒,๐๐๐ และภูเขาสัตตบรรพนั้นล้วนแต่เป็นมหาสมุทรทั้งสิ้น พื้นแผ่นดินทั้ง ๔ ทิศ ได้แก่ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ซึ่งเป็นที่อาศัยของมนุษย์นั้นมีชื่อว่า

๑. ปุพพิเทททวีป	๒. อปรโคยานทวีป
๓. ชมพูทวีป	๔. อุตตรกุรุทวีป

เกณฑ์อายุของมนุษย์ในทวีปทั้ง ๔

มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปทั้ง ๔ นี้ มีการกำหนดอายุดังนี้ คือ

คนที่อาศัยอยู่ในชมพูทวีปมีอายุไม่แน่นอน โดยความยิ่งหย่อนกว่ากันและกัน เช่นสมัยใดคนชมพูทวีปมี กาย วาจา ใจ ประกอบด้วยศีลธรรม สมัยนั้นคนชมพูทวีปมีอายุยืนถึงหนึ่งอสงไขยปี การนับอสงไขยนั้นก็นับเช่นเดียวกันกับการนับอายุของสัตว์นรกที่ได้อธิบายมาแล้วในเรื่องพระเจ้าอุปัระ สมัยใดคนชมพูทวีปมี กาย วาจา ใจ ไม่ประกอบด้วยศีลธรรม สมัยนั้นคนชมพูทวีปนั้น ก็มีอายุลดน้อยถอยลง มาตามลำดับ จนกระทั่งถึง ๑๐ ปี ส่วนคนที่อยู่ในปุพพิเทททวีปนั้น มีอายุ ๗๐๐ ปีเสมอ คนที่อยู่ในอปรโคยานทวีปนั้นมีอายุ ๕๐๐ ปีเสมอ คนที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้นมีอายุ ๑,๐๐๐ ปีเสมอ

ทวีปใหญ่ทวีปหนึ่งก็มีทวีปน้อย ๕๐๐ เป็นบริวาร รวมเป็นทวีปน้อยมี ๒,๐๐๐ ทวีป คนที่อาศัยอยู่ในทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปนี้ ก็มีอายุมากบ้างน้อยบ้าง ไปตามคนที่อยู่ในทวีปใหญ่นั้นๆ ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตรนิกายอัฐกถาว่า

ชมพูทีปวาสินี อายุุปปมาณ นตถิ, ปุพฺพวิเทหานิ
 สตฺตวสฺสตายกา, อปรโคยานวาสินี ปณฺจวสฺสตายกา,
 อุตฺตรกรุวาสินี วสฺสสทฺสตายกา, เตสํ เตสํ ปริตฺตทีป-
 วาสินีมปิ ตทฺหนฺคตฺติกา.

หมายเหตุ การอธิบายโดยพิสดารของมนุสฺสญฺญินี้ จะได้อธิบายต่อไปใน
 ตอนสุดท้ายของภูมิจุตฺกาะ

การแสดงมนุสฺสญฺญิ จบ

พุทธภาษิตที่ทรงแสดงเรื่องโลก

อัย โข อานนฺท มหาปถวี อุทฺเท ปตฺติจฺจิตา, อุทฺกํ วาเต
 ปตฺติจฺจิตํ, วาโต อากาสญฺโจ โหติ °

แปลความว่า “ดูกรอานนท พื้นแผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้ง
 อยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ”

ภพโลกตามพุทธภาษิต หมายถึงภพโลกที่มีคุณลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. พื้นดินหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ชั้นบนครึ่งหนึ่งเป็นดินธรรมดาเรียกว่า
 ปัสุปถวี หนาหนึ่งแสนสองหมื่นโยชน์ ชั้นล่างครึ่งหนึ่งเป็นหินเรียกว่า สิลापถวี
 หนาหนึ่งแสนสองหมื่นโยชน์

๒. ตั้งอยู่บนพื้นน้ำ น้ำที่รองรับแผ่นดินนี้เป็นน้ำแข็ง มีความหนาสี่แสนแปด
 หมื่นโยชน์

๓. น้ำแข็งตั้งอยู่บนพื้นลม มีความหนาเก้าแสนหกหมื่นโยชน์

๔. ต่อจากพื้นลมไปเป็นอากาศว่างเปล่า มีแต่ความมืด ไม่มีน้ำ ไม่มีลม
 ความหนาหาประมาณมิได้

° ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๑/๙๖, อัง.อฎฺฐก. (บาลี) ๒๓/๗๐/๒๕๙.

๕. ภูเขาสิเนรุมีความสูง หนึ่งแสนหกหมื่นแปดพันโยชน์ ครึ่งหนึ่งอยู่ในพื้นมหาสมุทร มีความลึกแปดหมื่นสี่พันโยชน์ อีกครึ่งหนึ่งอยู่เหนือพื้นมหาสมุทรขึ้นไป มีความสูงแปดหมื่นสี่พันโยชน์ วัดโดยรอบได้สองแสนห้าหมื่นสองพันโยชน์

๖. ความกว้างและความสูงของยอดเขาแปดหมื่นสี่พันโยชน์ มีลักษณะกลม พื้นแผ่นดินสำเร็จไปด้วยรัตนทั้ง ๗

๗. ตามไหล่เขาทั้ง ๔ ด้าน ด้านตะวันออกเป็นเงิน ด้านตะวันตกเป็นแก้วพลีก้านใต้เป็นแก้วมรกต ด้านเหนือเป็นทอง ดังนั้น สีของน้ำในมหาสมุทรก็ดี อากาศก็ดี ต้นไม้ ใบไม้ก็ดี ที่อยู่ในด้านนั้นๆ ก็เป็นสีน้ำเงิน สีพลี สีเขียว สีทอง ไปตามสีของไหล่นั้นด้วย

๘. จากตอนกลางของภูเขาสิเนรุลงมาจนถึงใต้พื้นน้ำมหาสมุทร มีขานบันไดเวียนหำรอบ คือชั้นที่หนึ่งที่อยู่ภายใต้พื้นน้ำเป็นที่อยู่ของพญานาค ชั้นที่สองเป็นที่อยู่ของครุฑ ชั้นที่สามเป็นที่อยู่ของกุมภกัณฑ์เทวดา ชั้นที่สี่เป็นที่อยู่ของเทวดา ชั้นที่ห้าเป็นที่อยู่ของจาดุมหาราชิกา ๔ องค์

๙. ฐานของภูเขาสิเนรุนี้ มีภูเขา ๓ ลูกตั้งรับอยู่ ๓ ด้าน ฐานของภูเขาสิเนรุยังลงตั้งอยู่ในช่องระหว่างกลางของภูเขาทั้ง ๓ ใต้ฐานของภูเขาสิเนรุลงไปมีช่องว่างเป็นอุโมงค์ มีความกว้างหนึ่งหมื่นโยชน์ เป็นที่อยู่ของเหล่าอสูร

๑๐. ภูเขาจักรวาล เป็นภูเขาที่กั้นระหว่างจุฬาลงกูฏโลกเล็กโลกหนึ่งๆ มีความสูงหนึ่งแสนหกหมื่นสี่พันโยชน์ ต่ำกว่าภูเขาสิเนรุเพียงสี่พันโยชน์ ครึ่งหนึ่งอยู่ในพื้นมหาสมุทร อีกครึ่งหนึ่งอยู่เหนือพื้นมหาสมุทรขึ้นไป หนาแปดหมื่นสองพันโยชน์ ภายในเขตภูเขาจักรวาล ส่วนกว้างและยาวเท่ากัน คือ หนึ่งล้านสองแสนสามพันสี่ร้อยห้าสิบโยชน์ ภายในวัดโดยรอบได้สามล้านหกแสนหนึ่งหมื่นสามร้อยห้าสิบโยชน์

๑๑. รอบภูเขาสิเนรุมีภูเขาลดตบรรพ์ ๗ ชั้นล้อมรอบ ชั้นที่หนึ่งชื่อยุคันธรสูงแปดหมื่นสี่พันโยชน์ ชั้นที่สองชื่อ อัสสร สูงสี่หมื่นสองพันโยชน์ ชั้นที่สามชื่อกรวิกะ สูงสองหมื่นหนึ่งพันโยชน์ ชั้นที่สี่ชื่อ สุทิสสนะ สูงหนึ่งหมื่นห้าร้อยโยชน์ ชั้นที่ห้าชื่อ เนมินธร สูงห้าพันสองร้อยห้าสิบโยชน์ ชั้นที่หกชื่อ วินตกะ สูงสองพันหกร้อยยี่สิบห้าโยชน์ ชั้นที่เจ็ดชื่อ อัสนกัณณะ สูงหนึ่งพันสามร้อยสิบสองโยชน์ครึ่ง ห่างจากกัน

และกันก็ดี ความหนาแต่ละชั้นๆ ก็ดี ความลึกของมหาสมุทรสี่พันตรในระหว่างภูเขาทั้ง ๗ ก็ดีเท่ากับครึ่งหนึ่งของส่วนสูงของชั้นนั้นๆ หมายความว่าเมื่อคำนวณแล้ว ยุคันธรกับอัสธรห่างจากกันสี่หมื่นสองพันโยชน์ ยุคันธรหนาสี่หมื่นสองพันโยชน์ ในระหว่างยุคันธรกับอัสธร ห่างจากกันสี่หมื่นสองพันโยชน์ ยุคันธรหนาสี่หมื่นสองพันโยชน์ ในระหว่างยุคันธรกับอัสธรมหาสมุทรสี่พันตรมีความลึกสี่หมื่นสองพันโยชน์ อีก ๖ ชั้นที่เหลือก็คงคำนวณในทำนองเดียวกันนี้

๑๒. ภูเขายุคันธรกับภูเขาสิเนรุห่างจากกันแปดหมื่นสี่พันโยชน์ ในระหว่างภูเขาทั้งสองนี้ความลึกของมหาสมุทรสี่พันตรแปดหมื่นสี่พันโยชน์

๑๓. ระหว่างภูเขาจักรวาลกับภูเขาสิเนรุ ห่างจากกันสี่แสนเจ็ดหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยยี่สิบห้าโยชน์ ระหว่างภูเขาจักรวาลกับภูเขาอัสดกัณณะ ห่างจากกันสามแสนเก้าพันหกหรือเก้าสิบสามโยชน์กับเศษสามส่วนสี่ ระหว่างโพธิมณฑลที่ตรัสรู้ในประเทศอินเดียกับภูเขาจักรวาลด้านใต้ของชมพูทวีป ห่างจากกันหนึ่งแสนสี่พันเจ็ดร้อยห้าสิบห้าโยชน์ ระหว่างโพธิมณฑลกับภูเขาสิเนรุ ห่างจากกันสามแสนเจ็ดหมื่นสองพันเก้าร้อยสามสิบแปดโยชน์กับเศษสามส่วนสี่

มหาสมุทรที่อยู่ในจักรวาลนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ มหาสมุทร คือมหาสมุทรภายใน (อนโตสมุทร) ได้แก่มหาสมุทรสี่พันตร ๗ ชั้น มหาสมุทรภายนอก (พหิสมุทร) ได้แก่มหาสมุทรที่อยู่ในระหว่างภูเขาจักรวาลกับภูเขาอัสดกัณณะ

ระหว่างภูเขาอัสดกัณณะกับภูเขาสิเนรุ ห่างจากกันสองแสนสี่หมื่นเก้าพันสามร้อยเจ็ดสิบห้าโยชน์

๑๔. มหาสมุทรที่อยู่ในระหว่างชมพูทวีปกับอปรโคยานทวีปก็ดี ระหว่างอปรโคยานทวีปกับอุตตรกุรุทวีปก็ดี ระหว่างอุตตรกุรุทวีปกับปุพพวิเทหทวีปก็ดี ระหว่างปุพพวิเทหทวีปกับชมพูทวีปก็ดี เหล่านี้มีความกว้างหกแสนหนึ่งหมื่นสามพันเก้าร้อยห้าสิบโยชน์เท่าๆ กัน น้ำในท่ามกลางมหาสมุทรระหว่างทวีปหนึ่งกับทวีปหนึ่งมีคลื่นเป็นประจำอยู่ ๓ ชนิด คือ ๑. คลื่นมหินทะ สูง ๖๐ โยชน์ ๒. คลื่นคังคา สูง ๕๐ โยชน์ ๓. คลื่นโรหณี สูง ๔๐ โยชน์ ดังที่ท่านแสดงได้ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา ว่า

มหาสมุทเท กิร มหินทวิจิ นาม สฏฺฐิโยชนานิ อคฺคจฺจนฺติ,
คฺจฺจววิจิ นาม ปณฺณาสํ, โรหณวิจิ นาม จตฺตาสึโยชนานิ
อคฺคจฺจนฺติ °

๑๕. ในบรรดาทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงเรียกว่าทวีปหนึ่งๆ นั้น ก็
เพราะว่าแต่ละทวีปมีพื้นแผ่นดินติดต่อกันโดยไม่มีมหาสมุทรมาคั่น ฉะนั้น จึงจัด
เป็นทวีปใหญ่ทวีปหนึ่ง ในทวีปหนึ่งๆ มีมหาสมุทรล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน

๑๖. สำหรับทวีปที่ได้ชื่อว่าชมพูทวีปนั้น ก็ได้แก่ เอเชีย ยุโรป แอฟริกา ส่วน
ทวีปเล็กๆ อีก ๕ ที่เป็นบริวาร เดียวนี้ก็ได้แก่ อเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ อังกฤษ
ออสเตรเลีย ลังกา ญี่ปุ่น เหล่านี้เป็นต้น

๑๗. ทวีปเล็กที่เป็นบริวารนั้น แม้ว่าสมัยปัจจุบันนี้จะเจริญรุ่งเรือง กว้างขวาง
ใหญ่ยิ่งก็จริง แต่ครั้งสมัยต้นกับที่โลกสร้างใหม่ๆ หาได้มีพื้นที่กว้างขวางและมีผู้คน
อาศัยอยู่อย่างคับคั่งเหมือนกับเดี๋ยวนี้ไม่

๑๘. ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ อันเป็นที่อยู่ของสุริยเทวบุตรและจันทิมเทวบุตร
พร้อมด้วยบริวาร กำลังโคจรไปมารอบภูเขาลิเนรุ อยู่ในระดับเสมอกันกับยอดภูเขายุคันธรนั้น ห่างจากมนุษย์โลกสี่หมื่นสองพันโยชน์

๑๙. ในสารัตถทีปนีฎีกาแสดงไว้ว่ามหานรก ๔ ชุม ตั้งอยู่ภายในดินธรรมดา
(ปัสสภวี่) ตรงกันกับชมพูทวีป มหานรกชุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๕ ชั้น ล้อมรอบเป็น
บริวาร ทั้งชุมใหญ่และชุมเล็กรวมกันมีเนื้อที่กว้างหนึ่งหมื่นโยชน์ สูงหนึ่งหมื่น
โยชน์เป็นรูปสี่เหลี่ยม

๒๐. ภายในมหานรก ๔ ชุม ไม่มีนายนิรบาลอยู่ประจำ เพราะในที่นั้นไม่มี
สถานที่สำหรับอยู่ สถานที่สำหรับอยู่ของเหล่านิรบาลนั้นอยู่ที่อุสสทนรก

๒๑. เฉพาะมหานรกชุมหนึ่งๆ มีความกว้าง ยาว และสูงหนึ่งโยชน์สำเร็จไป
ด้วยเหล็กมีความหนาเก้าโยชน์

๒๒. สถานที่ก็ดี เครื่องทรมานต่างๆก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่เป็นกัมมปัจจัยอุตุช
รูปทั้งสิ้น (รูปที่เกิดจากอุตุมีอกุศลกรรมเป็นเครื่องอุดหนุน)

° อภ.วิ.อ. (บาลี) ๕๔๔

เทวภูมิ ๖

แสดงความเกี่ยวเนื่องด้วยเทวภูมิ ๖ ชั้น โดยลำดับ ตามอรรถกถา ° ฎีกา

วจนัตถะของคำว่า เทวะ ปณฺจทิ กามคุณฺหิ ทิพฺพนฺติ กิฬฺนํตีติ เทวา
“ผู้ผลิตเพลินด้วยกามคุณทั้ง ๕ ชื่อว่า เทวะ”

เทวะ มี ๓ อย่าง คือ

๑. สมมุติเทวะ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ และพระราชินี พร้อมด้วย
พระโอรส พระธิดา
 ๒. อุปัตติเทวะ ได้แก่ เทวดาและพรหมทั้งหมด
 ๓. วิสฺสุทฺธิเทวะ ได้แก่ พระอรหันต์ทั้งหมด
- สำหรับวจนัตถะนี้ แสดงถึงอุปัตติเทวดาผู้อยู่ในเทวภูมิ ๖ ชั้นเท่านั้น

จตุมหาราชิกาภูมิ

วจนัตถะ

๑. จตุตาโร มหาราชาโน จตุมหาราชา “เทวดาเป็นเจ้ายิ่งใหญ่ ๔ องค์ ชื่อ
จตุมหาราช”

จตุมหาราชเทวดา ๔ องค์นั้น คือ ๑. ท้าวธตฺรฐฐะ ๒. ท้าววิรุฬหกะ ๓. ท้าว
วิรูปกษะ ๔. ท้าวกุเวระ หรือ ท้าวเวสสุวัณ

เทวดา ๔ องค์นี้ อาศัยอยู่ตอนกลางของภูเขาสินธุซึ่งสูงเท่ากันกับยอดเขา
ยุคนธร ดังนี้

๑. ท้าวธตฺรฐฐะ อยู่ทางด้านตะวันออกของภูเขาสินธุ เป็นผู้ปกครอง
คันธัพพเทวดาทั้งหมด
๒. ท้าววิรุฬหกะ อยู่ทางด้านใต้ของภูเขาสินธุ เป็นผู้ปกครองกุมภกัณท
เทวดาทั้งหมด (เทวดาท้องใหญ่โต)

° คำนี้เขียนได้ ๒ แบบ คือ อัญญกถา กับ อรรถกถา

๓. ท้าววิรูปักษ์ะ อยู่ทางด้านตะวันตกของภูเขาสีเนรุ เป็นผู้ปกครองนาคนาวาทั้งหมต

๔. ท้าวกุเวระ หรือ ท้าวเวสสุวัณ อยู่ทางด้านเหนือของภูเขาสีเนรุ เป็นผู้ปกครองยักษ์เทวดาทั้งหมต

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีมหาวรรคแห่งสุดตันตปิฎก และปรมัตถทีปนิสังคหมหาฎีกา ดังนี้

ปริมฺ ธิสฺ ธตฺตภูโจ	ทกฺขิณฺน วิรุฬฺหโก
ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข	กุเวโร อุตฺตรํ ธิสฺ
จตุตฺตารो เต มหาราช	สมนฺตา จตุโร ธิสา. °

(พระบาลีมหาวรรค)

แปลความว่า ท้าวธตฺตภูโจอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสีเนรุ ท้าววิรุฬหะอยู่ทางทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ะอยู่ทางทิศตะวันตก ท้าวกุเวระอยู่ทางทิศเหนือ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นั้น อยู่โดยรอบทั้ง ๔ ทิศของภูเขาสีเนรุ

ตตถ ธตฺตภูโจ คนฺธพฺพานํ ราชา โทติ, วิรุฬฺหโก
กุมภณฺฑานํ, วิรูปกฺโข นาคานํ, กุเวโร ยกฺขานํ

(ปรมัตถทีปนิสังคหมหาฎีกา)

แปลความว่า ในจำนวนท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นั้น ท้าวธตฺตภูโจเป็นเจ้าแห่งคันทัพพเทวดาทั้งหลาย ท้าววิรุฬหะเป็นเจ้าแห่งกุมภันท์ทั้งหลาย ท้าววิรูปักษ์ะเป็นเจ้าแห่งพญานาคทั้งหลาย ท้าวกุเวระเป็นเจ้าแห่งยักษ์ทั้งหลาย

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นี้ เป็นผู้รักษามนุษยโลกด้วย ฉะนั้น จึงเรียกว่าท้าวจตุโลกบาล ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเนตติอรรถกถาว่า โลกํ ปาเลนฺตติ โลกपालา, จตุตฺตารो มหาราชานอ แปลความว่า เทวดาที่เป็นผู้รักษามนุษยโลก ชื่อว่าเทวดา

° ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๓๖/๒๒๐

โลกบาล ได้แก่ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นเอง, ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในโลเกียปกรณ ° ต่างๆ เรียกท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ องค์ นี้ว่า อินทะ ยมะ วรุณะ กุเวระ ดังมีสาธกบาลี แสดงไว้ในเนตติอรรถกถา ว่า โลกียา ปน อินทยมวรุณกุเวรา โลกลาติ วทนติ แปลความว่า ส่วนบุคคลผู้ที่เข้าใจในโลเกียปกรณนั้น เรียกเทวดาโลกบาลทั้ง ๔ องค์ นี้ว่า อินทะ ยมะ วรุณะ กุเวระ ดังนี้

๒. จตุส มหาราเชสุ ภตติ เอเตสนติ จาตุมหาราชิกา “เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า จาตุมหาราชิกะ เพราะเหตุว่ามีหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติรับใช้ท้าวมหาราชทั้ง ๔”, อธิบายว่า เทวดาที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกาทั้งหมดนี้ เป็นบริวารอยู่ภายใต้อำนาจของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ด้วยเหตุนี้ เทวดาเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่า จาตุมหาราชิกะ, อีกนัยหนึ่ง มีวจนัตถะว่า จตุมหาราชะ ภวติ จาตุมหาราชิกา เทวดาทั้งหลาย ที่ชื่อว่า จาตุมหาราชิกะ เพราะเหตุว่าเกิดขึ้นในสถานที่ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่

อธิบายว่า สถานที่ซึ่งท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองนั้น ตั้งอยู่ตอนกลางของภูเขาสีเนรุสูงเสมอกันกับเขาขุคันธรลงมาถึงพื้นแผ่นดินที่มนุษย์อยู่ และบริเวณที่เสมอกันกับยอดเขาขุคันธรนั้น มีอาณาเขตแผ่ออกไปในอากาศจรดขอบจักรวาล และภูเขาลัตตบรรพ ตลอดทั่วมหาสมุทรทั้งหมด อาณาเขตที่ท้าวจาตุมหาราชปกครองอยู่นี้ชื่อว่า จาตุมหาราชิกาภูมิ ดังมีวจนัตถะว่า จาตุมหาราชิกานํ นิवासติ จาตุมหาราชิกา ที่อยู่ของท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ พร้อมกับเทวดาทั้งหลายที่เป็นบริวาร ชื่อว่า จาตุมหาราชิกาภูมิ

เทวดาที่อยู่ใต้อำนาจการปกครองของท้าวจตุมหาราช

๑. ปัพพตัญญูเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่ตามภูเข

๒. อากาสัญญูเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่ในอากาศ

๓. ชิททาปโทลิกเทวดา เทวดาที่จุติเพราะมัวเพลิดเพลินในการเล่นกีฬาจนลืมบริโภคอาหาร

๔. มโนปโทลิกเทวดา เทวดาที่จุติเพราะความโกรธ

° โลเกียปกรณ ในที่นี้ หมายถึง คัมภีร์สันสกฤตที่นอกจากคัมภีร์พระเวท

๕. สัตวลาหกเทวดา เทวดาที่ทำให้อากาศเย็นเกิดขึ้น
๖. อุณหวลาหกเทวดา เทวดาที่ทำให้อากาศร้อนเกิดขึ้น
๗. จันทิมเทวปุตตเทวดา เทวดาที่อยู่ในพระจันทร์
๘. สุริยเทวปุตตเทวดา เทวดาที่อยู่ในพระอาทิตย์

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาว่า

จาตุมหาราชิกา นาม สีนรูปพพตสฺส เวมขฺเม โทหนฺติ,
 ปพพตฺฐจาปิ อากาสกฺฐจาปิ, เตสํ ปรมปฺรา จกฺกวาฬปพพตํ
 ปตฺตา, ชิทฺทาปโทสิกา มโนปโทสิกา สัตวลาหกา อุณหวลาหกา
 จนฺทิมเทวปุตฺโต สุริยเทวปุตฺโตติ เอเต สพฺเพปิ จาตุมหาราชิก-
 เทวโลกกฺฐกา เอว °

แปลความว่า สถานที่อยู่ของท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ นั้น ตั้ง
 อยู่ระหว่างกลางของภูเขาสีเนรุ ตั้งแต่ตอนกลางของภูเขาสีเนรุลง
 มาจนถึงมนุษย์โลกนั้น มีเทวดาอยู่ ๒ พวก คือพวกที่อยู่บนเขา
 และพวกที่อยู่ในอากาศ ที่อยู่ของเทวดาเหล่านี้อยู่ติดต่อกันไป
 จนถึงภูเขจักรวาลโดยรอบ เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกานี้มีอยู่หลาย
 พวกด้วยกัน ชิททาปโทสิกเทวดา มโนปโทสิกเทวดา สัตวลาหกเทวดา
 อุณหวลาหกเทวดา จันทิมเทวบุตร สุริยเทวบุตร ทั้งหลายเหล่านี้
 ก็จัดเข้าอยู่ในพวกจาตุมหาราชิกาภูมินั่นเอง

เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ มีอยู่ ๓ พวก คือ

๑. ภูมิภวเทวดา เทวดาที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน
๒. รุกขภวเทวดา เทวดาที่อยู่บนต้นไม้
๓. อากาสภวเทวดา เทวดาที่อยู่ในอากาศ

๑. ภูมิภวเทวดา ได้แก่ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา
 แม่น้ำ มหาสมุทร ใต้ดิน บ้าน เจดีย์ ศาลา และซุ้มประตู เป็นต้น ส่วนท้าวมหาราช

° อภ.อ. ๒/๕๖๕

ทั้ง ๔ กับเทวดาบางองค์ที่อยู่ตอนกลางของภูเขาสีเนรุโดยรอบนั้น มีปราสาทเป็นวิมานของตนโดยเฉพาะๆ สำหรับภุมมัญญูเทวดาอื่นๆ ที่ไม่มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนโดยเฉพาะนั้น ถ้าเทวดาองค์ใดไปอาศัย วัด บ้าน ภูเขา มหาสมุทร แม่น้ำอยู่ ก็ถือว่าสถานที่นั้นๆ เป็นวิมานของตน

๒. รุกขัญญูเทวดา มีอยู่ ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมีวิมานอยู่บนต้นไม้ อีกจำพวกหนึ่งอยู่บนต้นไม้แต่ไม่มีวิมาน ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในสารัตถทีปนีฎีกาว่า

รุกขทิวพวิมานติ จ สาขญฺจกวิมานํ สนฺธาย วุตฺตํ, รุกฺขสฺส
อุปรินิพฺพุตติ ทิ วิมานรุกฺขปฏฺวิพนฺธิตา รุกฺขวิมานนฺติ วุจฺจติ
สาขญฺจกวิมานํ ปน สพฺพสาขสนฺนิสฺสิตํ ทฺตุวา ติฏฺฐติ.

แปลความว่า คำว่า รุกขทิวพวิมาน นั้น หมายถึงเอาวิมานที่ตั้งอยู่บนยอดของต้นไม้ จริงอยู่ วิมานที่ปรากฏขึ้นบนยอดต้นไม้นี้ เรียกว่ารุกขวิมาน เพราะตั้งติดกันกับต้นไม้ ส่วนสาขญฺจกวิมานนั้น เป็นวิมานที่อาศัยตั้งอยู่บนสาขาของต้นไม้ทั่วไป

๓. อากาสัญญูเทวดา เทวดาจำพวกนี้มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนเองโดยเฉพาะ เช่นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวทั้งหลาย ที่เราเห็นกันอยู่นั้นก็คือวิมานอันเป็นที่อยู่ของอากาสัญญูเทวดาทั้งหลายนั่นเอง ทั้งภายในและภายนอกของวิมานนั้น ประกอบไปด้วยรัตนะ ๗ อย่าง อันบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรม คือ แก้วมรกต แก้วมุกดา แก้วประพาฬ แก้วมณี แก้ววิเชียร เงิน ทอง บรรดาวิมานทั้งหลายนี้ บางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนะ ๒ บางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนะ ๓-๔-๕-๖ และบางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนะทั้ง ๗ สุดแต่แต่กุศลที่ตนได้สร้างไว้ และวิมานเหล่านี้ก็ลอยหมุนเวียนไปรอบๆ เขาสีเนรุอยู่เป็นนิจ

บางปกรณ์กล่าวไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมาหาราชิกามี ๒ จำพวก คือ ภุมมัญญูเทวดา และอากาสัญญูเทวดา ส่วนรุกขัญญูเทวดานั้นจัดเข้าอยู่ในจำพวกภุมมัญญูเทวดา ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในธัมมบทอรรถกถา พุทธวังสอรรถกถาและสคาถาวัคคัลลยุต-
อรรถกถาและฎีกาว่า

๑. ภูมิตเล รุกขคจณปพพตาทีสุ ภูมมฏฐา เทวตา.

(อัมมบพอรรณกถา)

๒. ภูมมาติ ภูมฏฐปาสาณปพพตาวนรูกษาทีสุ จิตา.

(พุทรวังสอรรณกถา)

๓. ภูมมาติ ภูมิวาลีโน.

(สคาถาวัคคสังยุตตอรรณกถา)

๔. ภูมิวาลีโนติ ภูมิปฏิลทฐุตติโน, เอเตน รุกขปพพตนิวาลีโนปิ คหิตา โหนติ.

(สคาถาวัคคสังยุตตฎีกา)

เทวดาที่มีใจโหดร้าย

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่มีใจโหดร้าย มีอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑. ยักโข ยักขินี ได้แก่ เทวดายักษ์ ชาย หญิง
๒. คันธัพพะ คันธัพพี ได้แก่ เทวดาคันธัพพะ ชาย หญิง
๓. กุมภันโท กุมภันที ได้แก่ เทวดากุมภันท์ ชาย หญิง
๔. นาโค นาคี ได้แก่ เทวดานาค ชาย หญิง

๑. ยักษ์ มี ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมีรูปร่างสวยงามและมีรัศมี เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่คน พวกนี้เป็นเทวดายักษ์ อีกพวกหนึ่งมีรูปร่างน่าเกลียด ไม่มีรัศมี พวกนี้เป็นดิรัจฉานยักษ์

เทวดายักษ์นี้ บางทีก็มีความพอใจในการเบียดเบียนสัตว์นรกให้เดือดร้อน ฉะนั้นเมื่อมีจิตคิดอยากจะทำเบียดเบียนสัตว์นรกขึ้นมาในเวลาใด เวลานั้นก็เนรมิตตัวเป็นนายนิรยบาลลงไปสู่นิรยโลก เพื่อยวงโทษสัตว์นรกเหล่านั้นตามความพอใจของตน หรือเมื่อมีความต้องการอยากจะทำกินสัตว์นรกขึ้นมา ก็เนรมิตตัวเป็นแร้งยักษ์ กายักษ์ แล้วก็พากันจับสัตว์นรกเหล่านั้นกินเสีย เทวดายักษ์เหล่านี้อยู่ในความปกครองของท้าวกุเวระ หรือท้าวเวสสุวัณ

๒. คันธัพพเทวดา ได้แก่ เทวดาที่ถือกำเนิดอยู่ภายในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม และอาศัยอยู่ตลอดไป ถึงแม้ต้นไม้จะพุ่ม หรือถูกพายุพัดล้มลง หรือถูกคนมาตัดเอาไปสร้างบ้าน สร้างกุฏิ สร้างเรือเหล่านี้แล้วก็ตาม คันธัพพเทวดาเหล่านี้ก็ไม่ยอมละทิ้งที่อยู่ของตน คงอาศัยติดอยู่กับไม้นั้นเรื่อยๆ ไป ฉะนั้น บ้านเรือนใด กุฏิใด หรือเรือลำใดที่มีคันธัพพเทวดาอาศัยสิงอยู่นั้น บางคราวคันธัพพเทวดานี้จะแสดงตนให้ปรากฏแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้นๆ หรือถ้าไม่แสดงตนให้ปรากฏก็มักจะทำการรบกวนให้อุปสรรคต่างๆ เกิดขึ้นแก่ผู้ที่อาศัยอยู่นั้น เช่น ให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้น หรือทำอันตรายแก่ทรัพย์สินสมบัติของบุคคลนั้นๆ ให้พินาศไป เป็นต้น เทวดาพวกนี้แหละที่เราเรียกกันว่า นางไม้หรือแม่ย่านางเรือนนั่นเอง ดังมีวจนัตถะว่า **ปฏิสนธิวเสน คนธรุขเขสุ อปเปเนติ อุปคจจนตติ คนธพพา** “เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า คันธัพพะ เพราะยอมเข้าถึงด้วยการถือปฏิสนธิในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม”

คันธรุขคันธัพพเทวดา

เทวดาคันธัพพะที่เกิดในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม มี ๑๐ จำพวก คือ

๑. มूलคันธัพพะ	เกิดอยู่ในรากไม้
๒. สารคันธัพพะ	เกิดอยู่ในแก่นไม้
๓. เฝคคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเนื้อไม้
๔. ตจคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเปลือกไม้
๕. ปปฏิกคันธัพพะ	เกิดอยู่ในตะกาะไม้
๖. รสคันธัพพะ	เกิดอยู่ในน้ำหอม
๗. ปิณณคันธัพพะ	เกิดอยู่ในใบไม้
๘. ปุปผคันธัพพะ	เกิดอยู่ในดอกไม้
๙. ผลคันธัพพะ	เกิดอยู่ในผลไม้
๑๐. กันทคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเหง้าใต้ดิน

เทวดาคันธัพพะทั้ง ๑๐ จำพวกนี้ เรียกว่า **กัญฐยักขะ**

ความแตกต่างกันในที่อาศัยของคันธัพพเทวดา และรุกขัณฐเทวดา คือ รุกขัณฐเทวดานี้อาศัยต้นไม้อยู่เช่นเดียวกันกับคันธัพพเทวดา แต่ต่างกันในการอาศัยโดยที่ รุกขัณฐเทวดาที่อาศัยต้นไม้อยู่นั้น ถ้าต้นไม้ที่ตนอาศัยอยู่ล้มลงหรือมีคนมาตัดไปแล้ว รุกขัณฐเทวดาก็ย้ายไปอาศัยต้นไม้อื่นอยู่ต่อไป ซึ่งตรงกันข้ามกับคันธัพพเทวดา ดังที่ได้แสดงมาแล้วนั้น

คันธัพพเทวดาพวกหนึ่งที่เกิดขึ้นในร่างกายของมนุษย์ คือ คันธัพพเทวดาที่เป็นหญิงบางจำพวก ได้เคยทำอกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติ ฉะนั้น จึงได้มาเกิดในร่างกายของมนุษย์หญิง คันธัพพเทวดาหญิงพวกนี้ในคัมภีร์เวท เรียกชื่อว่า โยคินี ส่วนหญิงที่ถูกคันธัพพเทวดามาอาศัยเกิดนี้ ท่านก็เรียกหญิงนี้ว่าโยคินีเหมือนกัน ซึ่งชาวโลกเรียกกันว่าคนผีสิง

คนที่ถูกผีเข้าสิงนี้ มีอยู่ ๒ จำพวก คือ พวกที่ ๑ คือพวกที่ถูกคันธัพพเทวดามาอาศัยเกิดตั้งแต่ยังอยู่ในครรภ์ของมารดา พวกที่ ๒ คือพวกที่คันธัพพเทวดามาอาศัยเกิดเมื่อเจริญเติบโตแล้ว และหญิงที่ถูกคันธัพพเทวดาเข้าสิงอยู่นี้ เมื่อเกิดความไม่พอใจผู้หนึ่งผู้ใดขึ้นแล้วก็ใช้คันธัพพเทวดาที่อยู่ในร่างกายของตน ให้ไปทำความเดือดร้อนประทุษร้ายแก่บุคคลที่ตนไม่ชอบอยู่นั้นต่างๆ นานา แล้วแต่จะมีโอกาสเหมาะสมเวลาใด

หญิงที่ถูกคันธัพพเทวดาเข้าสิงอยู่นี้ ในเวลาปกติ ความเป็นอยู่ เช่น การกินอาหาร การทำกิจการต่างๆ ก็เหมือนกันกับคนธรรมดาตนเอง แต่เมื่อถึงเวลาวันเพ็ญพระจันทร์ขึ้นเต็มดวง ด้วยอำนาจของคันธัพพเทวดาที่สิงอยู่ในร่างกายนั้น ทำให้หญิงนี้ออกเที่ยวแสวงหาอาหารในเวลากลางคืน ในขณะที่กำลังเที่ยวหาอาหารอยู่นั้น ก็มีแสงเป็นประกายออกมาจากร่างกายด้วยอิทธิฤทธิ์ของคันธัพพเทวดา ฉะนั้น คันธัพพเทวดานี้จึงมีชื่อว่า **ขุณหา** แปลว่า เทวดามีความสว่าง ดังมีวจนัตถะว่า **ขุสนฺติ ทิพฺพนฺตฺติ ขุณฺหา** “คันธัพพเทวดาชื่อว่า ขุณหา เพราะเป็นผู้ทำแสงสว่างให้ปรากฏขึ้น” คำว่า โยคินี ขุณหา ผีสิง ทั้งสามคำนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน ก็คันธัพพเทวดาทั้งหมดที่ได้กล่าวแล้วนี้ อยู่ใต้อำนาจการปกครองของท้าวธรรมาวุธะ”

๓. **กุมภันทเทวดา** เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งที่เรียกกันว่า **รากษส** มีลักษณะรูปร่างพุงใหญ่ ตาพองโตสีแดง มีที่อยู่สองแห่ง คือในมนุษยโลกแห่งหนึ่งและในนิรยโลกแห่งหนึ่ง

กุมภันทเทวดาที่อยู่ในมนุษยโลก มีหน้าที่รักษาป่า ภูเขา ต้นไม้ สระโบกขรณี แม่น้ำ พุทธเจดีย์ แก้วรัตนะ ต้นยาที่ประเสริฐ ต้นไม้ที่มีดอกหรือไม้หอม เช่นภูเขา เวปุลละที่มีแก้วมณี และต้นมะม่วงที่เรียกว่า อัพกันตระ เป็นต้น สถานที่ต่างๆ ที่กุมภันทเทวดาดูแลรักษาอยู่นั้น ถ้าหากว่ามีผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปภายในบริเวณที่ตนดูแลรักษา ซึ่งทำจากตุมหาราชกำหนดให้ไว้ นั้น กุมภันทเทวดาก็จับเอาบุคคลนั้นกินได้โดยไม่มีโทษ ดังมีวจนัตถะแสดงไว้ว่า “**รตนาทีนิ รกขิตฺวา อสนฺติ ภกฺขนฺตติ รกฺขสา**” “เทวดาผู้รักษาสสมบัติต่างๆ มี แก้วมณี เป็นต้น ซึ่งถ้าผู้ใดมาเอาไปย่อมจับผู้นั้นกินเสียเรียกว่ารากษส”, ส่วนพวกกุมภันทเทวดาที่อยู่ในนิรยโลกนั้น ก็ได้แก่นายนิรยบาลรากษส การากษส สุนัชรากษส แร้งรากษสนั่นเอง ที่มีหน้าที่คอยลงโทษสัตว์นรก และจับสัตว์นรกกิน, สำหรับนายนิรยบาลยักษ์ กายักษ์ สุนัขยักษ์ แร้งยักษ์ ที่ได้แสดงมาแล้วเป็นพวกเทวดายักษ์ กุมภันทเทวดาเหล่านี้ อยู่ในความปกครองของท้าววิรุฬหกะ

๔. **นาคเทวดา** มีกำเนิด ๒ อย่าง คือ กำเนิดวสุนธระ และกำเนิดกুমมเทวะ มีที่อยู่ ๒ แห่ง คืออยู่ที่ใต้ดินธรรมดาแห่งหนึ่ง อยู่ใต้ภูเขาแห่งหนึ่ง นาคเทวดาที่อาศัยอยู่ในสถานที่ ๒ แห่งนี้ ชื่อว่า **ปฐวีเทวดา**

นาคเทวดาทั้งหลายนี้ บางคราวก็มีการสนุกสนานรื่นเริงด้วยการเล่นต่างๆ และในขณะที่นาคเทวดากำลังเล่นก็พาสนุกสนานอยู่นั้น มีความกระเทือนแรงมากจนเกิดแผ่นดินไหวขึ้นได้ แต่ไม่ใช่เป็นทุกครั้งไป เพราะบางทีแผ่นดินไหวขึ้นด้วยอำนาจของเหตุอื่นก็มี

นาคเทวดานี้มีวิชาเกี่ยวข้องกับเวทมนตร์คาถาต่างๆ ในพรหมชาลสูตรแสดงชื่อของเวทมนตร์คาถานี้ว่า **วัตถุวิชา หรือภูมิจิชา** นาคเทวดาเหล่านี้ เมื่อขณะที่ท่องเที่ยวไปในมนุษยโลก บางทีก็ไปในสภาพร่างกายเดิมของตน บางทีก็เนรมิตเป็นคน เป็นสุนัข เลือ หรือราชสีห์เที่ยวไป นาคเทวดาพวกนี้ มีอัธยาศัยจิตใจชอบในการลงโทษ

พวกสัตว์นรก เช่นเดียวกันกับพวกยักษ์เทวดาและกุมภัณฑ์เทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น
ในบางคราวก็ลงไปสู่นิรยโลกเพื่อลงโทษพวกสัตว์นรก และเนรมิตตัวเป็นแรงยักษ์
สุนัขยักษ์ แล้วเที่ยวจับสัตว์นรกเหล่านั้นกิน

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่มีใจโหดร้าย ๔ จำพวกตามที่กล่าวมาแล้วนี้ มิใช่
แต่จะเที่ยวเบียดเบียนสัตว์พวกอื่นให้เดือดร้อนเท่านั้น ถึงแม้ว่าในจำพวกเดียวกันก็
มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันให้เดือดร้อนอยู่เสมอเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ท้าวมหาราชทั้ง
๔ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจปกครองอยู่ จึงได้จัดตั้งหัวหน้าขึ้นเพื่อคอยดูแล ห้ามปรามไม่ให้
ไปเที่ยวเบียดเบียนสัตว์อื่นๆ และวิวาทซึ่งกันและกัน

บางคราวที่ในมนุษยโลกมีคนตายมากจนผิดปกติ ถ้ามีการจัดตั้งเครื่องสังเว
และบูชาท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ แล้ว อันตรายต่างๆ ที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนั้นก็
จะค่อยๆ เลาลง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีเปตวัตถุว่า

จตุตทาโร จ มหาราเช	โลกปาเล ยสสลิเน
กุเวโร ธรณภูมิจ	วิรูปกฺโข วิรูปุทฺทํ
เต เจว ปุชิตา โหนติ	ทายกา จ อนิปปลา °

แปลความว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ คือ ท้าวกุเวระ ท้าว
ธรณภูมิจ ท้าววิรูปกษะ ท้าววิรูปุททะนี้ มียศและบริวารมาก เป็นผู้
รักษาคุ้มครองมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ใดทำการบูชาท่านด้วยอามิสบูชา
ต่างๆ แล้ว ผู้นั้นย่อมไม่เสียผลในการบูชานั้น โดยจะได้รับความ
สุขความสบายเป็นเครื่องตอบแทน

สรุปความว่า เทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาทั้งหมดนั้น มีอยู่ด้วยกันหลายจำพวก
เช่น บางพวกมีร่างกายสวย บางพวกไม่สวย บางพวกมีความเลื่อมใสในพระพุทธ-
ศาสนา บางพวกไม่เลื่อมใส บางพวกชอบเบียดเบียนสัตว์อื่น บางพวกรักษา
พระพุทธศาสนา รักษาโลก รักษาสถานที่ต่างๆ รักษาแก้วรัตนะ เหล่านี้ เป็นต้น

° ชุ.เปต. ๒๖/๑๑/๑๕๒

การแสดงความเป็นไปต่างๆ ของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา นี้ มีมาในอรรถกถาและฎีกาแห่งพระอภิธรรม อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย อรรถกถาแห่งชาดก และคัมภีร์พระเวท

การแสดงเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา จบ

ดาวดึงส์ภูมิ

วจนัตถะ เตตติส ขนา นิพพุตตุนติ เอตถาติ เตตติสสา “ภูมิอันเป็นที่เกิดของบุคคลจำนวน ๓๓ คน ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า เตตติสสะ”, เตตติส เอว นิรุตตินเยน ดาวติสสา คำว่า เตตติสสะ นั้นแหละเรียกว่า ดาวดึงส์สะ (ดาวดึงส์) โดยการแผลงคำตามหลักนิรุตติ (ไวยากรณ์)

ตามวจนัตถะทั้ง ๒ ข้อข้างต้นนี้ ฟังทราบว่ เทวภูมิชั้นที่สองที่เรียกว่าดาวดึงส์นั้น มีความหมายว่าภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งคน ๓๓ คน เหตุที่ทำให้เกิดการเรียกชื่อเทวภูมิชั้นนี้ว่า ดาวดึงส์นั้น มีเรื่องที่จะเล่าพอเป็นสังเขปว่า

ในอดีตกาลครั้งหนึ่ง มีหมู่บ้านหมู่หนึ่งชื่อว่า มจลคาม ณ หมู่บ้านนี้มีคนอยู่กลุ่มหนึ่ง เรียกตัวเองว่า คณะสหบุญญญการี ซึ่งแปลว่า คณะทำบุญร่วมกัน คณะนี้มีอยู่ ๓๓ คนด้วยกันเป็นชายทั้งหมด คนที่เป็นหัวหน้าคณะชื่อว่า มฆมานพ ชายทั้ง ๓๓ คนนี้ช่วยกันทำความสะอาดถนนหนทางที่อยู่ในบริเวณหมู่บ้านนั้น และเมื่อถนนแห่งใดชำรุดทรุดโทรมก็ช่วยกันซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ขึ้นให้เรียบร้อย เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายแก่ผู้คนที่อาศัยสัญจรไปมา พร้อมกันตั้งโรงสำหรับเก็บน้ำเพื่อให้ประชาชนที่ผ่านไปมาทางนั้นได้อาศัยดื่มกิน และสร้างศาลาขึ้นที่หนทาง ๔ แพร่ง เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้พักอาศัย ครั้นเมื่อชายทั้ง ๓๓ คนเหล่านี้ได้สิ้นชีวิตลงแล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในเทวภูมิชั้นที่สอง มฆมานพนั้นได้ไปบังเกิดเป็นพระอินทร์ ส่วนอีก ๓๒ คน ได้บังเกิดเป็นเทวดาชั้นผู้ใหญ่ด้วยกันทุกคน ชื่อว่า ปชาปติ วรุณะ อีสานะ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้แหละเทวภูมิชั้นที่สองนี้ จึงมีนามว่า เตตติสสะ

การที่เรียก เตตติส เป็น ดาวติส นี้ เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงรูปโดยนัยแห่งไวยากรณ์เท่านั้น (ส่วนความหมายยังคงเหมือนเดิม) โดยมีกระบวนการแปลงรูปศัพท์ดังนี้ คือ แปลง เต เป็น ดาว, ลบ ต ออก, คงติสไว้ตามเดิม สำเร็จรูปเป็น ดาวติส อีกนัยหนึ่ง แปลง เอ เป็น อา, คง ต ไว้ตามเดิม, แปลง ต ตัวที่ ๒ เป็น ว, คงติสไว้ตามเดิม สำเร็จรูปเป็น ดาวติส

มีปัญหายุ่งยาก ในจักรวาลอื่นๆ นอกจากจักรวาลที่เราอยู่นี้ ก็มีเทวภูมิชั้นที่สองอยู่ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้น เทวภูมิชั้นที่สองที่อยู่ในจักรวาลอื่นๆ นั้น จะมีชื่อว่า ดาวติสสะ เหมือนกันหรือไม่? ข้อนี้แก้ว่า เทวภูมิชั้นที่ ๒ ที่อยู่ในจักรวาลอื่นๆ ก็มีชื่อว่า ดาวติสสะเหมือนกัน แต่เป็นชนิดรูปที่สูญญาน (ชื่อที่มีความหมายไม่ตรงกับความเป็นจริง) หมายความว่า ขอยืมชื่อเทวภูมิชั้นที่สองที่อยู่ในจักรวาลของเราไปตั้งเป็นชื่อขึ้น

วจนัตถะและคำอธิบาย “ดาวติส” อีกนัยหนึ่ง

ดาว ปจมี ติสติ ปาตุภวตติ ดาวติส “พื้นแผ่นดินใดปรากฏขึ้นในโลกเป็นครั้งแรกก่อนพื้นแผ่นดินอื่นๆ ฉะนั้น พื้นแผ่นดินนั้น จึงชื่อว่า ดาวติสสะ”

อธิบายว่าเมื่อโลกถูกทำลายลงจนหมดสิ้นแล้วก็ได้มีการเริ่มสร้างโลกใหม่ขึ้นอีก โดยมีฝนตกลงมาอย่างหนัก ฝนนั้นตกลงมาจนท่วมเต็มพื้นที่ที่โลกถูกทำลาย ในชั้นแรกน้ำฝนนั้นใสสะอาด ครั้นต่อมาเป็นเวลานาน น้ำนั้นก็ค่อยๆ เกิดเป็นตะกอนขุ่นเข้าๆ ทุกที จนกลายเป็นก้อนดินขึ้น แล้วน้ำนั้นก็ค่อยๆ ลดแห้งลงไปตามลำดับ จนปรากฏเห็นพื้นแผ่นดินโผล่ขึ้น พื้นแผ่นดินที่ปรากฏเห็นขึ้นก่อนนี้ก็คือ ยอดเขาสีเนรุ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นที่สองนั่นเอง ฉะนั้น พื้นแผ่นดินนี้จึงเรียกว่า ดาวติสสะ แปลว่าพื้นแผ่นดินที่ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเราเรียกว่า ดาวติสส์ นั่นเอง

แผ่นดินชั้นดาวติสส์ที่ตั้งอยู่บนยอดเขาสีเนรุนี้ ถ้าวัดโดยตรงลงมา จนถึงตอนกลางของภูเขา อันเป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นจาตุมาหาราชิกาแล้ว มีระยะห่างกันสี่หมื่นสองพันโยชน์ และจากชั้นจาตุมาหาราชิกาลงมาจนถึงแผ่นดินที่มนุษย์อยู่ มีระยะห่างกันอีกสี่หมื่นสองพันโยชน์ รวมระยะความสูงจากยอดเขาสีเนรุลงมาถึงพื้นมนุษย์โลกนี้ มีความสูงแปดหมื่นสี่พันโยชน์

ระยะห่างกันจากชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปถึงชั้นยามากัฏฐิ จากชั้นยามาขึ้นไปถึงชั้นดุสิตกัฏฐิ จากชั้นดุสิตขึ้นไปถึงชั้นนิมมานรดีกัฏฐิ และจากชั้นนิมมานรดีขึ้นไปถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตดีกัฏฐิ ทั้ง ๕ ชั้นนี้มีระยะห่างเท่าๆ กัน คือ ห่างกันชั้นละสี่หมื่นสองพันโยชน์ไปตามลำดับ

บนยอดเขาสีเนรุนี้มีลักษณะกลม วัดโดยความกว้างแล้วมีความกว้างแปดหมื่นสี่พันโยชน์เท่ากับความสูง มีพระนครชื่อว่า สุทิสสนะ ตั้งอยู่ตรงกลางภูเขา พระนครสุทิสสนะนี้มีความกว้างหนึ่งหมื่นโยชน์ มีกำแพงล้อมรอบ ๔ ด้าน ด้านหนึ่งๆ มีประตู ๒๕๐ ประตู รวมทั้ง ๔ ด้านมีประตูหนึ่งพันประตู

พื้นแผ่นดินบนยอดเขาสีเนรุ สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ ส่วนด้านข้างๆ คือ ตามไหล่เขาทั้ง ๔ ด้านนั้น ทางทิศตะวันออกเป็นเงิน ทางทิศตะวันตกเป็นแก้วผลึก ทางทิศเหนือเป็นทอง ทางทิศใต้เป็นแก้วมรกต ฉะนั้น ผู้ที่อยู่ในเทวภูมิชั้นนี้ จะเหยียบย่างลงไปในที่ใด แท้ก็จะไม่กระทบกับพื้นดินเลย

สีของน้ำมหาสมุทร สีของต้นไม้ สีพื้นนภากาศ ที่อยู่ในทวีปหนึ่งๆ นั้น ย่อมมีสีไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เป็นเพราะว่า บรรดาสีเหล่านี้ต้องอาศัยเกิดมาจากแสงของแก้วรัตนะต่างๆ ที่อยู่ตามไหล่เขาสีเนรุนั่นเอง สำหรับชมพูทวีปนั้น ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสีเนรุและไหล่เขาสีเนรุทางทิศใต้นี้ล้วนแต่เป็นแก้วมรกต ฉะนั้น แสงของมรกตจึงฉายส่องจับพื้นมหาสมุทรและท้องอากาศ ตลอดจนต้นไม้ต่างๆ ที่อยู่ในด้านนี้ปรากฏเป็นสีเขียวไปด้วย

ทางด้านอุตตรกुरुทวีปนั้น น้ำในมหาสมุทร ท้องฟ้า และใบไม้ต่างๆ เป็นสีทอง เพราะอุตตรกुरुทวีปนั้นตั้งอยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสีเนรุ และไหล่เขาทางด้านนั้นสำเร็จไปด้วยทอง ฉะนั้น สีของน้ำ สีท้องฟ้า และสีใบไม้จึงมีสีทองไปด้วย

ทางด้านปุพพวิเทหทวีปนั้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสีเนรุ ซึ่งทางด้านนั้นสำเร็จไปด้วยเงิน ฉะนั้น สีของน้ำในมหาสมุทร สีของท้องฟ้า และสีใบไม้ต่างๆ ในทวีปนั้นจึงมีสีเงินไปด้วย

ทางด้านอปรโคยานทวีป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสีเนรุ ไหล่เขาทางด้านนั้นสำเร็จด้วยแก้วผลึก ฉะนั้น น้ำในมหาสมุทร ท้องฟ้า และใบไม้ต่างๆ จึงมีสีเป็นแก้วผลึกเช่นเดียวกัน

เทวดาที่อยู่บนชั้นดาวดึงส์นี้มีอยู่สองพวก คือ พวกภุมมัญญเทวดา และอากาสัญญเทวดา ภุมมัญญเทวดา ได้แก่ พระอินทร์และเทวดาชั้นผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ พร้อมด้วยบริวารทั้งหมด เทพอสुर ๕ จำพวกที่อยู่ใต้ภูเขาสินธุรี ก็อยู่ในจำพวกภุมมัญญเทวดาเหมือนกัน

อากาสัญญเทวดา ได้แก่ เทวดาที่อยู่ในวิมานลอยกลางอากาศ ตั้งแต่ยอดเขาสินธุรีตลอดไปจนจรดขอบเขาจักรวาล บางวิมานก็เป็นวิมานว่าง ยังไม่มีเทวดามาอยู่ก็มี

ในท่ามกลางพระนครสุทิสสนะ มีปราสาทเวษยันต์ อันเป็นที่อยู่ของท้าวสักกะ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระนคร มีสวนดอกไม้ชื่อว่า สวนนันทวัน กว้างพันโยชน์ ภายในสวนมีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระชื่อว่า มหานันทา สระหนึ่งชื่อว่า จุฬนันทา สระหนึ่งรอบบริเวณสระกับขอบสระปูลาดด้วยแผ่นศิลา เป็นที่สำหรับนั่งพักผ่อน แผ่นศิลาที่ปูรอบอยู่รอบบริเวณสระใด ก็เรียกแผ่นศิลานั้นไปตามชื่อของสระนั้นๆ

ทางทิศตะวันตกมีสวนชื่อว่าสวนจิตรลดา กว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า วิจิตรา สระหนึ่ง จุฬจิตรา สระหนึ่ง

ทางทิศเหนือมีสวนชื่อว่า สวนมิสสกวัน กว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า ธัมมา สระหนึ่ง สุธัมมา สระหนึ่ง

ทางทิศใต้มีสวนชื่อว่าสวนพารุสกวัน กว้าง ๗๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า ภัททา สระหนึ่ง สุภัททา สระหนึ่ง

สวนทั้ง ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่สำหรับเที่ยวพักผ่อนรื่นเริงของเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระนครสุทิสสนะ มีสวน ๒ แห่ง แห่งหนึ่ง ชื่อว่า สวนปุนทริกะ ไม่ปรากฏว่ากว้างเท่าใด อีกแห่งหนึ่งชื่อว่า สวนมหาวัน กว้าง ๗๐๐ โยชน์ สวนทั้ง ๒ แห่งนี้ ที่สวนปุนทริกะมีต้นปาริฉัตรหรือปาริชาติ สูง ๑๐๐ โยชน์ มีกิ่งก้านสาขาใหญ่กว้าง ๕๐ โยชน์ เมื่อถึงคราวมีดอก ก็ส่งกลิ่นหอมไปไกลได้ ๑๐๐ โยชน์ ภายใต้ต้นปาริฉัตรมีแท่นปันทุกัมพลศิลาอาสน์ แท่นนี้กว้าง ๕๐ โยชน์ ยาว ๖๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีแดงเหมือนดอกชบา มีลักษณะยัดหย่น คือ

ยุบลงได้ในขณะนั่งและพู่ขึ้นเป็นปกติในขณะทีลุกขึ้น มีศาลาเป็นที่ประชุมฟังธรรมชื่อว่า ศาลาสฐัมมา มีเจดีย์แก้วมรกตที่เรียกว่า พระจุฬามณี สูง ๑๐๐ โยชน์ ภายในองค์พระเจดีย์บรรจุพระเขี้ยวแก้วข้างขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับพระเศวตที่พระองค์ทรงตัดทิ้งในตอนทีเสด็จออกบรรพชา

อนึ่ง สวณมหาวันนั้น เป็นทีประทับสำราญพระราชอิริยาบถของท้าวลักกเวรราช มีสระโบกขรณีกว้างหนึ่งโยชน์ ชื่อว่า สุนันทา มีวิมานหนึ่งพัน

อัฐารมณต่างๆ ทีมีอยู่ในชั้นดาวดึงส์

เทพดาทั้งหลายทีได้มาบังเกิดในชั้นดาวดึงส์นี้ ล้วนแต่เป็นผู้ได้เสวยทิพย์สมบัติอันเป็นผลทีได้รับมาจากกุศลกรรมในอดีตภพ ฉะนั้น อารมณต่างๆ ทีได้รับในชั้นดาวดึงส์นี้ จึงล้วนแต่เป็นอารมณทีดีงามทั้งนั้น เทวดาผู้ชายนั้นมีรูปร่างลักษณะอยู่ในวัยทีมีอายุราว ๒๐ ปี ส่วนเทวดาผู้หญิงก็มีรูปร่างอยู่ในวัยทีมีอายุราว ๑๖ ปีเหมือนกันทุกๆ องค์ ความชราคือ ผมหงอก ฟันหัก ตามัว หูตึง เนื้อหนังเหี่ยว ย่น เหล่านี้ไม่มี มีแต่ความสวยงามเป็นหนุ่มเป็นสาวตลอดไป

พยาธิ คือความเจ็บไข้ก็ไม่มี อาหารทีเป็นเครื่องอุปโภคก็เป็นชนิดละเอียดเป็นสุธาโภชน ด้วยเหตุนี้ภายในร่างกายจึงไม่มีอุจจาระ ปัสสาวะ เทวดาหญิงก็ไม่มีประจำเดือนและไม่ต้องมีครรภ์ ส่วนภุมมัญญูเทพธิดาบางองค์นั้น มีประจำเดือนและมีครรภ์เหมือนกับมนุษย์หญิงธรรมดา

ธรรมดาบุตรและธิดาเทวดาทั้งหลายในเทวโลกนั้น จะได้บังเกิดเหมือนมนุษย์นั้นหาได้ แต่บุตรธิดาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมบังเกิดในตักแห่งเทวดาทั้งหลาย ถ้าแลนางฟ้าทั้งหลายจะบังเกิดเป็นบาทบริจาริกา ก็ย่อมบังเกิดขึ้นในที่นอน เทวดาทีเป็นพนักงานตกแต่งประดับอาภรณ์วิภูษิต เครื่องทรงเป็นต้นนั้น ย่อมบังเกิดล้อมรอบที่นอน ถ้าจะเป็นไวยาวัจจกรนั้นย่อมบังเกิดขึ้นภายในวิมาน ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในลักกปัญหสูตรต้นตอรรกถา และมูลปณณาสอรรกถาว่า เทวานํ ธีตา จ ปุตตา จ องเก นิพพุตตุนติ ปาทปริจาริกา อิตถิโย สยเน นิพพุตตุนติ ตาสํ มณฺทนปสาธน การิกา เทวดา สยน์ ปริวารเตวา นิพพุตตุนติ เวยยาวัจจกรา

อนโตวิมานะ นิพพตฺตนิติ. °

เมื่อเทวดาทั้งหลาย ไปบังเกิดขึ้นภายในวิมานของเทวดาองค์หนึ่งองค์ใดแล้ว ย่อมเป็นอันว่าเทวดาหรือนางฟ้าก็ตามที่บังเกิดขึ้นใหม่นั้น ต้องเป็นบริวารของเทวดาผู้เป็นเจ้าของวิมานนั้นๆ โดยที่เทวดาองค์อื่นๆ จะมาวิวาทแย่งชิงเอาไปไม่ได้เลย ถ้าเทพบุตรก็ดีเทพธิดาก็ดี บังเกิดขึ้นภายนอกระหว่างกลางเขตแดนวิมานต่อวิมานแล้ว เทวดาที่เป็นเจ้าของวิมานนั้นๆ ก็บังเกิดการวิวาทแก่กัน เพื่อแย่งชิงเอาเทวดาทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นใหม่นั้นมาเป็นกรรมสิทธิ์ของตน ถ้าต่างฝ่ายต่างไม่สามารถจะตัดสินได้ว่าเทวดาที่บังเกิดขึ้นใหม่นั้นจะเป็นของใครได้แล้ว ก็พากันไปสู่สำนักแห่งท้าวสักกเทวราชผู้เป็นอธิบดีใหญ่กว่าเทวดาทั้งปวง ถ้าวิมานของเทวดาองค์ใดอยู่ใกล้กว่ากัน ท้าวสักกเทวราชก็พิพากษาให้เป็นของเทวดาองค์นั้น ถ้าเทวดาผู้บังเกิดใหม่ปรากฏขึ้นในที่ท่ามกลางเสมอกันแห่งวิมานของเทวดา ๒ องค์ เทวดาที่บังเกิดใหม่นั้น เล็งแลดูวิมานของเทวดาองค์ใด ท้าวสักกเทวราชก็พิพากษาให้เป็นของเทวดาองค์นั้น ถ้าเทวดาผู้บังเกิดใหม่ มิได้ดูแลซึ่งวิมานหนึ่งวิมานใด แล้วท้าวสักกเทวราชก็พิพากษาให้เป็นของพระองค์เสียเอง เพื่อตัดความวิวาทแห่งเทวดาทั้งหลายเสีย เทวดาบางองค์ก็มีนางฟ้าเป็นบาทบริจาริกา ๕๐๐ บ้าง ๗๐๐ บ้าง ๑๐๐๐ บ้าง เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า เทวดาที่ไม่มีวิมานอยู่โดยเฉพาะของตนก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก และในเทวโลกนี้ก็เป็นไปคล้ายกับมนุษย์โลก คือมีการทะเลาะวิวาทกัน และมีผู้พิพากษาศักดิ์ตัดสินความเช่นเดียวกัน

เทพบุตรและเทพธิดาที่อยู่ในเทวโลกนี้ ก็มีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนซึ่งกันและกันเช่นเดียวกับในมนุษย์โลก จะพึงรู้ได้จากเรื่องเทพบุตรที่เป็นนักเล่นดนตรีองค์หนึ่งชื่อว่าปัญจลิสะ เทพบุตรองค์นี้ชำนาญในการตีพิณที่มีชื่อว่าเพลุวะ และชำนาญในการขับร้อง มีความรักใคร่ในสุริยวัจฉลาเทพธิดา ซึ่งเป็นธิดาของเทวดาผู้ใหญ่องค์หนึ่งชื่อว่า ติมพรุเทพบุตร

° สมุทฺตลวิภิมุข ๒/๔๐๓

วันหนึ่ง ปัญจสิขเทพบุตรได้ไปหาสุริยวัจนสาเทพธิดา และได้ติดพันข้อร้องมีใจความว่า

ยัม เม อตถิ กตัม ปุณณัม อรหนตสฺส ตาทิสฺส
 ตัม เม สพฺพพคฺคฺลยาณิ ตยา สทฺธิ วิปจฺจตัม °

แปลความว่า แน่ะ นางผู้มีเรือนร่างทั้งดงาม กุศลใดๆ ที่ข้าพเจ้าได้เคยสร้างสมมาแล้วต่อพระอรหันต์ที่มีคุณต่างๆ ขอกุศลนั้นๆ จงเป็นผลสำเร็จแก่ข้าพเจ้า และแม่นางทุกประการเทอญ

แต่เทพธิดาสุริยวัจนานั้น ได้รักใคร่กันกับสิขันติเทพบุตร ซึ่งเป็นบุตรของมาตุลีเทพบุตร เมื่อทั้ง ๒ ฝ่ายมีความรักไม่ตรงกันเช่นนี้ ท้าวโกสิยเทวราชทรงพิจารณาเห็นว่า ปัญจสิขเทพบุตรเป็นผู้มีความดีความชอบ และทำคุณประโยชน์ให้แก่พระองค์มาก จึงตัดสินพระทัยยกสุริยวัจนสาเทพธิดาให้แก่ปัญจสิขเทพบุตร

เทพธิดาบางองค์มีวิมานอยู่โดยเฉพาะๆ ของตนแล้วแต่ยังขาดคู่ครอง ก็ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นอยู่ของตน ไม่มีความเบิกบานและร่าเริงเหมือนกับเทพธิดาที่มีคู่ครองทั้งหลาย ส่วนเทพธิดาที่มีคู่ครองต่างก็ชวนกันไปแสวงหาความสุขสำราญในสถานทั้ง ๔ แห่ง พร้อมด้วยบริวารของตน

อนึ่ง บริวาร วิมาน และรูปารมณต่างๆ อันเป็นสมบัติของเทพยดาทั้งหลายนั้น มีความสวยงามยิ่งหย่อนกว่ากันและกัน แล้วแต่กุศลกรรมที่ตนได้สร้างสมไว้ ฉะนั้น รัศมีที่ชานออกจากร่างกายและอาภรณ์ภูษาที่เป็นเครื่องประดับเครื่องทรงของเทพบุตรและเทพธิดาทั้งหลาย พร้อมทั้งวิมานอันเป็นที่อยู่ของตนๆ นั้น บางองค์ก็มีรัศมีสว่าง ๑๒ โยชน์ ถ้าองค์ใดมีบุญมาก ก็มีรัศมีสว่างถึง ๑๐๐ โยชน์ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหาวรรคว่า

ยา สา สพฺพเทวตานํ วตฺถาลงฺการวิมานสรีรานํ
 ปภา ทฺวาทสโยชนานิ ผรติ, มหาปุณฺณานํ ปน สรีรปฺปภา
 โยชนสตํ ผรติ

° ที.มหา. ๑๐/๓๔๘/๒๒๘

มีปัญหาว่า บรรดาเทวดาทั้ง ๖ ชั้นนี้ จะแลเห็นซึ่งกันและกันได้หรือไม่?

ข้อนี้วิไลชนาวา เทวดาที่อยู่ชั้นเบื้องบนย่อมเห็นเทวดาที่อยู่ชั้นต่ำกว่าตนได้ แต่เทวดาที่อยู่ชั้นต่ำจะเห็นเทวดาที่อยู่สูงกว่าตนไม่ได้ เพราะธรรมชาติของเทวดาที่อยู่ชั้นสูงๆ นั้น มีร่างกายละเอียดมากกว่าเทวดาที่อยู่ชั้นต่ำ นอกจากเทวดาที่อยู่ชั้นเบื้องบนนั้นจะเนรมิตร่างกายให้หายาบขึ้น เทวดาที่อยู่ต่ำกว่าจึงจะเห็นได้ ทั้งนี้เป็นไปตามลำดับชั้นกันดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหาวรรคว่า

เหตุจา เหตุจา ทิ เทวดา อุปรูปริเทวาน์ โอฟาริก

กตวา มาปิตเมว อตตภาวํ ปสฺสิตุํ สกฺโกณติ °

ในระหว่างมนุษย์และเทวดาก็เช่นเดียวกัน มนุษย์จะไม่สามารถมองแลเห็นเทวดาได้ เพราะเทวดามีรูปร่างละเอียด นอกจากเทวดานั้นจะเนรมิตรูปให้หายาบ พวกมนุษย์จึงจะสามารถเห็นได้

อนึ่ง ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า อารมณ์ต่างๆ ที่อยู่ ณ ชั้นดาวดึงส์นี้ล้วนแต่เป็นอภิญ्ञารมณ์ทั้งสิ้น และบรรดาเทพบุตรเทพธิดาที่อยู่ในชั้นนี้ก็เป็นผู้สวैयाแต่ทิพยสมบัติ เครื่องทรงและอาภรณ์ ตลอดจนร่างกายก็เป็นทิพย์ ไม่มีสิ่งโสโครกปฏิญูลที่จะไหลออกจากทวารทั้ง ๙ เลย ซึ่งต่างกับพวกมนุษย์ที่เต็มไปด้วยสิ่งปฏิญูลต่างๆ ที่ไหลออกจากทวารทั้ง ๙ อยู่เสมอ ฉะนั้น เทวดาทั้งหลาย เมื่อได้กลืนมนุษย์เข้าแล้ว จะมีความรู้สึกอย่างไร?

ตอบว่า เทวดาทั้งหลายเมื่อได้กลืนมนุษย์ที่อยู่ห่างกันถึง ๑๐๐ โยชน์ในขณะใด ขณะนั้นจะรู้สึกเหมือนกับได้กลืนสุนัขเนา แม้แต่พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งในวันหนึ่งมีการทรงน้ำ ๒ ครั้ง เปลี่ยนฉลองพระองค์ ๓ ครั้ง และทรงลูปไล่พระวรกายด้วยสุคนธรสอันดีเลิศเช่นนั้นแล้วก็ตาม ถ้าเทวดาทั้งหลายได้กลืนของพระเจ้าจักรพรรดิที่อยู่ในระยะห่างกัน ๑๐๐ โยชน์ในเวลาใด ก็เหมือนกับได้กลืนสุนัขเนาที่เอามาผูกติดอยู่ที่คอฉะนั้น ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหาวรรคว่า

° ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๔/๒๕๑

ทิวสสฺส ทฺวิภชตฺตํ นฺหาตฺวา วตฺถานิ ติกฺขชตฺตํ
ปฺริวตเตตฺวา อลงฺกตปฏฺิณฺณทิตานํ จกฺกวตฺติอาทินมฺปิ
มนุสฺसानํ คนฺโธ โยชนสฺเต จิตานํ เทวตานํ กณฺเฐ
อาสตฺตกฺกณฺปิ วีย พารติ °

ความวิจิตรงดงาม และความสุขที่เป็นทิพยสมบัติในชั้นดาวดึงส์นี้ไม่สามารถจะบรรยายให้หมดสิ้นได้ สมบัติต่างๆ ที่มีอยู่ในมนุษยโลก จะเป็นสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิหรือของราชเศรษฐี คหบดีก็ตาม ก็ไม่อาจจะเอามาเปรียบเทียบกับเทวสมบัติซึ่งเป็นของทิพย์ได้

อภิวรรณต่างๆ ที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์นั้น อภิวรรณที่มีอยู่ในสวนนันทวันเป็นอภิวรรณที่ดีเลิศ ยิ่งกว่าอภิวรรณที่มีอยู่ในสถานที่ต่างๆ ทั้งหมดในชั้นดาวดึงส์ เพราะว่าถ้าเทพบุตรหรือเทพธิดาองค์ใดเกิดโสกะปริเทวะพิโรธรำพันกลัวความตายที่จะได้รับอยู่นั้น ถ้าได้เข้าไปยังสวนนันทวันแล้ว ความโสกะปริเทวะเหล่านั้นก็หายไปสิ้น ฉะนั้น เทวดาองค์ใดหรือมนุษย์คนใดก็ตาม ถ้ายังไม่เคยเข้าไปในสวนนันทวันแล้ว จักว่าบุคคลนั้นยังไม่รู้ถึงความสุขที่ดีเลิศที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีสภาคารวรรคหลังยุตว่า

น เต สฺขํ ปชานนฺติ

เย น ปสฺสนนฺติ นนฺทนํ

อาวาสํ นรเทวานํ

ติทฺธานํ ยสฺสสินํ. ๒

แปลความว่า บุคคลเหล่าใดยังไม่เคยชมสวนนันทวัน อันเป็นสถานที่หย่อนใจของเทพบุตรเทพธิดาทั้งหลายซึ่งเป็นผู้มีบุญมีความสวยงาม มีบริวารมากในชั้นดาวดึงส์นี้บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ยังไม่สมบูรณ์ต่อการเสวยความสุขในกามคุณที่มีอยู่ในเทวภูมิชั้นนี้

อนึ่ง สวนนันทวันนี้มีใช้มีอยู่แต่เฉพาะชั้นดาวดึงส์แห่งเดียวเท่านั้น ในเทวภูมิชั้นอื่นๆ ก็มีเช่นเดียวกันทุกชั้น สำหรับเหตุผลในการตั้งชื่อสวนนันทวันนั้น ก็

° ที.ม.อ. (บาลี) ๔๑๕/๔๒๖

๒ ส.ส. ๑๕/๑๑/๖

เพราะว่าเป็นสถานที่ที่น่ายินดีน่าเพลิดเพลินนั่นเอง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ใน
อรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหารวรรคว่า **สพฺเพสุ เทวโลเกสุ หิ นนฺทวนํ อตฺถิเยว**

ในสารัตถทีปนีฎีกาแสดงไว้ว่า ในบรรดาสวน ๖ แห่ง ที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้
มีต้นไม้ทิพย์อยู่ทุกๆ สวน สวนหนึ่งๆ มีต้นไม้ทิพย์นี้อยู่พันต้น ดังมีบาลีแสดงว่า

ตํ ปน ทิพฺพรุทฺขสทสฺสปฏิมรณํ ตถา นนฺทวนํ ฝารุสทวนญจ °

ภายในสวนจิตรลดาที่มีต้นไม้เครือเถาชื่อว่า อาสาวดี หนึ่งพันปีของชั้นดาวดึงส์
นี้ จึงจะมีผลครั้งหนึ่ง ช่างในผลมีน้ำเรียกว่าน้ำทิพย์ น้ำทิพย์ที่อยู่ข้างในผลไม้นี้แหละ
เป็นสุราของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาองค์ใดได้ดื่มแล้วจะเกิดความมึนเมา
และฤทธิ์ของความเมานี้ทำให้หลับไปเป็นเวลานานถึง ๔ เดือน จึงจะสร้างความเมา
ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีชาดกและพระบาลีอุปทาน ว่า

อาสาวดี นาม ลตา ชาตา จิตฺตลตาวเน

ตสฺสา วสฺสสทสฺเสน เอกํ นิพฺพตฺเต ผลํ. ๒

แปลความว่า เครือเถาทิพย์ที่เรียกว่า อาสาวดีนี้ มีอยู่ใน
สวนจิตรลดาและเครือเถาทิพย์หนึ่งพันปีจึงจะมีผลครั้งหนึ่ง ดอก
เครือเถานี้ก็เป็นดอกไม้ทิพย์

เรื่องพระอินทร์ที่มีนามว่าลักกะ

วจนัตถะของคำว่า ลักกะ, **สกุจฺจํ ทานํ ททาตติ สกุโก** ที่เรียกว่า ท้าวลักกะ
เพราะว่ามีการบริจาคทานโดยเคารพ หรืออีกนัยหนึ่ง

อสุเร เขตฺ สกุณฺดาตติ สกุโก ที่เรียกว่า ท้าวลักกะ เพราะสามารถเอาชนะ
ชนะต่อพวกอสูรได้

ท้าวลักกะเทวราช หรือที่เรียกกันว่าท้าวโกลียมรินทร์นี้ เป็นผู้ปกครองเทพดา
และชั้นดาวดึงส์และเทพดาชั้นจาตุมหาราชิกา เทวภูมิทั้งสองนี้ เทวภูมิดาวดึงส์

° สารตถ. ฎี. ๑/๔๑๕-๖

๒ พุ.ชา. ๒๗/๒๖/๑๔๗

เป็นที่อยู่ของท้าวโกสีย์อมรินทร์ มีปราสาททองเป็นที่ประทับชื่อว่า เวชยันต์ สูงหนึ่ง พันโยชน์ ที่ปราสาทเวชยันต์นี้มีเสาธงปักอยู่โดยรอบ เสาธงนี้ประดับด้วยรัตนะทั้ง ๗ สูง ๓๐๐ โยชน์ มีราชรถเป็นที่สำหรับทรงของท้าวโกสีย์ ชื่อว่า เวชยันต์เช่นเดียวกัน ตอนหน้าราชรถเป็นที่นั่งของสารถีคือมาตุลีเทพบุตร ที่นั่งนี้ยาว ๕๐ โยชน์ ตอน กลางเป็นที่ประทับของท้าวโกสีย์ ยาว ๕๐ โยชน์ ตอนท้ายยาว ๕๐ โยชน์ รวมความ ยาวของราชรถเวชยันต์ยาว ๑๕๐ โยชน์ ส่วนกว้าง ๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบตัวราชรถ แล้วได้ ๔๐๐ โยชน์ บัลลังก์ที่ประทับภายในราชรถสำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ สูง ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ กั้นด้วยเศวตฉัตรใหญ่ ๓ โยชน์ มีม้านิลินทพอาชานัยพร้อมด้วย เครื่องประดับสำหรับเทียมราชรถ ๑,๐๐๐ ตัว ม้านิลินทพอาชานัยนั้นไม่ใช่เป็นสัตว์ ติรัจฉาน เป็นเทพยดาในชั้นดาวดึงส์นั่นเองเนรมิตกายขึ้น

บางครั้งท้าวลักกเทวราชก็ทรงช้างเป็นพาหนะ ช้างทรงนี้ชื่อว่า เอราวัน ไม่ใช่ช้างติรัจฉาน เป็นช้างที่สำเร็จขึ้นด้วยการเนรมิตกายของเทพยดาในชั้นดาวดึงส์ ในเมื่อท้าวลักกเทวราชมีความประสงค์จะทรงช้าง ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ใน สารัตถทีปนีฎีกาว่า

สกุสส ปน เอราวโณ นาม ทตถิ ทิยทุตโยชนสตีโก,

โลปิ เทวปุตโตเยว, น ทิ เทวโลกสมี ติรัจฉานคตา โหนติ.

ช้างเอราวันนี้มีร่างใหญ่ ๑๕๐ โยชน์ มีเคียร ๓๓ เคียร เคียรหนึ่งๆ มีงา ๗ งา รวม ๓๓ เคียร มีงา ๒๓๑ งา งาหนึ่งๆ ยาว ๕๐ โยชน์ในงาข้างหนึ่งๆ มีสระ โบกษรณี ๗ สระ รวม ๒๓๑ งา มีสระโบกษรณี ๑,๖๑๗ สระ, สระโบกษรณีสระ หนึ่งๆ มีกอบัว ๗ กอ รวม ๑,๖๑๗ สระ มีกอบัว ๑๑,๓๑๙ กอ กอบัวกอหนึ่งๆ มีดอกบัว ๗ ดอก รวม ๑๑,๓๑๙ กอ มีดอกบัว ๗๙,๒๓๓ ดอก ดอกบัวดอกหนึ่งๆ มี กลีบ ๗ กลีบ รวม ๗๙,๒๓๓ ดอก มีกลีบ ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ กลีบหนึ่งๆ มีเทพธิดา ๗ องค์ รวม ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ มีเทพธิดา ๓,๘๘๒,๔๑๗ องค์ เทพธิดาทั้งหมดนี้กำลัง พ้อนรำถวายท้าวลักกเทวราชให้ทอดพระเนตรอยู่ภายในงาข้าง ๒๓๑ งา ซึ่งมีความ ยาวงาละ ๕๐ โยชน์นั่นเอง

บนกระพองหัวช้างเอราวัณ หัวที่อยู่ตรงกลางนั้นชื่อว่า สุธัสสนะ มีมณฑปสูง ๑๒ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ ช้างในมณฑปมีบัลลังก์แก้วมณีกว้าง ๑ โยชน์ เป็นที่ประทับของท้าวสักกะ รอบๆ มณฑปมีธงปักไว้ในระยะชิดๆ กัน ธงผืนหนึ่งๆ ยาว ๑ โยชน์ มีกระดิ่งใบโพธิ์แขวนไว้ที่ปลายคันธงทุกๆ คัน เมื่อเวลาต้องลมมีเสียงปรากฏออกมาเหมือนกับเสียงพิณ

ท้าวสักกเทวราชนี้ ถึงแม้ว่าจะมีจักขุทั้งสองเหมือนกันกับจักขุของเทพยดาทั้งหลายก็จริง แต่จักขุของท้าวสักกะนั้นสามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ไกลมาก เท่ากับตาพันทอง ฉะนั้น จึงได้ชื่ออีกนัยหนึ่งว่า ท้าวสหัสสนัย ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสรังคชาดกอรธกถาว่า

สหสฺสเนตฺตานํ เทวานํ ทสฺสนูปจาราติกฺกมนสมฺตํโถติ

สหสฺสเนตฺโตติ.

อนึ่ง ผู้ที่จะเป็นพระอินทร์ได้นั้นต้องประกอบด้วยคุณธรรม ๗ ประการ คือ

๑. เลี้ยงบิดามารดา
๒. เคารพต่อผู้ใหญ่ในตระกูล
๓. กล่าววาจาอ่อนหวาน
๔. ไม่กล่าวคำส่อเสียด
๕. ไม่มีความตระหนี่
๖. มีความสัตย์
๗. ระวังความโกรธไว้ได้

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค และเอกนิบาตชาดกอรธกถา ดังนี้ว่า

มาตาเปตติภร ชนุดุ	กุเล เชฏฐาปจายนิ
สณห์ สขิลสมภาส	เปสฺสณฺณยุปปหายนิ
มจฺเจรวินเย ยุตฺต	สจฺจ โภธากิภูํ นร
ตํ เว เทวา ดาวตีสสา	อาหุ สปปุริโส อิติ.

เรื่องเกี่ยวกับศาลาสุธัมมา

ในตอนต้นได้แสดงมาแล้วว่า ดาวดึงส์เทวภูมิชั้นนี้มีสถานที่ที่สวยงามต่าง ๆ เช่น พระนครสุทิสสนะ สวณสาธารณะ ๔ แห่ง และสวนพิเศษอีก ๒ แห่ง คือสวนปุลนทริกะและสวนมหาวัน ซึ่งสวนมหาวันนั้นเป็นสวนที่สำหรับพักผ่อนสำราญพระทัยของท้าวสักกเทวราช เหล่านี้จัดเป็นสถานที่อำนวยความสะดวกในส่วนโลกียวิสัยเท่านั้น ส่วนสวนปุลนทริกะนั้นเป็นสวนพิเศษที่มีความสำคัญมากกว่าสวนอื่นๆ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งปฐมนิยสถานสำคัญต่างๆ เช่น พระจุฬามณี พระแท่นปิ่นทุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ต้นปาริฉัตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เคยเสด็จขึ้นไปประทับแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ และศาลาสุธัมมาเทวสภา ซึ่งเป็นสถานที่ที่เทวดาทั้งหลายมาประชุมฟังธรรม

ต่อไปนี้จะได้แสดงถึงเรื่องเกี่ยวกับศาลาสุธัมมาโดยเฉพาะดังนี้คือ ศาลาสุธัมมานี้เป็นสถานที่ที่เทพบุตรและเทพธิดาทั้งหลายที่สนใจในธรรมพากันมาประชุมฟังธรรมและสนทนาธรรมกัน ณ ที่นี้ โดยมีท้าวอมรินทราธิราช (พระอินทร์) เป็นประธาน ศาลาสุธัมมานี้สำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ มีความสูง ๕๐๐ โยชน์ กว้าง ๓๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบศาลาได้ ๑,๒๐๐ โยชน์ พื้นของศาลาสำเร็จด้วยแก้วผลึก เสาสำเร็จด้วยทองเครื่องบนมีชื่อคาน ระแนง หลังคา เพดาน เป็นต้น เหล่านี้สำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ หลังคามุงด้วยแก้วอินทนิล บนเพดานและตามเสาประดับด้วยลวดลายต่างๆ ซึ่งสำเร็จด้วยแก้วประพาฬ ช่อฟ้าสำเร็จด้วยเงิน ภายในศาลา ตรงกลางตั้งธรรมาสน์สำหรับแสดงธรรมสูง ๑ โยชน์ สำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ กั้นด้วยเศวตฉัตรสูง ๓ โยชน์ ข้างๆ ธรรมาสน์เป็นที่ประทับของท้าวโกสิยเทวราช ถัดจากนั้นเป็นที่ประทับของเทวดาชั้นผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ มีท้าวปชาบดี ท้าววรุณะ ท้าวอิสานะ

เป็นต้นโดยลำดับ ถัดต่อไป เป็นที่นั่งของเทวดาผู้ใหญ่อื่นๆ และเทวดาผู้น้อยทั่วไป ศาลาสุมมานี้ตั้งอยู่ข้างๆ ต้นปาริฉัตร

ต้นปาริฉัตรนี้ ออกดอกปีละ ๑ ครั้ง เมื่อเวลาใกล้จะมีดอก ใบจะมีสีนวล เมื่อเทวดาทั้งหลายแลเห็นใบปาริฉัตรตกสีนวลแล้ว ต่างองค์ก็มีความยินดี ด้วยว่าอีกไม่ช้าแล้วก็จะได้พากันชมดอกปาริฉัตร แล้วก็คอยเฝ้ามาเวียนดูอยู่เสมอ เมื่อถึงคราวออกดอกแล้วใบนั้นก็ร่วงลงหมดสิ้น มีแต่ดอกออกสะพรั่งไปหมด สีของดอกปาริฉัตรนี้มีสีแดง ฉายแสงเป็นรัศมีแผ่ไปเป็นบริเวณทลกว้าง ๕๐๐ โยชน์ ส่งกลิ่นหอมไปตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์ ดอกปาริฉัตรนี้ไม่จำเป็นต้องขึ้นไปเก็บบนต้นหรือใช้ไม้สอยแต่อย่างใด มีลมชื่อว่ากันตนะ ทำหน้าที่พัดให้ดอกนั้นหล่นลงมาเอง และเมื่อดอกหล่นลงมาแล้วก็ไม่ต้องใช้ภาชนะมีพอบเป็นต้นมาคอยรองรับ มีลมชื่อว่าสัมปฏิจชนะ ทำหน้าที่รองรับดอกไม้เหล่านั้นไม่ให้ร่วงลงสู่พื้นได้ ต่อจากนั้น มีลมชื่อว่าปเวสนะ ทำหน้าที่พัดเอาดอกไม้เหล่านั้นให้เข้าไปในศาลาสุมมา ลมชื่อว่าสัมมิชชนะก็ทำหน้าที่คอยพัดเอาดอกเก่าออกไป และลมชื่อว่าสันถะ ก็ทำหน้าที่จัดดอกไม้เหล่านั้นให้เป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ให้รวมกันเป็นกองดังนี้

ระเบียบการประชุมฟังธรรมที่ในศาลาสุมมานั้น เมื่อถึงเวลาประชุมฟังธรรมเทศนา ท้าวอมรินทราธิราชก็ทรงเป่าสังข์ชื่อว่า วิชยุตตระ สังข์นี้มีความยาวประมาณ ๑๒๐ ศอก เสียงสังข์ดังก้องกังวานทั่วไปทั้งภายในและภายนอกพระนครสุทิสสะและเสียงของสังข์ที่เป่าครั้งหนึ่งๆ นั้น ดังปรากฏอยู่นานถึง ๔ เดือนของมนุษย์

เทพบุตรและเทพธิดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้ เมื่อได้ยินเสียงสังข์ดังก้องกังวานขึ้นต่างพากันมาสู่ ณ ที่ศาลา รัศมีที่ออกจากร่างกายและแสงของเครื่องทรง เครื่องประดับก็ส่องสว่างทั่วไปทั้งศาลา เมื่อท้าวโกสิยเทวราชทรงเป่าสังข์ประกาศแก่พวงเทพยดาทั้งหลายแล้ว ท้าวเธอพร้อมด้วยมเหสีทั้ง ๔ องค์ ก็เสด็จออกจากปราสาทเวษยันต์ขึ้นทรงช้างเอราวัณ มีเทพยดาห้อมล้อมตามเสด็จประมาณ ๓ โกลี ๖ ล้านองค์ ไปสู่ศาลาสุมมา สำหรับผู้แสดงธรรมนั้น ได้แก่พรหมชื่อว่าสนังกุมาระ ได้เสด็จลงมาแสดงเสมอ แต่ในบางครั้งท้าวโกสิยก็ทรงแสดงเอง หรือเทพบุตรองค์ใดที่มีความรู้ในธรรมดีก็เป็นผู้แสดงได้

อนึ่ง ศาลาสุธัมมานี้มิใช่จะมีอยู่แต่ในชั้นดาวดึงส์ชั้นเดียวเท่านั้น แม้ใน
เทวโลกเบื้องบนอีก ๔ ชั้นก็มีศาลาสุธัมมาเช่นเดียวกัน

เรื่องพระอินทร์ทรงบำเพ็ญกุศลในพระพุทธรศาสนา

พระอินทร์หรือท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งปวงในชั้นดาวดึงส์นี้
ระหว่างที่พระศาสนาของพระสมณโคดมยังไม่อุบัติขึ้นนั้น ความสวยงาม รัศมีและ
วิมานก็ด้อยกว่าเทพดาชั้นผู้ใหญ่มากองค์ คงมีแต่อำนาจความเป็นใหญ่อย่างเดียว
ต่อมาเมื่อศาสนาของพระสมณโคดมได้อุบัติขึ้นแล้ว ความสวยงามของวิมานและ
รัศมีของท้าวสักกาก็จึงมีบริบูรณ์เต็มที่ ทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจของกุศลกรรมที่ท้าวเธอ
ได้ลงมาถวายทานแด่พระมหากัสสปเถระเจ้า ดังมีเรื่องว่า

ขณะที่พระอินทราธิราชเสวยทิพยสมบัติอยู่ในชั้นดาวดึงส์นั้น ได้ทอดพระเนตร
เห็นเทพดาชั้นผู้ใหญ่มากองค์มีรัศมีและมีวิมานสวยงามมากกว่าพระองค์ซึ่งเป็น
ใหญ่กว่า จึงทรงนึกในพระทัยว่า เพราะเหตุใดเทวดาพวกนี้ จึงมีรัศมีและวิมาน
สวยงามมากกว่า พระองค์ก็ทรงทราบได้ว่าการที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า เทวดาพวกนี้
ได้สร้างกุศลไว้ในพระพุทธรศาสนาในขณะที่ศาสนาดำรงอยู่ ฉะนั้น กุศลกรรมอันใด
ที่บุคคลได้ทำไว้ในเวลาที่ยังมีพระพุทธรศาสนา กุศลอันนั้น ย่อมมีอานิสงส์ไพบูลย์ยิ่ง
กว่ากุศลกรรมที่ทำในเวลาที่ย่างจากพระพุทธรศาสนา สำหรับพระองค์ที่มีรัศมิน้อย มี
วิมานที่สวยงามน้อยกว่านั้น ก็เพราะว่ากุศลกรรมที่พระองค์ได้ทำไว้นั้นเป็นไปใน
เวลาที่ย่างจากพระพุทธรศาสนา เมื่อพระองค์ทรงทราบดังนี้แล้ว ก็พยายามคอยหา
โอกาสที่จะทรงสร้างกุศลในพระพุทธรศาสนาให้จงได้

อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์ทรงเล็งทิพยเนตรเห็นพระมหากัสสปเถระเจ้า ออก
จากนิโรธสมาบัติ และกำลังจะไปโปรดคนที่ยากจน ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่ง เมื่อ
พระองค์ทรงทราบดังนี้แล้วก็มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะคอยหาโอกาสที่จะ
ทำบุญในพระพุทธรศาสนามานานแล้ว จึงชวนนางสุชาตามเหสีเสด็จลงสู่มนุษยโลก
พร้อมด้วยสุอาภรณ์ สำหรับถวายแก่พระมหาเถระเจ้า เมื่อลงมาถึงมนุษยโลกแล้ว
ก็เนรมิตองค์เป็นคนชราสองคนผิวเมื่อยโทผาอยู่ในกระท่อมอยู่ต้นทางที่พระมหาเถระ
จะผ่านมา

เมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้าออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ก็ตั้งใจว่าจะไปโปรดคนที่ยากจนในหมู่บ้านแห่งนั้น จึงจัดแจงครองจีวรและอุ้มบาตรเดินมา เมื่อถึงหมู่บ้านนั้นแล้วก็เข้าไปหยุดยืนอยู่ที่หน้าบ้านๆ แรกที่ถึง สมเด็จพระอินทราธิราชแปลงเมื่อแลเห็นพระมหาเถระเจ้าหยุดยืนที่หน้าประตูกระท่อมของตนก็รีบออกมา แล้วบอกให้นางสุชาดากยกเอาอาหารมาให้เพื่อจะได้ใส่บาตร นางสุชาดาก็ยกเอาสุธาโภชนที่เตรียมมานั้นมาให้แก่พระสามี องค์อมรินทร์จึงยกเอาสุธาโภชนนั้นใส่ลงในบาตรของพระมหาเถระเจ้า

ในชั้นแรก พระมหาเถระเจ้าไม่ได้พิจารณารู้ว่าสองสามีภรรยาผู้ใส่บาตรนี้เป็นพระอินทร์และพระมเหสี คิดว่าเป็นคนยากจนธรรมดาเหมือนกับคนอื่นๆ ต่อเมื่อรับเอาอาหารที่พระอินทร์ถวายแล้ว กลิ่นของอาหารนั้นมาสัมผัสกับจมูก ท่านก็รู้ได้ทันทีว่านี่ไม่ใช่อาหารธรรมดา แต่เป็นอาหารทิพย์ และชายชราภกับภรรยานั้นก็มีใช่คนธรรมดา แท้จริงเป็นพระอินทร์กับพระมเหสีปลอมแปลงมา พระมหาเถระรู้ดังนั้นแล้วก็ต่อว่าพระอินทร์ขึ้นว่า ในการที่อาตมภาพมาโปรดสัตว์ ณ ที่นี้ มิได้ตั้งใจจะมาโปรดผู้ที่มีบุญอยู่แล้วเช่นองค์อมรินทร์นี้ อาตมาตั้งใจจะมาโปรดคนยากคนจน เหตุไฉน ท่านจึงมาทำเช่นนี้ พระอินทร์จึงบอกว่าข้าพระองค์ก็เป็นคนยากคนจนเหมือนกัน เพราะถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะเป็นใหญ่อยู่ในชั้นดาวดึงส์ก็จริงอยู่ แต่ว่ารัศมีกิติ วิมานกิติ ของข้าพระองค์นั้น ยังด้อยกว่าเทวดาองค์อื่นๆ บางองค์มากนัก ทั้งนี้ก็เพราะว่า ข้าพระองค์ไม่ได้ทำกุศลในเวลาที่มีพระพุทธรูปศาสนานั้นเอง มาบัดนี้ ข้าพระองค์ได้มาพบกับพระผู้เป็นเจ้าแล้ว จึงต้องการสร้างกุศลในศาสนา เพื่อให้รัศมีแห่งกายและวิมานของข้าพระองค์ได้มีความสว่างรุ่งโรจน์อย่างบริบูรณ์ด้วยเหตุนี้แหละ ข้าพระองค์จึงต้องแปลงปลอมตนมากระทำดังนี้

อาศัยการถวายทานแก่พระชีนาสวะมหากัสสปเถระแล้ว เมื่อพระอินทร์กลับขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลกนั้น รัศมีกายของพระองค์ และรัศมีแห่งวิมาน ก็ปรากฏสว่างรุ่งโรจน์สวยงามบริบูรณ์เต็มที่ด้วยประการดังนี้

เรื่องท้าวสักกเทวราชเป็นโสดาบัน และในอนาคตจะได้มาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษย์โลก

ท้าวสักกเทวราชพระองค์นี้ เมื่อได้ทรงฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องพรหมชาลสูตรจบลงแล้ว ท้าวเธอก็ได้สำเร็จเป็นโสดาบัน และจะอยู่ในดาวดึงส์พิภพตลอดจนสิ้นอายุ และเมื่อจุติจากดาวดึงส์แล้ว ก็จะได้มาบังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษย์โลก จะได้สำเร็จเป็นสกทาคามีเป็นลำดับที่ ๒ เมื่อสิ้นชีพจากมนุษย์แล้วก็ไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์อีก และได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีเป็นลำดับที่ ๓ เมื่อสิ้นอายุในภพดาวดึงส์จะได้ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสตั้งแต่ชั้นอวิหาเป็นต้นไป จนถึงชั้นอกนิฏฐา และปรินิพพานในชั้นนั้น, เรื่องที่แสดงมานี้ มีมาในสักกปัญหสูตร พระบาลีมหาวรรคและอรรถกถา

เรื่องอสุรินทราหู

ในชั้นดาวดึงส์เทวโลกนี้ ยังมีเทพยดาองค์หนึ่งชื่อว่า อสุรินทราหู มีกายสูงใหญ่กว่าเทพยดาทั้งหลายที่มีอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น ร่างกายแห่งอสุรินทราหูนี้มีความสูง ๔,๘๐๐ โยชน์ ระหว่างไหล่ทั้งสองกว้าง ๑,๒๐๐ โยชน์ รอบตัวใหญ่ ๖๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้าใหญ่ ๒๐๐ โยชน์ จมูกใหญ่ ๓๐๐ โยชน์ ปากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ อกคูลีหนึ่งๆ ยาว ๕๐ โยชน์ ระหว่างลูกตาทั้ง ๒ ห่างกัน ๕๐ โยชน์ หน้าผากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ ศีรษะใหญ่ ๙๐๐ โยชน์ ความสูงใหญ่ของอสุรินทราหูนี้ ถ้าหากลงไปในมหาสมุทรอันลึกลำนั้น น้ำในมหาสมุทรจะท่วมเพียงแค่เข่า ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสุตตันตมहाวคคอรกถาว่า

ราหู อสุรินโท ปน ปาหนโต ยาว เกสนดา โยชนานัน
จตุตาริสหสฺसानิ อฏฺฐ จ สตานิ โหนติ, ตสฺส ทูวิหฺนํ พาหวนัน
อนตรํ ทฺวาทสโยชนสติกํ, พหฺลตฺถเนน ฉโยชนสติกํ, หตฺถปาตลानิ
ปฏฺฐโต ทฺวิโยชนสตานิ, ติโยชนสติกา นาสิกา, ตถา มุขํ เอเกกํ
องฺคฺคฺลปพฺพํ ปณฺณาสโยชนํ, ตถา ฆมฺกนฺตรํ, นลฺลาฏฺฐํ ติโยชนสติกํ,

**ลีสํ นวโยชนสตัก, ตสฺส มหาสมุทฺทํ โอตินฺณสฺส คมฺภีรํ อุทกํ ชานู
ปมาณํ โทติ. °**

มีประวัติเกี่ยวกับความสูงใหญ่ของอสุรินทราหูกับอิทธิฤทธิ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อสุรินทราหูนี้เสวยสิริสมบัติเป็นอุปราชอยู่ในพิภพอสุรกายใต้เขาพระสุเมรุ เมื่อได้ฟังกิตติคุณแห่งสมเด็จพระมหากรุณาสัมมาสัมพุทธเจ้าในสำนักแห่งเทพดา ทั้งปวงได้เห็นเทพดาทั้งปวงพากันไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธองค์ ก็มาดำริว่าเรานี้มีกายอันสูงใหญ่ จะไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธองค์อันมีร่างกายเล็กน้อยและจะก้มตัวลงแลดูสมเด็จพระพุทธองค์นั้น เรามีอาจก้มตัวลงได้ อสุรินทราหูดำรินี้แล้วก็มิได้ไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธองค์ อยู่มาในกาลวันหนึ่งอสุรินทราหูได้ฟังเทพดาทั้งปวงสรรเสริญพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหาที่สุดมิได้ จึงคิดว่าสมเด็จพระพุทธเจ้านั้นจะประเสริฐเป็นประการใดหนอ เทพดาจึงสรรเสริญเยินยอยิ่งนัก เราจะพยายามไปดูสักครั้งหนึ่ง แต่กว่าจะก้มจะกราบมองดูอย่างไรหนอจึงจะแลเห็นองค์สมเด็จพระศาสดาจารย์ ดำรินี้แล้ว อสุรินทราหูก็ปรารถนาที่จะมาสู่สำนักสมเด็จพระมหาศาสดาผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณา

ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็ทรงทราบอหังการแห่งอสุรินทราหู พระองค์จึงทรงดำริว่า ราหูจะมาสู่สำนักตถาคตในครั้งนี้ ตถาคตจะสำแดงอิริยาบถยืน หรือจะสำแดงอิริยาบถนั่ง หรือจะสำแดงอิริยาบถเดิน หรือจะอิริยาบถนอนเป็นประการใด จึงทรงพระปริวิตกต่อไปว่า บุคคลที่ยืนหรือนั่งถึงจะต่ำก็ปรากฏชัดแจ้งว่าสูง เหตุนี้ ตถาคตควรจะสำแดงซึ่งอิริยาบถไสยาสน์แก่อสุรินทราหู ให้อสุรินทราหูเห็นตถาคตในอิริยาบถนอนนี้เกิด เมื่อทรงดำรินี้แล้วก็มีพระพุทธานุญาตรัสสั่งแก่พระอานนทว่า

“ดูกรอานนท เธอจงตกแต่งเตียงที่บรรทมแห่งตถาคตภายในบริเวณใกล้แห่งพระคันธกุฎีนี้เกิด ตถาคตจะบรรทมในสถานที่นั้น”

พระอานนทรับพระพุทธานุญาตแล้ว ก็ตกแต่งเตียงที่บรรทมแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคในบริเวณแห่งพระคันธกุฎี สมเด็จพระพุทธองค์ทรงสำเร็จสิทฺธิไสยาสน์บรรทมในสถานที่นั้น

° ที.ลือ. (บาลี) ๒๕๖

ฝ่ายอสุรินทราหู เมื่อมาถึงสำนักสมเด็จพะพุทธองค์แล้ว ต้องเงยหน้าขึ้นแลดูสมเด็จพะพุทธเจ้า ประดุจหนึ่งทารกแหงนดูดวงจันทร์ในอากาศ สมเด็จพะบรมโลกนาถจึงมีพุทธปฏิภาตรัสถามว่า

“ดูกรอสุรินทราหู ท่านมาแลดูตถาคตนี้เห็นเป็นประการใดบ้าง?”

อสุรินทราหูจึงทูลตอบว่า

“ขอเดชะทรงพระมหากรุณา กระหม่อมฉันนี้ไม่ทราบเลยว่า พระพุทธองค์นี้ทรงพระเดชพระคุณอันล้ำเลิศประเสริฐดังนี้ กระหม่อมฉันนี้สำคัญว่าเมื่อมาแล้วจักมีอาจที่จะก้มลงได้ ฉะนั้น กระหม่อมฉันจึงเพิกเฉยอยู่ มิได้มาสูล้านักพระองค์”

“ดูกรอสุรินทราหู เมื่อตถาคตบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงนั้น ตถาคตจะได้ก้มหน้าย่อท้อต่อที่จะบำเพ็ญพระบารมีนั้นหามิได้ ตถาคตเงยหน้าขึ้นแล้วก็บำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงมิได้หดหู่ย่อท้อเลย ด้วยเหตุนี้ บุคคลผู้ปรารถนาจะแลดู ตถาคตนี้จะต้องก้มหน้าลง แลดูเหมือนอย่างท่านคิดนั้นหามิได้”

มีพุทธปฏิภาตรัสฉะนี้แล้ว ก็โปรดประทานพระธรรมเทศนาแก่อสุรินทราหู อสุรินทราหูก็ยอมรับนับถือสมเด็จพะพุทธองค์เป็นที่พึงในกาลครั้งนั้น

การแสดงเทวดาชั้นดาวดึงส์ จบ

ยามาภุมิ

วจนัตถะ : ทุกขโต ยาดา อปคตาทิ ยามา (ยา ธาตุ + ม ปัจจัย) เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า ยามะเพราะว่าปราศจากความลำบาก

อีกนัยหนึ่ง ทิพพสุขิ ยาดา ปยาดา สมฺปตฺตาทิ ยามา (ยา ธาตุ + ม ปัจจัย) เทวดาเหล่าใดถึงแล้วซึ่งความสุขด้วยดี เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่า ยามะ

วจนัตถะทั้ง ๒ ข้อนี้ มุ่งหมายถึงเทวดาที่อยู่ในเทวภูมิชั้นยามานี้ แต่ถ้ามุ่งหมายถึงภูมิจะต้องตั้งวจนัตถะดังนี้ว่า

ยามานี นิวาสา ยามา (คำนี้เป็นนิวาสดัตถิต) “ภูมิอันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายที่ปราศจากความลำบากและผู้ถึงซึ่งความสุขที่เป็นทิพย์ ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า ยามา”

วจนัตถะทั้ง ๓ ข้อที่ได้แสดงมานี้ เป็นการแสดงตามคัพทบาลี ฉะนั้น คำว่ายามะ ในวจนัตถะนี้ หมายถึงเทวดาทั้งหมดที่อยู่ในเทวโลกชั้นที่ ๓ เพราะเทวดาเหล่านั้นเป็นผู้ปราศจากความลำบาก และมีความสุขที่เป็นทิพย์นั่นเอง ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นจึงชื่อว่า ยามะ สถานที่อยู่ของพวกยามะเทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่ายามาภูมินั้น เรียกไปตามชื่อของเทวดานั้นเอง

อนึ่ง ตำแหน่งท้าวเทวราชผู้เป็นใหญ่ปกครองเทวดาทั้งหลายนั้น ไม่ใช่มีอยู่แต่ในชั้นดาวดึงส์ชั้นเดียวเท่านั้น ถึงแม้ในชั้นอื่นๆ ก็มีเทวดาที่มีตำแหน่งเป็นท้าวเทวราชปกครองอยู่ทุกๆ ชั้นเช่นเดียวกัน

ท้าวเทวราชผู้ปกครองเทวดาในเทวโลกชั้นที่ ๓	ชื่อว่า	สุยามะ หรือ ยามะ
” ” ” ”	๔	” สันตสลิตะ
” ” ” ”	๕	” สุนิมมิตะ หรือ นิมมิตะ
” ” ” ”	๖	” ประนิมมิตะ

ฉะนั้น เทวภูมิชั้นที่ ๓ ที่เรียกว่ายามานัน ใช้เรียกตามชื่อของท้าวยามะผู้เป็นใหญ่ก็กล่าวได้ ดังมีวจนัตถะแสดงไว้ว่า ยามนามกสฺส เทวราชสฺส นิพฺพุโตติ ยาโม ภูมิเป็นที่อยู่ของท้าวเทวราชผู้มีนามว่ายามะ เพราะเหตุนั้น ภูมินั้นจึงชื่อว่า ยามา

ชั้นยามาภูมินี้เป็นภูมิที่ตั้งอยู่ในอากาศ ฉะนั้น จึงไม่มีพวกภุมมัญญเทวดามีแต่อากาศัญญเทวดาพวกเดียว ส่วนวิมาน ทิพย์สมบัติ และร่างกายของเทวดาชั้นยามานี้ ประณีตสวยงามมากกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ และอายุขัยก็ยืนยาวมากกว่า บริเวณของชั้นยามาภูมินี้แผ่กว้างออกไปเสมอด้วยกำแพงจักรวาล มีวิมานอันเป็นที่อยู่ของเทวดาในชั้นนี้อยู่ตลอดทั่วไป

การแสดงเทวดาชั้นยามา จบ

ดุสิตภูมิ

วจนัตถะ : นิจุ จุสนติ เอตถ นิพพุตตา เทวาทิ จุสสิตา ภูมิที่ชื่อ ดุสสินัน เพราะทำให้เทวดาทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นในภูมินั้นมีความยินดีและแช่มชื่นอยู่เป็นนิจ

อธิบายว่า เทวโลกชั้นที่ ๔ นี้เป็นสถานที่ที่ปราศจากความร้อนใจ มีแต่ นำความยินดีและความชื่นบานให้แก่ผู้ที่อยู่ในภูมินี้ทั้งหมด ฉะนั้น ภูมินี้ จึงจัดว่าเป็น ภูมิที่ประเสริฐ

อนึ่ง พระโพธิสัตว์ทุกๆ พระองค์ก่อนที่จะมาบังเกิดในมนุษยโลก และได้สำเร็จ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในภพสุดท้ายนั้น ย่อมบังเกิดอยู่ในชั้นดุสิตภูมินี้ทั้งหมด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จะมาบังเกิดในอนาคตเช่นพระศรีอริยเมตตรัย พร้อมด้วยผู้ที่จะได้มาบังเกิดเป็นอัครสาวกนั้น เวลานี้ก็เสวยทิพยสมบัติอยู่ในดุสิตาภูมิเหมือนกัน ต่อเมื่ออายุขัยของมนุษย์ได้ ๘ หมื่นปีในเวลาข้างหน้าแล้ว พระองค์ท่านพร้อมด้วยผู้ที่จะเป็นอัครสาวกก็จะได้จุติจากดุสิตาภูมิลงมาบังเกิดในมนุษยโลก และได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ และอัครสาวกโพธิญาณสืบต่อไป ข้อนี้ก็เป็นเหตุที่กล่าวได้ว่าเทวโลกชั้นดุสสินัน เป็นภูมิที่ประเสริฐกว่าเทวภูมิชั้นอื่นๆ °

อีกนัยหนึ่งของ อตตโน ลีริสมปตติยา จุส ปิตี อิตา คตาทิ จุสสิตา “เทวดา เหล่าใดถึงพร้อมด้วยความยินดีและแช่มชื่นอยู่ในสมบัติอันเป็นลirimงคของตน ฉะนั้นเทวดาเหล่านั้นชื่อว่า ดุสิต” ในวจนัตถะข้อนี้ คำว่า จุสสิต หมายถึงชื่อของ เทวดาเหล่านั้น

อีกนัยหนึ่ง จุสสิตานัน นิวาสา จุสสิตา “สถานที่อันเป็นที่อยู่ของเทวดาถึงพร้อม ด้วยความยินดีและแช่มชื่นอยู่ในสมบัติอันเป็นลirimงคของตน ฉะนั้น สถานที่นั้นชื่อว่า จุสสิต” วจนัตถะข้อนี้หมายถึงภูมิที่อยู่, เทวภูมิชั้นดุสสินันห่างจากชั้นยามาสีหมื่นสอง พันโยชน์ เทวดาที่อยู่ในภูมินี้มีจำพวกเดียวคืออากาศัญญูเทวดา วิมานทิพยสมบัติ และรูปร่างของเทวดาชั้นนี้ก็ประณีตมากกว่าเทวดาชั้นยามา อายุขัยก็ยืนยาวกว่า

การแสดงเทวดาชั้นดุสิต จบ

° ข้อความนี้มีมาในหนังสืออนาคตวงศ์วรรกถา

นิมมานรตีภูมิ

วจนัตถะ : ยถารุจิเต โภเค สยเมว นิมนินิตวา นิมนินิตวา รมนติ เอตถาติ **นิมมานรตี** “เทวดาทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภูมินั้น ย่อมเนรมิตกามคุณทั้ง ๕ ขึ้นตามความพอใจของตนเอง แล้วมีความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์เหล่านั้น ฉะนั้น ภูมินั้นจึงชื่อว่า นิมมานรตี”

อีกนัยหนึ่ง นิมมานเน รติ เอเตสนติ **นิมมานรตีโน** “เทวดาที่ชื่อว่า นิมมานรตินั้น เพราะมีความยินดีเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ ที่ตนเนรมิตขึ้น”

นิมมานรตินิ นิวาสา นิมมานรตี “ภูมิที่อยู่ของเทวดาที่มีปกติเสวยกามคุณทั้ง ๕ ที่ตนเนรมิตนั้น ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า นิมมานรตี”

อธิบายว่า ในเทวโลกตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิตทั้ง ๔ ภูมินี้เทวดาทั้งหลายย่อมมีคู่ครองของตนเป็นประจำอยู่ แต่ในชั้นนิมมานรตีและปรนิมมิตวสวัตตินั้นไม่มีคู่ครองเป็นประจำ เทพบุตรหรือเทพธิดาที่อยู่ในชั้นนิมมานรตินี้ เวลาใดอยากเสวยกามคุณซึ่งกันและกัน เวลานั้นตนเองก็เนรมิตเป็นเทพบุตรเทพธิดาขึ้น

นิมมานรตีภูมินี้ อยู่ห่างจากดุสิตภูมิสี่หมื่นสองพันโยชน์ มีอากาศวิจิตรเทวดาอยู่จำพวกเดียว ความประณีตสวยงามของวิมานและเทวดานั้น ประเสริฐกว่าเทวดาที่อยู่ในชั้นดุสิต อายุชัวยกี่ยืนยาวกว่า

การแสดงเทวดาชั้นนิมมานรตี จบ

ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ

วจนัตถะ : อตฺตโน รุจี ฌตฺวา ปเรหิ นิมฺมิเตสุ โภเคสุ วลํ วตฺตนติ เอตถาติ **ปรนิมมิตวสวัตตี** “เทวดาทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภูมินั้น ย่อมเสวยกามคุณทั้ง ๕ ที่เทวดาองค์อื่นรู้ความต้องการของตนแล้วเนรมิตให้ ฉะนั้น ภูมินั้นจึงชื่อว่าปรนิมมิตวสวัตตี”

อีกนัยหนึ่ง **ปรนิมมิตเตสฺ โภเคสฺ วสํ วตฺเตนตีติ** **ปรนิมมิตวสวตฺติโน** “เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า ปรนิมมิตวสวตฺติ เพราะได้เสวยกามคุณที่เทวดาองค์อื่นๆ เนมิตให้”

ปรนิมมิตวสวตฺตินิ นิवासา **ปรนิมมิตวสวตฺติ** “ภูมิที่อยู่ของเทวดาที่ได้เสวยกามคุณ ๕ ที่เทวดาองค์อื่นๆ เนมิตให้ ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า ปรนิมมิตวสวตฺติ”

อธิบายว่า เทพบุตรเทพธิดาที่อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวตฺตินี้ เมื่อต้องการเสวยกามคุณ ๕ เวลาใด เวลานั้น เทวดาที่เป็นผู้รับใช้ก็จัดการเนรมิตขึ้น ให้ตามความประสงค์ของตน ฉะนั้น เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวตฺติจึงไม่มีคู่ครองเป็นประจำของตน เช่นเดียวกันกับเทวดาชั้นนิมมานรติ

ปรนิมมิตวสวตฺติภูมินี้ อยู่ห่างจากนิมมานรติภูมิสี่หมื่นสองพันโยชน์ เทวดาที่อยู่ในภูมินี้ก็เป็นพวกอากาศัญญูเทวดาเช่นเดียวกัน ความสวยงามความประณีตแห่งวิมานทิพย์สมบัติ และรูปร่างนั้น มีความประณีตมากกว่าเทวดาชั้นนิมมานรติ และอายุขัยก็ยืนกว่า

การแสดงเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวตฺติ จบ

ผู้ปกครองเทวภูมิทั้ง ๖ ชั้น

เทวดาผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือเทวดาทั้งหลายนั้นคือ วสวตฺติมารเทวบุตร อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวตฺติภูมิ เป็นผู้ปกครองเทวดาทั่วทั้ง ๖ ชั้น มารเทวบุตรองค์นี้ เป็นมิถิชาเทวดา ไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธานุศาสนนา เป็นผู้คอยขัดขวางให้เกิดอุปสรรคต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่เสมอ นับตั้งแต่อกมहाภิเนษกรรมเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปรินิพพาน ต่อมาเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงไปแล้ว ๓๐๐ ปี ในสมัยนั้นพระเจ้าศรีธรรมโศกราช เป็นพระราชาครองราชสมบัติอยู่ในเมืองปาตลีบุตร มีความเลื่อมใสในพระพุทธานุศาสนนา ได้ทรงสร้างปูชนียสถานคือพระเจดีย์และวัดขึ้นเป็นจำนวนอย่างละ ๔ หมื่น ๔ พัน เพื่อเป็นการบูชาพระธรรมชั้นอัมมิจำนวน ๔ หมื่น ๔ พันพระธรรมชั้นอัมมิ และทรงสร้างมหาเจดีย์บรรจุพระสรีระธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสำหรับเป็นที่สักการบูชา เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็มีการฉลอง

ปูชนียสถานทีสร้างขึ้นนั้นเป็นเวลา ๗ เดือน ๗ วัน ในขณะที่ทำการฉลองอยู่นั้น พญามารเทวบุตรผู้นี้ก็ได้มาแก้งทำลายพิธีนั้นเสียด้วยอิทธิฤทธิ์มีประการต่างๆ แต่ การทำลายของพญามารผู้นี้ไม่สำเร็จ เพราะพระมหาเถรอุปคุตต์ได้มาทำการ ชัดขวางต่อสู้กับพญามาร และได้ทรมานพญามารเสียจนสิ้นพยศ ผลสุดท้ายพญา มารละมิจนาทิจิฐิได้กลับเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จนถึงกับปรารถนาพุทธภูมิใน กาลข้างหน้า

การเสวยกามคุณของบรรดาเทพบุตร เทพธิดา ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น

เรื่องนี้มีวาทะอยู่ ๒ ฝ่ายคือ วาทะหนึ่งเป็นของเกจิอาจารย์ อีกวาทะหนึ่งเป็น ของอรรถกถาจารย์ วาทะของเกจิอาจารย์แสดงไว้ว่า การเสวยกามคุณของพวก เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์ทั้ง ๒ ชั้นนี้ประพฤติเป็นไปในทำนอง เดียวกันกับพวกมนุษย์

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นยามา ใช้เสวยด้วยการจุมพิตและสัมผัส กอดรัดร่างกายซึ่งกันและกัน

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นดุสิตา เพียงแต่ใช้สัมผัสมือต่อกันก็สำเร็จกิจ

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นนิมมานรดี ใช้แลดูและยิ้มให้กันและกัน ก็สำเร็จกิจ

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ใช้สายตাজ้องดูกันก็ สำเร็จกิจ

ส่วนวาทะของท่านอรรถกถาจารย์แสดงว่า การเสวยกามคุณของพวกเทวดาทั้ง ชั้นนั้น ประพฤติเป็นไปตามทำนองเดียวกันกับพวกมนุษย์ทั้งหลาย ไม่มีอะไรผิด แปลกกันเลย ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังคีตสูตรอรรถกถาว่า **ฉนฺนํปิ กามาวจรานํ กามา ปากติกา เอว °** แปลความว่า “การเสวยกามคุณของกามาวจรเทวดาทั้ง ๖

° สุมังคลวลลณี ๓/๒๔๙

ชั้นนั้นก็เกินไปโดยปกติเช่นเดียวกันกับพวกมนุษย์ทั้งหลายนั้นแหละ” และท่านกล่าวอ้างว่า ตามวาตะของเกจิอาจารย์นั้นย่อมเป็นไปได้ในโลกนี้ เพราะธรรมชาติการเสวยกามคุณนั้น ถ้าไม่มีการสัมผัสถูกต้องร่างกายซึ่งกันและกันแล้ว การเสวยนั้นย่อมไม่สำเร็จลงไปได้ ดังมีสารทบาลีแสดงไว้ในสูตรต้นตปาทิกวรรคอรกถาว่า

**เอตํ ปน นตฺถิ ติ ปฏิกุชฺชิตํ, น หิ กาเยน อพฺสฺนตฺสฺส โฝฏฺฐพฺพํ
กามกิจจํ สาเรติ °**

แปลความว่า มหาอรรถกถาจารย์ได้ปฏิเสธวาตะของเกจิอาจารย์เหล่านั้นเสีย เพราะความจริงนั้น การเสวยกามคุณในโฝฏฐัพพารมณีนี จะไม่สามารถทำให้สำเร็จกิจลงไปได้หากบุคคลไม่ได้กระทบถูกต้องร่างกายซึ่งกันและกัน

ท่านอาจารย์ผู้รจนา **เตรสกัณทวินยฎีกา** (คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา) กล่าวรับรองตามวาตะของท่านอาจารย์อรรถกถา ซึ่งมีบาลีแสดงไว้ว่า

**มนุสฺสา วีย หิ เต ทวยํ ทวยํ สมาปตฺติวสฺสเนว เมถุนํ
ปฏิบัติเสวนติ ๒**

แปลความว่า พวกเทวดากามาวจรทั้ง ๖ ชั้น ย่อมเสวยเมถุนธรรมด้วยอำนาจแห่งการเป็นคู่ๆ กัน เช่นเดียวกันกับมนุษย์ทั้งหลายนั่นเอง

ในคัมภีร์กถาวัตรอรรถกถาแสดงไว้ว่า

เตสํ เทวานํ สุกกวิสสุญฺจิ นาม นตฺถิ ๓

แปลความว่า การหลั่งออกซึ่งน้ำกาม ย่อมไม่มีแก่พวกเทวดาทั้งหลาย

° สุมงคลวิลาสินี ๓/๒๔๔

๒ สารัตถทีปนีฎีกา ๓/๓

๓ อภิ.อญ. ๓/๒๐๖

ในคัมภีร์ไตรสภกัณทวินยฎีกา(สารัตถทีปนิฎีกา) แสดงว่า

ชีนาสวานํ ปน พุทฺธานญจ สมฺภโว นตฺถิติ เถเรน วุตฺตํ °

แปลความว่า อาจารย์ธรรมपालเถระกล่าวว่า สุกกธาคือ
น้ำกามนี้ ย่อมไม่มีเลยแก่พระชีนาสพและพวกพรหมทั้งหลาย

การล่องเสฟซึ่งเมถุนธรรมย่อมมีอยู่แต่เฉพาะในกามภูมิเท่านั้น แต่เมื่อกล่าว
โดยบุคคลแล้วหาได้เป็นไปทั้งหมดไม่ คือพระอรหันต์และพระอนาคามีเว้นแล้วซึ่ง
การเสฟ อสังกรรมนี้ พวกสัตว์นรกและพวกนิชฌามตณฺหิกเปรตทั้งหลายก็ไม่มี
การเสฟ เพราะพวกสัตว์นรกและพวกนิชฌามตณฺหิกเปรตนี้ได้รับการเสฟทุกขเวทนา
โดยถูกไฟเผาร่างกายอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น จึงไม่มีโอกาสที่จะคิดนึกถึงสิ่งเหล่านี้ได้
เลย ส่วนสัตว์จำพวกอื่นนอกจากนี้แล้วย่อมล่องเสฟอยู่ทั่วไป มีพระคาถาแสดงการ
ให้โอวาทในเรื่องเสฟกามคุณนี้ว่า

เปตยฺยสุขสฺยตฺตํ ปิปาสฉาตปีฬิตํ

ทุตฺติยสารกํ กามํ เชคุจฺเจยฺยํ น กิ พุธา.

แปลความว่า บัณฑิตทั้งหลายจะไม่เกลียดการเสฟกามคุณที่
เกี่ยวกับการมีคู่ครองได้อย่างไร เพราะต้องถูกความทิวกระหายต่อ
สิ่งนี้เบียดเบียนอยู่เสมอและความสุขที่ได้รับจากการเสฟนี้ก็คล้ายๆ
กันกับความสุขของพวกเปรตเช่นเดียวกัน

เทวโลกมีอริยบุคคลมากกว่ามนุษย์โลก

ถามว่า : ในมนุษย์โลกและในเทวโลกทั้ง ๓ ภูมินี้ ภูมิไหนจะมีอริยบุคคล
มากกว่ากัน

ตอบว่า : ในเทวโลกมีอริยบุคคลมากกว่าในมนุษย์โลก อธิบายว่าในสมัย
พุทธกาล บรรดาฤๅษีและบรรพชิตทั้งหลายที่อยู่ในกรุงสาวัตถี ราชคฤห์ เวสาลี
โกสัมพี กบิลพัสดุ์ เป็นต้น เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าแล้ว ได้สำเร็จเป็นโสดาบันบ้าง สกทาคามีบ้าง ในประเทศหนึ่งๆ มี

° สารัตถทีปนิฎีกา ๓/๓

จำนวนหลายโกฏิ เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้สิ้นชีพจากมนุษย์แล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น

ส่วนพวกเทวดาทั้งหลายมีอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เมื่อได้มีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร มหาสมัยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร อนัตตลักขณสูตร สมจิตตสูตร เหล่านี้เป็นต้น ต่างก็ได้สำเร็จเป็นโสดาบัน สกทาคามี เป็นจำนวนมากมายหาประมาณมิได้ ฉะนั้น อริยบุคคลที่เกิดอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้นนี้ จึงไม่สามารถจะประมาณได้ว่ามีจำนวนเท่าใด

สำหรับพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งสองพวกนี้ ไม่ต้องนับเข้าอยู่ในจำนวนนี้ เพราะว่าพระอนาคามีก็ไม่มาเกิดในมนุษย์โลกอีก และพระอรหันต์ก็เข้าสู่ปรินิพพานไปเลย ฉะนั้น อริยบุคคลที่มีอยู่ในมนุษย์โลกนั้น ก็กล่าวได้ว่ามีจำนวนน้อยกว่าอริยบุคคลที่มีอยู่ในเทวโลก

คุณสมบัติเพื่อความเป็นอริยะ

การที่อริยบุคคลในมนุษย์โลกมีน้อยกว่าในเทวโลกนั้น ก็เพราะว่าบุคคลที่นับถือพระพุทธศาสนาในมนุษย์โลกนี้ มีความสนใจในการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นส่วนน้อย และการที่จะเป็นอริยบุคคลได้นั้นต้องประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ

๑. ต้องเป็นติเหตุบุคคล
๒. ต้องได้เคยสร้างบารมีที่เกี่ยวกับวิปัสสนามาแล้วในชาติก่อน
๓. ต้องมีความเพียรในชาติปัจจุบันนี้ด้วย
๔. วิธีเจริญวิปัสสนาต้องถูกต้องตามหลักพระบาลีและอรรถกถา
๕. ต้องมีสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ
๖. ต้องไม่มีป्लीโพธ ๑๐ ประการ
๗. ต้องมีเวลาอันสมควร

ฉะนั้น บุคคลที่มีความสนใจในวิปัสสนาธุระเป็นส่วนน้อยอยู่แล้วนั้น จะหาบุคคลที่ประกอบด้วยธรรมทั้ง ๗ ประการ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้น ก็ทำได้โดยยาก และมีบุคคลที่มีความเข้าใจผิดคิดว่า

๑. ถ้าเราเจริญวิปัสสนาแล้ว จะทำให้เราเป็นคนมีชื่อเสียงดี
๒. จะเป็นที่เคารพและเชื่อถือแก่บุคคลทั่วๆ ไป ทำให้อาชีพของเราเจริญขึ้นได้ง่าย

ความเข้าใจผิดเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นไปแก่บุคคลทั้งหมดก็หาไม่ได้ หมายถึงมีอยู่ในบุคคลเป็นส่วนมากเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า อริยบุคคลที่มีอยู่ในมนุษยโลกนั้น น้อยกว่าอริยบุคคลที่มีอยู่ในเทวโลกเป็นจำนวนมาก มีพุทธภาษิตที่เป็นเครื่องวินิจฉัยอยู่ ๕ ข้อ ชื่อว่า **ปธานียังคะ** สำหรับเป็นเครื่องตัดสินตัวเองว่าชาตินี้ตนจะเป็นอริยะได้หรือไม่ดังนี้คือ

ปธานียังคะ ๕

๑. ต้องมีความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และอาจารย์ที่สอนวิปัสสนา
๒. ต้องมีร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรค
๓. ต้องไม่มีมารยาสาไถยกับอาจารย์ หรือในหมู่พวกปฏิบัติด้วยกัน
๔. ต้องมีความเพียรตั้งมั่นในใจว่า เลือดและเนื้อของเรานี้ แม้ว่าจะเหือดแห้งไปคงเหลือแต่หนัง เส้นเอ็น กระดูกก็ตาม เราจะไม่ยอมละความเพียรนั้นเสีย
๕. ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติให้ถึงขั้นอุท্থัพพญาณเสียก่อน

พุทธภาษิตที่วางไว้เป็นหลักสำหรับวินิจฉัยตนเองทั้ง ๕ ข้อนี้ เมื่อผู้ใดพิจารณา ดูตัวเองว่ามีครบถ้วนแล้ว ก็มั่นใจได้ว่าตนต้องสำเร็จมรรคผลในชาตินี้ได้แน่นอน ถ้าขาดไปข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ก็เป็นอันหวังไม่ได้ซึ่งมรรคผลในชาตินี้

ความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ ในมนุษยโลกและในเทวโลก

เมื่อจะกล่าวถึงความเจริญของพระพุทธศาสนา ที่อยู่ในมนุษยโลกกับที่อยู่ในเทวโลกแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในเทวโลกนั้น มีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าในมนุษยโลก เพราะในการที่พระพุทธศาสนาจะเจริญแพร่หลายได้นั้นก็ต้องอาศัยพุทธศาสนิกชนเป็นใหญ่ ในสถานที่ใดมีพุทธศาสนิกชนมาก สถานที่นั้นก็เป็นที่ยี่เจริญแพร่หลายของพระพุทธศาสนา และอริยบุคคลที่มีอยู่ในเทวโลกนั้นมีมากกว่าอริยบุคคลที่มีอยู่ในมนุษยโลก ข้อนี้จึงแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในเทวโลกนั้นมีความเจริญแพร่หลายมาก ก็ด้วยการที่มีอริยบุคคลมากนั่นเอง

ส่วนในมนุษยโลกนั้น พุทธศาสนิกชนมีน้อยมากก็จริง แต่ก็ยังมีข้อพิเศษที่ต่างกันกับเทวโลก คือ ในมนุษยโลก มีปริยัติศาสนา ได้แก่ การสอนพระไตรปิฎก การเรียนพระไตรปิฎก การแสดงธรรม และการฟังธรรม ทั้ง ๔ อย่างนี้มีอยู่โดยพร้อมมูล แต่ในเทวโลกมีอยู่เพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ การแสดงธรรมและการฟังธรรม อีกประการหนึ่ง ในเทวโลกไม่มีพระสงฆ์ มีอยู่แต่ในมนุษยโลกเท่านั้น

การแสดงกามาวจรเทวดา ๖ ชั้น จบ

รูปาวจรภูมิ ๑๖

การแสดงรูปาวจรภูมิ ๑๖ ชั้นโดยลำดับและคำอธิบาย

วจนัตถะ **รูปพुरुหมานํ วจรา ภูมิ รูปาวจรภูมิ** “ที่เกิดของรูปพรหมทั้งหลายชื่อว่า รูปาวจรภูมิ” อีกนัยหนึ่ง **รูปาวจรานํ ภูมิ รูปาวจรภูมิ** “ที่เกิดของรูปาวจรวิบาก ชื่อว่า รูปาวจรภูมิ”

รูปสส ภโว รูปิ ภูมิเป็นที่เกิดแห่งรูป ชื่อว่า รูป (รูปาวจรภูมิ)

รูปาวจรภูมิทั้ง ๑๖ ชั้นนี้ เป็นที่อยู่ของพวกพรหมทั้งหลาย ฉะนั้น คำว่าพรหม นั้นหมายความว่าอะไร? และได้แก่บุคคลจำพวกไหน?

คำว่า พรหม นั้น หมายความว่า ผู้ที่มีความเจริญอยู่ด้วยคุณพิเศษ มีฌานเป็นต้น เรียกว่า พรหม ได้แก่ เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นพรหมโลก ดังมีวจนัตถะแสดงว่า พุทฺธบุตฺติ วทฺธนฺตฺติ อตฺตปณฺณิเตหิ ฌานาภิกฺขุณฺเหหิตฺติ พุทฺธมาโน เทวดาทั้งหลายที่มีความเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้น อันเป็นสิ่งที่ประณีตมาก ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นชื่อว่า พรหม”

อธิบายว่า ความเจริญมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ความเจริญทางโลกอย่างหนึ่ง ความเจริญทางธรรมอย่างหนึ่ง ความเจริญทางโลกนั้นได้แก่การบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติยศ บริวาร ที่อยู่ที่อาศัย เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ และการมีความรู้ความเข้าใจในวิชาทางโลก การมีอายุยืน มีผิวพรรณงดงาม มีความสุขกายสุขใจ มีกำลังแข็งแรง เหล่านี้ได้ชื่อว่ามี ความเจริญทางโลก

ความเจริญทางธรรม ได้แก่ การเจริญด้วยกุศลธรรมต่างๆ มี ศีล สมาธิ ปัญญา หรือฌาน อภิญญา มรรค ผล นิพพาน หรือการเจริญด้วยปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เหล่านี้ได้ชื่อว่ามี ความเจริญทางธรรม

สำหรับผู้ที่ได้ชื่อว่าพรหมนั้น ย่อมมีความเจริญได้ ทั้งทางโลกและทางธรรม ความเจริญทางโลกของพวกพรหมนั้น คือการมีอายุยืนนาน มีผิวพรรณผ่องใสงดงาม มีความสุขอย่างประณีต มีร่างกายแข็งแรง มีวิมานอย่างวิจิตรงดงามเป็นที่อาศัย มีสวนดอกไม้เป็นที่หย่อนอารมณ์ มีบริวารตามสมควร สิ่งที่เป็นสมบัติของพรหมเหล่านี้ย่อมประเสริฐพิเศษกว่าพวกเทวดาชั้นกามาวจรทั้งหลาย

ความเจริญในทางธรรมของพรหม คือ การมีศีล สมาธิ ปัญญา หรือฌาน สมาบัติ อภิญญา และพรหมวิหารธรรม การเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้น อันเป็นสิ่งที่ประณีตมากดังที่ได้กล่าวมานี้ ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า พรหม

ปฐมฉานภูมิ ๓

๑. พรหมปาริฉชชาภูมิ

วจนัตถะ ปริสติ ทวา ปาริฉชชา “พรหมที่อยู่ในบริษัท (อยู่ในฝักฝ่ายที่เป็นบริวาร) ชื่อว่า ปาริฉชชะ” ได้แก่ พวกที่เป็นสามัญธรรมดา ไม่มีอำนาจอะไรเป็นพิเศษ

อีกนัยหนึ่ง พรหมานํ ปาริฉชชา พรหมปาริฉชชา “พวกพรหมที่เป็นบริษัทของมหาพรหม ชื่อพรหมปาริฉชชะ” หมายความว่าพวกพรหมปาริฉชชะนี้เป็นบริวารของมหาพรหม, ในรูปภูมิทั้ง ๔ ชั้น คือ ปฐมฉานภูมิชั้น ๑ ทุตติฉานภูมิชั้น ๑ ตติยฉานภูมิชั้น ๑ จตุตถฉานภูมิชั้น ๑ (เวณอสนัญญัตตาทาภูมิ) ทั้ง ๔ ชั้นนี้ ในชั้นหนึ่งแบ่งพรหมออกเป็น ๓ พวกคือ

๑. พรหมที่เป็นบริวารคอยรับใช้พรหมที่เป็นหัวหน้า เรียกว่า ปาริฉชพรหม

๒. พรหมที่เป็นที่ปรึกษาของพรหมที่เป็นหัวหน้า เรียกว่า บุโรหิตพรหม

๓. พรหมที่เป็นใหญ่เป็นหัวหน้า เรียกว่า มหาพรหม

พรหมทั้ง ๓ พวกนี้ มีอยู่ทุกๆ ชั้นของรูปภูมิทั้ง ๔ ชั้นนั้น, คำว่า พรหมปาริฉชชะนี้ เป็นชื่อของพรหมจำพวกหนึ่งที่เกิดอยู่ในชั้นปฐมฉานภูมิ และสถานที่ที่เป็นที่เกิดที่อาศัยของพรหมจำพวกนี้ ก็เรียกว่าพรหมปาริฉชชา ทั้งนี้ ก็โดยเอาชื่อของผู้ที่อยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อของสถานที่นั่นเอง ดังนี้ เรียกว่าการตั้งชื่อโดยฐานอุปจารณัย คือตั้งชื่อโดยทางอ้อม ไม่ใช่ตั้งชื่อโดยตรงทีเดียว [วิธีการนำเอาคำที่เป็นชื่อของบุคคลมาใช้เป็นชื่อของสถานที่นี้ เรียกว่า ฐานอุปจาระ]

วจนัตถะของคำว่า พรหมปาริฉชชา ซึ่งเป็นชื่อของภูมิมีดังนี้ พรหมปาริฉชชานํ นิพพตฺตาติ พรหมปาริฉชชา “ภูมิอันเป็นที่เกิดที่อาศัย ของพวกพรหมที่เป็นบริษัทของพรหมที่เป็นหัวหน้า ฉะนั้น ชื่อว่า พรหมปาริฉชชา”

๒. พรหมบุโรหิตาภูมิ

วจนัตถะ ปุเร อุจฺเจ จาเน โอบนฺติ ติฏฺฐนฺตฺติ บุโรหิตา “ผู้มีตำแหน่งสูงฐานะเป็นผู้นำในกิจการทั้งหลายของมหาพรหม ชื่อว่า บุโรหิตะ”

อีกนัยหนึ่ง บุเร อคฺเค รียเต ถปิยเตติ **บุโรหิตโต** “ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้อยู่ในตำแหน่งเป็นผู้แนะนำ ชื่อว่า บุโรหิตะ”

วจนัตถะทั้ง ๒ ข้อนี้ ได้แก่ ผู้ที่มีตำแหน่งเป็นบุโรหิต **พฺรหฺมานํ บุโรหิตา พฺรหฺมบุโรหิตา** “พวกพรหมที่เป็นบุโรหิตของมหาพรหม ชื่อว่า พรหมบุโรหิตะ”

คำว่า พรหมบุโรหิตะนี้ ก็เป็นชื่อของพวกพรหมที่เกิดอยู่ในชั้นปฐมฌานภูมินั้นเอง สถานที่ที่เป็นที่เกิดที่อาศัยของพรหมจำพวกนี้ก็เรียกชื่อว่า พรหมบุโรหิตา โดยเอาชื่อของผู้ที่อาศัยอยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อของสถานที่เช่นเดียวกัน

วจนัตถะของคำว่า พรหมบุโรหิตา ซึ่งเป็นชื่อของภูมิ มีดังนี้ **พฺรหฺมบุโรหิตานํ นิพพุตตาติ พฺรหฺมบุโรหิตา** “ภูมิอันเป็นที่เกิดที่อาศัยของพวกพรหมที่เป็นบุโรหิตของมหาพรหม ชื่อว่า พรหมบุโรหิตา”

๓. มหาพรัหมภูมิ

วจนัตถะ **พฺรหฺมทิ ปริวทุตติ พฺรหฺมา** “ผู้ที่มีความเจริญด้วยคุณวิเศษมีฌานเป็นต้น ชื่อว่า พรหม” ได้แก่ ผู้ที่มีความเจริญในฌาน อภิญญา และอายุ วรรณะ สุขะ ณะ มากกว่ามนุษย์และเทวดากามาวจรทั้งหลาย

มหนฺโต พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา พรหมที่เป็นใหญ่ ชื่อว่า มหาพรหม ได้แก่ พรหมที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าพรหมปาริสัชชะและพรหมบุโรหิตะทั้งหลาย

มหาพรหมมี ๓ จำพวก คือ

๑. มหาพรหมที่มีรัศมีแผ่ไปไกล ๑,๐๐๐ จักรวาล เรียกว่า **สหัสสพรหม**

๒. ” ” ” ๒,๐๐๐ จักรวาล ” **ทวิสหัสสพรหม**

๓. ” ” ” ๓,๐๐๐ จักรวาล ” **ติสหัสสพรหม**

มหาพฺรหฺมานํ นิพพุตตาติ มหาพฺรหฺมา “ภูมิอันเป็นที่เกิดที่อาศัยของพวกมหาพรหม ชื่อว่า มหาพรหม”, คำว่า มหาพรหมนั้น ก็เป็นชื่อของพวกพรหมที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่อยู่ในปฐมฌานภูมิ และสถานที่อยู่ของพรหมพวกนี้ก็เรียกว่า มหาพรหม โดยเอาชื่อของผู้ที่อาศัยอยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อของสถานที่ ดังเดียวกันกับภูมิที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้น

ที่ตั้งแห่งปฐมฌานภูมิ ๓

ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ หาได้ตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับกันไม่ ความจริงนั้น ปฐมฌานทั้ง ๓ ภูมินี้ ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกัน เหมือนกับพื้นที่ของพวกมนุษย์ และตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศห่างจากคามาวจรเทวดา ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ พรั่งพร้อมไปด้วยวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี อันตั้งอยู่บนพื้นที่ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยแก้วรัตนะ ๗ อย่าง มีรัศมีสวยงามยิ่งนัก ในปฐมฌานภูมิ ๓ นี้ แบ่งอาณาเขตออกเป็นส่วนๆ ส่วนหนึ่ง เป็นที่อยู่ของบุโรหิตพรหม และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่ของปาริสาชพรหม ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกันทั้งสิ้น แต่เรียกชื่อเป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับนั้น มิได้มุ่งหมายเอาภูมิเป็นที่ตั้ง อาศัยเรียกไปตามตำแหน่งของพรหมที่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมินี้นั่นเอง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอัมมมทวิทยังคอรรถกถาว่า **อิเม ตโยปิ ชนา ปจฺมชฺฌานภูมิยฺ เอกตเล วสนติ** ° แปลความว่า พรหมทั้ง ๓ เหล่านี้อยู่ชั้นปฐมฌานภูมิในพื้นที่ระดับเดียวกันนั่นเอง

มหาพรหมที่เป็นใหญ่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ นั้น มีอยู่องค์เดียว การที่รู้ได้เช่นนี้ก็โดยอาศัยข้อความที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพรหมชาลสูตรว่า เมื่อเวลาที่โลกถูกทำลายลงด้วยไฟก็ดี ด้วยน้ำก็ดี หรือด้วยลมก็ดี ชั้นปฐมฌานภูมินี้ ได้ถูกทำลายลงด้วยทุกๆ ครั้งไป และเมื่อเวลาที่เริ่มสร้างโลกใหม่นั้น ในชั้นปฐมฌานภูมิก็มีมหาพรหมองค์เดียวเกิดขึ้นก่อน ส่วนพรหมบุโรหิตะ และพรหมปาริสาชะ ๒ พวกนี้เกิดตามมาภายหลัง

อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในพรหมสังยุตว่า **ตตฺร สุทฺธิภิกฺขเว พุรฺพฺมา (มหาพุรฺพฺมา) จ พุรฺพฺมปรีสา จ พุรฺพฺมปาริสาชชา จ อุชฺฌายนฺติ ชียนฺติ** ๒ เป็นต้น ตามพระบาลีที่แสดงมานี้ เมื่อพิจารณาตามนัยแห่งไวยากรณ์แล้ว จะเห็นได้ว่าบาลีได้แสดงมุ่งหมายถึงมหาพรหมนั้นใช้วิภัตติฝ่ายเอกวจนะ ส่วน

° สมโมหวิโนทนี ๕๖๖

๒ ส.ส. ๑๕/๒๒๔

บาลีที่มุ่งหมายถึงพรหมบุโรหิตะและพรหมปาริสาชชะนั้นใช้พหุวนะ ด้วยเหตุนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่า มหาพรหมนี้มีองค์เดียวในชั้นปฐมฌานภูมิ

ทุติยฌานภูมิ ๓

๑. ปริตตภาวภูมิ

วจนัตถะ ปริตตา อาภา เอเตสนติ ปริตตภาว “พรหมที่มีรัศมีน้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน ชื่อว่า ปริตตภาว”

อีกนัยหนึ่ง ปริตตภาวนํ นิพพุตตติ ปริตตภาว “ภูมิที่เกิดของปริตตภาวพรหม ชื่อว่า ปริตตภาว”

๒. อัปปมาณภาวภูมิ

วจนัตถะ อัปปมาณ อาภา เอเตสนติ อัปปมาณภาว “พรหมที่มีรัศมีหาประมาณมิได้ ชื่อว่า อัปปมาณภาว”

อีกนัยหนึ่ง อัปปมาณภาวนํ นิพพุตตติ อัปปมาณภาว “ภูมิเป็นที่เกิดของพวกอัปปมาณภาวพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อัปปมาณภาว”

๓. อาภัสสราภูมิ

วจนัตถะ สรติ นิสสรตติ สรา “รัศมีที่แผ่ชานออก ชื่อว่า สรา”, อาภา สรา เอเตสนติ อาภัสสรา “พรหมที่มีรัศมีแผ่ชานออกจากร่างกาย ชื่อว่า อาภัสสรา”

อีกนัยหนึ่ง อาภา สรณติ นิจุณณติ เอเตสสุติ อาภัสสรา รัศมีแผ่ชานอยู่ในร่างกายของพรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อาภัสสรา

อาภัสสรพรหมเหล่านี้มีความยินดีในฌานของตนอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจของปิตติอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้จิตใจของพรหมพวกนี้มีความผ่อนคลายมาก เมื่อจิตใจผ่อนคลายแล้ว จิตตชรูปคือรูปที่อาศัยเกิดก็มีความผ่อนคลายตามไปด้วย และด้วยอำนาจแห่งจิตตชรูปที่ผ่อนคลายนี้แหละเป็นเหตุให้เห็นอุตฺตชรูป คือรูปที่ปรากฏให้เป็นแสงรัศมี จึงมีความผ่อนคลายเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ในการที่พวกอาภัสสรพรหมมีรัศมี

แผ่ซ่านไปทั้งร่างกายนี้ก็เกินไปด้วยอำนาจแห่งอุตฺตฺฐรูปซึ่งอาศัยจิตตฺฐรูปเกิด เรียกว่า จิตตปัจจยอุตฺตฺฐรูป ที่มีความผ่องใสปรากฏออกมานั่นเอง

อาภัสสรานิ นิพพุตตาติ อาภัสสรา ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของพวกอาภัสสรพรหม ชื่อว่า อาภัสสรา

คำว่า **ปริตฺตภา** **อปปมาณาภา** **อาภัสสรา** ทั้ง ๓ ชื่อนี้เป็นชื่อของพรหมโดยตรง สำหรับภูมิที่เรียกชื่อเหมือนกันกับชื่อของพรหมนั้น ก็เป็นการเรียกชื่อโดยฐานะพิจารณา เช่นเดียวกันกับพวกปฐมณานภูมิ ดังได้แสดงมาแล้วนั้น

ที่ตั้งแห่งหุติยณานภูมิทั้ง ๓ นี้ ตั้งอยู่กลางอากาศห่างจากปฐมณานภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ พื้นที่ของภูมิทั้ง ๓ นี้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยรัตนทั้ง ๗ พร้งพร้อมไปด้วยวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์

หุติยณานภูมิ ๓ ที่ตั้งอยู่กลางอากาศนั้น ประดุจเรือลำใหญ่ที่ลอยลำอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร และบรรดาพรหมที่อยู่ในหุติยณานภูมิ ๓ นี้

ปริตฺตภาพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	ปาริฉัชชพรหม
อปปมาณาภาพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	บุโรหิตพรหม
อาภัสสรพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	มหาพรหม

ตติยณานภูมิ ๓

๑. ปริตตสุภาภูมิ

วจนัตถะ **ปริตฺตา** **สุภา** **เอเตสนฺติ ปริตฺตสุภา** พรหมที่มีรัศมีสวยงามแต่น้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน ชื่อว่า ปริตตสุภา

อีกนัยหนึ่ง **ปริตฺตสุภานิ นิพพุตตาติ ปริตฺตสุภา** ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของปริตตสุภาพรหมทั้งหลายชื่อว่า ปริตตสุภา

๒. อปปมาณสุภาภูมิ

วจนัตถะ **อปปมาณา** **สุภา** **เอเตสนฺติ อปปมาณสุภา** พรหมที่มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้ ชื่อว่า อปปมาณสุภา

อีกนัยหนึ่ง **อปปมาณสุภา** **นิพพุตตาทิ** **อปปมาณสุภา** ภูมิเป็นที่เกิดของ
อปปมาณสุภาพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อปปมาณสุภา

๓. สุกกิณหาภูมิ

วจนัตถะ **สุภา** **ทิกิณณาทิ** **สุกกิณณ** พรหมที่มีรัศมีสวยงามตลอดไป
ทั่วร่างกาย ชื่อว่า สุกกิณณะ

อีกนัยหนึ่ง **สุกกิณณาน** **นิพพุตตาทิ** **สุกกิณณ** ภูมิเป็นที่เกิดของ
สุกกิณณะพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า สุกกิณณ

คำว่า **สุภา** ในที่นี้ หมายถึง ความสวยงามของรัศมีที่มีอยู่ในร่างกายของพวก
พรหมที่อยู่ในชั้นตติยฌานภูมินี้ รัศมีอย่างไรจึงเรียกว่าเป็นรัศมีที่สวยงาม ?

อธิบายว่า รัศมีที่สวยงามของพวกพรหมเหล่านี้มีลักษณะเช่นเดียวกันกับรัศมี
ของดวงจันทร์ คือแสงสว่างของรัศมีนั้นรวมกันอยู่เป็นวงกลม ไม่กระจัดกระจาย
ออกจากกัน เช่นนี้แหละจึงได้ชื่อว่า **สุภา** คือรัศมีที่สวยงาม

คำว่า **สุกกิณณ** นี้ เรียกว่า **สุกกิณหา** ก็ได้ ทั้งนี้โดยอาศัยนัยแห่งไวยากรณ์
คือเปลี่ยน **อา** เป็น **อ**, **แผลง** **ณ** ตัวที่สองเป็น **ห** สำเร็จรูปเป็น **สุกกิณหา**, อีกนัย
หนึ่ง จะเรียกว่า **สุกกิณณ** ก็ได้ ไม่เป็นการผิดหลักไวยากรณ์ แสดงวจนัตถะดังนี้
คือ **สุเกณ** **กิณณาทิ** **สุกกิณณ** พรหมที่มีรัศมีสวยงามตลอดทั่วทั้งร่างกาย ชื่อว่า
สุกกิณณะ

มีสาธกบาลีแสดงไว้ในมูลฎีกาว่า **โสภณปภาย** **กิณณ** **สุกกิณณาทิ** **วตฺตพฺเพ**
อาการสฺส **รสฺสตุตฺถ** **อนฺติมณการสฺส** **หการณจ** **กตฺวา** **สุกกิณหาติ** **วฺตุตา** **อถ** **ปน**
สุเกณ **กิณณ** **สุกกิณณ** °

คำว่า **ปริตฺตาสฺภา** **อปปมาณสุภา** **สุกกิณหา** ทั้ง ๓ นี้เป็นชื่อของพรหม
โดยตรง แต่การที่เรียกชื่อภูมิโดยใช้ชื่อทั้งสามนั้นก็เป็นการเรียกโดยทางอ้อม คือ
เอาชื่อของผู้ที่อยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อสถานที่นั้นเอง

ตติยฌานภูมิ ๓ นี้ตั้งอยู่กลางอากาศ ห่างจากตติยฌานภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ พื้นที่ของภูมิทั้ง ๓ นี้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ พริ้งพร้อมด้วยวิมาน สวณ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์

บรรดาพรหมทั้งหลายที่อยู่ในตติยฌานภูมิ ๓ นี้

ปริตตสุภพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ ปาริฉัชชพรหม

อัปมาณสุภพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ ปุโรหิตพรหม

สุภกิณพรหม มีตำแหน่งเท่ากับ มหาพรหม

จตุตถฌานภูมิ ๗

๑. เวทปผลาภูมิ

วจนัตถะ วิปุลํ ผลํ เอเตสนนฺติ เวทปผลา พรหมที่มีผลไพบูลย์ ชื่อว่า เวทปผละ, ในที่นี้คำว่า เวทปผลา ที่เป็นนิพจน์บนนั้น ถ้าตามวจนัตถะแล้ว ควรจะเป็น วิปุลผลา แต่การที่เป็นไปตามคำนี้ไม่ได้ ก็เพราะเกี่ยวกับหลักของไวยากรณ์ ซึ่งเป็นดังนี้ คือ วิปุล เป็น เวท, พ เป็น ปพ (อสทิสเทวภาว)

อีกนัยหนึ่ง เวทปผลานํ นิพพุตฺตาติ เวทปผลา ภูมิเป็นที่เกิดของเวทปผลพรหมทั้งหลายชื่อว่า เวทปผลา

อีกนัยหนึ่ง ฌานานุรูปิ วิเสเสน อิทํ อาเนนฺเชติ ปุณฺณผลํ เอตถ อตฺถิติ เวทปผลา ผลของกุศลที่มั่นคงและไพบูลย์ อันไม่หวั่นไหวเป็นพิเศษ ที่เป็นไปตามฌานที่มีอยู่ในภูมิใด ภูมินั้นชื่อว่า เวทปผลา

อธิบายว่า ผลของกุศลที่ปรากฏอยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ ทั้ง ๙ ภูมินี้ ไม่เรียกว่า เวทปผลา เพราะว่าเมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยไฟนั้น ปฐมฌานภูมิ ๓ ก็ถูกทำลายลงด้วย เมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ ปฐมฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ ทั้ง ๖ ภูมินี้ก็ถูกทำลายด้วย และเมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยลม ปฐมฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ ก็ถูกทำลายด้วย บรรดาพรหมที่อาศัยอยู่ในภูมิลำนี้ก็ต้องถึงกาลสิ้นอายุลง วิมานและทิพยสมบัติของพวกพรหมเหล่านี้ก็ถูกทำลายลงด้วยทุกครั้งไป

ในบรรดาภุมิ ๙ ภุมินี้ พรหมที่เกิดอยู่ในชั้นสุภิกิณณามีอายุยืนมากกว่าพรหมอื่นๆ ที่เกิดอยู่ในภุมิเบื้องต่ำกว่าตน อายุขัยของสุภิกิณณาพรหมนี้มีอายุถึง ๖๔ มหากัป แต่สุภิกิณณพรหมที่จะมีอายุขัยได้เต็ม ๖๔ มหากัปนั้นจะต้องเป็นพรหมที่อุบัติขึ้นพร้อมกับโลกที่เริ่มสร้างใหม่ ส่วนพรหมที่เกิดขึ้นภายหลังนั้นย่อมมีอายุไม่ถึง ๖๔ มหากัป ต้องลดอายุขัยลงมาโดยลำดับ ทั้งนี้เพราะว่าในจำนวน ๖๔ มหากัปนั้น ตติยฌานภุมิ ๓ นี้จะต้องถูกทำลายลงด้วยลมครั้งหนึ่งเสมอไป

ส่วนเวฬุผลภุมิเป็นภุมิที่พ้นจากการถูกทำลายทุกๆ อย่าง ฉะนั้น พรหมทุกอย่างที่เกิดอยู่ในภุมินี้ จะเกิดขึ้นในเวลาใดก็ตาม ย่อมมีอายุขัยเต็ม ๕๐๐ มหากัปเสมอไป ด้วยเหตุนี้แหละผลของกุศลที่นำมาให้เกิดอยู่ในภุมินี้ จึงเรียกว่า **เวฬุผลา** ซึ่งเกิดจากอำนาจของปัญจฌานกุศลที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา

ส่วนพวกพรหมที่เกิดอยู่ในชั้นปฐมฌานภุมิ ๓ ทุตติยฌานภุมิ ๓ และตติยฌานภุมิ ๓ นั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจของปฐมฌานกุศล ทุตติยฌานกุศล ตติยฌานกุศล และจตุตถฌานกุศล ซึ่งเป็นฌานกุศลที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนา

ธรรมดาฌานกุศลที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนานั้น เป็นกุศลที่ประเสริฐมั่นคงไม่หวั่นไหวยิ่งกว่าฌานกุศลที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนา ฉะนั้น ผลที่เกิดจากฌานกุศลที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนาจึงเป็นผลที่ประเสริฐมั่นคง เป็นไปตามเหตุ ส่วนผลที่เกิดจากฌานกุศลที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนานั้น ย่อมไม่ประเสริฐและไม่มั่นคง เป็นไปตามเหตุเช่นเดียวกัน

๒. อสัณฺญาตตาทาภุมิ

วจนัตถะ นตฺถิ สญฺญา เอเตสนฺติ อสญฺญา “สัณฺญาเจตสิกไม่มีแก่พรหมเหล่าใด ฉะนั้น พรหมเหล่านั้นนี้ ชื่อว่า อสัณฺญะ”, ในที่นี้คำว่า “อสัณฺญะ” นั้นเป็นการแสดงโดยยกสัณฺญาเจตสิกเป็นประธาน แต่ความจริงจิตและเจตสิกอื่นๆ ซึ่งเป็นนามขันธ์ ๕ นั้น ไม่มี การแสดงตามนัยนี้ เป็นการแสดงโดยอุปลักขณนิทสสนนัย

อีกนัยหนึ่ง นตฺถิ สญฺญมุขเณ จตฺตาริ อรูปกฺขนฺธา เอเตสนฺติ อสญฺญา นามขันธ์ ๔ โดยยกเอาสัณฺญาเจตสิกเป็นประธาน ไม่มีแก่พรหมเหล่าใด ฉะนั้น พรหมเหล่านั้นนี้ ชื่อว่า อสัณฺญะ

อสนฺยุมา จ เต สุตตา จาติ อสนฺยุสตุตา พรหมที่ไม่มีนามชั้นที่ ๔ ที่ยกเอาอสนฺยุมาเจตสิกเป็นประธาน แต่พรหมนี้ก็ได้อธิบายว่าเป็นสัตว์ ฉะนั้น จึงเรียกว่าอสนฺยุสตุตตะ

คนส่วนมากยังเข้าใจอยู่ว่า บรรดาสิ่งทั้งหลายถ้าไม่มีนามธรรมแล้ว สิ่งนั้นไม่เรียกว่าสัตว์ ความเข้าใจเช่นนี้จะจัดว่าถูกต้องโดยทั้งหมดไม่ได้ สำหรับในกามโลกนั้น ถูกต้องแล้ว แต่สำหรับในพรหมโลกนั้นใช้ไม่ได้ทั่วไป เพราะว่าพรหมจำพวกหนึ่งที่เกิดด้วยอำนาจปัญจขันธ์ ซึ่งมีอสนฺยุมาวิราคะวาทนา เป็นหลัก มีอยู่ในพรหมโลกนี้ พรหมจำพวกนี้ไม่มีนามชั้น มีแต่รูปชั้นอย่างเดียวก็น่าจริง แต่ก็คงนับเข้าอยู่ในสัตว์จำพวกหนึ่ง เพราะมีชีวิตรูปปกครองอยู่ ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงคำว่า สตุตตะ ประกอบกับคำว่า อสนฺยุมา รวมเรียกว่า อสนฺยุสตุตตะ

อสนฺยุสตุตานํ นิพพุตตาติ อสนฺยุสตุตา ภูมิเป็นที่เกิดของอสนฺยุสตุตตพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อสนฺยุสตุตตา, ที่เรียกชื่อว่า เวทฬพลภูมิและอสนฺยุสตุตตภูมิ นั้น เป็นการเรียกชื่อโดยทางอ้อม คือเอาชื่อของผู้ที่อยู่ในภูมินั้นๆ มาตั้งเป็นชื่อของภูมินั้นเอง

จุตฺตถณฺณภูมิทั้ง ๒ นี้ ตั้งอยู่กลางอากาศ ห่างจากตติยณฺณภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์พื้นที่ของภูมิทั้ง ๒ นี้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ พร้งพร้อมด้วยสวนดอกไม้ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์

พรหมที่อยู่ในชั้นเวทฬพลาก็แบ่งออกเป็น ๓ จำพวกเช่นเดียวกัน เนื่องมาจากความต่างกันของปัญจขันธ์ของภูมินั้นเอง คือปัญจขันธ์ที่เป็นอย่างหยาบ ก็ไปบังเกิดในตำแหน่งที่เทียบเท่ากับปาริฉชพรหม ถ้าภูมินั้นเป็นอย่างมัชฌิมะ ก็ไปบังเกิดในตำแหน่งที่เทียบเท่ากับบุโรหิตธรรม และถ้าภูมินั้นเป็นอย่างปณีต ก็ไปบังเกิดในตำแหน่งที่เทียบเท่ากับมหาพรหม

การที่ท่านอรธกถาจารย์ไม่ได้จำแนกชื่อของพวกพรหมที่อยู่ในชั้นเวทฬพลออกเป็น ๓ พวกเหมือนกับพรหมที่อยู่ในภูมิที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้น ก็เพราะพวกพรหมที่บังเกิดอยู่ในภูมินี้ ว่าโดยอายุชั้ยแล้วก็มีอายุชั้ยเท่ากันหมด และพวกเวทฬพลพรหมนี้สามารถมองเห็นพวกอสนฺยุสตุตตพรหมได้ ส่วนพวกพรหมที่อยู่ในชั้น

ปฐมฌานภูมิ ทุตติยฌานภูมิ และตติยฌานภูมิลำนี้ ไม่สามารถจะมองเห็นพรหมที่อยู่ชั้นสูงกว่าได้ อาจารย์ที่รู้สภาวะแสดงว่า พรหมในชั้นเดียวกันนั้นแลเห็นซึ่งกันและกันได้โดยไม่ต้องเนรมิตตนให้หายาบ ด้วยเหตุนี้ ท่านอรรถกถาจารย์จึงรวมเรียกว่า เวหัพผลพรหมอย่างเดียว ไม่แยกชื่อเรียกเป็นพวกๆ

สุทธาวาสภูมิ ๕

ภูมิที่เรียกว่าสุทธาวาสนี้ เป็นภูมิที่อยู่ของพวกพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลายผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น ส่วนบุคคลอื่นๆ นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าจะได้ปัญจฌานก็ตาม จะไปบังเกิดในภูมินี้ไม่ได้ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **สุทธาณํ อนาคามี-อรหณฺตานเมว อาวาสาติ สุทธาวาสา** ภูมิเป็นที่อยู่ของพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น เหตุฉนั้น ภูมินั้น จึงชื่อว่า สุทธาวาส, สุทธาวาสภูมิ ๕ ขึ้นกับเวหัพผลภูมิและอสังกตภูมินี้ เรียกว่า จตุตถฌานภูมิ เพราะเกิดจากจตุตถฌานกุศล (ว่าโดยจตุกกนัย) หรือปัญจฌานกุศล (ว่าโดยปัญจกนัย)

สุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ชั้นนี้ตั้งอยู่กลางอากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับของภูมิ หาได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกันดังเช่นภูมิอื่นๆ มีปฐมฌานภูมิเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่ ชั้นล่างสุดอยู่ห่างจากเวหัพผลภูมิและอสังกตตตภูมิ สูงขึ้นไป ๕ ล้าน ๕ แสน ๔ พันโยชน์ และภูมิหนึ่งๆ ก็อยู่สูงกว่ากัน ๕ ล้าน ๕ แสน ๔ พันโยชน์ตามลำดับเช่นเดียวกัน

๑. อวิหาภูมิ

วจนัตถะ **อปฺปเกณ กาเลน อตฺตโน จานํ น วิขทุตฺติ อวิหา** พรหมเหล่านี้จะไม่ละทิ้งสถานที่ของตนโดยเวลาเพียงเล็กน้อย พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อวิหะ

อีกนัยหนึ่ง **อตฺตโน สมฺปตฺติยา น หายนฺตฺติ อวิหา** พรหมเหล่านี้จะไม่เสื่อมถอยจากสมบัติของตน พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อวิหะ

อธิบายว่า พรหมที่บังเกิดอยู่ในชั้นอวิหาภูมินี้ ย่อมไม่ละทิ้งสถานที่ของตน คือหมายความว่าไม่จุติเสียก่อนที่จะมีอายุครบกำหนด สำหรับพรหมที่อยู่ในภูมิที่เหลืออีก ๔ ภูมิ คือ อตปปา สุตัสสา สุตสสี อกนิฐฐา นั้นไม่ได้อยู่จนครบอายุก็มีการจุติเสียก่อน

อีกประการหนึ่ง ทิพยสมบัติต่างๆ ของพวกพรหมเหล่านั้น ย่อมมีบริบูรณ์เต็มที่อยู่เสมอตลอดอายุขัย ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยเหตุนี้แหละ พรหมเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า อวิหะ, **อวิหานิพพุตตาดิ อวิหา** “ภูมิเป็นที่เกิดของอวิหาพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อวิหา”, คำว่า อวิหา นี้เป็นชื่อของพรหมโดยตรง ส่วนชื่อของภูมินั้นพึงทราบว่าเป็นชื่อเหมือนกันนั้น เพราะเป็นการนำเอาชื่อของพรหมนั่นเองมาตั้งเป็นชื่อของภูมิ และภูมินี้ที่เหลืออีก ๔ ภูมินั้นก็คงเป็นไปตามทำนองเดียวกันนี้

๒. อตปปาภูมิ

วจนัตถะ น ตปฺปนตฺติติ **อตปปา** พรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ พรหมนั้นชื่อว่า อตปปะ, อธิบายว่า อตปปพรหมทั้งหลายนั้นย่อมเข้าฌานหรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิรวณธรรมซึ่งเป็นกิเลสที่เป็นเหตุทำให้จิตเดือดร้อนก็ย่อมไม่มีโอกาสจะเกิดขึ้น ฉะนั้นจิตใจของพรหมนั้นจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อนประการใด

อีกนัยหนึ่ง **อตปปานิ นิพพุตตาดิ อตปปา** ภูมิเป็นที่เกิดของอตปปพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อตปปา

๓. สุตัสสาภูมิ

วจนัตถะ สุเขน ทิสฺสนตฺติติ **สุทสฺสา** พรหมที่ปรากฏโดยความเป็นสุข ฉะนั้นพรหมนั้นชื่อว่า สุตัสสะ

อีกนัยหนึ่ง **ปริสฺสุเทหิ ปสาททิพฺพธมฺมปณฺณาจกฺขุหิ สมฺปนฺนตฺตา สุญฺจุปสฺสนตฺติติ สุตสฺสา** พรหมทั้งหลายเหล่าใดเห็นสิ่งต่างๆ โดยปรากฏชัด เพราะบริบูรณ์ด้วยปสาทจักขุ ทิพพจักขุ ธัมมจักขุ ที่บริสุทธิ์ ฉะนั้น พรหมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า สุตัสสะ

อธิบายว่า พรหมที่อยู่ในสุทฺถสญาณนี้มีร่างกายสวยงามมาก ฉะนั้น ผู้หนึ่งผู้ใด ได้เห็นแล้วย่อมเกิดความสุข เหตุนั้น พรหมพวกนั้น จึงชื่อว่า สุทฺถสละ, อีกประการ หนึ่ง สุทฺถสพรหมนี้บริบูรณ์ด้วยจักขุทั้ง ๔ คือ ปสาทจักขุ ทิพพจักขุ ธรรมจักขุ ปัญญาจักขุ จักขุทั้ง ๔ นี้ ตาธรรมดาเรียกว่า ปสาทจักขุ, ทิพพจักขุอภิญาเรียกว่า ทิพพจักขุ หรือตาธรรมดาเรียกว่า ทิพพจักขุก็ได้ เพราะตาธรรมดาตาของพรหมเหล่านี้มีอำนาจที่ มองแลเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในระยะไกลๆ หรือสิ่งที่เล็กๆ น้อยๆ ได้เป็นอย่างดี มัคค ญาณเบื้องต่ำ ๓ เรียกว่า ธรรมจักขุ, วิปัสสนาญาณ ปัจจเวกชนญาณ และอภิญา ญาณต่างๆ เรียกว่า ปัญญาจักขุ

สุทฺถสญาณิ นิพพตฺตาติ สุทฺถสสา ภูมิเป็นที่เกิดของสุทฺถสพรหมทั้งหลาย ชื่อ ว่า สุทฺถสสา

๔. สุทฺถสสิภูมิ

วจนฺตถะ สุเชน ปสฺสนตฺติติ สุทฺถสสิ พรหมที่แลเห็นสิ่งต่างๆ ได้โดยความ สะดวก ชื่อว่า สุทฺถสสิ

อีกนัยหนึ่ง ตโต อตฺตสเยน สุญฺจุ ทสฺสนภาวเน สมฺนาคตาติ สุทฺถสสิ พรหมที่บริบูรณ์ด้วยจักขุอันเป็นเหตุในการเห็นที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าพวกสุทฺถสพรหม ชื่อว่า สุทฺถสสิ

อธิบายว่า สุทฺถสสิพรหมนี้ ว่าโดยจักขุ ๔ ประการแล้ว ปสาทจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุทั้ง ๓ อย่างนี้ มีกำลังมากยิ่งขึ้นกว่าสุทฺถสพรหม แต่ธรรมจักขุเท่านั้นที่มี กำลังเสมอกันได้

สุทฺถสสิณิ นิพพตฺตาติ สุทฺถสสิ ภูมิเป็นที่เกิดของพวกสุทฺถสสิพรหมทั้งหลาย ชื่อ ว่า สุทฺถสสิ

๕. อกนิฏฐาภูมิ

วจนฺตถะ นตฺถิ กนิฏฺโง เอเตสนตฺติ อกนิฏฺฐา ทิพฺพสมปฺบัติและมีความสุขที่มี ประมาณน้อยไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อกนิฏฐะ

ถ้า สตินทริย์	มีกำลังมากกว่าอินทริย์อื่น	จะเกิดในชั้น	สุทฺธสากุมิ
” สมาธิทริย์	”	”	”
” ปัญญินทริย์	”	”	อกนิฐฐากุมิ

ข้อนี้มีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังคหธรรมกถาและวิภาวณีฎีกาว่า **อนาคามิโน**
ปน สุทฺธวาเสส อุปฺปชฺชนติ ° สทฺธาติอินทริยเวมตฺตตานุกฺกเมน ปณฺจสฺสุ สทฺธา
วาเสส อุปฺปชฺชนติ ๒

ความต่างกันแห่งชื่อของพรหมที่อยู่ในรูปาวจรภูมิ ๑๕ ชั้น (เว้นอสังขตพรหม)

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า ในบรรดาภูมิที่เป็นที่อยู่ของพรหมทั้ง ๔ ภูมินั้น ในภูมิหนึ่งๆ มีพรหมอยู่ ๓ จำพวกเหมือนกันทั้ง ๔ ภูมิ แต่ในการเรียกชื่อของพรหมที่อยู่ในชั้นทุติยฌานภูมิ ๓ นั้น จนถึงจตุตถฌานภูมิ ๗ เรียกชื่อไม่เหมือนกันกับพวกที่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ นั้น ก็เพราะเหตุว่าการเรียกชื่อพรหมที่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมินั้น ใช้เรียกไปตามตำแหน่งของพรหม ส่วนในทุติยฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ ทั้ง ๒ ภูมินี้ ถึงแม้ว่าพรหมในชั้นเหล่านี้จะมีตำแหน่งเป็นพรหมปาริฉัษะ พรหมบุโรหิตะและมหาพรหมก็จริง แต่ใน ๒ ภูมินี้ก็ไม่ใช้เรียกชื่อตามตำแหน่ง ใช้เรียกไปตามความแตกต่างกันแห่งรัศมีของพรหมนั้นๆ และในจตุตถฌานภูมิ ๗ ก็ใช้เรียกชื่อพรหมให้ตรงกันกับคุณธรรมที่บังเกิดในชั้นนั้นๆ

การเรียกชื่อของพรหมตามนัยที่กล่าวมานี้ ก็เพื่อให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายมีความเข้าใจในพรหมที่เกิดอยู่ในชั้นทั้งหมดนี้ได้ง่ายและทั้งให้จำชื่อได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้การเรียกชื่อพรหมในปฐมฌานภูมิ ๓ และภูมิที่เหลืออีก ๑๒ ภูมินั้น จึงมีความแตกต่างกัน

° อภิธัมมัตถสังคห. ๓๔ มจร.

๒ วิภาวณี ๒๖๒ มจร.

ปูชนียสถานสำคัญที่อยู่ในชั้นนอกนิมิตฐานภูมิ

ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์มีปูชนียสถานอยู่แห่งหนึ่ง คือ พระจุฬามณีเจดีย์ ที่บรรจุพระเขี้ยวแก้วข้างขวากับพระเกศาที่พระพุทธองค์ทรงตัดทิ้ง ขณะเมื่อเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ

สำหรับในพรหมโลกชั้นนอกนิมิตฐานภูมินี้ ก็มีปูชนียสถานที่สำคัญอยู่แห่งหนึ่งคือ **ทุสสเจดีย์** เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุเครื่องฉลองพระองค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในขณะที่ยังทรงเป็นพระสิทธัตถราชกุมาร ทรงสวมใสในขณะทีเสด็จออกจากพระนครเพื่อสู่มหาภิเนษกรมณ

ขณะที่พระองค์จะทรงเปลื้องฉลองพระองค์ออกนั้น **ท้าวขมุกการพรหม** ได้เสด็จลงมาจากชั้นนอกนิมิตฐานภูมิ นำเอาเครื่องบริวารทั้ง ๘ มาถวายแก่พระสิทธัตถะ และรับเอาเครื่องฉลองพระองค์ทั้งหมดของพระสิทธัตถะที่ทรงเปลื้องออกนั้น นำเอาไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ชื่อว่า **ทุสสเจดีย์** มีความสูง ๑๒ โยชน์อยู่ในชั้นนอกนิมิตฐานภูมินี้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพุทธวังสอรกถาว่า

สุทฺธาวาสพฺรหฺมโลเก ขมุกกาโร นาม มหาพฺรหฺมา
อฏฺฐปริกฺขารเ ทตฺวา ตสฺส โพธิสฺตตสฺส วตฺถาลงฺการานิ
คเหตฺวา พฺรหฺมโลเก ° ทฺวาทสโยชนิกํ ทุสฺสณฺปิ อกาลิ.

ทิพยสมบัติของพรหม

ตามที่ได้แสดงมาแล้วว่า ในเทวโลก ๖ ชั้นนั้น ในเทวโลกชั้นหนึ่งๆ ก็มีทิพยสมบัติต่างๆ คือ มีวิมาน มีสวนดอกไม้ สระโบกขรณี และมีต้นกัลปพฤกษ์ที่เกิดขึ้นเป็นสุทธาโภชน และเครื่องทรงต่างๆ

สำหรับในพรหมโลกนั้น ก็มีทิพยสมบัติเช่นเดียวกันกับในเทวโลก แต่มีความแตกต่างกัน คือต้นกัลปพฤกษ์ที่เกิดขึ้นสุทธาโภชนนั้นไม่มี ส่วนวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี และเครื่องทรงของรูปพรหมทั้งหลายนั้น มีความสวยงามประณีตกว่า

° “พรหมโลเก” ในฎีกาแก้เป็น “นอกนิมิตฐานเว”

ในชั้นเทวโลก อนึ่ง พรหมทั้งหลายก็ยังมีความยินดีพอใจในสวนและวิมานของตนอยู่ แต่กามฉันทนิเวศนิตหยาบนั้นไม่มี เพราะในเมื่อขณะยังเป็นมนุษย์อยู่นั้นก็ไม่มีแล้ว และรูปพรหมทั้งหมดไม่ปรากฏว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย แต่รูปร่างสัณฐานนั้นมีลักษณะคล้ายผู้ชาย

ความเป็นอยู่ของรูปพรหมนั้น มีการเจริญพรหมวิหารธรรม ๔ บางองค์ก็เข้าฌานสมาบัติ สำหรับรูปพรหมที่เป็นพระอริยะนั้นเข้าพลสมาบัติ

สหัมปติพรหม

ในสมัยที่พระพุทธองค์ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มีพรหมองค์หนึ่งมีนามว่าสหัมปติ ได้ลงมาจากพรหมโลกแล้วมาอาราธนาขอให้พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายนั้น มีคำถามว่า พรหมองค์นี้อยู่ในภูมิชั้นไหน? ตอบว่าทำวสหัมปติพรหมนี้อยู่ในชั้นที่ ๓ ของปฐมฌานภูมิ

มีเรื่องเล่าว่า ในสมัยศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังมีภิกษุ ๒ รูป เป็นสหายกัน รูปหนึ่งพอใจในคันถธุระ อีกรูปหนึ่งพอใจในวิปัสสนาธุระ ภิกษุรูปที่พอใจในวิปัสสนาธุระนั้น พยายามเจริญสมถภาวนาอยู่เสมอจนได้ปฐมฌาน เมื่อสิ้นอายุขัยจากมนุษย์แล้ว ก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกอยู่ในชั้นที่ ๓ ของปฐมฌานภูมิมีนามว่า สหัมปติ

ส่วนภิกษุรูปที่พอใจในคันถธุระนั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ได้ไปเกิดอยู่ในเทวโลก และได้มาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราในปัจจุบันนี้ มีพระนามว่าพระสมณโคตม ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในสคาถาวัคคสังยุตตอรรถกถาว่า

โส กิร กสสปสฺส ภควโต สาสเน สหโก นาม เถโร

ปรมชฌมานํ นิพพุตเตตฺวา ปรมชฌมานภูมิํ กปฺปายุกฺกพฺรหฺมา

หุตฺวา นิพพุโต ตตฺร นํ สหมฺปติพฺรหฺมาติ สมฺชานนฺติ

การแสดงรูปพรหม ๑๖ ชั้น จบ

อรุปาวจรภูมิ ๔

อรุปาวจรภูมิ ๔ ชั้น และคำอธิบาย

วจนัตถะ อรูปพรหมานํ อวจรา ภูมิ อรุปาวจรภูมิ ที่เกิดของอรุปพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อรุปาวจรภูมิ

อีกนัยหนึ่ง อรุปาวจรานํ ภูมิ อรุปาวจรภูมิ ที่เกิดของอรุปาวจรวิบาก ชื่อว่า อรุปาวจรภูมิ

อรุปสส ภโว อรูป ภูมิ เป็นที่เกิดแห่งนามชื่อว่า อรุปาวจรภูมิ

วจนัตถะของอรุปภูมิทั้ง ๔

๑. อากาसानัญจายตนสส ภูมิ อากาसानัญจายตนภูมิ

ภูมิเป็นที่ตั้งของอากาसानัญจายตนฌาน ชื่อว่า อากาसानัญจายตนภูมิ

๒. วิญญานัญจายตนสส ภูมิ วิญญานัญจายตนภูมิ

ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญานัญจายตนฌาน ชื่อว่า วิญญานัญจายตนภูมิ

๓. อากิณฺณญายตนสส ภูมิ อากิณฺณญายตนภูมิ

ภูมิเป็นที่ตั้งของอากิณฺณญายตนฌาน ชื่อว่า อากิณฺณญายตนภูมิ

๔. เนวสณฺณานาสณฺณายตนสส ภูมิ เนวสณฺณานาสณฺณายตนภูมิ

ภูมิเป็นที่ตั้งของเนวสณฺณานาสณฺณายตนฌาน ชื่อว่า เนวสณฺณานาสณฺณายตนภูมิ

อธิบายว่า ในอรุปภูมิทั้ง ๔ นี้ ถึงแม้จะเรียกว่าภูมิก็จริง แต่ภูมินี้ ไม่ปรากฏว่ามีรูปร่างสัณฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะเป็นภูมิที่มีแต่อากาศว่างเปล่าอยู่เท่านั้น สำหรับอรุปพรหมนั้นก็เป็นพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่นามชั้น ๔ เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างคั่นนับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา

ในการที่เรียกอรุปาวจรภูมิทั้ง ๔ ว่า “ภูมิ” นี้ มีพวกมิจฉาวาที่พากันกล่าวว่า ถ้าบุคคลใดไม่มีรูป มีแต่นามแล้ว สถานที่ของบุคคลเหล่านี้ไม่ควรเรียกว่า “ภูมิ” ฉะนั้นในการที่พระอนุรุธทอาจารย์แสดงอากาसानัญจายตนภูมิเป็นต้นไว้นั้น ก็เพื่อจะลบล้างคำพูดของพวกมิจฉาวาที่นั่นเอง

ในข้อนี้ บางท่านอาจมีความเข้าใจผิดว่า อรูปพรหมถึงแม้ว่าจะไม่มีรูปก็จริง แต่สถานที่ที่อยู่ของอรูปพรหมเหล่านี้มีวิมาน สวรรคโลกไม้ สระโบกขรณี และต้น กัลปพฤกษ์ เหมือนกันกับรูปาวจรภูมิ ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้เป็นความเข้าใจที่ยังไม่ ตรงกับความจริง ความจริงนั้น อรูปพรหมทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจของ ภาวนาที่ปราศจากความยินดีในรูป (รูปวิราคภาวนา) เพราะเหตุนี้ สถานที่ที่อยู่ของ อรูปพรหมจึงไม่มีรูปปรากฏเลย

ความห่างกันระหว่างมนุษยภูมิกับอเวจีมหานรก

พึงทราบความห่างกันระหว่างมนุษยภูมิกับอเวจีมหานรก, ระหว่างมนุษยภูมิกับ ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ, ระหว่างมนุษยภูมิกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ และ ระหว่างอเวจีมหานรกกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ดังต่อไปนี้คือ

๑. ระหว่างมนุษยภูมิกับอเวจีมหานรก มีระยะห่างกันประมาณ ๑ แสน ๒ หมื่น โยชน์
๒. ระหว่างมนุษยภูมิกับปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ มีระยะห่างกันประมาณ ๒ แสน ๕ หมื่น ๒ พันโยชน์
๓. ระหว่างมนุษยภูมิกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ มีระยะห่างกันประมาณ ๓๑ ล้าน ๘ แสน ๕ หมื่น ๖ พันโยชน์
๔. ระหว่างอเวจีมหานรกกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ มีระยะห่างกัน ประมาณ ๓๑ ล้าน ๙ แสน ๗ หมื่น ๖ พันโยชน์

การจำแนกบุคคลและภูมิตามคาถาสังคหะ

ต่อไปนี้จะได้อธิบายในคาถาสังคหะที่ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้นว่า

๑. ปุณฺณชฺชา น ลพฺภณฺติ	สุทฺธาวาเสสุ สพฺพธา
โสตาปนฺนา จ สกทา-	คามิโน จาปิ ปุคฺคลา.
๒. อริยา โนปลพฺภณฺติ	อสณฺณปายภูมิสุ
เสสฺสุจาเนสุ ลพฺภณฺติ	อริยานริยาปิ จ.

คาถาบทที่ ๑ อธิบายว่า บุคคล ๔ โสดาปัตติมรรค ๑ โสดาปัตติผล ๑ สกทาคามิมรรค ๑ สกทาคามิผล ๑ อนาคามิมรรค ๑ รวมบุคคลทั้ง ๙ นี้ ไม่มีในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ชั้น อนึ่ง ในบรรดาบุคคลทั้ง ๙ ที่ได้กล่าวมานี้ แม้ว่าพระอนรุทธาจารย์จะไม่ได้ระบุอนาคามิมรรคบุคคลไว้ในคาถา แต่ก็พึงทราบได้ โดยอาศัยคำศัพท์ว่า **ปิ**

ส่วนบุคคลที่เหลืออีก ๔ ท่านระบุชื่อไว้โดยตรง จะอย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระอนรุทธาจารย์จะไม่ใช้คำศัพท์ว่า **ปิ** แต่ก็ยังมีเหตุอีกประการหนึ่งที่พึงรู้ได้ว่า “อนาคามิมรรคบุคคลมีไม่ได้ในชั้นสุทธาวาสทั้ง ๕ ก็คือเพราะท่านได้แสดงนามศัพท์ไว้คำเดียวว่า “สกทาคามิโน”

อนึ่ง ที่เรียกกันว่ามรรคบุคคล ° นั้น ก็ได้แก่ขณะทั้ง ๓ ของมรรคจิตนั่นเอง ฉะนั้น มรรคบุคคลจึงไม่มีความเกิดขึ้นโดยอำนาจแห่งปฏิสนธิและไม่มีความตายคือจตุติ

อนาคามิมรรคบุคคลจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยสกทาคามิผลบุคคล ในที่นี้พระอนรุทธาจารย์ก็ได้แสดงไว้โดยแน่นอนแล้วว่าสกทาคามิผลบุคคลนั้น เกิดไม่ได้ในชั้นสุทธาวาสและเมื่อสกทาคามิผลบุคคลเกิดไม่ได้ในชั้นสุทธาวาสแล้ว อนาคามิมรรคก็ย่อมเกิดไม่ได้แน่นอน

บุคคลที่เกิดขึ้นได้ในชั้นสุทธาวาสนั้นมีอยู่ ๓ จำพวก คือ

ปัญจมณณลาภีอนาคามิผลบุคคล ๑

อรหัตมรรคบุคคล ๑

อรหัตผลบุคคล ๑

บุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ ปัญจมณณลาภีอนาคามิผลบุคคลเกิดขึ้นได้ในชั้นสุทธาวาส ด้วยการถือปฏิสนธิ ส่วนอรหัตมรรคบุคคลและอรหัตผลบุคคล ทั้ง ๒ นี้ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการถือปฏิสนธิ เกิดขึ้นได้ [ด้วยการเจริญมรรคภาวนา] ในอดีตกาลเท่านั้น แต่การที่เรียกแยกชื่อออกเป็น ๓ พวกนั้น เป็นการเรียกตามปรมัตถโวหาร ถ้าว่าโดยสมมุติโวหารแล้วก็จะเป็นคนบุคคลเดียวกัน เพราะว่าพระอนาคามิบุคคลที่ได้

° “มรรคบุคคล” ถ้าจะเรียกให้ถูกต้องควรเรียกว่า “มัคคัญญบุคคล” แปลว่า “บุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรค” ส่วนผลบุคคลก็ควรเรียกว่า “ผลัญญบุคคล”

ปัญจมนานอยู่ในภุมิเบื้องต่ำแล้ว ครั้นตายลงก็ได้มาเกิดในสุทธาวาสภุมิทั้ง ๕ ชั้นนี้ ชั้นใดชั้นหนึ่งด้วยอำนาจปฏิสนธิตามกำลังความแก่กล้าของอินทรีย์ ๕ ที่ตนได้เคย อบรมมา และเมื่อได้มาเกิดในสุทธาวาสภุมิแล้ว ก็เจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไป จนได้สำเร็จอรหัตตมรรค อรหัตตผล ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าเป็นคนๆ เดียวกันตามสมมุติโวหาร

คาถาบทที่ ๒ ตามบาลีที่ว่า อริยา โนปลพภนติ อสณฺญาปายภุมิสฺส แปลว่า อริยบุคคล ๔ ไม่มีอยู่ในอสัญญสัทภุมิ ๑ และในอบายภุมิทั้ง ๔ ทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล ตามบาลีนี้ ถ้าหมายถึงการแสดงโดยตรงแล้ว ก็หมายความว่า อริยบุคคล ๔ ไม่เกิดเลยในภุมิทั้ง ๒ นี้ แต่ถ้าหมายถึงการแสดงโดยอ้อม ก็พึงทราบได้ว่า แมตติเหตุกบุคคลก็เกิดขึ้นไม่ได้ในภุมิทั้ง ๒ นี้ ทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาลเช่นเดียวกัน เพราะตามธรรมดา ถ้าติเหตุกบุคคลปฏิสนธิขึ้นในภุมิใด ภุมินั้น ก็ต้องมีอริยบุคคล ๔ ปรากฏขึ้นได้เหมือนกัน แต่ในบาลีนี้แสดงไว้โดยตรงว่า “อริยบุคคลทั้ง ๔ ไม่เกิดเลยในภุมิทั้ง ๒” ฉะนั้น ก็เข้าใจได้ว่าติเหตุกบุคคลก็เกิดขึ้นไม่ได้เช่นเดียวกัน ส่วนทวิเหตุกบุคคลนั้น ตามบาลีข้อนี้มีได้แสดงไว้ว่ามีหรือไม่มี ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม แต่ความจริงนั้น ก็มีไม่ได้เหมือนกัน

ถ้าจะพิจารณาว่า ทวิเหตุกบุคคลนี้จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ในอสัญญสัทภุมิ และในอบายภุมิ ๔ แล้ว สำหรับอสัญญสัทภุมินั้นไม่มีข้อสงสัย เพราะว่าอสัญญสัทภุมินี้ ไม่ใช่เป็นภุมิที่เกิดของนามธรรม แต่เป็นภุมิที่เกิดของรูปธรรมอย่างเดียว ส่วนอบายภุมิ ๔ นั้นเป็นที่เกิดขึ้นได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ฉะนั้น ถ้าพิจารณาโดยละเอียดแล้วก็จะเห็นได้ว่า อบายภุมิทั้ง ๔ นี้ เป็นภุมิที่เกิดขึ้นของพวกอเหตุกบุคคลที่ปฏิสนธิด้วยจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ หมายความว่าบุคคลจำพวกที่ปฏิสนธิในอบายภุมิทั้ง ๔ นี้ ก็เพราะอำนาจของอกุศลกรรมอย่างเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ตัดสินใจได้ว่าทวิเหตุกบุคคล คือบุคคลที่ปฏิสนธิด้วยจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๒ นั้น จะไม่บังเกิดในอบายภุมิทั้ง ๔ แน่นอน

* ของเดิมเขียนเป็น อสัญญสัทภุมิ ความจริงจะต้องเขียนว่า “อสัญญสัทภุมิ” หรือไม่ว่า “อสัญญสัทภุมิ”

เสสฏจาเนสุ ลพฺพนฺติ อริยานริยาปิ จ

แปลความว่า ฎุมิที่เหลื่อ ๒๑ ฎุมิ คือ กามสุคตฎุมิ ๗ รูปฎุมิ ๑๐ อรูปฎุมิ ๔ เหล่านี้นี้เป็นที่เกิดแห่งอริยบุคคล ๔ และปุฎฺชน ๓ (เว้นทุกตือเหตุกบุคคล ๑)

ข้อนี้อธิบายว่า คำว่า อริยานริยาปิ จ นี้เป็นการแสดงที่เกี่ยวข้องถึงบุคคลทั่วๆ ไป แต่ในที่นี้แสดงว่าเว้นทุกตือเหตุกบุคคลเสียก็เพราะเหตุว่า ฎุมิที่เหลื่ออยู่ ๒๑ ฎุมินี้เป็นสุคตฎุมิทั้งหมด ฉะนั้น ทุกตือเหตุกบุคคลจึงเกิดขึ้นไม่ได้ในสุคตฎุมิโดยแน่นอน จึงได้เว้นเสีย

บุคคล ๑๒ จำพวก**ปุฎฺชน ๔**

๑. ทุกตือเหตุกบุคคล	๒. สุคตือเหตุกบุคคล
๓. ทวิเหตุกบุคคล	๔. ตีเหตุกปุฎฺชน

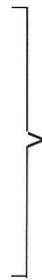
อริยบุคคล ๔

๑. โสตาปัตติมรรคบุคคล	๒. โสตาปัตติผลบุคคล
๓. สกทาคามีมรรคบุคคล	๔. สกทาคามีผลบุคคล
๕. อนาคามีมรรคบุคคล	๖. อนาคามีผลบุคคล
๗. อรหัตมรรคบุคคล	๘. อรหัตผลบุคคล

การจำแนกฎุมิ ๓๑ ฎุมิ โดยบุคคล ๑๒ จำพวก

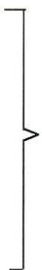
อบายฎุมิ ๔	} เป็นที่เกิดของบุคคล ๑๑ จำพวก
(เว้นทุกตือเหตุกบุคคล ๑)
มนุชยฎุมิ ๑	
จาทุมหาราชิกฎุมิ ๑	

ดาวดึงส์สามัญ ๑
 ยามสามัญ ๑
 ดุสิตสามัญ ๑
 นิมมานรตีสามัญ ๑
 พรนิมมิตวสวัตตีสามัญ ๑

เป็นที่เกิดของบุคคล ๑๐ จำพวก
 (เว้นหุคตือเหตุบุคคล
 สุกตือเหตุบุคคล ๑)

ปฐมฌานสามัญ ๓
 ทุตติยฌานสามัญ ๓
 ตติยฌานสามัญ ๓
 เวหัพพลผลาสามัญ ๑

เป็นที่เกิดของบุคคล ๙ จำพวก คือ
 ติเหตุกปุณฺชน ๑ อริยบุคคล ๘

อสังญญัตสามัญ ๑

เป็นที่เกิดของสุคตือเหตุบุคคล
 ที่มีรูปปฏิสนธิจำพวกเดียว

สุทธาวาสสามัญ ๕

เป็นที่เกิดของบุคคล ๓ จำพวก คือ อนาคา-
 มิผลบุคคล ๑ อรหัตมรรคบุคคล ๑ อรหัต-
 ผลบุคคล ๑

อรุณสามัญ ๔

เป็นที่เกิดของบุคคล ๔ จำพวก คือ ติเหตุก
 ปุณฺชน ๑ อริยบุคคล ๓ (เว้นโสตาปัตติมรรค
 บุคคล ๑)

บุคคล ๒๑๔ จำพวกที่อยู่ใน ๓๑ ภูมิ

๑. อบาษฎนภูมิ ๕ มีบุคคลภูมิละ ๑ พวก รวม ๕ พวก
 ๒. มนุษยภูมิ ๑ จากุมหาราชิกภูมิ ๑ มีบุคคลภูมิละ ๑๑ พวก รวม ๒๒ พวก
 ๓. เทวภูมิอีก ๕ มีบุคคลชั้นละ ๑๐ พวก รวม ๕๐ พวก
 ๔. รูปภูมิ ๑๐ มีบุคคลชั้นละ ๙ พวก รวม ๙๐ พวก
 ๕. อสัณฺณสัทภูมิ ๑ มีบุคคล ๑ พวก
 ๖. สุทธาวาสภูมิ ๕ มีบุคคลชั้นละ ๓ พวก รวม ๑๕ พวก
 ๗. อรูปภูมิ ๔ มีบุคคลชั้นละ ๘ พวก รวม ๓๒ พวก
- รวม ๓๑ ภูมิ มีบุคคลอาศัยอยู่ ๒๑๔ พวก

สัตตาวาสภูมิ (ที่อาศัยของสัตว์) ๙

๑. นานาตุตกายภุมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีรูปร่างลักษณะต่าง ๆ กัน มี ๑๔ ภูมิ กามภูมิ ๑๑ ปฐมฌานภูมิ ๓
 ๒. เอกตุตกายภุมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีรูปร่างลักษณะเหมือน ๆ กัน มี ๑๒ ภูมิ คือ ทุตติยานภูมิ ๓ ตติยานภูมิ ๓ เวทปผลาภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕
 ๓. นานาตุตสณณภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ที่มีปฏิสนธิจิตต่าง ๆ กัน มี ๑๐ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗ ทุตติยานภูมิ ๓
 ๔. เอกตุตสณณภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ที่มีปฏิสนธิจิตอย่างเดียวกัน มี ๑๖ ภูมิ คือ อบายภูมิ ๔ ปฐมฌานภูมิ ๓ ตติยานภูมิ ๓ เวทปผลาภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕
 ๕. อสณณภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีนาม มี ๑ ภูมิ คือ อลัญญสัจตตาภูมิ

๖. อาภาสณนุจายตนภูมิ ๑
๗. วิญญาณณนุจายตนภูมิ ๑
๘. อากิณณนุจายตนภูมิ ๑
๙. เนวสณณานาสนนุจายตนภูมิ ๑

ความเป็นไปแห่งรูปร่างสัณฐานและปฏิสนธิวิญญาณ

๑. นานาตุตกายนานาตุตสณณิ สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน และมีปฏิสนธิ-
วิญญาณต่างกัน มีอยู่ ๗ ภูมิ คือ กาม-
สุคติภูมิ ๗
๒. นานาตุตกายเอกตุตสณณิ สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน แต่มีปฏิสนธิ-
วิญญาณอย่างเดียวกัน มีอยู่ ๗ ภูมิ คือ
อบายภูมิ ๔ ปฐมฌานภูมิ ๓
๓. เอกตุตกายนานาตุตสณณิ สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกัน แต่มีปฏิสนธิ-
วิญญาณต่างกัน มีอยู่ ๓ ภูมิ คือ ทุติย-
ฌานภูมิ ๓
๔. เอกตุตกายเอกตุตสณณิ สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกัน และมีปฏิสนธิ-
วิญญาณอย่างเดียวกัน มีอยู่ ๙ ภูมิ คือ
ตติยฌานภูมิ ๓ เวหัพผลาภูมิ ๑ สุทธา-
वासภูมิ ๕

หมายเหตุ อสังขยสัตตภูมิ และอรุณภูมิ ๔ นั้นไม่จัดเข้าในนานาตตะหรือ
เอกตตะเพราะในอสังขยสัตตภูมิไม่มีนามขันธ์ และในอรุณภูมิ ๔ ก็ไม่มีรูปขันธ์

วิญญาณฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ) ๗

๑. นานาตุตกายนานาตุตสณณิภูมิ
๒. นานาตุตกายเอกตุตสณณิภูมิ
๓. เอกตุตกายนานาตุตสณณิภูมิ
๔. เอกตุตกายเอกตุตสณณิภูมิ

๕. อากาสาณญายตนภุมิ

๖. วิญญาณญายตนภุมิ

๗. อากิณฺณญายตนภุมิ

หมายเหตุ อสัณฺณสัทภุมิไม่มีนามชั้น ๖ ฉะนั้น จึงไม่เรียกว่าวิญญาณฐิติภุมิ
เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภุมิ ถึงแม้ว่ามีนามชั้น ๖ แต่นามชั้นนี้ไม่ปรากฏชัด ฉะนั้น
จึงไม่เรียกว่าวิญญาณฐิติภุมิเช่นเดียวกัน

คำอธิบายในลัตตาวาสภุมิ ๙ และวิญญาณฐิติภุมิ ๗ นี้ มีสาธกบาลีแสดงไว้
ในชินาลังการฎีกาว่า

เทวา เจว มนุสสา จ

เอกจุเจ วินิปาติกา

ทิม-รสุส-กิส-ญล-

กาฬสามาภิเภทโต

กายสฺสาปิ จ นานาตฺตา

นานาตฺตปิ จ สณฺณิยา

นานาตฺตกายนานาตฺต-

สณฺณิโน นาม โหนฺติ เต

สพฺเพ อาปายิกา เจว

ปจฺมชฺฌานิกา ตโย

นานาตฺตกายเอกตฺต-

สณฺณิโน นาม โหนฺติ เต

ทฺตยชฺฌานิกเกตฺต-

กายา นานาตฺตสณฺณิโน

เอกตฺตาทายา เอกตฺต-

สณฺณิโน หิ ตโต ปเร

วิญญาณจติโย สตฺต

เหฏฺฐารุเปหิ ตีหิ เต

ภวคฺคา สณฺณิโน เจว °

สตฺตาวาสา นเวรีตา. ๒

° ในชินาลังการฎีกา ฉบับ มจร. เป็น “เต จ”

๒ ชินาลังการฎีกา ๙๕ และดูเพิ่มเติมใน ที.ปา. ๑๑/๓๓๒/๒๒๒ - ๓ ; ๓๔๑/๒๓๒-๓๓.

เวลาที่ว่างจากพรหมในสุทธาวาสภูมิ

มีบาลีแสดงไว้ในลัตตังคสูตรวรรคภาวว่า

สุทธาวาสา วิภูฏาปะกัเข จิตา น สัพพกาลิกา,
กปปสทสทสสปี อสงเขยัปปิ พุทธสฺสญเญ โลเก น อุปปชฺชนติ,
โสฬสกปปสทสสอพพณฺตเร พุทฺเธสุ อุปฺปนฺเนสุเยว อุปปชฺชนติ,
ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติสฺส ภควโต ชนฺธาวารญฺจานสทิสสา โทณฺติ, ตสฺมา
เนว วิญญาณญฺจิติ, น สตฺตาวาสํ ภชฺชนติ °

นานาวาทะเกี่ยวกับการจัดสุทธาวาส

ตามบาลีนี้อธิบายว่า สุทธาวาสพรหมทั้งหลายนั้นจะมีอยู่ในสุทธาวาสภูมิไม่เสมอไป เพราะพวกสุทธาวาสพรหมเหล่านี้เป็นพรหมที่มีฐานะอยู่นอกสังสารวัฏแล้ว ในระหว่างแสนมหากัป หรืออสงไขยมหากัปนั้น ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งมาอุบัติขึ้นในโลก สุทธาวาสพรหมก็ย่อมมีขึ้นไม่ได้ ถ้าจะมีขึ้นได้ก็ต้องมีได้เฉพาะในระยะเวลาประมาณ ๓ หมื่น ๑ พัน ๒ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเท่านั้น ท่านอุปมาสุทธาวาสภูมินี้เหมือนกับสถานที่ที่ปรากฏขึ้นโดยธรรมชาติ

เมื่อเวลาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สถานที่ที่ปรากฏขึ้นนั้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเสร็จเรียบร้อยแล้ว และเสด็จไปจากที่นั้นแล้ว สิ่งต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นโดยธรรมชาตินั้นก็อันตรธานหายไป และจะไม่มีปรากฏขึ้นอีกเลย จนกว่าจะถึงศาสนาของพระศรีอาริยเมตไตรยอุบัติขึ้นในโลกอีก และเมื่อพระศรีอาริยเมตไตรยสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเวลาใด เวลานั้นสถานที่เช่นนั้น ก็จะกลับปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และเมื่อทรงแสดงเสร็จเรียบร้อยแล้ว สถานที่อันนั้นก็กลับอันตรธานไปอีกเช่นเดียวกัน ข้อนี้ฉันใด สุทธาวาสภูมิก็เป็นเช่นนั้น คือเมื่อเวลาที่ว่างเปล่าจากพระพุทธศาสนามาเป็นเวลา

° อัง.อัง. ๒/๑๘๒.

๒ ควรเป็น “๑ หมื่น ๑ พันมหากัป” ตามบาลีอรรถกถา “โสฬสกปปสทสสอพพณฺตเร”

นานนับได้ประมาณ ๓ หมื่น ๑ พันมหากัป ° ล่วงไปแล้ว เวลานั้นในสุทธาวาสภุมินั้น ก็ว่างเปล่าจากพรหมทั้งหลาย ทั้งนี้เป็นเพราะว่าสุทธาวาสพรหมองค์หนึ่งองค์ใดแม้จะได้บังเกิดในสุทธาวาสภุมิตลอดทั้ง ๕ ชั้น ก็จะมีอายุรวมทั้งสิ้นไม่เกินสามหมื่นหนึ่งพันมหากัปก็ต้องเข้าสู่ปรินิพพานแน่นอน

(สำหรับพรหมอื่นๆ ตลอดจนเทวดาและมนุษย์ที่เป็นพระอนาคามี และได้ปัญจมณีนั่นก่อนที่จะได้ไปเกิดในสุทธาวาสภุมิก็จะมีอายุชั้ยอยู่ในภุมิของตนซึ่งเป็นเวลาเล็กน้อย เมื่อเทียบกับอายุของสุทธาวาสพรหม จึงไม่จำเป็นต้องคำนึงถึง) โดยที่พรหมอื่นๆ ที่อยู่ชั้นต่ำกว่า ตลอดจนเทวดาและมนุษย์นั้น ก็มีแต่พวกปุถุชนเท่านั้น ฉะนั้น บุคคลเหล่านี้เมื่อสิ้นอายุตายจากชาตินั้นๆ แล้ว ก็ไม่สามารถจะไปบังเกิดในสุทธาวาสภุมิได้ เป็นอันว่าสุทธาวาสภุมิในเวลานั้นก็ปราศจากบุคคลที่อาศัยอยู่ และในเวลาสุทธาวาสภุมิมีสภาพว่างอยู่เช่นนี้ เวลานั้นสุทธาวาสภุมินี้ก็ไม่จัดเข้าอยู่ในพวกสัตตาวาสภุมิทั้ง ๙ และวิญญานฐิติภุมิ ๗ วาตะที่กล่าวมานี้เป็นวาตะของพระมหาพุทธโฆษาจารย์

ส่วนอีกวาตะหนึ่งเป็นวาตะของพระมหาสิวเถระ ได้แสดงว่า สุทธาวาสภุมินี้ถึงแม้ว่าจะไม่มีพรหมบังเกิดขึ้นในระหว่างสุญญกัปก็ตาม แต่ก็ได้เคยมีอยู่แล้วในอดีตและก็จะต่อไปในอนาคตอีก ฉะนั้น สุทธาวาสภุมิทั้ง ๕ นี้ก็จัดเข้าอยู่ในพวกสัตตาวาสภุมิ ๙ และวิญญานฐิติภุมิ ๗ ได้เหมือนกัน ตามวาตะของพระมหาสิวเถระดังกล่าวนี้ พระมหาพุทธโฆษาจารย์ก็มีความเห็นชอบด้วย

ภุมิที่อริยบุคคลได้ไปบังเกิดแล้ว จะไม่กลับไปบังเกิดในภุมิอื่นๆ อีกต่อไป

ภุมิ ๓ ภุมิ คือ เวทฬพลภุมิ อกนิฏฐาภุมิ และเนวสัณญานาสัณญายตนภุมิ ทั้ง ๓ ภุมินี้เป็นยอดของภุมิ และเป็นภุมิที่ประเสริฐ การที่กล่าวว่า ทั้ง ๓ ภุมินี้เป็นยอดของภุมิและเป็นภุมิที่ประเสริฐนั้น ก็เพราะว่าบรรดาอริยบุคคลนับตั้งแต่พระ

° ควรเป็น “๑ หมื่น ๑ พันมหากัป” ตามบาลีอรรถกถา “โสฬสกุปฺปสทสสอพฺพันฺตเร”

อนาคามีลงมาที่เกิดอยู่ในภุมิทั้ง ๓ นี้ เมื่อสิ้นอายุลง อริยบุคคลเหล่านี้ ย่อมไม่ไปเกิดในภุมิที่สูงกว่าหรือภุมิที่ต่ำกว่า สำหรับอริยบุคคล ๓ ที่เกิดอยู่ในเวฬุผลาภุมิ และเนวสัณณานาสัณณายตนภุมินั้น เมื่อยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์แล้ว เมื่อถึงคราวสิ้นอายุลงก็คงกลับเกิดขึ้นอีกในภุมิเดิมของตนๆ จนกระทั่งได้สำเร็จพระอรหันต์แล้วก็ปรินิพพาน ณ สถานที่นั้น

ส่วนอนาคามีบุคคลที่อยู่ในอกนิจฐภุมินั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ไม่มีการเกิดขึ้นอีก เพราะว่าอนาคามีบุคคลเหล่านี้จะต้องได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อยู่ในภุมินี้แล้วก็ปรินิพพานโดยแน่นอน, มีสาธกบาลีแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาว่า

เวฬุผลา อกนิจฺจา เนวสณฺณานาสณฺณายตนนฺติ อิมํ ตโย
เทวโลกา เสฏฺฐภาวํ นาม, อิมํสุ ตีสุ จาเนสุ นิพฺพตฺตา อนาคามีโน
(เจว โสตาปนฺนสกทาคามีโน จ) เนว อุทฺธํ คจฺจนฺติ น อโร, ตตฺถ
ตตฺถเว ปรีนิพฺพายนฺติ °

ตามบาลีนี้ไม่ได้แสดงถึงพรหมโสดาบันและพรหมสกทาคามีทั้ง ๒ ไว้โดยตรง แต่แสดงด้วยคำว่า **อนาคามีโน** ไว้อย่างเดียว เพราะคำว่า **อนาคามีโน** นี้ได้แก่อนาคามีบุคคล ๒ จำพวก คือ ๑. ผลอนาคามี ได้แก่ พรหมอนาคามี ๒. ฌานอนาคามี ได้แก่ พรหมโสดาบันและพรหมสกทาคามี

ฉะนั้น พรหมโสดาบันและพรหมสกทาคามี ทั้ง ๒ พวกนี้จึงจัดเข้าในคำว่า **อนาคามีโน** เพราะตามธรรมดาอนาคามีบุคคลนั้น ไม่กลับมาเกิดในภุมิอีก และพรหมโสดาบัน พรหมสกทาคามีทั้ง ๒ นี้ ก็ไม่กลับมาเกิดในภุมิอีกเช่นเดียวกันกับพรหมอนาคามี ฉะนั้น จึงใช้คำว่า **อนาคามีโน** ไว้คำเดียว ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ว่า

เวฬุผลา อกนิจฺเจ	ภาวคฺเค จ ปตฺติจฺจิตา
น ปุณฺณตฺถ ชายนฺติ	สพฺเพ อริยปฺคุลลา. ๒

° อภ.อญ. ๒/๕๖๙.

๒ นามรูปปริเฉท คาถาที่ ๔๕๒

การเกิดขึ้นของพรหมเป็นพิเศษ

พรหมที่อยู่ในสุทธาวาสภูมิเบื้องต่ำ ๔ ชั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วย่อมไม่เกิดซ้ำภูมิที่ตนเคยเกิด แต่ไปเกิดในภูมิที่สูงกว่าได้ ส่วนพรหมอริยะที่อยู่ในพรหมภูมิอื่นๆ ที่นอกจากสุทธาวาสภูมิ ๕ นั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วจะเกิดซ้ำอยู่ในภูมิที่ตนเคยเกิดอีกก็ได้ หรือจะไปเกิดในภูมิเบื้องสูงต่อไปก็ได้ แต่ย่อมไม่กลับไปเกิดในภูมิต่ำกว่าที่ตนเคยเกิดแล้ว ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ว่า

น ปุน ตตถ ชายนติ สพเพปิ สุทธาวาสิกา
พรหมโลกคตา เทวजा อริยา โนปपชฺชเร.

ยอดของพรหมภูมิที่เรียกว่า ภวคคะ

ในบรรดาพรหมภูมิ ๒๐ ชั้นนั้น เวทปผลาภูมินับเป็นยอดของรูปภูมิ ๑๑ ชั้น (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) เรียกว่า **ปฤชณภวคคะ** แปลว่า เป็นยอดภูมิปฤชณ

อกนิจฐาภูมินับเป็นยอดของสุทธาวาสภูมิ เรียกว่า **อริยภวคคะ** แปลว่าเป็นยอดภูมิอริยะ

เนวสัณญานาสัณญายตนภูมินับเป็นยอดของอรุภูมิ เรียกว่า **สัพพภวคคะ** แปลว่า เป็นยอดภูมิปฤชณและอริยะ

การจำแนกบุคคล ๑๒ โดยชาติเขตและอาณาเขต

ในบรรดาบุคคลทั้ง ๑๒ จำพวกนั้น ปฤชณ ๔ ย่อมมีได้ในแสนโกฏิจักรวาล อันเป็นอาณาเขตของพระพุทธเจ้า ทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล

อริยบุคคลมีอยู่ได้ในหมื่นจักรวาล อันเป็นชาติเขตของพระพุทธเจ้า ทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล ตามสมควรแก่บุคคล

ในจักรวาลอื่นๆ ที่อยู่ภายนอกชาติเขตนั้น สำหรับอริยบุคคลมีได้แต่ผลบุคคล ๔ ในปวัตติกาลอย่างเดียวนั่น

การที่พระอนาคามีบุคคลไม่ถือเอาปฏิสนธิในสุทธาวาสกมียอยู่นอกชาติเขตนั่น ก็เพราะว่าท่านเหล่านี้ไม่มีนิกันตัตถา คือความพอใจที่จะนำไปเกิดและในการที่พระอนาคามีบุคคลมีอยู่ในสุทธาวาสกมฺ ๕ ที่อยู่นอกชาติเขตเฉพาะแต่ในปวัตติกาลเท่านั้น ก็เพราะว่าพระอนาคามีบุคคลที่อยู่ในสุทธาวาสกมฺภายในชาติเขตนั่น มีความพอใจในสถานที่ที่สงบเงียบไม่ระคนด้วยหมู่หลายๆ ฉะนั้น ท่านเหล่านี้จึงได้พากันออกไปอยู่ ณ สถานที่นั้น มีสาธกบาลีแสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรคอรกถาว่า

สุทธาวาเส ปน ชาติเขตโตโต ปรภาเค สติปิ อนาคามินิ
ตตฺถูปตฺติ น ยุตฺตา ตตฺถ นิกันตือสฺสทฺธิโต, อธิ วาตานํ ปน ตตฺถ
วาโส ยุตฺโต อนากิณฺณตฺยา ผาสฺวหารเหตุตฺตา

ประเภทแห่งกัมและความเป็นไปแห่ง กัมที่ถูกทำลายและกัมที่สร้างขึ้นใหม่

กัมมี ๔ อย่าง คือ

๑. อายุกัม
๒. อันตรกัม
๓. อสงไขยกัม
๔. มหากัม

๑. อายุกัม สมัยใดมนุษย์มีอายุยืนถึงอสงไขยปี หรือลดน้อยลงมาจากจนถึง ๑๐ ปี เป็นอายุชั้ยก็ถือเอาตามเกณฑ์อายุของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ เป็นอายุกัม ดังเช่นในสมัยพุทธกาล ในสมัยนั้นอายุชั้ยของมนุษย์มีจำนวน ๑๐๐ ปี ก็นับเอา ๑๐๐ ปีเป็นอายุกัม ต่อมาชั้ยก็ค่อยๆ ลดน้อยลงจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้อายุชั้ยของมนุษย์มีจำนวน ๗๕ ปี ก็ถือเอา ๗๕ ปีเป็นอายุกัม ทั้งนี้แล้วแต่จำนวนอายุชั้ยของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ

ในเทวภูมิและพรหมภูมิก็เป็นไปเช่นเดียวกันนี้ เช่น ในจาตุมาหาราชิกาภูมิที่อยู่ในชั้นนี้มีอายุได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ ก็ถือเอา ๕๐๐ ปีทิพย์นั้นเป็นอายุกัมของจาตุมาหาราชิกาภูมิและในเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ พรหมที่อยู่ในชั้นนี้มีกำหนดอายุได้

๘๔,๐๐๐ มหากัป ก็ถือเอา ๘๔,๐๐๐ มหากัปเป็นอายุกับของพรหมชั้นนี้ ดังมีฉนัตถะแสดงว่า

กปฺปิยเต ปริจฺจิชฺชเตติ กปฺโป

บัณฑิตทั้งหลาย พึงกำหนดอายุของสัตว์ไว้ว่า มีประมาณเท่านี้ๆ เหตุนี้ อายุของสัตว์เหล่านี้จึงเรียกว่า กัป

๒. อันตรกัป การนับอันตรกัปนั้น นับด้วยวิธีดังนี้ คือ ในสมัยต้นกัปนั้นมนุษย์มีอายุยืนถึงอสงไขยปีเป็นอายุกับ ต่อมาอายุของมนุษย์ค่อยๆ ลดลงตามลำดับจนกระทั่งอายุ ๑๐ ปีเป็นอายุกับ เมื่อลดลงถึง ๑๐ ปีแล้วก็ค่อยๆ ขึ้นไปอีกจนถึงอสงไขยปีเป็นอายุกับอย่างเกาอีก นับจากอสงไขยปีลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วนับจาก ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึงอสงไขยปีเป็นคู่หนึ่งเช่นนี้ เรียกว่า ๑ อันตรกัป

๓. อสงไขยกัป จำนวนอันตรกัปดังที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น เมื่อครบ ๖๔ อันตรกัปแล้ว นับเป็น ๑ อสงไขยกัป

มีเกจิอาจารย์บางองค์กล่าวไว้ว่า ๒๐ อันตรกัปเป็น ๑ อสงไขยกัป อปเร-อาจารย์องค์อื่นกล่าวไว้อีกอย่างหนึ่งว่า ๘๐ อันตรกัปเป็น ๑ อสงไขยกัป และอาจารย์โหราศาสตร์สมัยโบราณกล่าวว่า ๑๔ อันตรกัปเป็น ๑ อสงไขยกัป

อสงไขยกัป มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) สังวัฏฏอสงไขยกัป
- ๒) สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป
- ๓) วิวัฏฏอสงไขยกัป
- ๔) วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป

๑. สังวัฏฏอสงไขยกัป ขณะที่จักรวาลมีจำนวนแสนโกฏิจักรวาลกำลังทำลายอยู่เรียกว่า สังวัฏฏอสงไขยกัป มีฉนัตถะแสดงว่า

สํวฏฺฐตฺติ สํวฏฺโ

กัปที่กำลังพินาศอยู่ เรียกว่า สังวัฏฏะ

๒. **สังวัฏฐายี**อสงไขยกัป จักรวาลที่ถูกทำลายจนหมดสิ้น โดยไม่มีอะไรเหลืออยู่ มีแต่ความว่างเปล่าเรียกว่า **สังวัฏฐายี**อสงไขยกัป มีวจนัตถะแสดงว่า

ลัฏโฏ หุตวา ติฏจตติ ลัฏฐายี

จักรวาลที่ได้พินาศไปแล้ว มีแต่ความพินาศนั้นตั้งอยู่

ฉะนั้น กัปนั้น เรียกว่า **สังวัฏฐายี**

๓. **วิวัฏฐอสงไขยกัป** เมื่อจักรวาลได้ถูกทำลายลงจนหมดสิ้นแล้ว ก็เริ่มตั้งขึ้นใหม่อีก เรียกว่า **วิวัฏฐอสงไขยกัป** มีวจนัตถะแสดงว่า

วิฏโฏตติ วิฏโฏ

กัปที่กำลังเจริญขึ้นไปตามลำดับ เรียกว่า **วิวัฏฐะ**

๔. **วิวัฏฐายี**อสงไขยกัป จักรวาลที่เริ่มตั้งขึ้นใหม่นั้น ได้ตั้งขึ้นเรียบร้อยเป็นปกติตามเดิมทั่วแสนโกฏิจักรวาล พื้นแผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ มหาสมุทร แม่น้ำ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาราต่างๆ คน สัตว์ ก็ปรากฏมีพร้อมขึ้นทุกอย่าง เรียกว่า **วิวัฏฐายี**อสงไขยกัป มีวจนัตถะแสดงว่า

วิฏโฏ หุตวา ติฏจตติ วิฏฐายี

กัปที่ได้เจริญขึ้นพร้อมแล้วด้วยสถานที่ต่างๆ และตั้งอยู่เป็นปกติ ฉะนั้น กัปนั้น เรียกว่า **วิวัฏฐายี**

๕. **มหากัป** วิธีนับมหากัปนั้น นับ ๔ อสงไขยกัปเป็นหนึ่งมหากัปในจำนวนมหากัปหนึ่งๆ นั้นมีเวลานานมาก จนไม่สามารถประมาณได้ว่าเป็นเวลานานสักเท่าใด ท่านอุปมาเวลานานของมหากัปนี้เหมือนกับว่ามีพื้นแผ่นดินแห่งหนึ่ง กว้าง ๑๐๐ โยชน์ ยาว ๑๐๐ โยชน์ เอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดไปกองไว้ให้เต็มพื้นที่นี้ เมื่อครบกำหนดร้อยปี ก็หยิบเอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดนั้นออกทิ้งเสียเมล็ดหนึ่ง จนกว่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดนั้นจะหมดไปถึงกระนั้นก็ยังไมครบจำนวนเวลาของหนึ่งมหากัป นี่ก็เป็นแต่เพียงข้ออุปมาเท่านั้น ส่วนเวลาที่แท้จริงนั้นเหลือที่จะประมาณนับได้ มีวจนัตถะแสดงว่า

สาสปราโสปมาทิกิ กปปิยตติ กปโป.

บัณฑิตทั้งหลายพึงนับความเป็นอยู่แห่งโลกด้วยข้ออุปมาต่างๆ
ก็กองเมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นต้น ฉะนั้น ความเป็นอยู่แห่งโลกนั้น ชื่อ
ว่า กัป ได้แก่ มหากัป

อีกนัยหนึ่ง กัปที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามี ๒ อย่าง คือ

๑. สุญญกัป

๒. อสุญญกัป

สุญญกัป หมายถึง กัปที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ
พระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้น

อสุญญกัป หมายถึง กัปที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ
พระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้น

สุญญกัป ๔

สุญญกัป มี ๔ อย่าง คือ

๑. สุญญมหากัป ได้แก่ มหากัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น
๒. สุญญอสงไขยกัป ได้แก่ สังวัฏฏอสงไขยกัป สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป
วิวัฏฏอสงไขยกัป
๓. สุญญอันตรกัป ได้แก่ อันตรกัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น
๔. สุญญอายุกัป ได้แก่ กัปในระหว่างที่มนุษย์มีอายุยืนมากกว่าแสน
ปีขึ้นไป และในระหว่างที่มนุษย์มีอายุน้อย
กว่าร้อยปีลงมา

อสุญญกัป ๕

อสุญญกัป มี ๕ อย่าง คือ

๑. สารกัป ได้แก่ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น หนึ่งพระองค์
๒. มณฑกัป ได้แก่ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น สองพระองค์
๓. วรกัป ได้แก่ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น สามพระองค์
๔. สารมณฑกัป ได้แก่ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น สี่พระองค์
๕. ภัททกัป ได้แก่ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ห้าพระองค์

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในปทุมุตตรพุทธวังสอรรณกถาว่า

เอโก พุทฺโธ สารกบฺเป มณฺทกบฺเป ชินา ทฺเว
 วรกบฺเป ตโย พุทฺธา สารมณฺเฑ จตุโร พุทฺธา
 ปณฺจ พุทฺธา ภทฺทกบฺเป ตโต นตฺถาธิกา ชินา.

มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๖ พระองค์ หรือ ๗ พระองค์ มีหรือไม่ ?

อธิบายว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่จะอุบัติขึ้นในโลกนั้น ในมหากัป
 หนึ่งๆ อย่างน้อยที่สุดก็มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเพียง ๑ พระองค์ อย่างมากที่สุดมี ๕
 พระองค์ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมากกว่านี้ย่อมไม่มี ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้
 ในอนาคตวงศ์อรรณกถาว่า

น ทิ เอกสฺมี กบฺเป ญฺโฆ วา สตฺตโม วา อุปฺปชฺชติ

แปลความว่า ในมหากัปหนึ่งๆ พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น ๑ หรือ

๗ พระองค์นั้นย่อมไม่มี

สังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลาย (โดยพิสดาร)

สังวัฏฏอสงไขยกัป มี ๓ ประเภท คือ

๑. เตโชสังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลายด้วย ไฟ

๒. อาโปสังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลายด้วย น้ำ

๓. วาโยสังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลายด้วย ลม

รวมจำนวนมหากัปที่ถูกทำลายด้วยไฟ ด้วยน้ำ และด้วยลมนั้น ทั้งหมดมีจำนวน
 ๖๔ มหากัป บรรดามหากัปทั้ง ๖๔ มหากัปนี้ มหากัปที่ถูกทำลายด้วยไฟมี ๔๖ มหา
 กัป ถูกทำลายด้วยน้ำมี ๗ มหากัป ถูกทำลายด้วยลมมี ๑ มหากัป รวมเป็น ๖๔
 มหากัป เรียกว่ามหากัปรอบใหญ่รอบหนึ่ง

มหากัปรอบใหญ่รอบหนึ่งนี้ เมื่อแบ่งออกเป็นมหากัปรอบเล็กๆ แล้วได้ ๔
 รอบ รอบหนึ่งๆ มีจำนวนมหากัป ๔ มหากัป

มหากัปรอบเล็กรอบที่ ๑ ถูกทำลายด้วยไฟ ๗ มหากัปติดๆ กัน ในมหากัปที่ ๔ นั้นถูกทำลายด้วยน้ำ รวมเป็น ๘ มหากัป เรียกว่ารอบเล็กรอบหนึ่ง

ในรอบเล็กรอบที่ ๒ ถึงรอบที่ ๗ ก็เป็นไปเช่นเดียวกันกับรอบที่ ๑ คือ ในรอบหนึ่งๆ นั้น ถูกทำลายด้วยไฟ ๗ มหากัป ถูกทำลายด้วยน้ำ ๑ มหากัป เป็นดังนี้ ทุกๆ รอบ จนครบ ๗ รอบ

ในรอบที่ ๘ มหากัปที่ ๑ ถึงมหากัปที่ ๗ นั้น ถูกทำลายด้วยไฟเช่นเดียวกันกับในรอบที่ ๑ ถึงรอบที่ ๗ แต่ในมหากัปที่ ๘ ของรอบนี้ถูกทำลายด้วยลม เป็นการทำลายครั้งสุดท้ายของมหากัปที่ ๖๔ ซึ่งนับเป็นมหากัปรอบใหญ่รอบหนึ่ง

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรกถกและสารัตถทีปนีฎีกาว่า

สตุต สตุตคคินา วารา อฏฺฐเม อฏฺฐเม ทกา

จตุสฏฺฐิ ยทา ปุณฺณา เอโก วายูโร ลียา.°

แปลความว่า **มหากัปที่พินาศด้วยไฟ ๗ ครั้ง ครั้งที่ ๘ พินาศด้วยน้ำ เวลาใดมหากัป ๖๔ มหากัปครบบริบูรณ์แล้ว เวลานั้น มหากัปครั้งที่ ๖๔ นั้นพินาศด้วยลม**

รอบเล็ก V	ครั้งที่								รวม มหากัป
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	
๑	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๒	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๓	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๔	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๕	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๖	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๗	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๘	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ลม	๘
รวม มหากัป	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๖๔

° วิสุทธิ. ๒/๕๔.

มหากัปที่พินาศด้วยไฟนั้น ย่อมพินาศขึ้นไปจนถึงปฐมฌานภูมิ ๓ ที่อยู่ใน
อภัสสราภูมิซึ่งเป็นชั้นทุติยฌานภูมิลงมา ถ้าพินาศด้วยน้ำๆ ท่วมขึ้นไปถึงทุติยฌาน
ภูมิ ๓ ที่อยู่ในสุภกิณหาภูมิ ซึ่งเป็นชั้นตติยฌานภูมิลงมา ถ้าพินาศด้วยลม ชั้นตติย
ฌานภูมิ ๓ ย่อมพินาศด้วย ไปสิ้นสุดลงที่ได้ชั้นเวทปผลาภูมิซึ่งเป็นชั้นจตุตถฌานภูมิ
ลงมา ดังมีสารกบาลีแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาและสารัตถทีปนีฎีกาว่า

อคคินาสสุรา เญจจา อาเปน สุภกิณโหโต
เวทปผลโต วาเตน เอว โลโก วินสฺสติ. °

แปลความว่า โลกเมื่อจะพินาศด้วยไฟนั้น พินาศตั้งแต่ได้
ชั้นอภัสสราภูมิลงมาเมื่อพินาศด้วยน้ำๆ ท่วมตั้งแต่ได้ชั้นสุภ-
กิณหาภูมิลงมา เมื่อพินาศด้วยลม พินาศตั้งแต่ได้ชั้นเวทปผลาภูมิ
ลงมา โลกย่อมถึงความพินาศด้วยประการฉะนี้

เขตของพระพุทธเจ้า ๓

เขตแดนของโลกที่ถูกทำลายด้วยไฟก็ดี ด้วยน้ำก็ดี ด้วยลมก็ดี เมื่อว่าโดยส่วน
กว้างแล้ว กินอาณาเขตไปถึงแสนโกฏิจักรวาล ซึ่งเป็นอาณาเขตของพระพุทธเจ้า
เขตของพระพุทธเจ้า มี ๓ อย่าง คือ

๑. **ชาติเขต** เป็นเขตที่กำหนดด้วยหมื่นจักรวาล ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า เมื่อ
พระโพธิสัตว์ลงสู่ปฏิสนธิในครรภ์พระมารดาที่ดี เวลาประสูติจากครรภ์ที่ดี เวลาที่
ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ดี และเมื่อเวลาปรินิพพานที่ดี จักรวาลทั้งหมื่น
จักรวาลนี้จะหวั่นไหวสะเทือนไปหมด ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **ชาติเขต**

๒. **อาณาเขต** เป็นเขตที่กำหนดด้วยแสนโกฏิจักรวาล ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า
อำนาจแห่งพระปริตทั้งหลาย มีชั้นปริต อาณานาฏิยปริต ธัชคปริต โมรปริต รัตน
สูตร เหล่านี้เมื่อสาธยายแล้ว ย่อมแผ่กว้างไปทั้งแสนโกฏิจักรวาล ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า
อาณาเขต

° วิสุทธิ. ๒/๕๘

๓. **วิสัยเขต** เป็นเขตที่กำหนดด้วยอนันตโลกธาตุ อันประกอบด้วยจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ เพราะว่าพระญาณแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นไม่มีที่สิ้นสุด ย่อมพิจารณาทั่วตลอดอนันตโลกธาตุ ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **วิสัยเขต**

ในบรรดาเขตทั้ง ๓ นี้ เมื่ออาณาเขตอันมีจักรวาลจำนวนแสนโกฏิจักรวาลถูกทำลายลงแล้ว ชาติเขตก็ย่อมจะถูกทำลายไปด้วย และอาณาเขตกับชาติเขตทั้ง ๒ นี้เมื่อถึงคราวถูกทำลายก็ถูกทำลายพร้อมกัน เมื่อถึงคราวเกิดขึ้นก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ส่วนวิสัยเขตนั้นไม่พร้อมกัน การถูกทำลายก็ดี หรือการเกิดขึ้นก็ดี หาได้เป็นไปพร้อมๆ กันไม่ เป็นไปกันทีละคราว พลัดเปลี่ยนกันไป

กำหนดเวลาแห่งการพินาศของโลก

โลกในปัจจุบันนี้จัดเป็นวิภูฏฐายีสองขัวยกับ ก็วิภูฏฐายีสองขัวยกับนี้ เมื่อครบ ๖๔ อันตรกัป พร้อมกับการนับอายุของมนุษย์ตั้งแต่มนุษย์มีอายุหนึ่งขัวยปีลงมาจนถึงพันปี เมื่อเวลาทั้ง ๒ นี้มาบรรจบกันเข้าเวลาใดแล้ว เวลานั้นโลกก็ถึงกำหนดเวลาที่จะพินาศลง

เหตุที่ทำให้โลกพินาศ

ธรรมที่เป็นเหตุให้โลกพินาศลงนั้น มี ๓ อย่าง คือ **ราคะ โทสะ โมหะ** สมัยใดสัตว์ทั้งหลายมีสันดานหนาแน่นไปด้วยราคะแล้ว เมื่อถึงคราวพินาศย่อมพินาศลงด้วยไฟ เหตุด้วยราคะนั้นร้อนเหมือนไฟ ถ้าในสมัยใดสัตว์ทั้งหลายมีสันดานมากด้วยโทสะ เมื่อถึงคราวพินาศย่อมพินาศด้วยน้ำ เหตุด้วยโทสะนั้นร้ายเหมือนน้ำกรด และถ้าสมัยใดสันดานของสัตว์ทั้งหลายหนาไปด้วยโมหะ เมื่อถึงคราวพินาศย่อมพินาศด้วยลม ด้วยเหตุโมหะนั้นเหมือนหนึ่งลมกรด จึงเป็นอันว่าโลกธาตุย่อมพินาศลงด้วยเหตุทั้ง ๓ ประการ ดังได้กล่าวแล้วนั้น

โกลาหล ๕

โกลาหล คือเสียงแข็งแซ่เอิกเกริก มี ๕ ประการ

๑. กัปปโกลาหล เสียงที่ประกาศก้องเอิกเกริกว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเป็นเวลาอีกแสนปี โลกจะถึงซึ่งความพินาศ
๒. พุทธโกลาหล เสียงประกาศก้องว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเป็นเวลาอีกหนึ่งพันปี จะมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติขึ้นในโลก
๓. จักกวัตติโกลาหล เสียงที่ประกาศว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปอีกหนึ่งร้อยปี จะมีพระเจ้าจักรพรรดิมาบังเกิดขึ้นในโลก
๔. มังคลโกลาหล เสียงที่ประกาศว่า ภายในระยะเวลาอีก ๑๒ ปี พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เป็นมงคล ๓๔ ประการ
๕. โมนะยโกลาหล เสียงที่ประกาศว่า ภายในระยะเวลาอีก ๗ ปี จะมีผู้ปฏิบัติโมเนยยะมาบังเกิดในโลก

รายละเอียดเกี่ยวกับโลกที่ถูกทำลายด้วยไฟ

เมื่อถึงคราวที่โลกจะถูกทำลายด้วยไฟนั้น จะมีมหาเมฆชนิดหนึ่ง ชื่อว่ากัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นก่อน แล้วทำให้ฝนตกลงมาทั่วในแสนโกฏิจักรวาล บรรดามนุษย์ทั้งหลายก็พากันชื่นชมยินดี พากันจัดแจงไถและพรวนดิน เสร็จแล้วก็หว่านข้าวกล้าลงในนา พอข้าวกล้าเหล่านั้นแตกงอกงามขึ้นตามลำดับขนาดโคกักดินได้ กัปปวินาสมหาเมฆนั้นจะบังเกิดเสียงลั่น มีสำเนียงดุจเสียงลาร้อง แต่นั้นมาฝนจะไม่ตกลงมาอีกเลย ข้าวกล้าในนาก็ตายหมดด้วยเหตุนี้ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวลาที่มหาเมฆมีเสียงลั่นดุจเสียงลาร้องนั้น แต่นั้นเป็นต้นไปฝนก็ไม่ตกลงอีกเลยนับเป็นเวลาตั้งร้อยปี พันปี หมื่นปี แสนปี บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยน้ำฝนเลี้ยงชีวิตก็พากันตายลง และไปบังเกิดในพรหมโลกมีปิตตาภภูมิ อัปปมาณาภภูมิ อาภัสสราภภูมิ สัตว์ทั้งหลายและเทพยดาที่อาศัยดอกไม้ ผลไม้ เลี้ยงชีวิต ก็จักกระทำกาลกิริยาตายไปบังเกิดในพรหมโลกทั้งหมด เมื่อการได้เป็นไปเช่นนี้ล่วงไปสิ้นเวลาช้านาน บรรดาน้ำที่อยู่ในห้วย ลำธาร บึง บ่อ

สระ กิ่งวดแห่งลง สัตว์น้ำอันมีเต่า ปลา เป็นต้น ก็พากันตายไปเกิดในพรหมโลกทั้งสิ้น เมื่อบรรดาสัตว์ทั้งหลายพากันตายไปบังเกิดในพรหมโลกนั้น สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกก็ทำลายฉิบหายไปด้วยพร้อมกับดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏขึ้น

ความตอนนี้อาจทำให้เกิดความสงสัย จึงมีข้อปุจฉาถามว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่จะไปบังเกิดในพรหมโลกได้นั้น จะต้องอาศัยการบำเพ็ญภาวนากุศล คือ การได้มานสมาบัติเสียก่อน ก็ในเวลานั้นสัตว์ทั้งหลายจะได้มานสมาบัติก็หาไม่ได้ บางพวกก็ตายด้วยความอดอยาก บางพวกก็เป็นอภัพพบบุคคลหาควรแก่มานสมาบัติไม่ เหตุไฉนจึงไปเกิดในพรหมโลกได้?

วิสัชนาว่า ไม่ใช่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นไปบังเกิดในพรหมโลกเลยทีเดียว อบายสัตว์เหล่านั้นได้ตายแล้วก็มาเกิดในมนุษย์ก่อน ตายจากมนุษย์ภูมิแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจร เมื่อไปเกิดในเทวโลกแล้ว ก็บำเพ็ญฌานไปเกิดยังพรหมโลก อีกทีหนึ่ง การที่เป็นไปได้เช่นนี้ ก็เพราะเหตุว่า เมื่อโลกจะเกิดมีการพินาศขึ้นนั้น สภาวะธรรมดาของโลกลงได้เข้าดลจิตตักเตือนให้เทวดาที่เกิดในชั้นกามาวจรมีชื่อว่า โลกพยุหเทวดา ให้รู้ตัวว่า อีกแสนปีข้างหน้าจะบังเกิดมีกับปวินาส เทวดาเหล่านั้น จึงพากันร้องไห้ สยายผมแล้วนุ่งห่มด้วยผ้าสีแดง เนตรทั้งสองพุ่มพวยไปด้วยน้ำตา ต่างก็ยกมือทั้งสองขึ้นเช็ดน้ำตา มีวรกายอันวิกลควรสังเวช พากันลงมาลัญจกรเที่ยวไปในมนุษย์โลกประกาศร้องป่าวว่า ดูกรท่านทั้งหลายผู้จะต้องประสบต่อความพินาศเสมอเหมือนกัน ตั้งแต่ต่อไปอีกแสนปี จะบังเกิดกับปวินาสโลกจะฉิบหาย บรรดาหสาสมุทร แผ่นดิน ภูเขาจักรวาล และเขาสีเนรราช จะถูกไฟเผาผลาญให้เลือนเตียนหมดสิ้น ตลอดล่วงถึงพรหมโลกคือปฐมฌานภูมิ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงอย่าได้ประมาทมัวเมา จงพากันเจริญจุดพรหมวิหาร มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และจงอุปถัมภ์บำรุงบิดามารดา คารวะผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูลให้เป็นอันดี

การประกาศของโลกพยุหเทวดานี้ กำหนดร้อยปีก็ลงมาประกาศครั้งหนึ่ง อนึ่ง ในการที่โลกพยุหเทวดามาประกาศเตือนสติให้สัตว์ทั้งหลายรู้ตัวเช่นนี้ ก็เพราะเหตุด้วยธรรมชาติเข้าดลใจให้พวกเทวดาเหล่านั้นรู้ว่าจะมีการทำลายโลกเกิดขึ้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่าเทวดารู้ว่ากับจะวินาศเพราะเล็งเห็นซึ่งอกุศลนิमितที่เกิดขึ้น หรืออีก

นัยหนึ่งก็กล่าวว่า พรหมทั้งหลายซึ่งได้มานสมาบัติ ล่วงรู้เหตุการณ์อันจะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า จึงใช้ให้เทวดามาป่าวร้องดังนี้ในกาลครั้งนี้ บรรดามนุษย์และเทวดาทั้งหลายเมื่อได้ยินโลกพยุหเทวดามาประกาศเช่นนั้น ต่างคนต่างก็บังเกิดธรรมสังเวชสลดใจ มีจิตรักใคร่ซึ่งกันและกัน บำเพ็ญการกุศล เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาภาวนา ด้วยอำนาจแห่งการเจริญพรหมวิหารนั้น ครั้นตายแล้วก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลก แล้วก็พากันเจริญวาทะโยกสลับบริกรรมจนได้มานสมาบัติ เมื่อได้มานสมาบัติแล้ว เขาเหล่านั้นก็จุติจากสวรรค์ชั้นกามาวจร แล้วจึงไปบังเกิดในพรหมโลก

ส่วนพวกสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปเรต อสุรกาย ที่มีอกุศลกรรมเบาบาง ก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ ด้วยกำลังกุศลผลบุญอันตนได้กระทำมาแต่ชาติก่อน เพราะสัตว์ทั้งหลายที่ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้ที่จะไม่มีกุศลอันเป็นอุปการะประโยชน์กรรมนั้นไม่มีเลย ฉะนั้น ด้วยอำนาจของกุศลอุปการะประโยชน์กรรมนี้เอง ทำให้สัตว์ที่มีกรรมอันเบาบางไปเกิดในเทวโลก เมื่อไปเกิดยังเทวโลกแล้ว ก็เจริญมานไปเกิดยังพรหมโลกด้วยกันสิ้น ส่วนพวกที่มีกรรมอันหนัก เช่น พวกนิยตมิจฉาทิฏฐิกรรม เมื่อโลกจะทำลายก็จุติจากอบายภูมิในที่ที่โลกทำลาย ไปบังเกิดต่อไปในอบายภูมิในจักรวาลอื่นที่ไม่ได้ถูกทำลายก็มี

อีกนัยหนึ่ง อาจารย์บางองค์กล่าวว่า เมื่อถึงกาลที่โลกถูกทำลายลง สัตว์นรกทั้งหลายตลอดจนพวกที่เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ และพวกที่มีสังฆเภทกรรมก็ย่อมพ้นจากอบายได้ในคราวนั้น สัตว์นรกก็ถูกทำลายลงแล้วไปเสวยทุกข์ในนรกที่อยู่ในจักรวาลอื่นอันมิได้ถูกทำลายนั้นไม่มีเลย ท่านให้เหตุผลว่า ถึงแม้บุคคลผู้นั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก จะเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลก็ตาม แต่เมื่อเขาเหล่านั้นตายจากมนุษยโลกไปเสวยทุกข์ในนรกโลก ก็มีความรู้สึกสำนึกตัวขึ้นได้ว่า การที่ตนต้องลงมาเสวยทุกข์อันหนักเช่นนี้ก็เนื่องด้วยอำนาจแห่งความเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิของตนนั่นเอง เมื่อสำนึกได้เช่นนี้สัตว์นรกผู้นั้นย่อมคลายจากทิฏฐินั้นลงไป และการที่สัตว์นรกมีความรู้สึกเช่นนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งชาติ สรรพาคือระลึกชาติได้

ดังนั้น เมื่อโลกจะมีการทำลายโลกพยุหเทวดามาประกาศบอกให้รู้ตัวแล้ว สัตว์นรกเหล่านี้ก็พากันทั้งความเห็นผิดที่เรียกว่านิยตมิจฉาทิฏฐิลงโดยสิ้นเชิง เมื่อ

ละมิจนาทิฏฐิได้แล้ว อำนาจของกุศลที่เป็นอุปราคปริยเวทนิยกรรรมที่เคยกระทำบ้าง ในชาติก่อนๆ ก็ส่งผลให้พ้นจากอบายภูมินั้น ขึ้นมาบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา แล้วก็พากันเจริญฉนวนต่อไป เมื่อตายจากมนุษย์หรือเทวดาแล้วก็ไปบังเกิดยังพรหมโลก ได้เช่นเดียวกัน

ลำดับการเกิดของดวงอาทิตย์ที่เผาโลก

นับจำเดิมแต่โลกธาตุมิได้มีฝนตกลงมาสิ้นกาลช้านาน บรรดาพืชพันธุ์ ธัญญาหารต่างๆ ก็พากันเหี่ยวแห้งตายลงเป็นลำดับ พวกสัตว์ทั้งหลายได้รับความอดอยากก็ค่อยๆ ตายไปดังกล่าวแล้ว ครั้นต่อมา ถึงเวลากลางคืน ดวงอาทิตย์จะบังเกิดขึ้นอีก ๑ ดวงเป็นดวงที่ ๒ เมื่อดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นเป็น ๒ ดวงนี้ เวลาที่กำหนดว่าเป็นกลางวันและกลางคืนนั้นหาไม่มี เพราะเมื่อดวงหนึ่งลับขอบฟ้าไปแล้ว อีกดวงหนึ่งก็ปรากฏขึ้น โลกของเราก็ถูกความร้อนแผดเผาอยู่ไม่ว่างเว้น และดวงอาทิตย์ที่ขึ้นมาแผดเผาโลกให้พินาศไปนี้ หาเหมือนกับดวงอาทิตย์ที่ส่องโลกอยู่เป็นประจำไม่ คือไม่มีสุริยเทพบุตรอยู่ประจำในสุริยวิมานนั้น และมีความร้อนแรงกล้ามากกว่าดวงเดิม ส่วนสุริยเทพบุตรที่อยู่ประจำในสุริยวิมานดวงเดิมนั้นก็เจริญกลืนทำนุอันให้เกิดขึ้น แล้วก็ไปบังเกิดในพรหมโลก ส่วนสุริยมณฑลวิมานทองนั้นยังมีอำนาจฟ่องใส ไพโรจน์ยิ่งกว่าสุริยวิมานที่เป็นปกติ ท้องฟ้าอากาศที่เคยมีเมฆหมอกปกคลุมอยู่นั้นก็หายไปหมดสิ้น แสงของดวงอาทิตย์นั้นแรงกล้าฟ่องใสราวกับกระจกแว่นเทศ อาศัยด้วยเหตุนี้ แม่น้ำน้อยใหญ่ก็เหือดแห้งไปสิ้นทุกตำบล ยกไว้แต่มหานทีทั้ง ๕ คือ **คงคา ยมุนา อจิรวดี มหิ สรรภู** เท่านั้น

นับแต่ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแล้ว เวลาล่วงมาอีกช้านาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๓ ก็เกิดขึ้น มหานทีทั้ง ๕ ที่กล่าวแล้วนั้นก็เหือดแห้งไปสิ้น ต่อมาอีกช้านานก็เกิดมีดวงอาทิตย์ขึ้นเป็นดวงที่ ๔ สระใหญ่ทั้ง ๗ สระ คือ สระอโนดาต สระกุณณะ สระรถการะ สระมณฑาทิณี สระสีหปาดะ สระกณณมุณฑะ และสระฉัททันตะ น้ำในสระทั้ง ๗ นี้ก็เหือดแห้งไป เมื่อน้ำในสระใหญ่ ๗ สระแห้งไปแล้วดังนี้ น้ำในมหาสมุทรซึ่งลึกได้ ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์ก็ค่อยๆ งวดลงเป็นลำดับไป กาลต่อมาดวง

อาทิตยดวงที่ ๕ ก็เกิดขึ้น น้ำในมหาสมุทรทะเลหลวงก็แห้งหมด จะมีเหลือติดอยู่เพียงสักกองคุลีหนึ่งก็หาไม่ ครั้นนานไปก็บังเกิดดวงอาทิตยดวงที่ ๖ ขึ้นมา เมื่อดวงอาทิตยดวงที่ ๖ เกิดขึ้น โลกทั้งหลายก็เป็นคว้นกลุ้มตลบไปด้วยกันหมดทั่วแสนโกฏิจักรวาล แผ่นดินและภูเขาทั้งหลายก็สิ้นชาติสิ้นยางคือความชุ่มเย็น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในลัทธิคฤศนพระบาลีว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่านายช่างหม้อลำดับภาชนะดินดิบเข้าในเตาแล้ว เอาดินฉาบข้างบนแล้วใส่ไฟในเตาบังเกิดเป็นคว้นกลุ้มตลบไปทั่วเตานั้น มีอุปมาฉันใด ปางเมื่อดวงอาทิตยบังเกิดขึ้นเป็นดวงที่ ๖ แล้ว ก็บังเกิดคว้นกลุ้มตลบไปทั่วทั้งแสนโกฏิจักรวาลนั่นเอง เป็นคว้นกลุ้มตลบอยู่ดังนี้เป็นเวลาานนับปีนับเดือนมิได้ จึงบังเกิดดวงอาทิตยขึ้นอีกดวงหนึ่งเป็นดวงที่ ๗ เมื่อดวงอาทิตยดวงที่ ๗ บังเกิดขึ้นโลกธาตุในแสนโกฏิจักรวาลก็รุ่งโรจน์โชตินาการขึ้นพร้อมกัน มีเสียงพิลิกกึกก้องน่าสะพรึงกลัวยิ่งนัก ยอดเขาพระสุเมรุราชจอมจักรวาลต่างๆ ก็หลดลุ่มถดถอยจนกระจัดกระจายสูญหายไปในอากาศ เปลวไฟประลัยโลกเดิมเกิดแต่มนุษย์ภูมินี้ก่อน แล้วลุกลามขึ้นไปไหม้เอาจากตุมหาราชิกาเทวโลก สंहารซึ่งวิมานเงินวิมานทอง วิมานแก้วยุบยับพินาศไป แล้วลุกลามไหม้ไปจนถึงชั้นดาวดึงสา ยามา ดุลิตา นิมมานรตี ปรมิมีตวสวัตตีเป็นลำดับไปจนกระทั่งถึงปฐมฌานภูมิ ๓ คือ พรหมปาริฉตชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมมา แล้วก็หยุดอยู่เพียงนั้น

บรรดาสังขารโลกทั้งปวงมีแผ่นดินเป็นอาทิ ก็ไหม้เป็นจุนวิจุนไป อุปมาดังเพลิงไหม้น้ำมันเนยและน้ำมันงาลิ้นแล้ว ก็หาไม้ไผ่ถ่านเหลืออยู่ไม่ ฉันใด เพลิงที่ล้างโลก ไหม้ซึ่งสิ่งทั้งปวง ก็สูญสิ้นหาเหลือมิได้ฉันนั้น ถ้าเขื่อยังมีเหลือค้างอยู่แม้แต่เท่าอณูอยู่ตราบใด ไฟประลัยก็ยังไหม้อยู่ตราบนั้น จนกว่าสรรพสังขารทั้งหลายไหม้สิ้นไม่มีเหลือแม้แต่เท่าอณูแล้ว อันว่าเตโชธาตุที่เผาโลกให้พินาศนั้นก็ดับ อากาศในเบื้องต่ำกับอวกาศเบื้องบนก็ตลอดโล่งถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บังเกิดความมืดมนอนธการช้านานนักหนา

การก่อตัวขึ้นใหม่ของจักรวาล

เมื่อโลกสันนิบาตถึงซึ่งความพินาศ อากาศเนื่องเป็นอันเดียวกันแล้ว จึงบังเกิดโลกสัณฐาน ในขณะนั้นมีเมฆตั้งขึ้นเรียกว่า มหาเมฆ แล้วฝนก็ตกลงมาทั่วในที่ที่ถูกไฟทำลายไปนั้น ในชั้นแรกเมฆฝนนั้นยังไม่ใหญ่ มีประมาณเท่าหยาดน้ำค้างอันละเอียด ฝนที่ตกเพื่อจะสร้างโลกในตอนแรกก็ฉุนนั้น ตกอยู่เช่นนี้เป็นเวลานาน เมฆฝนนั้นก็ใหญ่ขึ้นโดยลำดับ เดิมนั้นเท่าหยาดน้ำค้างแล้วค่อยๆ โตขึ้นเท่าเมล็ดงา เมล็ดข้าว เมล็ดถั่ว แล้วเท่ากำนดดอกโกมุท เท่าไม้เสา ไม้สาเกตำข้าว เท่าลำตาล เติบโตในแสนโกฏิจักรวาลสิ้นที่ไฟไหม้จนถึงทุติยมานภุมิ และจะเกิดลมพัดขึ้นข้างใต้รองรับน้ำฝนไว้มิให้ร่วงลงไปได้ในเบื้องต่ำประดุจว่าหยาดน้ำในใบบัว อำนาจของลมที่พัดอย่างแรงกล้าจะพัดแทรกน้ำขึ้นมา กระทำให้น้ำงวดเป็นแท่งข้างวดลงมาเบื้องต่ำโดยลำดับๆ เมื่อน้ำงวดลงมาถึงที่พรหมโลกๆ ก็ตั้งขึ้น เมื่องวดลงมาถึงที่กามาวจรเทวโลกทั้ง ๔ ชั้น คือ พรนิมมิตวสวัตตี นิมมานรตี ดุสิต ยามา ทั้ง ๔ ชั้นนี้ ตั้งอยู่แต่ชั้นดาวดึงส์กับจาตุมหาราชิกา ยังมิได้ตั้งขึ้น ด้วยเหตุว่าเทวโลกทั้ง ๒ ชั้นนี้ตั้งอยู่ที่เขาสินธุ และเขาสินธุนี้เกี่ยวเนื่องติดต่อกับพื้นแผ่นดิน เมื่อพื้นแผ่นดินยังไม่เกิดเขาสินธุราชก็เกิดไม่ได้ เมื่อน้ำฝนงวดลงมากกระทั่งถึงที่เกิดแห่งพื้นแผ่นดิน แล้วจึงบังเกิดมีลมกำลังแรงกล้าพัดมาโดยรอบ หวนหอบกลัดน้ำเข้าไว้โดยรอบมิให้ไหลไปมาได้ อุปมาเหมือนน้ำในธมกรกจะนั้น ต่อมาน้ำนั้นก็ค่อยๆ งวดแห้งลงจนเกิดเป็นตะกอนจับกันเข้า กลายเป็นแผ่นดินลอยอยู่เหนือน้ำ ดุจดั่งใบบัวลอยอยู่บนน้ำ แผ่นดินนี้มีสีเหลืองเหมือนดอกกรรณิการ มีกลิ่นหอม มีรสหวาน เรียกว่ารสแผ่นดินประดิษฐานอยู่เหนือน้ำ

บรรดาพื้นแผ่นดินซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งประเทศทั้งหลายนั้น แผ่นดินซึ่งเป็นประเทศที่ตั้งแห่งโพธิบัลลังก์นั้น คราวเมื่อจะทำลายก็ทำลายภายหลัง คราวเมื่อจะตั้งขึ้นก็ตั้งขึ้นก่อนที่ทั้งปวง ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า ศิระแผ่นดิน ด้วยอรรถว่าเป็นประธานแก่พื้นชมพูทวีปประเทศที่นั่นเป็นที่อัศจรรย์ มีกบฏกอบหนึ่งผุดขึ้นก่อนเป็นบุญนิมิต ถ้าว่าอสงไขยกับนั้นจะมีพระพุทธเจ้ามาบังเกิด บัวกอนั้นก็มีดอก ถ้าเป็นบุญญกับไม่มีพระพุทธเจ้า บัวก็ไม่มีดอก ถ้าพระพุทธเจ้าจะบังเกิดพระองค์เดียว บัว

ก็มีดอกเดียว บังเกิด ๒ องค์ก็มี ๒ ดอก ๓ องค์ก็มี ๓ ดอก ๔ องค์ก็มี ๔ ดอก ๕ องค์ก็มี ๕ ดอกเป็นกำหนดครั้งนั้นจะได้เห็นได้รู้ก็แต่มหาพรหมพวกเดียว ผิดว่าทำมหาพรหมได้เห็นดอกบัวก็รื่นเริงบันเทิงใจ ถ้าแลไปมิได้เห็นก็เกิดสังเวชสลดใจ เปล่งวาจาว่าชาวเราทั้งหลาย โลกจักฉิบหายหาที่พึ่งมิได้แล้วประทีปแก้วจะไม่มีส่องโลกแล้วก็พากันเศร้าโศกสลดใจ

ในสมัยเมื่อแผ่นดินตั้งขึ้นแล้ว สัตว์ทั้งหลายที่ได้ไปบังเกิดในชั้นอาภัสสราภูมิ นั้นบางจำพวกสิ้นบุญสิ้นอายุ จุตินมาด้วยอุปบัติกะกำเนิด หม่อมมนุษย์ทั้งหลายพวกนั้นมีเพศเหมือนพรหม หาเป็นหญิงเป็นชายไม่ ประกอบด้วยรัศมีแห่งร่างกายมีแสงรุ่งเรือง สว่างเหาะเหินเดินอากาศได้ เทียวไปในเวหาเป็นสุขอยู่สิ้นกาลช้านาน ครั้นนานมาคนหนึ่ง ในจำนวนเหล่านั้นเกิดมีความโลภขึ้น ด้วยแลเห็นแผ่นดินมีสีล้นดงาม มีกลิ่นหอม ก็นึกอยากจะลองลิ้มรสดูว่าจะมีรสเป็นประการใด จึงหยิบดินนั้นขึ้นมา นิดหนึ่ง วางลงที่ปลายลิ้นของตน แต่พอถึงปลายลิ้นรสดินนั้นก็แผ่ซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย บังเกิดรสอร่อยเป็นที่ชอบใจยิ่งนัก เกิดตณหาเข้าครอบงำ ก็บริโภคนั้นเรื่อย ๆ ไป คนอื่นๆ แลเห็นดังนั้นก็พากันเอาอย่าง ลองชิมดูรสแผ่นดินเมื่อรู้จักรสแล้วก็เกิดตณหาพากันบริโภครสแผ่นดินสิ้นทุกคน แต่นั้นมารัศมีกายก็อันตรธานหายไป บังเกิดความมืดมนอนธการไปทั่ว คนทั้งหลายก็มีความสะดุ้งตกใจกลัวเป็นกำลัง ในลำดับนั้นก็บังเกิดดวงอาทิตย์มีปริณทลได้ ๕๐ โยชน์ปรากฏในอากาศเวหา มีรัศมีสว่างส่องทั่วไป

ฝ่ายมนุษย์ทั้งหลายได้เห็นวิมานทองส่องโลกลอยอยู่ในท้องฟ้า ก็บังเกิดความโสมนัส เปล่งวาจาออกด้วยใจชื่นชมยินดีว่า เทพยดาเจ้าพระองค์นี้มีรัศมีอันสว่าง มีปกติยังสุขภาพแก่ล้าทำให้บังเกิดแก่เราทั้งหลาย สूरियมณฑลวิมานทองนั้นจึงมีนามว่าพระสุริยะ สืบต่อมาตราบเท่าทุกวันนี้ ในเมื่อพระสุริยวิมานส่องสว่างแล้ว อัสดมคตโลกก็กลับมืดไปดั่งเก่า ประชาชนทั้งปวงก็กลับสะดุ้งตกใจกลัวไปอีก พากันพูดจาปรารภว่า พวกเราทั้งหลายจะทำไฉนดี พระสุริยเทวบุตรผู้เป็นที่พึ่งของเราจากไปไม่เห็นแล้ว ทำไฉนจึงจะได้ที่พึ่งอันจะส่องสว่างต่อไปอีกเล่า เมื่อคนทั้งหลายมีความวิตกปรารภกันเช่นนี้แล้ว รวากับว่าธรรมชาตินั้นจะรู้ใจคนเหล่านั้น ดวงจันทร์

วิมานมีปริมาตร ๔๙ โยชน์ ก็บังเกิดขึ้นในอากาศ ประชาชนทั้งหลายก็พากันชื่นชมโลมณัส จึงตั้งนามว่าจันทรเทวบุตร ในเมื่อพระอาทิตย์ พระจันทร์ ปราภภูมิในโลกธาตุแล้ว ลำดับนั้นหม่นกษัตราภคิก็เกิดขึ้น ตั้งแต่นั้นมาก็บังเกิดเป็นกลางวัน กลางคืน ปีเดือน ทุ่มโมง ต่อๆ กันมา และในวันที่พระอาทิตย์พระจันทร์เกิดขึ้นนั้น เขาพระสุเมรุ เขาจักรวาล เขาหิมพานต์ ท้องมหาสมุทร ก็เกิดร่วมวันพร้อมกันทั้ง ๖ อย่างในวันเพ็ญเดือน ๔

จึงมีคำปจฉาว่า สภาวะสิ่งทั้งปวงมีแผ่นดินและภูเขา เมื่อบังเกิดขึ้นนั้น บังเกิดขึ้นอย่างไร?

วิสัชนาว่า เมื่อสภาวะโลกบังเกิดขึ้นนั้น เปรียบเหมือนอย่างบุคคลหุงข้าวฟ่าง ธรรมดาข้าวฟ่างที่หุงนั้น ย่อมเดือดปุดขึ้นเป็นฟองพร้อมกันคราวเดียว ตำแหน่งที่ฟองข้าวปุดขึ้นนั้น ล่างแห่งก็สูงนูนขึ้นเป็นหย่อมๆ ล่างแห่งก็ยุบพร่องลงไป ล่างแห่งก็เสมอกัน มีอุปมาฉันใด โลกธาตุที่ตั้งขึ้นก็มีอุปมาอย่างนั้น สถานที่ที่เป็นจอมสูงก็เกิดเป็นภูเขา ที่ที่ลุ่มก็เกิดเป็นท้องมหาสมุทร ที่ที่เสมอกันก็เป็นทวีปใหญ่ ทวีปน้อยตามลำดับ

เมื่อสัตว์ทั้งหลายอันรสตัณหาเข้าครอบงำ และชวนกันกินซึ่งรสแผ่นดินนั้น บางหมู่ก็มีสีสนวรรณะผุดผ่องใส บางหมู่ก็มีฉวีวรรณชั่ว เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของคนที่มิฉวีวรรณผ่องใส บาปกรรมทั้ง ๒ คือ ลักกายทิฏฐิและมานะซึ่งเป็นต้นเหตุเป็นปัจจัยที่จะยังโลกให้แปรปรวนก็บังเกิดขึ้น เมื่อบาปกรรมทั้ง ๒ บังเกิดแรงกล้า รสแผ่นดินที่เป็นอาหารหวานอร่อยนั้นก็สูญหายไป แผ่นดินก็กลายเป็นสะเก็ด แต่ว่าสะเก็ดดินนั้นมีกลิ่นหอมและมีรสเป็นอาหารแห่งมนุษย์ ครั้นว่าสันดานของคนนั้นหนาไปด้วยบาปกรรม สะเก็ดดินนั้นก็อันตรธานหายไปอีก ในลำดับนั้นเครื่องดินจึงบังเกิดขึ้น เมื่อเครื่องดินสูญหายไป ข้าวสาสืขาวก็ออกขึ้นเอง ไม่มีรำไม่มีสับ มีกลิ่นหอมเป็นรวงข้าวสาสืขึ้นทีเดียว มนุษย์ทั้งหลายก็ไปรูดเก็บเอามาหุงกินสืไป สุดแต่กินเวลาเช้า เวลาเย็นก็เป็นต้นขึ้นอีก การหุงต้มก็ไม่ยากลำบากอะไร รูดข้าวเอาไปใส่ภาชนะแล้วก็เอาไปตั้งลงไว้เหนือแผ่นศิลาแล้วก็เดือดสุกไปเอง อนึ่ง อาหารแห่งมนุษย์ครั้งนั้นก็ไม่ต้องมีกับข้าว เครื่องแกกล้มอะไรเลย เมื่อมีความพอใจในรสใด

ข้าวสุกก็เป็นรสนั้น ในข้อที่มนุษย์รับประทานอาหารอย่างนั้น เป็นอาหารที่ต้องย่อย ก็เกิดเป็นมูลและกริษขึ้น ด้วยเหตุว่าเดิมที่มนุษย์ทั้งหลายเมื่อยังรับประทานรสแผ่นดิน สะเก็ดดิน และเครื่องดินอยู่นั้น เหมือนกันกับสุราอาหาร บรรเทาเสียได้ซึ่งความอยาก ยังรสสิ่งเดียวให้บังเกิดขึ้น ครั้นเมื่อมารับประทานอาหาร ซึ่งรสอาหารคือข้าวสุก เป็นวัตถุหยาบ อุกจากระ ปัสสาวะ ก็บังเกิด เมื่อมีอุจจาระ ปัสสาวะ ปากแผลเป็นที่ ไหลออกแห่งมูลและกริษนั้นก็แตกออกเป็นอวัยวะเพศทั้ง ๒ เกิดขึ้นตามตำแหน่ง ที่ใครเคยเป็นชายก็เป็นชาย ใครเคยเป็นหญิงก็เป็นหญิงไป ดังนี้

เดิมที่ที่พวกพรหมทั้งหลาย เมื่อหมดบุญแล้วจุติลงมาเกิดในมนุษย์โลกนั้น อุปจารสมาธิที่ต่อเนื่องมาในสันดานตั้งแต่ครั้งอยู่ในพรหมโลกนั้นยังมีอยู่ คือข่มไว้ซึ่ง กามราคะมิให้บังเกิดขึ้นได้ เมื่อมาอาศัยซึ่งอินทรีย์รูปคืออิตถินทรีย์และปฐินทรีย์มี ขึ้นแล้วจึงเป็นที่บังเกิดแห่งกามราคะ เมื่อกามราคะบังเกิดแล้ว อุปจารสมาธิก็ขาด จากสันดานแห่งสัตว์ทั้งปวง เมื่ออุปจารสมาธิขาดจากสันดานแล้ว ก็เป็นโอกาสแห่ง กามคุณเกิดมากขึ้นและเมื่ออิตถิภาวะและปฐิสภาวะอันเป็นอุปนิสัยปัจจัยแห่งกาม ราคะนั้นบังเกิดมีขึ้นแล้ว ทั้งหญิงทั้งชายก็พิศเพ่งเล็งแลดูซึ่งกันและกันไปมา ต่าง คนต่างก็กระวนกระวายด้วยราคะดำกฤษณา ตั้งแต่นั้นมนุษย์ทั้งหลายก็ล่องเลพซึ่ง เมถุนธรรม การเลพซึ่งอสังกรรมเป็นเหตุมนุษย์ทั้งหลายก็ต้องชวนชวายแสวงหาซึ่ง เคสสถาน เมื่อคนทั้งหลายครอบครองเหย้าเรือนขึ้นดั่งนั้น คนที่เกียจคร้านก็เกิดขึ้น กระทำการสะสมข้าวสาร คือขึ้นไปรูดเอาข้าวสารมาไว้คราวหนึ่งหลายๆ ใส่ไว้ใน ภาชนะให้เต็ม คนอื่นได้เห็นเยี่ยงอย่างก็ทำตามกันเป็นจำนวนมาก เวลานั้นข้าวสารลี ก็มีเปลือกมีรำขึ้น ข้าวที่รูดที่เกี่ยวแล้วก็สาบสูญหายไป จะได้กลับออกขึ้นเหมือน อย่างแต่ก่อนก็หาไม่ได้ ขณะนั้นคนทั้งหลายต่างก็พากันเป็นทุกข์ทอดถอนใจใหญ่ บรรารภกันว่า พวกเราทั้งหลาย ลามกทำกรรมอันชั่วบังเกิดขึ้นแก่ตัวเราและท่าน ทั้งปวงแล้วแต่ก่อนพวกเราทั้งหลายได้รับความสบายด้วยเหตุว่ามีปิติเป็นอาหาร จะ ไปไหนมาไหนก็เหาะไปได้ดังใจนึก ได้รับความเจริญมาช้านาน ครั้นต่อมาๆ กินซึ่ง รสดินแล้วมากินสะเก็ดดินและเครื่องดิน ความเจริญนั้นก็เสื่อมไปจนกระทั่งถึงกิน ข้าวสารีเป็นอาหาร แต่ก่อนนี้คันธรสสารีไม่มีเปลือกไม่มีรำเก็บกินเวลาเย็น เข้าก็

งอกดงเก่า มาบัดนี้สารพัดที่จะแปรปรวนไปสิ้น นานไปเราจะหากินลำบาก ฉะนั้น พวกเราทั้งหลายจงมาแบ่งปันข้าวสาลินันให้เป็นส่วนเป็นเขตกันไว้เถิด แล้วก็จัดแจง แบ่งปันกันเป็นส่วนเป็นเขต ต่อมาจึงเกิดมีบุรุษชาติคนโศดประกอบด้วยใจกุศลเข้ามาลักขโมยเอาส่วนของผู้อื่น อันเจ้าของมิได้ให้ด้วยกายและวาจา เมื่อเจ้าของเขาจับได้ เขาก็ตัดพ้อต่อว่าแล้วก็ปล่อยตัวไป แต่กระทำอาทินนาทานการบาปมาเช่นนี้เป็น เวลานาน พอเขาจับได้เป็นครั้งที่ ๓ เขาก็กลุ่มมุ่นกันทุบตีด้วยไม้ค้อนก้อนดินแล้วก็ปล่อยไป ตั้งแต่นั้นมาการลักขโมยก็บังเกิดมีขึ้น การครหาตีเตียนกันก็บังเกิดขึ้น มุสาก็เกิด ลินไหมและอาชญา ก็บังเกิด ประชาชนมีความคับแค้นขึ้น จึงประชุมปรึกษา ร่วมกันว่า เวลานี้สัตว์ทั้งหลายที่ลามกใจบาปหยาบช้ามี่มากขึ้น เราทั้งหลายจะนั่ง อยู่เสียมิได้ จะต้องจัดแจงตั้งตำแหน่งหน้าที่กันขึ้น บรรดาพวกเราทั้งหลายนี้เห็นว่า ผู้ใดมีสติปัญญาควรจะว่ากล่าวลงโทษได้ก็พึงลงโทษ หรือขับไล่เสียจึงจะมีความผาสุก ส่วนท่านทั้งปวงนี้มีหน้าที่เป็นคนส่งส่วยข้าวสารคนละสัดจึงจะควร เมื่อปรึกษา ร่วมกันฉะนี้แล้วก็พากันเที่ยวแสวงหาบุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนั้น

ในต้นภัทรวาสกัฏฐกัปนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราบังเกิดเป็น โพธิสัตว์มีรูปร่างกำยำแข็งแรง มีสติปัญญา มีท่วงทีกิริยาเป็นที่เกรงขาม สามารถจะ ปกครองว่ากล่าวสั่งสอนคนทั้งปวงได้ คนทั้งหลายจึงพร้อมใจกันไปสู่สำนักแห่งพระ โพธิสัตว์เชื้อเชิญให้รับอาราธนา แล้วกระทำการราชาภิเษก ถวายพระนามว่า พระเจ้าชัตติยมหาสมมุติเทวราช เมื่อประชาชนจัดแจงแต่งตั้งพระเจ้าชัตติยมหา สมมุติราชเสร็จเรียบร้อยแล้ว คนบางพวกก็เกิดปริวิตกไปว่า บาปธรรมอกุศลกรรมนี้ บังเกิดปรากฏมีแก่เราและสัตว์ทั้งหลายเป็นอันมาก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วพวกเราทั้งหลาย จงมาลอยซึ่งบาปนั้นเสียบ้างเถิด คนเหล่านั้นก็เห็นพร้อมด้วย แล้วก็พากัน เข้าป่าสร้างบรรณศาลาอาศัยอยู่ มีปกติเที่ยวไปในหมู่บ้านเพื่อขออาหารเขากิน คน เหล่านั้นก็ได้ชื่อว่า พรหมณ์ ด้วยเหตุว่าคิดอ่านจะลอยเสียซึ่งลอยบาปเมถุนธรรม คนจำพวกใดพอใจเสพซึ่งเมถุน คนจำพวกนั้นก็จวนวายไปด้วยการทำมาหากิน มีการ ทำกรรม เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย เรียกว่าพ่อค้า ชาวนา คนจำพวกใดไม่พอใจจะเบียด เบียนใครๆ ประพฤติตนหาเลี้ยงชีพโดยบริสุทธิ์ก็เรียกว่า กรรมกร สืบมาจนทุกวันนี้

กำหนดอสงไขยกับทั้ง ๔

กำหนดตั้งแต่กัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นแล้วไฟไหม้ จนกระทั่งไฟดับ ชื่อว่า **สังวัฏฏอสงไขยกับ**

ตั้งแต่ขาดเปลวไฟจนถึงฝนตกเต็มในที่ไฟไหม้ ชื่อว่า **สังวัฏฏฐายีอสงไขยกับ**

ตั้งแต่ฝนตกเต็มไปทั่วแสนโกฏิจักรวาล จนถึงพระอาทิตย์ พระจันทร์ บังเกิดขึ้น ชื่อว่า **วิวัฏฏอสงไขยกับ**

ตั้งแต่พระอาทิตย์ พระจันทร์บังเกิดขึ้น จนถึงกัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นอีก ชื่อว่า **วิวัฏฏฐายีอสงไขยกับ** มีประการดังนี้

การทำลายโลกด้วยไฟและการสร้างโลก จบ

โลกถูกทำลายด้วยน้ำ

การทำลายโลกด้วยน้ำนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการทำลายด้วยไฟ มีข้อที่แปลกกันอยู่ว่า เมื่อตอนที่กัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นแล้วมีฝนตกลงมาพอให้ได้ปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารแล้ว แต่นั้นมาฝนก็หยุดไม่ตกอีกต่อไป สำหรับการทำลายโลกด้วยน้ำนี้ไม่มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้น แต่มี **ขารุกมहाเมฆ** คือมหาเมฆน้ำกรดเกิดขึ้นแทน และมหาเมฆน้ำกรดนี้ก็ตกเป็นฝนลงมา ครั้งแรกก็ตกอย่างละเอียดก่อน แล้วก็ค่อยๆ ตกเม็ดใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ เต็มไปทั่วแสนโกฏิจักรวาล พื้นพสุธามหาบรรพตทั้งปวงเมื่อต้องฝนน้ำกรด ก็ทนทานมิได้แหลกละลายเป็นจุณวิจุณไปสิ้น ดุจดังก่อนเกลือที่ทิ้งลงไป在水里 ฉะนั้น แล้วเกิดมีลมพัดห่อหุ้มหอบน้ำเข้าไว้มิให้ไหลล้นบ่าออกไปนอกแสนโกฏิจักรวาล น้ำที่ทำลายโลกนั้นท่วมขึ้นไปถึงกามาจรเทวโลก ๖ ชั้น แล้วล่องขึ้นไปถึงชั้นรูปพรหม ๖ ชั้น มากกว่าเมื่อทำลายด้วยไฟ ๓ ชั้น ไปหยุดอยู่ใต้ชั้นสุกภินหา บรรดาสังขารทั้งหลายแหลกละลายไปสิ้น มาตราว่ายังมีเหลืออยู่แม้แต่เทอญแล้ว น้ำกรดนั้นก็ยังคงมีอยู่ต่อเมื่อเชื่อนั้นสูญสิ้นแล้ว น้ำกรดนั้นก็ยุบแห้งอันตรธานหายไป อากาศเบื้องบนกับอากาศเบื้องต่ำก็เนื่องกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเมื่อคราวที่โลกจะตั้งขึ้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

กับที่ได้แสดงมาแล้ว แต่คราวที่ทำลายด้วยน้ำนี้ เมื่อตั้งขึ้นใหม่ก็ตั้งขึ้นตั้งแต่อาภัสสรภูมิลงมา สัตว์ทั้งหลายก็จุติจากชั้นสุภกิณหาต่อๆ ลงมาเป็นลำดับ ต่อจากนี้ก็เป็นไปเช่นเดียวกันกับการสร้างขึ้นของโลก เมื่อทำลายด้วยไฟ อันว่าการทำลายโลกด้วยน้ำและการตั้งขึ้นของโลกก็มีด้วยประการดังนี้

กำหนดนับเวลาตั้งแต่กัปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้น แล้วฝนน้ำกรดซึ่งทำลายโลกตกลงมา จนกระทั่งฝนนั้นอันตรธานหายไป เรียกว่า สังวัฏฏอสงไขยกัป ตั้งแต่ฝนทำลายโลกขาดหายไปจนกระทั่งถึงมหาเมฆที่จะให้บังเกิดโลกตั้งขึ้น และฝนที่สร้างโลกตกลงมาเต็มแสนโกฏิจักรวาลท่วมถึงที่ทำลายด้วยน้ำนั้น เรียกว่า สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป ตั้งแต่ฝนตกเต็มที่แล้วค่อยๆ ลดลง จนกระทั่งบังเกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ขึ้นเรียกว่าวิวัฏฏอสงไขยกัป ตั้งแต่บังเกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงเวลาที่กัปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นอีก เรียกว่า วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป และอสงไขยกัปทั้ง ๔ นี้มีระยะเวลานานเสมอกัน รวมนับเป็น ๑ มหากัป

การทำลายโลกด้วยน้ำ จบ

โลกถูกทำลายด้วยลม

การทำลายโลกด้วยลม ก็เป็นไปเช่นเดียวกันกับการทำลายด้วยไฟ ต่างกันอยู่ในตอนที่เมื่อกัปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้น บันดาลให้ฝนตกลงทั่วแสนโกฏิจักรวาลแล้วก็หยุดไป สำหรับในการทำลายโลกด้วยลมนี้ ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ มิได้เกิดขึ้น แต่บังเกิดลมขึ้นแทนชื่อ วาโยสังวัฏฏะ คือลมทำลายโลกให้พินาศไป ลมนี้ในชั้นแรกเริ่มพัดเรื่อยๆ อ่อนๆ พอพัดธุลีละอองอันละเอียดๆ ให้ฟุ้งขึ้นแล้ว ลมนั้นก็ค่อยๆ พัดแรงกล้าขึ้น พัดเอาก้อนศิลาน้อยใหญ่ พัดถอนต้นไม้ใหญ่ และภูเขาต่างๆ ให้เลื่อนลอยไปในอากาศ ไปกระทบกระทั่งกันแหลกละเอียดสูญหายไป ในอากาศจะได้กลับตกลงมานั้นหาไม่ได้ ต่อมาเมื่อลมจำพวกหนึ่งเกิดจากใต้พื้นแผ่นดิน มีกำลังแรงมาก พัดให้แผ่นดินพลิกขึ้น แล้วก็พัดขึ้นไปบนอากาศพันพสุธาอันหนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์นั้น ก็แยกออกเป็นท่อนๆ ท่อนละร้อยโยชน์บ้าง สี่ร้อยโยชน์บ้าง

กระทบกันแหลกละเอียดเป็นจุณวิจุณไป แล้วพัดเอาภูเขาสัตตบรรพคีรี เขาสินธุราช เขาคิณพินดี เขากักรวาล และอากาศวิมาน กามาวจรเทวโลกในแสนโกฏิจักรวาล ให้เลื่อนลอยขึ้นไปกระทบประหารซึ่งกันและกันย่อยยับสูญหายไปสู่อากาศ ลมนั้น จะพัดตั้งแต่มนุษยโลกขึ้นไปจนถึงรูปาวจรตติยฌานภูมิพิณาศไปด้วยลมทั้งสิ้น ลม ประลัยโลกนี้เมื่อสังหารโลกในเบื้องต่ำ ตั้งแต่อชฎกาศขึ้นมาจนล่วงสิ้นพรหมโลก ๙ ชั้น คือ ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุตติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ แล้วก็หยุดอยู่เพียงนั้น ลม ประลัยโลกนี้พัดประหารสรรพสิ่งทั้งปวง จนกระทั่งน้ำรองแผ่นดินและลมรอน้ำให้ วิทยาศาสตร์สูญไปสิ้นแล้ว ลมนั้นก็หายสาบสูญสงบไปเอง อากาศเบื้องบนและอากาศ เบื้องต่ำก็ตลอดโล่งถึงกัน บังเกิดความมืดมนอนธการอยู่ทั่วไป

เมื่อถึงคราวจะตั้งโลกขึ้น ก็บังเกิดมีมหาเมฆสำหรับจะให้บังเกิดโลกใหม่ขึ้น แล้วก็ยังทำฝนให้ตกลงเต็มไปทั่วแสนโกฏิจักรวาล ให้น้ำท่วมขึ้นไปจนถึงที่ที่พิณาศ ด้วยลม แล้วน้ำนั้นก็ค่อยๆ แห้งลดลงมาตามลำดับ โลกที่ปรากฏตั้งขึ้นก็ตั้งขึ้นตั้งแต่ ชั้นสุกภินหาพรหมลงมาโดยลำดับ สัตว์ที่จะจุติลงมาเกิด ก็จุติจากชั้นเวฬุผลา พรหมต่อๆ ลงมา ความต่อจากนี้ก็ดำเนินไปตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้น

กำหนดนับเวลาตั้งแต่กัปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้น จนกระทั่งถึงลมที่ทำลายโลก นั้นสงบ ชื่อว่า สังวัฏฏสงไขยกับ ตั้งแต่ลมสงบจนกระทั่งถึงฝนตกเต็มในที่ที่ลมทำลาย ชื่อว่า สังวัฏฏฐายีสงไขยกับ ตั้งแต่ น้ำท่วมเต็มที่จนกระทั่งบังเกิดมีดวงอาทิตย์ดวง จันทรชื่อวว่า วิวัฏฏสงไขยกับ ตั้งแต่บังเกิดดวงอาทิตย์ดวงจันทรเป็นต้นมา จนกระทั่งบังเกิดกัปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นอีกชื่อว่า วิวัฏฏฐายีสงไขยกับ

สงไขยกับทั้ง ๔ นี้มีระยะเวลานานเท่าๆ กัน คือสงไขยกับหนึ่งๆ ถ้าจะ นับเข้าด้วยอันตรกับนั้นได้ ๖๔ อันตรกับ รวมทั้ง ๔ สงไขยกับได้อันตรกับ ๒๕๖ อันตรกับ นับเป็น ๑ มหากัป

การทำลายโลกด้วยลม จบ

ความต่างกันระหว่างพระอาทิตย์และพระจันทร์

อันว่าพระจันทร์นั้น ถ้าจะประมาณโดยส่วนยาว ส่วนกว้างและส่วนสูงแล้ว มีประมาณ ๔๙ โยชน์เท่าๆ กัน ถ้าวัดโดยปริมาตรคือวงกลมรอบแล้ว มีประมาณ ๑๔๗ โยชน์ ส่วนพระอาทิตย์ ถ้าวัดโดยส่วนยาว ส่วนกว้าง และส่วนสูงมีประมาณ ๕๐ โยชน์เท่าๆ กัน ถ้าวัดโดยปริมาตรแล้ว มีประมาณ ๑๕๐ โยชน์ ตั้งอยู่ในระยะห่างกันหนึ่งโยชน์ พระอาทิตย์ตั้งอยู่เบื้องบน พระจันทร์ตั้งอยู่เบื้องล่าง ถ้าจะวัดจากข้างล่างสุดแห่งจันทร์มณฑลขึ้นไปจนถึงที่สุดแห่งปริมาตรเบื้องบนของพระอาทิตย์แล้ว มีกำหนดได้หนึ่งร้อยโยชน์ ภายในแห่งจันทร์วิมานนั้นล้วนแล้วด้วยแก้วมณี ภายนอกเป็นเงิน มีลักษณะเย็นทั้งภายในและภายนอก ส่วนพระอาทิตย์นั้น ภายในสำเร็จด้วยทองคำภายนอกเป็นแก้วผลึก มีลักษณะร้อนทั้งภายในและภายนอก

พระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ นี้ ตั้งอยู่ในระดับเสมอกันกับยอดเขาขุคันธร มีเขาสีเนรุตั้งอยู่ตรงกลาง และทำการประตักหินหมุนเวียนไปมาอยู่รอบเขาสีเนรุ ตลอดเวลาแห่งวิวัฏฐายีอสงไขยกับ ถ้าวัดจากพื้นแผ่นดินมนุษย์โลกขึ้นไปจนถึงพระอาทิตย์แล้วมีระยะห่างกัน ๔ หมื่น ๒ พันโยชน์ การเดินหมุนเวียนไปรอบเขาสีเนรุรอบหนึ่งๆ มีประมาณ ๓ ล้านโยชน์ พระอาทิตย์หมุนเวียนรอบเขาสีเนรุได้หนึ่งรอบนั้นเป็นเวลา ๒๔ ชั่วโมง คือวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ถ้าคิดเฉลี่ยเป็นชั่วโมงแล้ว เดินได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๔ พันโยชน์ ต่อ ๑ ชั่วโมง

สำหรับพระจันทร์นั้น ออกเดินหมุนเวียนไปพร้อมๆ กันกับพระอาทิตย์โดยกำหนด เอกาพิภักซ์คือแรม ๑๕ ค่ำเป็นเกณฑ์ แต่ในการเดินโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์นี้ พระอาทิตย์เดินได้เร็วกว่าพระจันทร์ภายใน ๒๔ ชั่วโมงต่อหนึ่งแสนโยชน์ทุกๆ วัน ถ้าจะประมาณความเร็วและช้าระหว่างพระอาทิตย์และพระจันทร์แล้วในเวลา ๑ ชั่วโมงพระจันทร์เดินทางได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๔ ร้อย ๓๓ โยชน์เศษ ฉะนั้น ในเวลา ๒๔ ชั่วโมง คงเดินได้ ๒ ล้าน ๙ แสนโยชน์เท่านั้น คือเดินทางได้น้อยกว่าพระอาทิตย์ประมาณ ๑ แสนโยชน์ ต่อ ๒๔ ชั่วโมง

การเดินทางของพระจันทร์ช้ากว่าพระอาทิตย์เช่นนี้ พระอาทิตย์ก็ย่อมเดินทางออกจากพระจันทร์ไปทุกๆ ชั่วโมง เมื่อพระอาทิตย์เดินคล้อยห่างจากพระจันทร์

ไป แสงพระอาทิตย์ จนกระทั่งปรากฏชัดทั่วปริมณฑล เรียกว่าพระจันทร์เต็มดวง และได้กำหนดเอาเป็นวันปณรสีขึ้น ๑๕ ค่ำ

พระอาทิตย์ที่โคจรออกห่างจากพระจันทร์ไปทุกทีๆ นั้น ก็กลับหมุนเวียนไล่หลังพระจันทร์มาอีก เมื่อความหมุนเวียนของพระอาทิตย์ใกล้พระจันทร์เข้ามาได้เท่าใด ปริมณฑลของพระจันทร์ก็ถูกปิดบังเข้าทีละน้อยๆ และเมื่อดวงอาทิตย์ที่หมุนเวียนมานั้นมาอยู่ตรงกันกับพระจันทร์เวลาใด เวลานั้นพระจันทร์ก็ถูกบังจนมืด มิได้ปรากฏทั้งปริมณฑล ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระอาทิตย์อยู่ข้างบน พระจันทร์อยู่ข้างล่าง อุปมาเหมือนภาชนะอันน้อยถูกปิดไว้ด้วยภาชนะที่ใหญ่ จึงมองไม่เห็นภาชนะที่เล็กกว่าอันใด เมื่อพระอาทิตย์อันมีตำแหน่งที่สูงกว่าพระจันทร์โคจรมาบรรจบตรงกันกับพระจันทร์แล้ว ปริมณฑลของดวงอาทิตย์จึงปิดบังปริมณฑลของดวงจันทร์เสียสิ้นฉนั้น ดังนั้น พวกที่อยู่ในมนุษยโลกจึงมองไม่เห็นดวงจันทร์ในขณะนี้ และก็กำหนดเวลานี้ว่าเป็นวันข้างแรม ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ

ทางโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ นี้ โคจรไปในระหว่างกลางภูเขจักรวาลกับภูเขาสีเนรุ ระหว่างภูเขจักรวาลกับภูเขาสีเนรุนี้ ห่างกันประมาณ ๕๕๙,๗๒๕ โยชน์ เมื่อแบ่งออกเป็น ๔ ส่วนแล้ว ส่วนหนึ่งๆ มีประมาณ ๑๓๙,๙๓๑ โยชน์ กับ ๑ คาจุด และช่องทางที่แบ่งออกเป็น ๔ ส่วนนี้ ส่วนที่อยู่ใกล้กับภูเขาสีเนรุ กับส่วนที่อยู่ใกล้ภูเขจักรวาลทั้ง ๒ ส่วนนี้ไม่ใช่เป็นวิถีทางเดินของพระอาทิตย์และพระจันทร์ สำหรับส่วนที่เป็นทางโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้น คือส่วนที่เหลืออีก ๒ ส่วนตรงกลางนั่นเอง

วิถีทาง ๒ ส่วนนี้มีความกว้างประมาณ ๒๗๙,๘๖๒ โยชน์ กับ ๒ คาจุด แบ่งออกเป็นวิถีใหญ่ ๓ วิถี คือ

๑. อันโตวิถี เป็นวิถีด้านใน ติดต่อกับระยะทางส่วนที่ใกล้กับภูเขาสีเนรุ
 ๒. มัชฌะวิถี เป็นวิถีตรงกลาง
 ๓. พาหิรวีถี เป็นวิถีด้านนอก ติดต่อกับระยะทางส่วนที่ใกล้กับภูเขจักรวาล
- วิถีใหญ่ทั้ง ๓ วิถีนี้ วิถีหนึ่งๆ มีส่วนกว้างประมาณ ๙๓,๒๘๗ โยชน์กับ ๒ คาจุด, เมื่อจำแนกวิถี ๓ วิถีนี้ โดยฤดูทั้ง ๓ คือ ฤดูฝน ฤดูร้อน ฤดูหนาว แล้วมีดังนี้

๑. อันโตวิถี เป็น วัสสันตอตุ คือ ฤดูฝน
๒. มัชฌะวิถี เป็น คิมหันตอตุ คือ ฤดูร้อน
๓. พาหิรวิถี เป็น เหมันตอตุ คือ ฤดูหนาว

ในสารัตถทีปนีฎีกาแสดงทางเดินของพระอาทิตย์และพระจันทร์ไว้มี ๓ ทาง คือ

๑. อัชวิถี ได้แก่ มัชฌะวิถี (ฤดูร้อน)
๒. นาควิถี ได้แก่ อันโตวิถี (ฤดูฝน)
๓. ไควิถี ได้แก่ พาหิรวิถี (ฤดูหนาว)

อัชวิถี เป็นวิถีที่เปรียบเหมือนแพะ เพราะธรรมดาแพะนี้มีนิสัยเกลียดน้ำ ฉะนั้น อัชวิถีนี้อาจเข้าอยู่ในฤดูร้อน

นาควิถี เป็นวิถีที่เปรียบเหมือนช้าง ธรรมดาช้างมีนิสัยชอบน้ำ ฉะนั้น นาควิถีนี้อาจเข้าอยู่ในฤดูฝน

ไควิถี เป็นวิถีที่เปรียบเหมือนโค ธรรมดาโคมีนิสัยชอบความเย็นและความร้อนเสมอๆ กัน ฉะนั้น ไควิถีนี้อาจเข้าอยู่ในฤดูหนาว

เมื่อพระอาทิตย์โคจรลดลงจากทางเดินที่เป็นปกติเวลาใด เวลานั้นวัสสวลาหเทพบุตรทั้งหลายก็เกรงกลัวอำนาจแห่งพระอาทิตย์ ไม่อาจที่จะออกมาจากทิพย์วิมานของตน เพื่อจะเที่ยวเล่นในอากาศให้ฝนตกตามความพอใจได้ และเมื่อพระอาทิตย์ลดทางเดินลงต่ำลงเช่นนี้ พระจันทร์ก็ลดต่ำลงเช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่าพระจันทร์นั้นมีทางเดินเกี่ยวเนื่องติดต่อกันกับพระอาทิตย์ วิถีที่พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรต่ำลงนี้ได้ชื่อว่า **อัชวิถี**

ในกาลใด พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรขึ้นสูงจากวิถีทางที่เป็นปกติแล้ว ในกาลนั้น วัสสวลาหเทพบุตรก็ได้ครั้นคร้ามใจแก่พระอาทิตย์ พากันออกจากวิมานของตนสัญญาจะเที่ยวเล่นไปในอากาศเนื่องๆ กระทำให้ฝนตกได้ตามความพอใจ วิถีที่พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรขึ้นสูงนี้ได้ชื่อว่า **นาควิถี**

ถ้าในเวลาใด พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรอยู่ในระดับทางปกติ ในเวลานั้น วัสสวลาหเทพบุตรทั้งหลายก็ออกจากวิมานโดยสมควรแก่กาล และเที่ยวเล่น

คนองไปพอสสมควรแก่อัชฌาสัย เวลานั้นฝนก็ตกพอสสมควรแก่ฤดูกาล วิถีนี้นี้จึงชื่อว่า ไควี

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรโดยอวัชวิถีเวลาใด ฝนก็แล้ง ไม่ได้ตกในเวลานั้น

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรโดยนาควิถีเวลาใด ฝนก็ตกลงเนื่องๆ ในเวลานั้น

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรโดยไควีวิถีเวลาใด ฝนก็ตกแต่พอประมาณ ในเวลานั้น

ถ้าจะแสดงตามสุริยคติที่ปนีแล้ว การเดินทางหมุนเวียนของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ โดยวิถีใหญ่ทั้ง ๓ คือ อันโตวิถี มัชฌะวิถี และพาหิรวิถี ที่กล่าวมาแล้วนั้น วิถีหนึ่งๆ แบ่งออกเป็นวิถีเล็กอีก ๖๐ วิถี ในจำนวนวิถีเล็ก ๖๐ วิถีนี้ วันหนึ่งๆ พระอาทิตย์เดินทางได้ ๑ วิถีเล็ก ฉะนั้น ในวิถีใหญ่วิถีหนึ่ง พระอาทิตย์จะต้องใช้เวลาเดินทาง ๖๐ วัน ส่วนพระจันทร์นั้นเดินได้น้อยกว่าและกินเวลานานกว่าพระอาทิตย์ไปตามสมควร

ในการโคจรหมุนเวียนของพระอาทิตย์และพระจันทร์นี้ มีการโคจรเป็น ๒ ชนิดคือ เรียกว่าเดินออกอย่างหนึ่ง เดินเข้าอย่างหนึ่ง เดินออกหมายถึงการโคจรที่เริ่มเดินทางออกจากด้านภูเขาสีเนรุเข้าไปหาด้านภูเขจักรวาล เดินเข้าหมายถึงเมื่อการโคจรนั้นไปสุดทางเขตด้านภูเขจักรวาลแล้ว ก็ค่อยๆ เดินทางกลับเข้ามาหาทางด้านภูเขาสีเนรุอีก

การเดินทางออกของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้น ตั้งต้นเดินทางจากอันโตวิถี ซึ่งเป็นวิถีด้านในใกล้เขาสีเนรุออกไปหา มัชฌะวิถีจนถึงพาหิรวิถี ซึ่งเป็นวิถีด้านนอกใกล้ภูเขจักรวาลมากที่สุด และในวิถีหนึ่งๆ จะต้องกินเวลาในการหมุนเวียน ๒ เดือน รวม ๓ วิถี กินเวลา ๖ เดือน ฉะนั้น เมื่อจะกำหนดเดือนในการโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์แล้ว อันโตวิถีกำหนดด้วยเดือน ๔ จนถึงเดือน ๑๐ จนถึงเดือน ๑ รวมเป็นเวลาในการเดินทางออก ๖ เดือน

ส่วนการเดินทางนั้น ตั้งต้นเดินจากพาหิรวีถีมามาก่อน กำหนดด้วยเดือนยี่จนถึงเดือน ๔ แล้วเข้าสู่ฆัณเฑวิถี กำหนดด้วยเดือน ๔ จนถึงเดือน ๖ แล้วเคลื่อนเข้าสู่อันโตวิถี กำหนดด้วยเดือน ๖ จนถึงเดือน ๘ รวมเป็นเวลาในการเดิน เข้า ๖ เดือน และเมื่อรวมทั้งเดินออกและเดินเข้าทั้ง ๒ นี้ รวมเป็นเวลา ๑ ปีบริบูรณ์

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์เดินประตกษิณภูเขาสีเนรุเวียนไปรอบๆ นั้น ย่อมกำจัดความมืดให้ปราศจากไป และส่องแสงสว่างไปในทิศทั้งหลายด้านละ ๙ แสงโยชน์และแสงสว่างนี้ย่อมส่องไปในทวีป ๓ ทวีปพร้อมๆ กัน คือ

เมื่อพระอาทิตย์อุทัยขึ้นมาในชมพูทวีปแล้ว ข้างบุพพวิเทหทวีปก็เป็นเวลาตะวันเที่ยงอุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนอปรโคยานทวีปนั้นเป็นเวลาเที่ยงคืน

ถ้าพระอาทิตย์เริ่มอุทัยที่บุพพวิเทหทวีปแล้ว อุตตรกุรุทวีปก็เป็นเวลาเที่ยง อปรโคยานทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนชมพูทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน

ถ้าพระอาทิตย์เริ่มอุทัยที่อุตตรกุรุทวีปแล้ว อปรโคยานทวีปก็เป็นเวลาเที่ยง ชมพูทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนบุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน

ถ้าพระอาทิตย์เริ่มอุทัยที่อปรโคยานทวีปแล้ว ชมพูทวีปก็เป็นเวลาเที่ยง บุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนอุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน

แท้จริง เมื่อชมพูทวีปอยู่ในเวลาเที่ยงวันนั้น ทางฝ่ายข้างบุพพวิเทหทวีปนั้น จะแลเห็นพระอาทิตย์จวนจะอัสดงคตกลับไป ยังคงเหลืออยู่อีกครึ่งดวงเท่านั้น และทางฝ่ายอปรโคยานทวีปนั้นจะแลเห็นพระอาทิตย์เริ่มอุทัยขึ้นมาครึ่งดวง ส่วนในทวีปที่เหลือก็เป็นไปโดยทำนองเดียวกันนี้ คือเมื่อทวีปหนึ่งทวีปใดเป็นเวลาเที่ยงแล้ว ทวีปที่เหลืออีก ๒ ก็ย่อมเป็นเวลาเช่นเดียวกันกับเวลาเที่ยงในชมพูทวีปนั่นเอง

ความมืดและความสว่างของทวีปทั้ง ๔ ในเวลา ๑ ปี

ทางโคจรประตกษิณหมุนเวียนของดวงอาทิตย์ไปตามทางด้านใน ด้านกลาง และด้านนอกรอบเขาสีเนรุ เพื่อส่องแสงสว่างให้แก่ทวีปทั้ง ๔ นั้น แสงสว่างของดวงอาทิตย์ไม่สามารถที่จะส่องให้ปรากฏแก่ทวีปทั้ง ๔ ในเวลาเดียวกันได้ คงได้รับแสงสว่างเป็นทวีปๆ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนไปเป็นลำดับตามวิถีทางเดินรอบเขาสีเนรุ

ทั้งนี้เพราะว่าเขาเส้นรุ้งตั้งอยู่ระหว่างกลางทวีปทั้ง ๔ นั้น ได้บังแสงสว่างของดวงอาทิตย์เดินลับเหลี่ยมภูเขาไป ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ทวีปทั้ง ๔ ไม่ได้รับแสงสว่างพร้อมกันสุดแต่แต่การหมุนเวียนของดวงอาทิตย์จะเดินมาตรงด้านของทวีปใด ทวีปนั้นก็ได้รับแสงสว่าง ส่วนทวีปที่อยู่ด้านที่ดวงอาทิตย์เดินลับเหลี่ยมมาแล้วนั้นก็มืด และทวีปที่ตั้งอยู่ในวิถีที่ดวงอาทิตย์กำลังเดินมาถึงนั้นก็ย่อมได้รับแสงสว่าง ทวีปทั้ง ๔ นี้ต่างก็หมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันรับแสงสว่างบ้าง มืดบ้าง ไปตามกาลเวลา และได้แบ่งความมืดและความสว่างของทวีปทั้ง ๔ ที่ปรากฏเป็นไปอยู่ทุกวันนี้ ดังนี้คือ

ภายในรอบ ๑ ปีนั้น ถ้าทวีปที่ได้รับแสงสว่างด้วยกันมี ๓ ทวีป อีก ๑ ทวีปก็มืด ทวีปที่ตกอยู่ในความมืดนี้ถ้าจะรวมเวลาแล้วเป็นเวลา ๕ เดือน คือตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน ในระยะเวลา ๕ เดือนนี้ถ้าทวีปใดทวีปหนึ่ง ดวงอาทิตย์กำลังตั้งอยู่ในเวลาก่อนเที่ยง คือ ๑๑ โมง ทวีปที่ตั้งอยู่ตรงกันข้ามก็ต้องเป็นเวลามืด ทวีปที่ตั้งอยู่ด้านหน้าก็เป็นเวลาแรกอุทัย ทวีปที่ตั้งอยู่ด้านหลังก็เป็นเวลาเย็น

ถ้าทวีปที่ได้รับแสงสว่างมี ๒ ทวีป อีก ๒ ทวีปก็มืด ๒ ทวีปที่ตกอยู่ในความมืดนี้ รวมเวลา ๒ เดือน คือเดือนเมษายนกับเดือนตุลาคม ในระหว่าง ๒ เดือนนี้ ถ้าทวีปใดดวงอาทิตย์ตั้งอยู่ในเวลาเที่ยงวัน ทวีปที่อยู่ทางด้านตรงกันข้ามก็เป็นเวลาเที่ยงคืน ทวีปทางด้านหน้าเป็นเวลาแรกอุทัย ทวีปทางด้านหลังเป็นเวลาที่พระอาทิตย์อัสดงคต ถ้าทวีปที่ได้รับแสงสว่างมีเพียง ๑ ทวีป อีก ๓ ทวีปก็มืด คิดจำนวนเวลาแล้วมีระยะเวลา ๕ เดือน คือตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมีนาคม ในระยะ ๕ เดือนนี้ ถ้าทวีปใดทวีปหนึ่ง ดวงอาทิตย์ตั้งอยู่ในเวลาบ่ายโมงหรือ ๓ โมง ทวีปที่อยู่ด้านตรงกันข้ามก็เป็นเวลาตี ๑ หรือตี ๒ ทวีปทางด้านหน้าก็เป็นเวลาตี ๔ ตี ๕ หรือย่ำรุ่ง ทวีปทางด้านหลังเป็นเวลา ๖ โมง หรือ ๑ ทุ่ม

เรื่องสุริยคราสและจันทรคราส

ตามที่ได้แสดงมาแล้วถึงเรื่องการก่อตัวของโลกขึ้นใหม่ทุกๆ ครั้งนั้น ย่อมมี ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ปรากฏขึ้น และเมื่อดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ปรากฏขึ้นเวลาใด เวลานั้นก็มีการกำหนดว่าโลกหรือกัปนั้นได้ก่อตัวขึ้นใหม่แล้ว และบรรดาทวีปทั้ง ๔

ที่อยู่ในจักรวาลหนึ่งก็ได้รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ นี้ ถ้าขาดดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ นี้เสียแล้ว โลกก็จะมีมืดมนไปสิ้น สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ก็จะพากันได้รับความเดือดร้อน ไม่สามารถจะประกอบกิจการงานอย่างใดๆ ได้ ฉะนั้นจึงนับว่าดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ นี้ มีคุณประโยชน์อำนวยความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายดังที่เป็นไปอยู่ทุกวันนี้ แต่ในบางเวลาดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นี้ถูกอสุรินทราหูกลืนกิน ดังที่เราเรียกกันว่าสุริยคราสและจันทรคราสนั่นเอง เมื่อมีสุริยคราสหรือจันทรคราสเกิดขึ้นแล้ว เราจะเห็นได้ว่าแสงสว่างของดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์นั้นค่อยๆ น้อยลงจนกระทั่งมืดลงชั่วคราว

มีปัญหากถามมาว่า พระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ นี้ก็นับว่ามีฤทธิ์เดชอำนาจมาก เพราะเหตุใด อสุรินทราหูจึงกลืนกินได้ กลืนกินจริงๆ หรือเป็นประการใด?

มีคำวิชันว่า กลืนเข้าไปจริง ด้วยเหตุว่า อสุรินทราหูนั้นมีร่างกายใหญ่โตมหึมา เมื่อแลเห็นพระอาทิตย์และพระจันทร์มีรัศมีรุ่งโรจน์ ก็มีจิตอิจฉาริษยาเกิดขึ้นคิดว่าเราจะต้องไปคอยดักจับพระอาทิตย์และพระจันทร์กลืนกินเสีย เมื่อคิดดังนี้แล้วก็ไปสว่ววิถีทางเดินแห่งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่โคจรผ่านมา ยืนจังก้า อ้าปากไว้คอยทำเพื่อจะจับกินอยู่ ณ ที่นั้น

ฝ่ายพระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ ทำการประทักขิณหมุนเวียนไปตามวิถีทางเดินของตนตามปกติ เมื่อหมุนเวียนมาถึงที่ที่อสุรินทราหูยืนจังก้าอ้าปากคอยอยู่นั้นก็ไม่มีหนทางที่จะหลบหลีกไปทางอื่นได้ ก็ลอยละลือปลิวเข้าไปในปากราหูราวกับว่าพลัดตกลงในมหาสมุทรอันลึกได้ ๓๐๐ โยชน์ บรรดาเทพดาทั้งหลายที่อยู่ในวิมานต่างก็พากันตกใจขวัญหายร้องก้องโกลาหลไปทั่วทั้งวิมาน อสุรินทราหูนั้นบางทีก็เอามือบังไว้ บางทีก็เอาคางกอดไว้ บางทีก็แลบลิ้นออกปกปิดไว้ บางทีก็อมเข้าไปในกระพุ้งแก้ม แต่ความจริงแล้ว อสุรินทราหูนี้มีอาจดำนทานหรือห้ามปราม ซึ่งกำลังของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ไว้ได้ สำหรับจิตใจนั้นคิดจะฆ่าเสียให้ได้ จึงได้กลืนเข้าไป

ขณะที่อสุรินทราหูกลืนดวงอาทิตย์ดวงจันทร์เข้าไปในัน อำนาจแห่งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น มีอาการเหมือนหนึ่งจะทำลายซึ่งศีระะของอสุรินทราหู

แล้วออกมา บางทีก็คร่ำไสให้ราหูนอนไปนอนมา เหตุนี้ราหูจึงต้องคล้อยห้อยไปตามดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ไม่สามารถจะทำการหยุดยั้งการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ไว้ได้ ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ ก็คงหมุนเวียนประตักษิณรอบเขาลิเนรอยู่เสมอไปได้ตามปกติ

เรื่องทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และป่าหิมพานต์

ทวีปใหญ่มีอยู่ ๔ ทวีป คือ

๑. ชมพูทวีป

๒. อุตตรกुरुทวีป

๓. ปุพพิเทหทวีป

๔. อปรโคยานทวีป

บรรดาทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีปนี้ ชมพูทวีปว่าโดยส่วนกว้างและยาวแล้วมีประมาณ ๑ หมีนโยชน์ และอสุรพิภพ ๑ ดาวดึงสาพิภพ ๑ อวิจิพร้อมกัับอุสสทนรก ๑ ทั้ง ๓ ประเทศนี้ก็มีส่วนกว้างยาว ๑ หมีนโยชน์เท่ากับชมพูทวีป อปรโคยานและปุพพิเทหทวีปมีความกว้างและยาวทวีปละ ๗ พันโยชน์ อุตตรกुरुทวีปมีความกว้างและยาว ๔ พันโยชน์ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ นี้ มีทวีปเล็กๆ เป็นบริวารทวีปละ ๕๐๐

เมื่อจะกล่าวโดยลัณฐานแล้ว ชมพูทวีปมีลัณฐานดังรูปเรือนเกวียนหรือรูปไข่ อปรโคยานทวีปมีลัณฐานดังพระจันทร์วันเพ็ญ ปุพพิเทหทวีปมีลัณฐานดังพระจันทร์ครึ่งซีก อุตตรกुरुทวีปมีลัณฐานเป็นสี่เหลี่ยม บรรดามนุษย์ที่อยู่ในทวีปใดก็มีรูปใบหน้าเหมือนกับลัณฐานของทวีปนั้น

ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ นี้ ในชมพูทวีปมีภูเข ๙๖ แสนโกฏ มีบ่อแก้ว ๕๖ บ่อ มีประเทศเล็กๆ ซึ่งเป็นบริวารของพระนครหลวง ๙๙ แสนประเทศ สำหรับพระนครหลวงนั้นปรากฏขึ้นครั้งแรก ๖ หมีน ๓ พันพระนคร และเมื่อครั้งที่น้ำฝนสร้างโลกตกลงมาท่วมแล้วลดลงนั้น ปรากฏขึ้นอีก ๖ หมีน ๓ พันพระนครเป็นครั้งที่ ๒ และต่อมาก็ถูกน้ำฝนที่สร้างโลกท่วมอีก เมื่อลดลงแล้วปรากฏขึ้นอีก ๖ หมีน ๓ พันพระนครเป็นครั้งที่ ๓ รวมทั้ง ๓ ครั้งนี้มีจำนวนพระนครหลวง ๑ แสน ๔ หมีน ๙ พันพระนคร

จะกล่าวความพิเศษของชมพูทวีปต่อไปว่า เดิมชมพูทวีปนี้มีความกว้างและยาวถึง ๑ หมีนโยชน์ ครั้นนานต่อมาเมื่อสิ้นบุญสิ้นวาสนาของสัตว์ที่มีบุญแล้ว น้ำก็ท่วมขึ้นมาเสีย ๔ พันโยชน์ ยังคงเหลือพื้นแผ่นดินที่เป็นที่อยู่ของมนุษย์เพียง ๓ พันโยชน์ เป็นที่เขาคิมพานต์เสีย ๓ พันโยชน์ เขาคิมพานต์นี้ถ้าจะประมาณโดยความสูงก็ได้ ๕ ร้อยโยชน์ ยาว ๓ พันโยชน์ ประกอบไปด้วยยอด ๔ หมีน ๔ พันยอด ชื่อว่า สุตัสสนกฏเป็นต้น มีแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย คือ ๑. คงคา ๒. ยมุนา ๓. อจิรวดี ๔. มหิมทา ๕. สรรพ และประกอบด้วยสระใหญ่ ๗ สระ คือ ๑. อนินดาต ๒. กัณณมุนทะ ๓. รกกาละ ๔. ฉัททันตะ ๕. กุณาละ ๖. มณฑาทิณี ๗. สีหปาทะ แต่ละสระๆ มีความกว้างยาวและลึกได้ ๕๐ โยชน์ ถ้าวัดโดยรอบได้ ๑๕๐ โยชน์ บรรดาสระ ๗ สระนี้ สระอนินดาตนั้นตั้งอยู่เว้าหว่างภูเขาทั้ง ๕ คือ

๑. สุตัสสนกฏ ๒. จิตรกฏ ๓. กาฬกฏ ๔. คันธมาทนกฏ ๕. เกลาสกฏ
ภูเขาทั้ง ๕ นั้นแวดล้อมสระอนินดาตอยู่โดยรอบ

ในบรรดาเขาทั้ง ๕ นั้น เขาสุตัสสนกฏนั้นล้วนแล้วไปด้วยทองสูง ๒๐๐ โยชน์ ยอดเขานั้นน้อมเข้าไปปกปากสระ มีฐานดังปากกา ยอดเขาจิตรกฏนั้นล้วนแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ ยอดเขากาฬกฏเตียรดาชไปด้วยแก้วอัญชันมีสีเขียว ยอดเขาคันธมาทนกฏล้วนแล้วไปด้วยแก้วลาย ภายในมีสีดังสีมุก ประกอบไปด้วยต้นไม้หอม ๑๐ ประการ อันมีคุณวิเศษต่างๆ คือ ไม้บางอย่างมีรากหอม เช่น อบเชย เป็นต้น บางอย่างแก่นหอมมีต้นจันทร์ เป็นต้น บางอย่างกระพี้หอม มีต้นสน เป็นต้น บางอย่างเปลือกหอม มีสมุลละแว้ง เป็นต้น บางอย่างสะเก็ดหอม มีมะขวิด เป็นต้น บางอย่างกลืนหอม มีกำยาน เป็นต้น บางอย่างก็มียางหอม บางอย่างก็มีใบหอม บางอย่างก็มีดอกหอม และบางอย่างก็หอมหมดทั้งต้น สุนทรชาติ ๑๐ ประการนี้ออกขึ้นเตียรดาชอยู่ในเขาคันธมาทนนั้น อนึ่ง สรรพว่านยาทั้งหลาย และต้นไม้ที่เป็นโอสธชาติก็มีมากมายในเขานี้

ที่ภูเขาคันธมาทนนี้ มีเงื่อมอันหนึ่งชื่อนันทมูลฯ นี่เป็นที่อยู่แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีถ้ำอยู่ ๓ ถ้ำคือ สุวรรณคูหา ถ้ำทอง ๑ มณีคูหา ถ้ำแก้ว ๑ ราชคูหา ถ้ำเงิน ๑ ที่มณีคูหานี้มีต้นอุโลกต้นหนึ่งขึ้นอยู่ที่ปากประตูถ้ำสูง ๑ โยชน์

ปริณทลกัณณิก ๑ โยชน ริมไม้อุโลกตันนั้น มีโรงอยู่หลังหนึ่งสำเร็จไปด้วยแก้วทั้งสิ้น ชื่อรัตนมาศกะ เป็นที่ประชุมสันติบาตแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวง

อนึ่ง ในรัตนมาศกะนั้นมีลมประจำอยู่ ๖ จำพวก ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **สัมมัทชนกาวตะ** สำหรับพัดกวาดทำความสะอาดในโรงนั้น ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **สมกรณวาทะ** สำหรับพัดเกลี่ยทรายแก้วในที่ที่นั้นให้ราบเรียบเสมอกัน, ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **สิญจนกาวตะ** สำหรับพัดหอบเอาน้ำในสระอโนดาตมาประพรมในที่นั้น, ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **สุคันธกรณวาทะ** สำหรับพัดหอบเอาดอกไม้สุคนธชาติมาโรยไว้, ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **โอจินกาวตะ** สำหรับพัดเกลี่ยดอกไม้ที่นั้นให้เสมอกัน

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงย่อมมาประชุมพร้อมกันที่โรงรัตนมาศกะนี้ ในวันที่บังเกิดมีพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่และในวันอุโบสถ นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบว่าเขาคันธมาทน์นี้เป็นที่อยู่แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยประการดังนี้

ส่วนเขาเกลาสกุญหรือที่เรียกว่าเขาไกรลาสนั้นล้วนแล้วไปด้วยเงิน ยอดเขาทั้ง ๕ ที่กล่าวมาแล้วนี้ มีทรวดทรงสัณฐานและความสูงเสมอๆ กัน แวดล้อมสระอโนดาตอยู่โดยรอบ ด้วยอานุภาพแห่งเทวดาและนาคทั้งหลายทำให้ฝนตกลงมิได้ขาดเลย และน้ำนั้นก็ไหลลงสู่สระอโนดาตทั้งสิ้น อนึ่ง เมื่อเวลาที่พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรตามวิถีทางทักษิณายนะ คืออ้อมออกไปข้างขอบเขาจักรวาลก็ดี หรือเดินทางอุตรายนะคือเดินอ้อมเข้ามาข้างเขาสิเนรุก็ดี แสงของพระอาทิตย์และพระจันทร์จึงดับส่องลงไปตามหว่างเขาทั้ง ๕ ต้องน้ำในสระอโนดาตได้ ถ้าโคจรทางอุกัณณะ คือเดินโดยทางกลางเป็นทางตรงแล้ว แสงก็มีอาจส่องไปต้องได้เพราะว่าเขาสุทิสสะบังอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า **สระอโนดาต**

สระอโนดาตนี้เป็นที่น่าสนุกสนานสำราญใจยิ่งนัก ขอบคันทางทำขึ้นลงราบรื่น ล้วนแล้วด้วยศิลาลาดเลื่อน มีบันไดแก้วสำหรับลงสู่สระเป็นอันมาก น้ำในสระนั้นใสสะอาดปราศจากมลทินราศี ประจุหนึ่งสี่แสงแก้วพลีก เป็นที่อาศัยสรงสนานชำระกายแห่งท่านผู้มีบุญทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นประธาน มีปากช่อง ๔ ปาก ชื่อสิหมุข ๑ หัตถิมุข ๑ อัสมุข ๑ อุสมุข ๑ เป็นที่เริ่มเกิดแห่งแม่น้ำทั้ง ๔ ซึ่งไหลออกมาจากปากช่องนั้นๆ ผั่งแม่น้ำสายใดที่ไหลออก

มาจากปากช่องชื่อสีหมุขแล้ว ฟังแม่น้ำสายนั้นก็เดิยรดาชไปด้วยราชสีห์ ฟังแม่น้ำสายใดที่ไหลออกมาจากปากช่องชื่อหัตถิมุขแล้ว ฟังแม่น้ำสายนั้นก็มากมายไปด้วยฝูงช้างทั้งหลาย ฟังแม่น้ำสายใดที่ไหลออกมาจากปากช่องชื่ออัสสมุขแล้ว ฟังแม่น้ำสายนั้นก็มากไปด้วยหมู่ม้าทั้งหลาย ฟังแม่น้ำสายใดที่ไหลออกมาจากปากช่องชื่ออุสมุขแล้ว ฟังแม่น้ำสายนั้นก็เต็มไปด้วยฝูงโคสัตว์จรไปมาเป็นอันมาก

น้ำที่ไหลออกจากสระอโนดาตทางด้านทิศตะวันออกแห่งเขาหิมพานต์นั้นไหลวนเวียนประทักษิณสระอโนดาต ๓ รอบแล้ว ข้ามซึ่งแม่น้ำอีก ๓ สาย แล้วไหลลงจากเขาหิมพานต์ด้านตะวันออกไปสู่แดนมนุษย์ ตรงลงสู่ท้องมหาสมุทร

น้ำที่ไหลออกจากสระอโนดาตทางด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือ นั้น ไหลวนเวียนประทักษิณสระอโนดาต ๓ รอบ แล้วไหลลงสู่ในที่ที่ไม่มีพวกมนุษย์อยู่ ด้านตะวันตกและด้านทิศเหนือ แล้วก็ไหลลงสู่มหาสมุทรเช่นเดียวกัน

น้ำที่ไหลออกมาจากด้านทิศใต้นั้น ครั้นวนประทักษิณสระอโนดาต ๓ รอบแล้วก็ไหลหลั่งลงไปในที่แผ่นศิลาราบอันหนึ่งใหญ่ยาว ๖๐ โยชน์ ไปกระแทกภูเขาลูกหนึ่งเข้า แล้วน้ำนั้นก็กลับโจนพุ่งขึ้นบนอากาศเป็นทอธารมีประมาณ ๓ คาพยุตแล้วก็หวนตกลงเหนือศิลาอันหนึ่งชื่อว่าตียัคคละ เป็นศิลา ๓ เหลี่ยม ศิลา นั้นทนต่อธารน้ำนั้นมิได้ ก็พังแตกทำลายลึกลงเป็นสระๆ หนึ่งชื่อว่า ตียัคคละโบกขรณี น้ำนั้นล้นเหลือสระก็ไหลเซาะ พังขอบคันสระไหลไปเหนือศิลาอันหนึ่งเป็นระยะยาว ๖๐ โยชน์ แล้วก็ทำลายก้อนปฐพีไหลตันไปภายใต้ดินล้นระยะอีก ๖๐ โยชน์ แล้วไปทะลุออกตรงดิรัจฉานบรรพต กระแสน้ำนั้นเซาะทำลายเขาดิรัจฉานบรรพตไหลแตกแยกออกไปเป็น ๕ แฉก อุปมาเหมือนนิ้วมือทั้ง ๕ นิ้ว

น้ำที่ไหลออกจากสระอโนดาต แล้วไหลประทักษิณรอบสระนั้น ปรากฏชื่อว่า อาวัญญคองคา

น้ำที่ไหลโจนพุ่งขึ้นไปบนอากาศนั้น ชื่อว่า อากาสคองคา

น้ำที่ไหลตกลงเหนือศิลาตียัคคละนั้น ชื่อว่าตียัคคละโบกขรณี

น้ำที่ไหลเข้าไปในศิลา นั้น ชื่อว่าพหลคองคา

น้ำที่ไหลเข้าไปในอุโมงค์นั้น ชื่อว่าอุมกคองคา

น้ำที่ไหลออกมาจากตึรัจฉานบรรพต แล้วแตกแยกออกไปเป็น ๕ แฉกนั้น
ชื่อว่าคงคานทีแฉก ๑ ยมุนาแฉก ๑ อจิรวดีแฉก ๑ มหิมทาแฉก ๑ สรรภูแฉก ๑
แม่น้ำทั้ง ๕ นี้ไหลเข้าสู่ทางแห่งมนุษย์

อันว่าสระฉัททันตะนั้น มีความกว้างและยาวประมาณ ๕๐ โยชน์ ใน
ท่ามกลางสระนั้นมีน้ำใสสะอาดปราศจากจอกแหนสาหร่ายสาบตัง เป็นน้ำว่างอยู่นั้น
๑๒ โยชน์ ไสบริสุทธิ มีสีเหมือนสีแห่งท่อนแก้วมณี ถัดน้ำระหว่าง ๑๒ โยชน์ ออก
มามีป่าบัว ๗ ประการล้อมรอบอยู่คือ

๑. ป่าจกกลนี กว้าง ๑ โยชน์ ล้อมรอบน้ำนั้น
๒. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธนิลอุบล กว้าง ๑ โยชน์
๓. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธอุบลแดง กว้าง ๑ โยชน์
๔. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธอุบลขาว กว้าง ๑ โยชน์
๕. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธบัวแดง กว้าง ๑ โยชน์
๖. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธบัวขาว กว้าง ๑ โยชน์
๗. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธบัวโกมุท กว้าง ๑ โยชน์

แวดล้อมต่อกันออกมาเป็นชั้นๆ ถัดปทุมวัน ๗ ชั้นนั้นออกมาเป็นป่าโวมิสสก
วัน พรั่งพร้อมไปด้วยดอกบัวมีสีต่างๆ กว้าง ๑ โยชน์เหมือนกัน ถัดป่าโวมิสสกวัน
ออกมาถึงพื้นน้ำที่พอเสมอหลังช้างเป็นป่ารัตสาลีวัน คือป่าข้าวสาลีแดง กว้าง ๑ โยชน์
เท่ากัน ถัดออกมาถึงขุททกัจฉวัน กอดอกไม้น้ำมีสีต่างๆ เช่น เขียว เหลือง แดง ขาว
กว้าง ๑ โยชน์เท่ากัน ถัดออกมาถึงบนขอบฝั่ง สารพัดด้วยถั่วเขียว ถั่วขาว ถั่วราช
มาส ถัดออกมาถึงป่าฟัก มีฟักเขียว ฟักทอง ผลใหญ่ๆ ถัดออกมามีป่าอ้อย แต่ละลำๆ
ใหญ่เท่าต้นหมาก ถัดออกมามีป่ากล้วย มีเครือใหญ่ๆ ผลใหญ่เท่าแข้งช้าง ถัดออกมา
มีป่าร้าง ป่าขนุนมีผลใหญ่เท่าตุ่ม แล้วก็ถึงอัมพวันปามะม่วง แล้วถึงจิณฺจวันป่า
มะขามหวาน แล้วก็ถึงปามะขวิดติดๆ กันออกมา บรรดาป่าเหล่านี้มีผลไม้เป็นต่างๆ
ไปไม่ปะปนกัน ถัดออกมาเป็นป่าโวมิสสกวันสารพัดไปด้วยผลไม้ต่างๆนานาชนิด แล้วก็
ถึงเวฬุวัน ป่าไม้ไผ่แน่นชิดด้วยกอและลำ แมงจะลอดเลื้อยเข้าไปก็ยาก ถัดเวฬุวัน
ออกมาก็มีภูเขาล้อมอยู่ ๗ ลูก เขาลูกที่ ๑ ชื่อจุลกภาพบรรพตสูง ๑ โยชน์ ลูกที่ ๒ ชื่อ

มหากาฬบรรพตสูง ๒ โยชน์ ลูกที่ ๓ ชื่ออุทกปัสสบรรพตสูง ๓ โยชน์ ลูกที่ ๔ ชื่อ
จันทปัสสบรรพตสูง ๔ โยชน์ ลูกที่ ๕ ชื่อสุริยบรรพตสูง ๕ โยชน์ ลูกที่ ๖ ชื่อมณี
ปัสสบรรพตสูง ๖ โยชน์ ลูกที่ ๗ ชื่อสุวรรณบรรพตสูง ๗ โยชน์

ที่มุมสระข้างทิศอีสานนั้น มีต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง มีลำต้นใหญ่โดยรอบ ๕ โยชน์
สูงขึ้นไปเพียงคาบ ๗ โยชน์ คาบนี้มีกิ่งใหญ่ ๔ กิ่ง แต่ละกิ่งๆ ยาว ๖ โยชน์ทอด
ออกไปในทิศทั้ง ๔ กิ่งยอดสูงได้ ๖ โยชน์ ถ้าวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปจนถึงสุดยอดได้
๑๓ โยชน์ ถ้าวัดโดยปริมาตรแทงให้ตรงไปได้ ๑๒ โยชน์ ต้นไทรต้นนี้มีความ
งามด้วยประการต่างๆ ดุจความงามของมณีบรรพต

ส่วนสระมณฑาทิณีนัน กว้างได้ ๒๕ โยชน์ มีบันไดแล้วไปด้วยเงินทองแก้ว
ไพฑูรย์และแก้วพลีสำหรับเป็นที่ขึ้นลง น้ำในสระนั้นใสบริสุทธิ์ประดุจหนึ่งว่าน้ำ
แก้วจะได้มีจอกแทนสาหร่ายสายตั้งแต่สักสิ่งหนึ่งก็หาได้ ที่ริมฝั่งที่มีน้ำแต่พอเสมอ
หลังช้างนั้นมีป่าประทุมบัวขาวล้อมอยู่รอบหนึ่ง บัวนี้มีฝักใหญ่ๆ เท่ากันกับงอนไถ
เง่าบัวแต่ละเง่าๆ โตประมาณเท่ากันกับหน้ากลองไชยเกรี ในปล้องสายบัวแต่ละ
ปล้องมีสีขาวราวกับน้ำมันขังอยู่ทุกๆ ปล้อง ตวงได้ปล้องละทะนาน ครั้นเมื่อดอกบัว
นั้นบานแล้ว มีลมจำพวกหนึ่งรำเพยพัดสลัดซึ่งเกสรให้โรยร่วงอยู่บนใบบัวและมี
ละอองและหยาดน้ำหยดย้อยประพรมลงที่เกสร ครั้นเมื่อต้องแสงรัศมีของพระ
อาทิตย์ถึงวัดขันเข้าเป็นแท่ง มีสีดังก่อนเหล็กแดงประดิษฐานอยู่ในใบบัว มีรสหวาน
ดั่งน้ำผึ้ง ชื่อว่า โบกขรมธุ

ถัดป่าบัวขาวออกมาถึงป่าบัวแดง แล้วถึงป่าปทุมขาว ป่าอุบลเขียว อุบลแดง
แล้วถึงป่าข้าวสาลีหอม ป่าผักเขียว ผักทอง ป่าน้ำเต้า แต่ละวันมีรสอันหวาน แล้ว
ถึงป่าอ้อย แต่ละลำๆ โตเท่าต้นหมาก หมู่ช้างทั้งหลายพากันหักอ้อยมาวางไว้ที่ศิลา
ลายแห่งหนึ่ง แล้วก็พากันขึ้นเหยียบย่ำน้ำอ้อยนั้นก็ไหลลงไปขังอยู่ในกระพังศิลา
น้อยใหญ่จนเต็ม ครั้นต้องแสงอาทิตย์เข้า น้ำอ้อยนั้นก็งวดเข้าเป็นแท่งขาวราวกับ
ศิลาน้ำนมยวง หมู่ช้างทั้งหลายก็ชวนกันเอาไปถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระ
ปัจเจกพุทธเจ้า และพระชีนาสวะเจ้าทั้งหลายที่เสด็จมาถึง ถัดป่าอ้อยออกมาก็ถึง
ป่ากล้วย ผลกล้วยนั้นใหญ่โตมาก ถ้าบุคคลได้กินเข้าไปเพียงครู่หนึ่งก็จะแน่นอุทร

กลิ้งอยู่กันที่ ถัดปากกล้วยมามีป้าขนุนผลโตเท่าตุ่ม ถัดออกมาถึงป้ามะม่วง ป้ามะขวิด ติดๆ กันออกมา รวมความว่าที่สระมณฑาทิณีนี้อะไรก็มี ดอกไม้ทุกสิ่งทุกอย่างอะไรที่ จะไม่มีนั้นไม่มีเลย

ในป่าทิมพานต์นี้ ถ้าจะกล่าวพรรณนาถึงสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้านั้นก็มีมากมาย หนักหนา แต่ในที่นี้จะขอกล่าวถึงสัตว์ที่มีคุณสมบัติเป็นพิเศษ มีไกรสรราชสีห์ และ นกการเวกเท่านั้น อันว่าไกรสรราชสีห์นั้นมีปากแดงราวกับชะโลมด้วยน้ำครั่ง มี สร้อยคอแดงราวกับแสงฟ้ามืดตักมพล ตัวมีสีขาวราวกับสีสังข์ ที่ท่ามกลางเบื้องหลัง ตั้งแต่ศีรษะลงมาถึงที่สูดนั้นเป็นรอยตลอดออกไป ๓ แถวสีแดงเหมือนน้ำครั่ง เปรียบราวกับว่าชักด้วยเส้นพู่กัน ไกรสรราชสีห์อยู่ในถ้ำทอง ถ้ำเงิน ถ้ำแก้ว เมื่อ เวลาออกจากถ้ำที่อยู่ นั้น ตั้งเท้าหลังไว้ให้เสมอกันแล้วจึงเหยียบเท้าหน้าออก หยัด กายน้อมหลัง ชะเง้อตัวขึ้นแล้วก็จาม เสียงจามนั้นราวกับว่าเสียงสายฟ้าฟาด แล้ว จึงสลัดขนให้ปราศจากธูลีแผ่นลำพองคะนองกระโดดเหมือนอย่างว่าลูกโคที่ลำพอง คะนองเล่นแล้วเปล่งสีหนาทสิ้นวาระ ๓ ครั้ง เสียงสีหนาทนั้นลั่นก้องไปทั้งดงไปไกล ได้ ๓ โยชน์โดยรอบ พวกสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้า เมื่อได้ยินเสียงก็มีอาการตั้งตัวตรง อยู่ได้ กลัวภัยราวกับว่าถูกจับตัวได้แล้วเช่นเดียวกัน ต่างตนต่างก็วิ่งหนีซุกซ่อนไป ทั่วทุกแห่งหน ที่อยู่ปล่องก็วิ่งลงปล่อง ที่อยู่น้ำก็คลานลงน้ำ ที่อยู่ในปากก็วิ่งเข้าซ่อน ในสุมทุมพุ่มไม้ละเมาะป่า ผุนนกก็บินขึ้นสู่อากาศสู่ถิ่นที่ของตน จะกล่าวไปโยถึงสัตว์ป่า แม้แต่ช้างม้าที่ผูกไว้ในบ้านและนิคมก็ไม่สามารถจะทนอยู่ได้ ต้องตื่นตื่นไปจน ปลอกแตก บังเหียนขาดด้วยอำนาจแห่งไกรสรราชสีห์นี้

มีปัญหามาว่า สัตว์ทุกตัวกลัวเสียงไกรสรราชสีห์ไปทั้งหมดหรือ?

ตอบว่า ไม่ได้กลัวไปสิ้นทั้งหมด สัตว์ที่ไม่กลัวเสียงราชสีห์นี้คือ ราชสีห์ที่ เสมอชาติด้วยกัน ๑ ช้างอาชาไนย ๑ ม้าอาชาไนย ๑ โคอาชาไนย ๑ บุรุษอาชาไนย ๑ พระชินาสวะ ๑ ทั้ง ๖ พวกนี้ถึงได้ยินเสียงก็เฉยอยู่ ไม่มีความกลัว

อธิบายว่า ราชสีห์ที่เสมอชาติด้วยกันไม่กลัวนั้น เพราะคิดว่าตนนี้ก็มีชาติโคตร และตระกูลเหมือนกันกับผู้มัน เหตุดังนั้นจึงมิได้กลัว

ช้างอาชาไนย ม้าอาชาไนย โคอาชาไนย บุรุษอาชาไนย ทั้ง ๔ เหล่านี้ กระด้างด้วยลักกายทิฏฐิ ถือว่าตัวนั้นมีเรี่ยวแรงมากนักหนา ฉะนั้น จึงไม่กลัว

ส่วนพระชีณาสวะนั้น ท่านละลักกายทิฏฐิเสียสิ้นแล้วจึงไม่กลัว

เมื่อราชสีห์หยัดกาย เปล่งสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วก็เฟ่นขึ้นโดดไปข้างซ้ายบ้าง ข้างขวาบ้าง ไปไกลได้ ๑ อุสุภ (๑๔๐ ศอก เป็น ๑ อุสุภ) แล้วก็โดดไปข้างหน้าอีก ไกลได้ ๔ อุสุภก็มี ๔ อุสุภก็มี พญาราชสีห์นี้ถ้าแม่ยืนอยู่ที่ราบเสมอ ก็โดดไปไกลได้ อีก ๑๖ อุสุภบ้าง ๒๐ อุสุภบ้าง ถ้าโดดไปจากที่ดอนและหน้าผาแล้ว ไปไกล ๖๐ อุสุภ บ้าง ๘๐ อุสุภบ้าง พญาไกรสรราชสีห์ตระกูลประเสริฐกว่าราชสีห์อื่นๆ นั้น โดยมี คุณภาพแก่กล้าเป็นต้น ด้วยประการดังนี้

ส่วนคุณพิเศษของนกการเวกนั้น เมื่อเวลาจับจิกกินผลมะม่วง ต้มดูดกินรส ผลมะม่วงแล้ว ก็ปรบปีกกระพือส่งเสียงร้องขึ้น เสียงนั้นราวกับเสียงปีแก้วและปี ไฉน เจื้อยแจ้วจับใจไปทุกตัวสัตว์ บรรดาสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้าทั้งหลายที่ได้ยินเสียงนก การเวกแล้ว ก็มัวเมาเคลิ้มสติไปด้วยเสียงนั้น ที่กำลังคาบเหยื่อๆ ก็หลุดตกจากปาก เสือที่ไล่เนื้อมากำลังยกเท้าจะกระโดดก็จำเปล่า ยืนแข็งอยู่กับที่ เนื้อที่ถูกเสือไล่มานั้นก็ลืมความกลัว ยืนแข็งจ้งจ้งฟังเสียงนกการเวก หมูนกที่บินในอากาศก็กางปีก ออกร่าร่อนสดับฟัง หมูสัตว์ในน้ำมีฝูงปลาทั้งหลายก็ได้ว่ายและโบกหางกระดิกหู ชวนกันสงบคอยฟังทุกตัวไป ด้วยอาศัยเหตุนี้โลกจึงสรรเสริญเสียงที่เพราะว่า เพราะเหมือนเสียงนกการเวกด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง ทวีปนี้เรียกว่าชมพูทวีป ก็ด้วยอาศัยนามไม่ว่าประจำทวีป ไม่ว่าตัวนี้ อยู่ในป่าหิมพานต์ มีลำต้นวัดโดยรอบได้ ๑๕ โยชน์ วัดตั้งแต่โคนต้นไปถึงยอดสูงสุด ๑๐๐ โยชน์ ถ้าจะวัดตั้งแต่โคนขึ้นไปถึงคาบได้ ๕๐ โยชน์ จากคาบขึ้นไปถึงยอดอีก ๕๐ โยชน์ กิ่งคาบนี้มี ๔ กิ่งทอดออกไปในทิศทั้ง ๔ กิ่งใหญ่แต่ละกิ่ง กิ่งยาว ๕๐ โยชน์ วัดตั้งแต่โคนคาบไปถึงปลายกิ่งยาว ๕๐ โยชน์ ถ้าวัดตั้งแต่โคนต้นไปถึงปลายกิ่งคาบทั้ง ๔ ด้านๆ ละ ๑๐๐ โยชน์ ปริมาณทล สูงกว้างมีประมาณเท่ากัน ได้กึ่งหัวทั้ง ๔ กิ่งนั้นเป็นแม่น้ำใหญ่ไหลผ่านไปในทิศทั้งหลาย ผลหว่านนั้นมิกลื่นหอมดังรสน้ำผึ้งหมูนกทั้งหลายชวนกันมากินผลหว่าสนั้น และบางที่ผลหว่านนั้นสุกหล่นลงตามฝั่งแม่น้ำ

ทั้ง ๒ ฟาก แล้วก็อกขึ้นเป็นเนื้อทอง และถูกน้ำพัดไปจมลงในมหาสมุทร ทองนั้นก็ได้ชื่อว่าทองชมพูนุท เพราะอาศัยเกิดมาจากชมพูนุท

นอกจากนี้ ยังมีพญาไม้อื่นอีก ๖ ต้น คือ

๑. ปาตลี ไม้แคฝอยประจำอสุรพิภพ
๒. ลิมพลี ไม้จ้าวประจำพิภพครุฑ
๓. ปาริฉัตตโก ไม้ปาริฉัตรประจำดาวดึงส์พิภพ
๔. กัทัมโป ไม้กระทุ่มประจำอปรโคยานทวีป
๕. กัมปรุกโข ไม้กัลปพฤกษ์ประจำอุตตกุรุทวีป
๖. ลิริสกรุกโข ไม้ชิงช้าประจำบุพพวิเทหทวีป

บรรดาไม้ใหญ่ทั้ง ๗ ต้นนี้ มีความยาวใหญ่สูงกว้างเท่าๆ กันทั้ง ๗ ต้น และมีอายุยืนตั้งอยู่ไปจนกว่าจะสิ้นภัทรกับนี้

อนึ่ง ในป่าหิมพานต์ ที่บริเวณติดต่อกับภูเขาดัณหาวัณณะ มีป่าต้นมักกลีผลอยู่ป่าหนึ่ง ต้นมักกลีผลนี้เมื่อถึงคราวออกผลแล้ว มักกลีผลนี้มีรูปร่างลักษณะเหมือนอิสตรีเพศทุกๆ อย่าง และมีความสวยงามปานประหนึ่งเทพธิดา ลูกมักกลีผลออกคราวหนึ่งๆ ทยอยได้ ๔-๕ เดือนจึงจะเนา และในขณะที่มักกลีผลกำลังแบ่งบานเต็มที่นั่น พวกวิชาธรที่อยู๋ในป่าหิมพานต์นี้ก็พากันมาเก็บเอาไปเชยชม วิชาธรคนใดได้เชยชมร่วมรสกับนางมักกลีผลแล้ว จะถึงซึ่งอาการวิสัยญญาไปเป็นเวลาถึง ๔ เดือนจึงจะฟื้นคืนสติขึ้นมาได้

ภูมิจตุกกะ จบ

บรรณานุกรม

การบรรยายข้อความตั้งแต่ต้นจนถึงสุดท้ายนี้ ได้รวบรวมมาจากปกรณ์ต่างๆ มี

๑. ลัตตสุริยสูตร แห่งพระบาลีอังคุตตรนิกาย และอรรถกถา
๒. พระบาลีเถรอปาทานและอรรถกถา
๓. พระบาลีอุทานและอรรถกถา
๔. พระบาลีมหานิเทศและอรรถกถา
๕. พระบาลีสังยุตตและอรรถกถา
๖. พระบาลีเนมิราชและอรรถกถา
๗. พระบาลีสุตตันตมหาวัคคและอรรถกถา
๘. พระบาลีปาถิกวัคคและอรรถกถา
๙. สมนตปาสาทิกาอรรถกถา
๑๐. อัญญาสาลินีอรรถกถา
๑๑. สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา
๑๒. วิสุทธีมรรคอรรถกถา
๑๓. สุตตนิบาตอรรถกถา
๑๔. มัชฌิมปิณณาสอรรถกถา
๑๕. อุปริปิณณาสอรรถกถา
๑๖. สารัตถทีปนีฎีกา
๑๗. อังคุตตรฎีกา
๑๘. วิสุทธีมรรคมหาฎีกา

ปฏิสันธิจตุกกะ

ปฏิสันธิ ๔ อย่าง

๑. อปายปฏิสันธิ กามสัคคิปฏิสันธิ รูปาวจรปฏิสันธิ อรูปาวจรปฏิสันธิ เจติจตุพพิธา ปฏิสันธิ นาม.

ชื่อของปฏิสันธิมี ๔ ประการคือ อปายปฏิสันธิ ๑ กามสัคคิปฏิสันธิ ๑ รูปาวจรปฏิสันธิ ๑ อรูปาวจรปฏิสันธิ ๑

กามปฏิสันธิ ๑๐

อปายปฏิสันธิ ๑

๒. ตตถ อกุสลวิปาโกเปกขาสหคตสนฺติริณํ อปายญฺมิ โอบกนฺติกขณํ ปฏิสันธิ หุตฺวา ตโต ปรี ภวํคํ ปรีโยसानํ จวณํ หุตฺวา วัจจิชฺชติ, อยเมกาปายปฏิสันธิ นาม.

ในปฏิสันธิ ๕ ประการนั้น อุเบกขาสันติริณอกุสลวิปากย่อมเกิดในอปายญมิตั้ง ๔ ญมิต โดยทำหน้าที่ปฏิสันธิในขณะปฏิสันธิกาล ต่อแต่นั้นทำหน้าที่ภวังค์ และในสุดท้ายของปัจจุบันภพ ทำหน้าที่จุติแล้วก็ขาดไป นี่ชื่อว่าอปายปฏิสันธิอย่าง ๑

กามสัคคิปฏิสันธิ ๙

๓. กุสลวิปาโกเปกขาสหคตสนฺติริณํ ปน กามสัคคิยํ มนุสฺसानญฺเจว ขจฺจนฺธาทีนํ ภูมฺมสฺสติดานญฺจ วิณีปาติกาสุรารณํ ปฏิสันธิภวํคจฺติวเสน ปวตฺตติ.

ส่วนอุเบกขาสันติริณอกุสลวิปากย่อมเกิดในกามสัคคิญมิตโดยทำหน้าที่เป็นปฏิสันธิภวังค์ และจุติจิตของมนุษย์ที่พิการต่างๆ คือ

๑. ขจฺจนฺธ	ผู้ตบอดแต่กำเนิด
๒. ขจฺจพฺพิธ	ผู้หูหนวกแต่กำเนิด
๓. ขจฺจฆานก	ผู้จมูกเสียแต่กำเนิด
๔. ขจฺจมุค	ผู้เป็นใบ้แต่กำเนิด

๕. ขจฺจขฬิ	ผู้โง่งอแต่กำเนิด
๖. ขจฺจมุมตตก	ผู้เป็นบ้าแต่กำเนิด
๗. ปณฺทก	พวกบัณฑิต
๘. อุภโตพยณชนก	ผู้ปรากฏเป็น ๒ เพศ
๙. นบุสฺส	ผู้ไม่ปรากฏเพศ
๑๐. มมฺม	ผู้ติดอ่าง

และของ วินิปาติกอสุร อสุรที่อาศัยภูมิมัฏฐเทวดา (เทวดาที่อาศัยอยู่ตามภูเขา ต้นไม้ และสถานที่ต่างๆ และรุกขเทวดา) ทั้งหลายอยู่

๔. มหาวิปากานิ ปน อญฺจ สพฺพตถาปิ กามสฺสคฺติยํ ปฏิสนธิภาวํคฺจตุวเสน ปวตฺตุนฺติ ส่วนมหาวิปากจิต ๔ ย่อมเกิดในกามสฺสคฺติญฺมิ ๗ แม้ทั้งหมด ด้วยอำนาจ ปฏิสนธิ ภาวํคฺ จุตติ

๕. อิมํ นว กามสฺสคฺติปฏิสนธิโย นาม ปฏิสนธิจิตทั้ง ๙ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คืออุเบกขาสันตிரณกุศลวิปาก ๑ มหาวิปาก ๘ ชื่อว่า กามสฺสคฺติปฏิสนธิ

๖. สา ปณายํ ทสฺวิธาปิ กามาวจรปฏิสนธิจฺเจว สงฺขํ คจฺฉนฺติ ก็ปฏิสนธิทั้ง ๑๐ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คืออุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๔ ย่อมนับว่า กามาวจรปฏิสนธิเหมือนกัน

อายุโดยประมาณของกามบุคคล

๗. เตสุ จตฺตุนํ อปายานํ มนุสฺसानํ วินิปาติกาสุรานญฺจ อายุปฺปมาณ-คณนํ นยโม นตฺถิ ในบรรดากามปฏิสนธิบุคคลนั้น การกำหนดนับอายุของสัตว์ผู้เกิดในอบายภูมิ ๔ ของมนุษย์ และของวินิปาติกอสุรา ย่อมไม่มีกำหนดแน่นอน

๘. จาตุมหาราชิกานํ ปน เทวานํ ทิพฺพทานิ ปณฺจวสฺสสตานิ อายุปฺปมาณํ มนุสฺสคณนํ นวตฺตวสฺสสตสฺสพฺปมาณํ โหติ ประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุ-มหาราชิกานับได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ ถ้านับโดยอายุของมนุษย์ประมาณ ๙ ล้านปี

๙. ตโต จตุคฺคณํ ดาวตีสานํ ตโต จตุคฺคณํ ยามานํ
 ตโต จตุคฺคณํ तुสิตานํ ตโต จตุคฺคณํ นิมมานรตฺตํ
 ตโต จตุคฺคณํ ปฺรนิมมิตวสวตฺตํ

ประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้น
 จาตุมหาราชิกา

ประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์
 ประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา
 ประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต
 ประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มี ๔ เท่าประมาณอายุของ
 เทวดาชั้นนิมมานรดี

อายุของปรนิมมิตวสวัตดีเทวดาเทียบกับอายุของมนุษย์

๑๐. นวสตมฺเจกวีส วสฺसानํ โกลฺปิโย ตถา

วสฺสสตสทสฺसानํ สญฺจิจิ จ วสวตฺติสฺสุ.

ประมาณอายุของเทวดาในชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ถ้านับโดยปี
 ของมนุษย์ก็เป็น ๙๒๑ โกลปิ ๖ ล้านปี

รูปปฏิสนธิ ๖ ประการ

๑๑. ปจฺมชฺฌานวิปากํ ปจฺมชฺฌานญฺมิมํ ปฏิสฺสนฺธิภาวํคฺคจฺติวเสน ปวตฺตติ
 ปจฺมชฺฌานวิปากจิตฺตํย่อมเกิดในปจฺมชฺฌานญฺมิ โดยความเป็นปฏิสนธิ ภาวํคฺ และจฺติ

๑๒. ตถา ทฺตยชฺฌานวิปากํ ตตฺตยชฺฌานวิปากญฺจ ทฺตยชฺฌานญฺมิมํ ทฺตย-
 ฌานวิปากจิตฺ และตตฺตยชฺฌานวิปากจิตฺ ย่อมเกิดในทฺตยชฺฌานญฺมิโดยความเป็นปฏิสนธิ
 จิต ภาวํคฺจิต และจฺติจิตเหมือนกัน

๑๓. จตฺตถฺฌานวิปากํ ตตฺตยชฺฌานญฺมิมํ จตฺตถฺฌานวิปากจิตฺ ย่อมเกิดใน
 ตตฺตยชฺฌานญฺมิ โดยความเป็นปฏิสนธิจิต ภาวํคฺจิต และจฺติจิตเหมือนกัน

๑๔. **ปณฺจมชฺฌานวิปากํ จตฺตตถฌานภูมิยํ ปณฺจมฌานวิปากจิตฺตํ** ย่อมเกิดในจตตถฌานภูมิ โดยความเป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิตเหมือนกัน

๑๕. อสภณสตutan ปน รูปเมว ปฏิสนธิ โหติ, ตถา ตโต ปรี ปวตติย จวน
กาเล จ รูปเมว ปวตติตวา นิรุณติ แต่รูปอย่างเดียวเท่านั้นเป็นปฏิสนธิของอัสณ
ณัฐตพรหมทั้งหลาย ในประวัติศาสตร์ที่ต่อจากปฏิสนธิณะ รูปอย่างเดียวนั้นที่เกิด
อยู่ และในจุดขณะ รูปอย่างเดียวนั้นก็ดับลงเช่นเดียวกัน

๑๖. อีมา ณ รูปาวจรปฏิสนธิโย นาม ปฏิสนธิทั้ง ๖ นี้ คือ รูปวิปากจิต ๕
กัมมชรูป ๑ ชื่อว่า รูปาวจรปฏิสนธิ

อายุโดยประมาณของรูปบุคคล

๑๗. เสด็จ พุทธมหาราชสีหราช เทวานันท์ กบฏสส ตติโย ภาคิ อายุประมาณ, พุทธมหาราชสีหราช อุพทกบฏ, มหาพุทธมหาราช เอโก ภฏิ ในรูปปฏิสนธิบุคคล เหล่านั้น ส่วน ๑ ใน ๓ ของวิวิธฐานียอสงไขยกัป เป็นประมาณอายุของพวกพุทธมหาราชสีหราช วิวิธฐานียอสงไขยกัปหนึ่ง เป็นประมาณอายุของมหาพุทธมหาราช

๑๘. **ปริตฺตาทานํ เทว กปฺปานิ, อปฺปมาณาทานํ จตฺตาริ กปฺปานิ, อาภสฺสธรรณํ อภฺจ กปฺปานิ**

๒. มหาภัย เป็นประมาณอายุ ของ ปรีตตภาพรรหม

๔. มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อัปปรมาณภพพรหม

๘. มหาภัย เป็นประมาณอายุ ของ อาภัสสรพรหม

๑๙. ปรีตตสุภานํ โสฬส กบฺปานิ, อปฺปมาณสุภานํ ทวตฺตีส กบฺปานิ, สุก
กิณฺหานํ จตฺตสฺสจฺจิ กบฺปานิ

๑๖. มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ ปรีตตสูกพรหม

๓๓ มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อัปมาณสุกพรหม

๖๔. มหาภัย เป็นประมาณอายุ ของ สุกกิดนพรหม

๒๐. เวทปุลลนํ อสณฺณสตฺตานณฺต ปณฺจ กปฺปสตานิ ๕๐๐ มหากัปเป็น
ประมาณอายุของเวทปุลลพรมและอัสณณุตตพรม

๒๑. อวิหานํ กปฺปสทฺสฺสานิ, อตฺตปํ เทว กปฺปสทฺสฺสานิ, สทฺสฺสานํ จตฺตาริ กปฺปสทฺสฺสานิ, สทฺสฺสํ อญฺจ กปฺปสทฺสฺสานิ, อกนิญฺจํ โสฬส กปฺปสทฺสฺสานิ

- ๑ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อวิหพรหม
- ๒ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อตฺตปพรหม
- ๔ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ สทฺสพรหม
- ๘ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ สทฺสสิพรหม
- ๑ หมื่น ๖ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อกนิญฺจพรหม

อรุပ္ปฏิสนธิ ๔

๒๒. ปจมารูปาทีวปากานิ ปจมารูปาทีภูมีสุ ยถากุมํ ปฏิสนธิภาวค-
จฺติวเสน ปวตฺตุนฺติ อากาसानญฺจายตนวิปากจิตเป็นต้น ย่อมเกิดในอากาसानญฺจาย
ตนภูมิตั้งตามลำดับ โดยความเป็นปฏิสนธิ ภาวํ และจติ

๒๓. อีมา จตฺสโร อารูပ္ปฏิสนธิโย นาม ปฏิสนธิทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า อรุปาวจร
ปฏิสนธิ

อายุโดยประมาณของอรุပ္บุคคล

๒๔. เตสุ ปน อากาसानญฺจายตนูปคานํ เทวานํ วิสติกปฺปสทฺสฺสานิ
อายุปฺปมาณํ ในอรุပ္ปฏิสนธิบุคคลเหล่านั้น ๒ หมื่นมหากัปเป็นประมาณอายุพรหม
ที่เกิดอยู่ในอากาसानญฺจายตนภูมิ

๒๕. วิญญานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ จตฺตาสีทกปฺปสทฺสฺสานิ ๔ หมื่น
มหากัปเป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดอยู่ในวิญญานญฺจายตนภูมิ

๒๖. อากิณฺณญฺจายตนูปคานํ เทวานํ สทฺธิกปฺปสทฺสฺสานิ ๖ หมื่นมหากัป
เป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดอยู่ในอากิณฺณญฺจายตนภูมิ

๒๗. เนวสญฺยานาสญฺจายตนูปคานํ เทวานํ จตฺราสีทกปฺปสทฺสฺสานิ ๘ หมื่น
๘ พันมหากัป เป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดอยู่ในเนวสญฺยานาสญฺจายตนภูมิ

จิต ๓ อย่าง

ที่มีองค์ธรรมและอารมณ์อย่างเดียวกัน เฉพาะชาติเดียว

ปฏิสนธิ ภาวะคณจ

ตถา จวนมานส์

เอกเมว ตเถเวก

วิสยณฺเจกชาตีย์.

ในชาติหนึ่งนั้น ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิต รวม ๓ อย่าง
นี้ เป็นจิตอย่างเดียวกัน และอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต
และจุติจิต ก็ต้องเป็นอย่างเดียวกัน

อิทเมตถ ปฏิสนธิจิตทุกกัม คำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เรียกว่าปฏิสนธิจิตทุกกะ
ในวิถีมุตตสังคหะนี้

อภิธัมมัตถสังคหะบาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ จบ

อธิบายขยายความตามหัวข้อบาลี

ที่แสดงไว้ข้างต้นโดยลำดับ ดังต่อไปนี้

บาลีข้อที่ ๑ แสดงปฏิสนธิ ๔ อย่าง ๑. อปายปฏิสนธิ ฯลฯ ๔. อรูปาวจร
ปฏิสนธิ

ในที่นี้ คำว่า ปฏิสนธิ หมายความว่า เมื่อภพเก่าสิ้นสุดลงแล้ว จิต เจตสิก และ
กัมมชรูปปรากฏเกิดขึ้นครั้งแรกในภพใดภพหนึ่ง โดยอำนาจแห่งการสืบต่อภพเก่า
กับภพใหม่เรียกว่าปฏิสนธิ ฉะนั้น การปรากฏขึ้นแห่งจิต เจตสิก และกัมมชรูปครั้งแรก
ในอบายภูมิ ๔ เรียกว่า อปายปฏิสนธิอย่าง ๑

การปรากฏเกิดขึ้นแห่งจิต เจตสิก และกัมมชรูปครั้งแรกในกามสุคติภูมิ ๓
เรียกว่า กามสุคติปฏิสนธิอย่าง ๑

การปรากฏเกิดขึ้นแห่งจิต เจตสิก และกัมมชรูปครั้งแรกในรูปภูมิ ๑๕ และ
การปรากฏเกิดขึ้นแห่งกัมมชรูปครั้งแรกในอัสสณฺณสัตตภูมิ ทั้ง ๒ นี้ เรียกว่า รูปาว-
จรปฏิสนธิอย่าง ๑

การปรากฏเกิดขึ้นแห่งจิต เจตสิกครั้งแรกในอรุณภูมิ ๔ เรียกว่า อรุณาวจร ปฏิสนธิอย่าง ๑

รวมเป็นปฏิสนธิ ๔ อย่าง

บาลีข้อที่ ๒ แสดงอบายปฏิสนธิ อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิ จิตของอบายบุคคลทั้งหลาย มีสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปเรต อสุรกาย การเกิดขึ้น ครั้งแรกของจิตดวงนี้ ทำหน้าที่ปฏิสนธิของพวกอบายสัตว์เหล่านี้ ต่อจากนั้นไปจนตลอดชีวิต ก่อนวิถิจิตและหลังวิถิจิตเกิดขึ้น จิตดวงนี้ก็ทำหน้าที่ภวังค์ และเมื่อเวลา สุตท้ายของปัจจุบันภพ จิตดวงนี้ก็ทำหน้าที่จุติ

ภูมิที่เกิดของพวกสัตว์เหล่านี้เป็นสุคติภูมิ และปฏิสนธิจิตก็เป็นพวกอเหตุกจิต ฉะนั้น พวกสัตว์เหล่านี้จึงเรียกว่า **ทุกตโตเหตุกบุคคล**

อธิบายในบาลีข้อที่ ๓ แสดงสุคติอเหตุกปฏิสนธิ อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตของมนุษย์ที่พิการต่างๆ มีตาบอดมาแต่กำเนิด เป็นต้น และของจาตุมหาราชิกาชั้นต่ำ มีวินิปาติกอสุราบางพวก และเวมานิกเปเรต บางพวก

ภูมิที่เกิดของมนุษย์และเทวดาพวกนี้เป็นสุคติภูมิ แต่ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นอเหตุก-จิต ฉะนั้น จึงเรียกว่า **สุคติอเหตุกบุคคล**

วจันตละและคำอธิบายบุคคลที่ปฏิสนธิ ด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑๑ จำพวก

๑. ขจจนฺธ

ชาติยา อนโร ขจจนโร ผู้ที่ตาบอดโดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ เป็นต้น มา ชื่อว่า **ขจจันธะ**

ธรรมดาผู้ที่ถือกำเนิดโดยคัพภเสยยกะนั้น ในขณะแรกที่ปฏิสนธิ ตายังไม่ ปรากฏเกิดขึ้น ต่อมาเมื่อถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ จึงจะเกิด ฉะนั้น คัพภเสยยกบุคคลใด

เมื่อมีอายุถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ แล้ว ตาไม่ปรากฏเกิดขึ้น คัมภสหายบุคคลนั้นได้ชื่อว่า ชัจจันธบุคคลคือ บุคคลที่ตาบอดมาแต่กำเนิด

สำหรับสังเสทขบุคคล และโอบปาติกบุคคลทั้ง ๒ พวกนี้ ในขณะที่ปฏิสนธิก็ย่อมมีตาปรากฏขึ้นพร้อมกันด้วยเป็นธรรมดา ฉะนั้น ถ้าในขณะที่ปฏิสนธิของบุคคล ๒ พวกนี้ ไม่มีตาปรากฏเกิดขึ้นด้วยแล้ว ก็เรียกได้ว่าเป็นชัจจันธบุคคลเหมือนกัน

กรรมที่มีหน้าที่นำสัตว์ให้ปฏิสนธินั้น เมื่อถึงเวลาอันสมควรที่จักขุปสาทจะเกิดได้แล้ว ถ้ากรรมนี้สามารถทำหน้าที่ให้จักขุปสาทนั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่เป็นชนก สัตติ หรือสามารถช่วยอุปการะให้กรรมอื่นที่ให้จักขุปสาทเกิดขึ้นแก่สัตว์นั้นๆ แทนตนด้วย อำนาจที่เป็นอุปถัมภ์ภกสัตติแล้ว สัตว์ที่ถือปฏิสนธินั้นก็ไม่ว่าเรียกว่าชัจจันธบุคคล แม้ว่าถึงเวลาที่คลอດจากกรรมมารดา ปรากฏว่าตาบอดก็ตาม ก็ยังกำหนดว่าเป็นชัจจันธบุคคลไม่ได้เพราะคำว่า “ชาติยา อนฺโธ” ในบทวิเคราะห์

คัมภัสังคตนั้น มุ่งหมายเอาขณะปฏิสนธิเท่านั้น ตามหลักของพระอภิธรรมไม่ได้มุ่งหมายไปถึงขณะที่อยู่ในครรภ์มารดา แต่ที่ปรากฏว่าตาบอดนั้น ก็อาจเป็นด้วยเหตุอื่นมาทำลายตาของสัตว์นั้นๆ ก็ได้ กล่าวคือ ตัวสัตว์พยาธิตัวอาศัยอยู่ในมดลูกกัดทำลายเสียหรือเป็นด้วยอำนาจยาธิดาในท้องทำลายเสียก็ได้

อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ตาบอดตั้งแต่คลอດจากกรรมมารดามา บางคนมีความเฉลียวฉลาดเล่าเรียนศึกษาวิชาทางโลก หรือทางธรรมก็เข้าใจได้ดี มีความรู้สูง ข้อนี้ก็เครื่องสันนิษฐานได้ว่า บุคคลชนิดนี้มีได้ปฏิสนธิมาด้วยเหตุกปฏิสนธิ ต้องได้ปฏิสนธิด้วยสเหตุกะ เป็นทวิเหตุกปฏิสนธิหรือติเหตุกปฏิสนธิอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน ฉะนั้น บุคคลประเภทนี้ก็เรียกไม่ได้ว่าเป็นชัจจันธบุคคล

ส่วนกรรมที่มีหน้าที่นำสัตว์ให้เกิด ถ้าไม่สามารถทำให้ตาปรากฏขึ้นได้ในระยะเวลาอันสมควรด้วยอำนาจชนกสัตติ หรือไม่สามารถช่วยอุดหนุนแก่กรรมอื่นให้กระทำหน้าที่จัดแจงให้ตาปรากฏขึ้นในเวลาอันสมควรด้วยอำนาจอุปถัมภ์ภกสัตติแล้ว ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยกรรมชนิดนี้ ในขณะที่ปฏิสนธินั่นเองเรียกว่า ชัจจันธบุคคล ฉะนั้น

จึงกล่าวว่า “ชาติยา อนโร” คือผู้ที่มีตาบอดมาแต่กำเนิด หรือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะดังนี้

๒. ขจฺจพริโร

ชาติยา พริโร ขจฺจพริโร ผู้ที่หูหนวกโดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะชื่อว่า ขจฺจพริระ

หมายความว่าเมื่อถึงเวลาอันสมควรที่โสตปสาทจะเกิดได้แล้วแต่ก็ไม่เกิดเช่นนี้ จึงเรียกได้ว่าบุคคลผู้นี้เป็น ขจฺจพริรบุคคล

๓. ขจฺจฆานโก

ชาติยา ฆานโก ขจฺจฆานโก ผู้ที่ไม่มีฆานปสาทโดยกำเนิด คือ ตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ ชื่อว่า ขจฺจฆานกะ

หมายความว่า เมื่อถึงเวลาอันสมควรที่ฆานปสาทจะเกิดได้แล้ว แต่ก็ไม่เกิด จึงเรียกได้ว่าบุคคลผู้นี้เป็น ขจฺจฆานกบุคคล

๔. ขจฺจมุค

ชาติยา มุโค ขจฺจมุโค ผู้ที่เปล่งเสียงออกมาเป็นคำพูดไม่ได้โดยกำเนิดคือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ ได้แก่ คนใบ้ ชื่อว่า ขจฺจมุคะ

หมายความว่า ผู้ไม่มีกรรมที่สามารถทำให้เปล่งเสียงออกมาเป็นคำพูดได้โดยชัดเจน เรียกได้ว่าบุคคลผู้นี้เป็นขจฺจมุคบุคคล ได้แก่คนใบ้

๕. ขจฺจชพี

ชาติยา ชพี ขจฺจชพี ผู้ที่โง่โดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมาชื่อว่า ขจฺจชพะ

หมายความว่า บุคคลชนิดนี้ ย่อมมีความโง่จนกระทั่งสอนอะไรไม่รู้เรื่อง แม้แต่นับสิบก็ไม่ถูก และอาจารย์บางท่านเรียกขจฺจชพะนี้เป็นขจฺจเอละ การเรียกเช่นนี้นับว่าไม่ถูกต้องเพราะคำว่า **เอลา** หรือ **เอพา** นี้ แปลว่า น้ำลาย

อนึ่ง ท่านอรรถกถาจารย์แสดงความหมายคำว่า **เอฬุมุค** นั้นว่า **เอฬุมุค** นั้นว่า **เอฬุมุค** **ปคฺขริตลาลมุขํ** หมายถึงผู้มีน้ำลายไหลออกจากปากอยู่ชื่อว่า เอฬุมุคะ ชื่อนี้ แสดงให้เห็นว่า คำว่า **เอฬ** นี้ แปลว่า น้ำลายเท่านั้น แปลว่าโง่ไม่ได้ และผู้มีน้ำลายไหล ออกมาจากปากอยู่นี้ก็จัดเข้าไปอยู่ในพวกชัจจมุคะแล้ว ฉะนั้น ในที่นี้ ผู้ที่โง่โดยกำเนิด ใช้ศัพท์ว่าชัจจชพะ จึงเป็นการถูกต้อง

๖. ชัจจมุคตตก

ชาติยา อุมมตฺตโก ชัจจมุคตฺตโก ผู้ที่เป็นบ้าโดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิ ขณะเป็นต้นมา ชื่อว่า ชัจจมุคตตกะ คือผู้ที่เป็นบ้าๆ บอๆ มาตั้งแต่กำเนิด

๗. ปณฺทก

ปทติ ลิงคเวกฺขลภาวํ คจฺจตฺติ ปณฺทโก ผู้ที่มีเครื่องหมายแห่งบุรุษและสตรี ขาดตกบกพร่องไป ผู้นั้นชื่อว่า ปณฺทกะ ได้แก่บัณฑิต ๕ จำพวก

สำหรับวจนฺตละนี้ หมายถึงเอาพวกนปฺงสกบัณฑิต เป็นการศึกษาโดยตรง (มุขยัตถนัย) บัณฑิตที่เหลือ ๔ พวก เป็นการศึกษาโดยอ้อม (สทิสฺสพจาริตถนัย)

บัณฑิต ๕ พวก

๑) **อาลิตตกปณฺทก** บุคคลผู้ใดบังเกิดความกำหนัดยินดี มีความกระวนกระวาย ขึ้นแล้วเอาปากคาบองคชาตของบุรุษผู้อื่น ดูตกนซึ่งน้ำอสุจินั้นแล้วจึงระงับดับความ กระวนกระวาย บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า อาลิตตกบัณฑิต หรืออีกพวกหนึ่งเมื่อตอน แรกยังไม่เกิดความกำหนัดยินดี ต่อเมื่อได้ดูตกนซึ่งน้ำอสุจิแล้วจึงเกิดความกำหนัด ยินดีขึ้น บุคคลชนิดนี้ก็ได้ชื่อว่า อาลิตตกบัณฑิต เช่นเดียวกัน

๒) **อุสฺสยปณฺทก** บุคคลผู้ใดได้โอกาสแอบดูบุรุษและสตรีกำลังร่วมรสกัน อยู่ ก็บังเกิดความอิจฉาริษยาขึ้นมา ในขณะเดียวกันนั้นความกำหนัดยินดีของตน ก็ระงับดับลงเหมือนกับว่าตนเองได้เสพด้วยฉะนั้น บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า อุสฺสย- บัณฑิต

๓) **โอปปกมิกบณฺฑก** บุคคลผู้ที่ถูกต้อน ไม่ให้มีความกำหนดยินดีเกิดขึ้นเช่น พวกชั้นที่ที่ต้องมีหน้าที่อยู่ใกล้ชิดกับนางสนมกำนัลของพระเจ้าแผ่นดิน บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า โอปปกมิกบณฺฑเทวะก, เฉพาะบุคคลประเภทนี้จะกล่าวว่า เป็นบณฺฑเทวะกมาแต่กำเนิดโดยตรงไม่ได้ ฉะนั้น โอปปกมิกบณฺฑเทวะกพวกนี้ ปฏิสนธิด้วยอเหตุกปฏิสนธิก็ได้ หรือเป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ ตีเหตุกปฏิสนธิก็ได้

๔) **ปภฺชบณฺฑก** บุคคลผู้ใด ในกาฬปักษีคือข้างแรมให้เกิดความกำหนด ยินดีกระวนกระวายด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรม ครั้นเมื่อถึงซุณหปักษี คือข้างขึ้น ความกระวนกระวายนั้นก็หายไป หรือเมื่อซุณหปักษีเกิดความกระวนกระวาย ครั้นถึงกาฬปักษีหายไปข้างใดข้างหนึ่งเช่นนี้ บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า ปภฺชบณฺฑเทวะก

๕) **นปฺปสกบณฺฑก** บุคคลผู้ใด เพศหญิงเพศชายไม่ปรากฏทั้ง ๒ เพศ มีแต่ช่องสำหรับถ่ายปัสสาวะเท่านั้น บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า นปฺปสกบณฺฑเทวะก

๘. อุกโตพยณฺชนก

อุกโต ปวตฺตํ พยณฺชนํ ยสฺส อตฺถิติ อุกโตพยณฺชนโก องค์ชาติทั้ง ๒ ชนิดที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยกรรมทั้ง ๒ มีแก่บุคคลใด ฉะนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าอุกโตพยณฺชนก, บุคคลประเภทนี้เป็นหญิงก็ได้เป็นชายก็ได้ มีด้วยกันทั้ง ๒ เพศ เนื่องด้วยอำนาจของอกุศลกรรมที่เป็นกาเมสุมิฉฉาจาร เข้าแทรกแซงกุศลกรรมที่ทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ และทำให้อำนาจของกุศลกรรมลดน้อยลง ฉะนั้น จึงปรากฏเกิดมีเพศ ๒ เพศขึ้นในบุคคลคนเดียวกัน แต่เพศทั้ง ๒ นี้หาใช่ปรากฏทีเดียวพร้อมกันไม่เวลาใดปริสภาวะรูปปรากฏขึ้น เวลานั้นอิตถิภาวะรูปก็ไม่ปรากฏ และเมื่อเวลาใดอิตถิภาวะรูปกำลังปรากฏขึ้น เวลานั้นปริสภาวะรูปก็ไม่ปรากฏ ดังมีพุทธภาษิตแสดงไว้ในอินทริยมกพระบาลีว่า “**ยสฺส อิตถินฺทริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปุริสินฺทริยํ อุปฺปชฺชติติ ?**” “**โน**” ° ซึ่งแปลความว่า อิตถินฺทริยํกำลังเกิดขึ้นแก่บุคคลใด ปุริสินฺทริยํกำลังเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? แก้วว่าไม่ใช่! ดังนี้

° อภ.ย. ๓๙/๑๙๑ (สยยา)

อุกโตพยัญชนกนี้มีอยู่ ๒ จำพวก คืออิตถิอุกโตพยัญชนกจำพวก ๑ ปุริสอุกโตพยัญชนกจำพวก ๑

บุคคลที่เป็นพวกอิตถิอุกโตพยัญชนกนั้น คือมีรูปร่างลักษณะอาการเป็นหญิง ตลอดจนอวัยวะเพศก็เป็นเพศหญิงอย่างธรรมดา ต่อเมื่อเวลาที่มีความพอใจในหญิงอื่นๆ เกิดขึ้นแล้ว จิตใจที่เป็นหญิงอยู่ก่อนนั้นก็หายไป เปลี่ยนสภาพเป็นจิตใจของผู้ชายขึ้นมาแทน และในเวลาเดียวกันนั้นอวัยวะเพศชายก็ปรากฏขึ้น อวัยวะเพศหญิงก็หายไปสามารถผสมสุ่มร่วมกับหญิงนั้นได้

บุคคลที่เป็นพวกปุริสอุกโตพยัญชนกนั้น คือมีรูปร่างลักษณะอาการเป็นชาย อวัยวะเพศก็เป็นชายอย่างธรรมดา ต่อเมื่อเวลาที่แลเห็นผู้ชายมีความพอใจรักใคร่เกิดขึ้น แล้วจิตใจที่เป็นชายอยู่ก่อนนั้นก็หายไป เปลี่ยนสภาพเป็นจิตใจของหญิงขึ้นมาแทน และในเวลาเดียวกันนั้นอวัยวะเพศหญิงก็ปรากฏขึ้น อวัยวะเพศชายก็หายไปสามารถผสมสุ่มร่วมกับชายนั้นได้

ความแตกต่างกันระหว่างอิตถิอุกโตพยัญชนกบุคคล กับปุริสอุกโตพยัญชนกบุคคลนั้นมีดังนี้ คือ อิตถิอุกโตพยัญชนกบุคคลนั้น ตัวเองก็มีกรรมกับบุรุษทั้งหลายได้ทำหญิงอื่นทั้งหลายให้มีกรรมกับตัวก็ได้ สำหรับปุริสอุกโตพยัญชนกบุคคลนั้น ตัวเองหาได้บังเกิดกรรมไม่ แต่ทำให้หญิงอื่นทั้งหลายบังเกิดกรรมได้

๙. นปฺสกะ

น ปุเสติ ปุริโส วีย ปจฺจามิตเต น มหฺมตฺติ นปฺสโก บุคคลใดที่ไม่สามารถเอาชนะคู่ต่อสู้ได้ดูชาย ชื่อว่า นปฺสกะ นปฺสกะ นี้ได้แก่พวกนปฺสกะบัณฑิตะที่ได้อธิบายไว้ในพวกบัณฑิตะ ๕ จำพวกนั่นเอง

๑๐. มมม

มมมบุคคลนี้ คือ บุคคลจำพวกที่พูดติดอ่าง นั่นเอง

๑๑. วินิปาทิกอสูร

เป็นเทวดาจำพวกหนึ่ง เรียกว่า **ภุมมัสสิตเทวดา** หมายความว่าเทวดาพวกนี้ อาศัยภุมมัสสิตเทวดาทั้งหลายอยู่ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “**ภุมมีย ชาตาทิ ภุมมา**” เทวดาเหล่าใดเกิดอยู่บนพื้นแผ่นดิน ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่า ภุมมะ ได้แก่ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ มีภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ บ้าน วัดเหล่านี้หรือที่เรียกชื่อว่า ภุมมัสสิตเทวดา รุกขัสสิตเทวดานั้นเอง “**ภุมเม สิตา นิสสิตาทิ ภุมมัสสิตา**” เทวดาเหล่าใดอาศัยภุมมเทวดา กล่าวคือ ภุมมัสสิตเทวดาและรุกขัสสิตเทวดาอยู่ ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่า **ภุมมัสสิตะ** ได้แก่ วินิปาทิกอสูร นั้นเอง

เทวดาจำพวกนี้ มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว ความเป็นอยู่ก็ได้รับความลำบากมาก คล้ายกับพวกเปรต ต้องเที่ยวเสาะแสวงหาอาหารที่ชาวบ้านเขาทิ้งแล้วกิน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “**วิรูปา หุตวา เทวคตีย นิปตฺนตฺติ วินิปาทิกา**” บุคคลเหล่าใดเกิดขึ้นในภพของเทวดา แต่ไม่มีความสวยงาม ฉะนั้น บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า วินิปาทิกะ

อีกนัยหนึ่ง “**สุขสมุททยโต ° วินิปตฺนติ อปคฺมนตฺติ วินิปาทิกา**” เทวดาเหล่าใดมีความเป็นอยู่ที่ปราศจากความสุขทั้งปวง ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นชื่อว่า วินิปาทิกะ

“**วินิปาทิกา จ เต อสุรา จาติ วินิปาทิกอสูรา**” เทวดาเหล่าใดไม่มีความสวยงาม และไม่มีความสุขด้วย เป็นอสุรด้วย ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นชื่อว่า วินิปาทิกอสูร, วินิปาทิกอสูรนี้เข้าอยู่ในจำพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

อนึ่ง ในอรรถกถาแสดงไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่เรียกว่าเวมานิกเปรตบางพวก ก็มีปฏิสนธิจิตด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากเช่นเดียวกัน

เทวดาพวกวินิปาทิกอสูราและเวมานิกเปรตบางพวก ก็มีปฏิสนธิจิตเป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ หรือติเหตุกปฏิสนธิก็ได้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในมหานิทานสูตรแห่งมหาวรรคอรุทธกถาว่า **เย ปเนตฺถ ติเหตุกา เตสํ ฐมฺมาภิสฺมโยปิ โหติ** ^๒ ในบรรดา วินิปาทิกอสูราทั้งหลาย วินิปาทิกอสูราเหล่าใด เป็นติเหตุกบุคคลวินิปาทิกอสูราเหล่า

° โดยมากเป็น สุขสมุททยโต

^๒ สุมงฺคฺลวาลินี (ที.ม.หา.) ๒/๑๓๙

นั้นได้บรรลุผลรู้ในอริยสัจ ๔ ก็มี ฉะนั้น รวมความว่าผู้ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันติรัตนกุศลวิบากนั้น เมื่อกล่าวตามนัยอภิธัมมัตถสังคหะแล้ว มี ๑๑ พวก ถ้ากล่าวตามนัยอรรถกถาแล้วมี ๑๒ พวก คือนับพวกเวมานิกเปรตด้วย

อธิบายในบาลีข้อที่ ๔ แสดงมหาวิบากปฏิสนธิ มหาวิปากจิต ๔ ดวง ย่อมเป็นปฏิสนธิจิต ภาวจิต จิตจิตของมนุษย์เทวดาทั่วไป เว้นแต่มนุษย์ที่พิกลพิการ มีตาบอดแต่กำเนิดเป็นต้น และเทวดาที่เป็นวินิปาติกอสุรา เทวดาเวมานิกเปรตบางพวก

อธิบายในบาลีข้อที่ ๕ และข้อที่ ๖ แสดงรวมกามปฏิสนธิ ๑๐ อุเบกขาสันติรัตนกุศลวิบาก ๑ ดวง มหาวิปากจิต ๔ ดวง ชื่อว่ากามสุคติปฏิสนธิ เมื่อรวมอุเบกขาสันติรัตนอกุศลวิบาก ๑ ดวงเข้าด้วยแล้ว ชื่อว่า **กามปฏิสนธิ ๑**

อายุโดยประมาณของกามบุคคล

อธิบายในบาลีข้อที่ ๗ อธิบายว่า การกำหนดนับประมาณอายุของสัตว์ที่อยู่ในกามภูมิกำหนดนับได้ไม่แน่นอนนั้น มีอยู่ ๖ หรือ ๗ จำพวก คือ ๑. สัตว์นรก ๒. สัตว์ดิรัจฉาน ๓. สัตว์เปรต ๔. สัตว์อสุรกาย ๕. สัตว์มนุษย์ ๖. เทวดาพวกวินิปาติกอสุรา รวม ๖ พวกนี้กล่าวตามนัยอภิธัมมัตถสังคหะ และอีกจำพวกหนึ่งในอัมมททยวิภังคอรรถกถา ๑ แสดงไว้ว่า ภูมมเทวดาทั้งหลายอันได้แก่ภุมมัญญูเทวดาและรุกขัญญูเทวดานั้น ก็กำหนดนับประมาณอายุได้ไม่แน่นอนเหมือนกัน ฉะนั้น จึงได้แสดงไว้เป็น ๗ พวกด้วยกัน

อธิบายขยายความต่อไปว่า สัตว์นรก บรรดาพวกสัตว์นรกที่กำลังเสวยทุกข์ โดยกำหนดนับเวลาไม่ได้นั้น ก็เพราะอกุศลกรรมของสัตว์นั้นๆ เป็นประธาน ดังมีสาธกบาลีแสดงได้ในวิภาวณีฎีกาว่า “**อปาเยสุ ทิ กम्मเมว ปมาณิ**”^๑ แปลความว่า ส่วนในอบายภูมินั้น อกุศลกรรมนั้นแหละเป็นเครื่องประมาณอายุ หมายความว่า อกุศลกรรมถ้าหนักมากก็เป็นสัตว์นรก เสวยทุกข์อยู่ถึงอสงโขยปีก็ได้ ถ้าอกุศลกรรมเบาก็ไปเป็นสัตว์นรกเพียง ๑ ชั่วโมงหรือ ๑-๒ วันเป็นต้นก็มี บางทีสัตว์นรกที่กำลัง

^๑ สมโมทวิโนทนี (อภิ.อ.๒) ๖๔๗.

^๒ วิภาวินี. ๒๔๕

เสวยทุกข์อยู่นั้นถ้าสามารถระลึกนึกถึงกุศลที่ตนเคยสร้างมาได้ ก็สามารถพ้นจาก
สัตว์นรกไปบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้ทันทีที่มีเช่นในลังกาทวีป มีอุบาสกคน
หนึ่งได้เคยถวายจิวรห่มพระพุทธเจดีย์ ต่อมาเมื่อตายลงอกุศลกรรมบางอย่างได้นำ
ให้อุบาสกคนนี้ไปตกนรก เมื่อไปถึงนรกก็แลเห็นเปลวไฟในนรกนั้น สีของเปลวไฟ
ซึ่งมีสีคล้ายกันกับสีของจิวร ทำให้อุบาสกผู้นี้ระลึกได้ว่าตนได้เคยถวายจิวรบูชา
พระพุทธเจดีย์ พอระลึกได้เช่นนี้ก็พ้นจากสัตว์นรกได้ทันทีไปบังเกิดในเทวโลกดังนี้ รวม
เวลาที่อุบาสกผู้นี้ไปอยู่ในนรกก็เพียงชั่วครู่เดียวเท่านั้น

สำหรับผู้ทำอกุศลกรรมอย่างหนัก ไปตกอยู่ในอเวจีนรกกำหนดเวลานานถึง
๑ อายุกับของพวกนรกในชั้นนี้ ก็ได้แก่เทวทัตนั้นเอง, สัตว์เปรต สัตว์อสุรกาย สัตว์
ดิรัจฉาน ก็กำหนดนับเวลาไม่แน่นอนเช่นเดียวกันกับพวกสัตว์นรก, ตามที่กล่าวว่า
พวกสัตว์นรกมีอายุกำหนดไม่แน่นอนนั้น เป็นการกล่าวเฉพาะส่วนตัวสัตว์นรกเท่านั้น
ไม่ได้กล่าวเกี่ยวกับภูมิที่อยู่ของสัตว์พวกนี้ สำหรับภูมิที่อยู่ได้แก่มหานรก ๔ ชุม ซึ่ง
เป็นนรกชุมใหญ่นั้น มีกำหนดประมาณอายุไว้ดังนี้ คือ

มหานรก ชุมที่ ๑ ชื่อว่าสัตตชีวนรก มีอายุ ๕๐๐ ปี เป็นอายุกับ เปรียบกับปี
ของมนุษย์แล้ว ๑ วันในสัตตชีวนรก เท่ากับปีของมนุษย์ ๙ ล้านปี ฉะนั้น ๕๐๐ ปีใน
สัตตชีวนรก จึงเท่ากับ ๑ แสน ๖ หมื่น ๒ พันโกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ ๒ ชื่อว่ากาฬสตุตตนรก มีอายุ ๑ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน
เท่ากับ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ พันปี เท่ากับ ๑ ล้าน ๒ แสน ๙ หมื่น ๖ พัน
โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ ๓ ชื่อว่าสังฆาตตนรก มีอายุ ๒ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน
เท่ากับ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปีของมนุษย์, ๒ พันปี เท่ากับ ๑ โกฏิ ๓ แสน ๖ หมื่น ๔ พัน
โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ ๔ ชื่อว่าโรรวนรก มีอายุ ๔ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน
เท่ากับ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๔ พันปี เท่ากับ ๔ โกฏิ ๓ ล้าน ๑ แสน ๔ พัน
โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ ๕ ชื่อว่ามหาโรรวนรก มีอายุ ๔ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๒๓๐ โกฎิ ๔ ล้านปีของมนุษย์, ๔ พันปี เท่ากับ ๖๖ โกฎิ ๓ ล้าน ๕ แสน ๕ หมื่น ๒ พัน โกฎิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ ๖ ชื่อว่าตปนนรก มีอายุ ๑ หมื่น ๖ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๙๒๑ โกฎิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ หมื่น ๖ พันปี เท่ากับ ๕๓๐ โกฎิ ๔ ล้าน ๔ แสน ๑ หมื่น ๖ พัน โกฎิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ ๗ ชื่อว่า มหาตปนนรก มีอายุเทียบกับ ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ ๘ ชื่อว่า อวิจินรก มีอายุเทียบกับ ๑ อันตรกัปของมนุษย์ (มาในอัมมมททยวิกังคอนุฎีกาและชินาลังการฎีกา)

สำหรับพวกเปรต และพวกอสุรกายที่มีอายุประมาณไม่แน่นอนนั้น ย่อมประมาณไม่ได้จริงๆ เพราะเปรตบางพวกเสวยทุกข์สิ้นกาลช้านานจนตลอดมหากัปก็มีเช่นบุรุษผู้หนึ่งได้เคยเฝ้ากฎิของพระปัจเจกพุทธเจ้า ครั้นเมื่อตายลงได้ไปเสวยกรรมอยู่ในอวิจิมหานรกเป็นเวลาตลอดหนึ่งอันตรกัป ครั้นพ้นมาจากอวิจิมหานรกแล้ว ได้มาบังเกิดเป็นเปรตทุเลียมอยู่ในเขาคิณณฎฐ มีร่างกายยาว ๒๕ โยชน์ เมื่อเวลาที่ได้มาเป็นเปรตทุเลียมไม่ได้กล่าวไว้เลยว่าเป็นเวลานานเท่าไร จึงจะพ้นจากเปรตทุเลียมนี้ได้ตลอดจนถึงปัจจุบันนี้ก็ยังคงเสวยกรรมนั้นอยู่

และยังมีบุรุษอีกคนหนึ่ง เคยกินอาหารที่เป็นของสงฆ์โดยที่ยังไม่ได้รับอนุญาต ครั้นตายไปก็ไปบังเกิดเป็นเปรตกา มีร่างกายใหญ่โต ๒๕ โยชน์ นี่ก็ไม่ได้กล่าวไว้ว่าจะมีกำหนดเวลานานเท่าใดจึงจะพ้นจากกรรมอันนั้น

เรื่องเหล่านี้แสดงไว้ในเปตวัตถุพระบาลี แสดงให้เห็นว่าพวกเปรต และพวกอสุรกาย ๒ พวกนี้ เสวยทุกข์ในเวลาอันน้อยก็มีได้ ถ้าเสวยทุกข์เป็นเวลานานแล้ว ย่อมนานมากกว่าพวกสัตว์นรก เพราะพวกสัตว์นรกแม้ว่าจะต้องเสวยทุกข์เป็นเวลานานก็ไม่เกินหนึ่งอันตรกัปอย่างมากที่สุด แต่เปรตกับอสุรกายนี้กำหนดเวลาไม่ได้จริงๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนี้

พวกสัตว์ดิรัจฉาน

พวกสัตว์ดิรัจฉาน เป็นพวกที่กำหนดประมาณอายุแน่นอนไม่ได้เช่นเดียวกัน คือ ในโอกาสใดมีอาหารดี ๆ กิน หรือได้รับอากาศดี ในเวลานั้นสัตว์เหล่านั้นก็มีอายุยืนนานตามสมควรแก่สัตว์ชนิดนั้นๆ ถ้าได้รับอาหารที่ไม่ดี อากาศไม่ดี อายุของสัตว์นั้นก็ย่อมลดหย่อนลงตามลำดับ หมายความว่า สัตว์ดิรัจฉานต่างๆ เหล่านี้มีอายุสูงบ้าง ต่ำบ้าง แล้วแต่กาลเวลา อาหาร อากาศ ดังที่ได้กล่าวแล้ว

พวกมนุษย์

ภูิกจารย์กล่าวว่า พวกมนุษย์ในที่นี้หมายเอาพวกมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปเท่านั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่อยู่ในทวีปอื่นๆ อีก ๓ ทวีปนั้น เพราะว่าพวกมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีป คือทวีปที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกนั้น มีกำหนดอายุแน่นอนอยู่แล้วเป็นจำนวน ๗๐๐ ปี พวกมนุษย์ที่อยู่ในอปรโคยานทวีป คือทวีปที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ก็มีกำหนดอายุ ๕๐๐ ปี พวกมนุษย์ที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีป คือทวีปที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ก็มีกำหนดอายุ ๑,๐๐๐ ปี เป็นที่แน่นอน

ส่วนพวกมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปนี้ มีกำหนดอายุไม่แน่นอน สูงบ้าง ต่ำบ้าง สูงที่สุดถึงอสองไชยปีก็มี ต่ำที่สุดถึง ๑๐ ปีก็มี ในสมัยเมื่อต้นกับนั้น มนุษย์ทั้งหลายไม่ว่าในทวีปใด ย่อมมีอายุถึงอสองไชยปีทั้งนั้น เพราะจิตใจของคนในสมัยนั้น กิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ยังมีน้อย และถึงมีก็ไม่ใช้ชนิดหยาบที่ถึงทุจริต เป็นไปเพียงสามัญธรรมตาเท่านั้น มีกุศลเจตนาเกิดอยู่มาก ฉะนั้น อุตุและอาหารที่เป็นเครื่องอาศัยของมนุษย์ก็ย่อมดีไม่ขาดตกบกพร่อง เมื่อมีอุตุและอาหารดีเป็นเหตุแล้ว มนุษย์ทั้งหลายก็มีอายุยืนอยู่ได้ถึงอสองไชยปี หมายความว่านับประมาณอายุไม่ได้เลย ครั้งต่อมามนุษย์ทั้งหลายที่อยู่ในทวีปทั้ง ๔ มีกุศลจิตเกิดขึ้นในชั้นธสันดานมากขึ้นๆ ด้วยอำนาจของอุกถสน์ทำให้อุตุ คือ ดิน ฟ้า อากาศ และอาหารต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปไม่เป็นปกติเหมือนแต่ก่อน กล่าวคือ เมื่อหนาวก็หนาวเกินควร เมื่อร้อนก็ร้อนเกินควร เมื่อถึงฤดูฝน ฝนก็ตกไม่เป็นปกติมากไป น้อยไป เหล่านี้ อาหารก็เช่นเดียวกัน คุณค่าที่มีอยู่ในข้าว ผักพืชผลต่างๆ ก็ลดน้อยลงไป สิ่งเหล่านี้ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่

ของมนุษย์ทั้งหลายค่อยๆ เสื่อมลง เป็นเหตุให้อายุลดน้อยลงไปตามลำดับ จาก
 อสงไขยปีลงมาจนถึง ๑ พันปี สำหรับคนที่อยู่ในอุตตรกुरुทวีปนั้น เมื่ออายุขัยลดลง
 ถึง ๑ พันปี ก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ลดลงต่อไปอีก ส่วนผู้ที่อยู่ในทวีปทั้ง ๓ ที่เหลือ
 นอกนั้น อายุยังคงลดลงต่อไปอีกตามลำดับ เพราะกิเลสของพวกมนุษย์เหล่านี้ค่อยๆ
 หยาบขึ้น ไม่เหมือนมนุษย์ชาวอุตตรกुरु เมื่ออายุขัยลดลงถึง ๗๐๐ ปี มนุษย์พวก
 ปุพฺพวิเทหทวีป ก็มีอายุขัยหยุดอยู่เพียงแค่นั้นไม่ลดลงอีก เพราะไม่มีกิเลสเพิ่มขึ้น
 ส่วนมนุษย์ที่อยู่ในทวีปที่เหลืออีก ๒ ทวีป อายุยังคงลดลงไป เพราะว่ากิเลสยังมีเพิ่ม
 ขึ้นอยู่จนกระทั่งอายุขัยลดลงเหลือ ๕๐๐ ปี มนุษย์พวกอปรโคยานทวีปก็มีอายุขัย
 หยุดลงเพียงแค่นี้ ไม่ลดลงต่อไปอีกเช่นเดียวกัน ยังเหลือพวกมนุษย์ชาวชมพูทวีป
 เท่านั้นที่อายุขัยลดลงต่อไปเรื่อยๆ เพราะกิเลสของชาวชมพูทวีปนี้มีเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยๆ
 จนกระทั่งปัจจุบันนี้อายุขัยของชาวชมพูทวีปลดลงเหลือ ๗๕ ปีเป็นส่วนมาก และจะ
 ลดลงไปอีกตามลำดับ จนกระทั่งมีอายุเหลืออยู่เพียง ๑๐ ปีเป็นอายุขัย ฉะนั้นคำว่า
 มนุษย์ที่มีประมาณอายุไม่แน่นอนนั้น จึงหมายเอาแต่มนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปพวกเดียว

อนึ่ง ในโลกบัญญัติปกรณ์แสดงไว้ว่า ในจำนวน ๑๐๐ ปี อายุขัยของมนุษย์ใน
 ชมพูทวีปจะลดลง ๑๐ ปี เป็นดังนี้ทุกๆ ร้อยปี แต่ท่านภูิกจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
 อายุขัยของมนุษย์ชาวชมพูทวีปนี้ ในจำนวน ๑๐๐ ปีจะลดลง ๑ ปีทุกๆ ร้อยปี แต่ถ้า
 จะเปรียบเทียบความเป็นไปที่แลเห็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้แล้ว ก็วินิจฉัยได้ว่าอายุขัย
 ของมนุษย์ในชมพูทวีปที่กำหนดว่า ๑๐๐ ปีลดลง ๑๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปีลดลง ๑ ปี นั้นก็
 ไม่ใช่เป็นการกำหนดที่แน่นอนลงไป เพราะบางทีอาจจะลดลงน้อยกว่า ๑๐ ปี หรือ
 มากกว่า ๑ ปี หรือบางทีใน ๑๐๐ ปี ไม่มีลดลงเลยก็มี ที่เป็นดังนี้ก็แล้วแต่ความ
 ประพฤติเป็นไปของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ กล่าวคือ ในเวลาใดมีผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรมมาก
 เวลานั้นอายุขัยของมนุษย์ก็ไม่ลดลง และบางคนก็มีอายุเกินกว่าขัยที่กำหนดไว้ใน
 สมัยนั้นก็ได้ ถ้าเวลาใดสมัยใด มนุษย์ไม่ได้ตั้งอยู่ในศีลธรรมเป็นส่วนมากแล้ว เวลา
 นั้นอายุขัยก็ลดลงมาก และบางคนก็มีอายุน้อยกว่าขัยที่กำหนดไว้ก็ได้ ในปัจจุบันนี้
 ก็มีความเป็นไปอยู่เช่นนี้เหมือนกัน คืออายุขัยที่กำหนดไว้ ๗๕ ปีในขณะนี้บางคนที่มี
 อายุมากกว่า ๗๕ ปีก็มีเป็นจำนวนมาก และที่อยู่ไม่ถึง ๗๕ ปีก็มีมากเช่นเดียวกัน

สมัยพุทธกาล อายุของมนุษย์ในสมัยนั้นมีกำหนด ๑๐๐ ปี เป็นอายุขัยที่มีกำหนด ๑๐๐ ปีนี้ก็เป็นมาตั้งแต่ในสมัยพระเวสสันดรนี้แสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่สมัยพระเวสสันดรจนถึงสมัยพระสมณโคตมนี้อายุขัยไม่มีการลดลง เมื่อมาถึงสมัยปัจจุบันนี้ที่กล่าวไว้ว่า อายุขัยลดลงเหลือ ๗๕ ปีนั้น ก็เป็นการกล่าวตามวาตะของภิกษุอาจารย์ทั้งหลายนั่นเอง และเมื่อคิดคำนวณดูแล้วก็ทราบได้ว่า ตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานแล้วเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ นับเป็นเวลา ๒,๕๐๐ ปีเศษ อายุขัยที่ลดลงกำหนดไว้ว่า ๑๐๐ ปีลดลง ๑ ปี ฉะนั้นในจำนวน ๒,๕๐๐ ปี อายุขัยก็ต้องลดลงเป็นจำนวน ๒๕ ปี ฉะนั้นเมื่อในพระพุทธรูปกำหนดไว้ ๑๐๐ ปี หักออกเสีย ๒๕ ปี คงเหลือ ๗๕ ปี นับเป็นอายุขัยของมนุษย์ในปัจจุบันนี้ และที่บางคนมีอายุเกิน ๗๕ ปีขึ้นไปนั้น ก็เกินไปไม่ได้ถึง ๒ เท่าของอายุขัย หมายความว่าอายุจะต้องไม่ถึง ๑๕๐ ปี ถึงในสมัยพุทธกาลก็เช่นเดียวกัน ที่กำหนดอายุขัยไว้ ๑๐๐ ปีนั้น ก็มีบางท่านมีอายุเกิน ๑๐๐ ปี ก็มีอยู่หลายท่าน เช่น พระพากุลเถระมีอายุยืนถึง ๑๖๐ ปี พระอนุรุทธเถระอายุ ๑๕๐ ปี พระมหากัสสป พระอานนท์ โภกขรสาติพรหมณ์ พรหมายุพรหมณ์ เสดพรหมณ์ พวரியพรหมณ์ นางวิสาขา ทั้ง ๗ ท่านนี้อายุได้ท่านละ ๑๒๐ ปี รวมทั้ง ๙ ท่านนี้ แม้ว่าจะมีอายุยืนมากกว่า ๑๐๐ ปี ที่กำหนดเป็นอายุขัยในสมัยพระสมณโคตมก็จริง แต่ก็ไม่มีผู้ใดมีอายุยืนถึง ๒๐๐ ปี ด้วยเหตุนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในพระบาลีมหาวรรคแห่งพระสูตรต้นตปิฎกว่า

“โย ภิกขเว จิรํ ชีวติ โส วสสสตํ ชีวติ อปฺปํ วา ภิกฺขโย

ทฺธิยํ วสสสตํ น ปาปฺปณฺดาติ”^๑

แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดมีอายุยืน ผู้นั้นย่อมมีอายุถึง ๑๐๐ ปี และบางคนก็เกินกว่า ๑๐๐ ปีไปเล็กน้อยก็เป็นได้ แต่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี

มีข้อที่น่าสงสัยอยู่ในบรรดามนุษย์ทั้งหลายที่อยู่ใน ๔ ทวีปนั้น พวกมนุษย์ที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีป ปุพพิเทททวีป และอปรโคยานทวีป ทั้ง ๓ ทวีปนี้มีอายุขัย

^๑ ที.มหา.๑๐/๗/๓

กำหนดได้แน่นอน แต่ส่วนมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปนี้กำหนดอายุชั้ยไม่แน่นอน ทั้งนี้เพราะเหตุไร?

ข้อนี้แก้ว่า พวกชาวชมพูทวีปนี้ ถ้าประพตติก็ดีอย่างประเสริฐสุด คือสามารถปฏิบัติตนให้ได้ถึง ฌาน อภิญญา มรรค ผล นิพพาน กล่าวคือได้เป็นฌานลาภี อภิญญาลาภี พระอริยบุคคล จนกระทั่งถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ ถ้าประพตติไม่ดีก็ไม่ดีอย่างที่สุด สามารถกระทำทุจริตถึงขั้นอนันตริยกรรมและนิยตมิจฉาภิฏฐิก็ได้ ฉะนั้น อายุชั้ยของชาวชมพูทวีปนี้เมื่อสูงก็สูงถึงอสงไขย เมื่อต่ำก็ต่ำถึง ๑๐ ปี ส่วนพวกที่อยู่ในทวีปทั้ง ๒ ที่กล่าวแล้วนั้น ความประพตติเป็นไปไม่สูงและไม่ต่ำเหมือนกับชาวชมพูทวีป ประพตติเป็นไปเพียงกลางๆ ฉะนั้นอายุชั้ยของพวกเหล่านี้จึงกำหนดได้แน่นอน เป็นที่น่าสรรเสริญดังจะยกเรื่องความประพตติเป็นไปของชาวอุตตรกุรุมาแสดงให้เห็นดังต่อไปนี้

ความเป็นไปแห่งชาวอุตตรกุรุ

อุตตรกุรุทวีปนี้ เป็นทวีปที่พิเศษกว่าทวีปอื่นๆ คนที่อยู่ในทวีปนี้ไม่ต้องมีความลำบากในเรื่องที่อยู่อาศัย ตลอดจนกระทั่งเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ เพราะในทวีปนี้มีต้นไม้มิชื่อว่ามีกัลปพฤกษ์ สำหรับเป็นที่อาศัยของคนทั้งหลาย ต้นกัลปพฤกษ์นี้มีกิ่งประกอบไปด้วยคาคบและใบอันมิดชิดแน่นหนา แต่ละกิ่งๆ และแต่ละคาคบนั้นดูราวกับว่าเป็นปราสาทและเรือนยอดเป็นที่รโหฐานนักหนา ต้นไม้อื่นๆ ก็ยังมีอีกมากมาย ล้วนแต่เป็นไม้นอกไม้ผลเป็นที่น่าสนุกสบายยิ่งนัก มีสระและบ่อน้ำเต็มไปด้วยดอกอุบลบัวหลวงต่างๆ ชนิด ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตลบ พวกมนุษย์ในทวีปนี้แต่ละคนๆ มีร่างกายสมบูรณ์ ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก แข็งแรงและมีความเพียร ความสวยงามและสุขภาพของร่างกายมิได้เสื่อมถอยลง ไม่ต้องมีความลำบากในการที่จะประกอบกรอาชีพอาชีพต่างๆ เพื่อเลี้ยงตน ไม่มีอันตรายจากสัตว์ร้ายต่างๆ ดินฟ้าอากาศสม่ำเสมอเป็นปกติ ไม่ร้อนนัก ไม่หนาวนัก ข้อนี้มีฉนใด ชาวอุตตรกุรุทวีปเขาก็เป็นสุขด้วยอากาศอย่างนี้ไปทุกๆ เดือนอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่มีการล่อลวง เปียดเบียน วิวาทบาดหมางซึ่งกันและกัน ข้าวสาสลิก็เกิดเอง ไม่ต้องไถ ไม่ต้องหว่าน ออกรวงเป็นข้าว

สาธิตีเดียว ไม่มีรำ ไม่มีลีบ ชาวบริสุทธิ มีกลิ่นหอม เมื่อเวลาจะหุงเอาศิลาเพลิง ชื่อว่าโชติปาสาณะมา ๓ ก้อนตั้งขึ้นไว้ แล้วหม้อก็เดือดเองข้าวก็สุกเอง เมื่อเวลากินก็ไม่ต้องเทียวแสวงหากับข้าว จะนึกกินซึ่งรสอันใดรสอันนั้นก็เข้าไปในภาชนะนั่นเอง แล้วแต่ความปรารถนา อาศัยอาหารที่มีคุณค่าเช่นนี้ จึงไม่มีโรคภัยอาธิอย่างหนึ่งอย่างใดเบียดเบียนเลย ในทวีปนี้จะหาคนที่เป็โรคเรื้อนโรคผิวหนังแต่สักคนหนึ่งก็หาไม่ได้ อนึ่ง ข้าวที่หุงขึ้นไว้ใครมาถึงปรารถนาจะกินก็กินตามอัธมาสัย ไม่มีการหวงแหนมัจฉริยะกัน บรรดาพระอริยเจ้าทั้งหลายที่มีฤทธิ์ มีพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเสด็จไปโปรดรับบิณฑบาตทานอยู่เนืองๆ

อนึ่ง หญิงชาวอุตตรกुरुทวีปนี้แต่ละคนๆ นั้นเหมือนๆ กัน ไม่สูง ไม่ต่ำ ไม่ดำ ไม่ขาว มีความงามเสมอๆ กัน นิ้วมียาว มีเล็บแดง มีถันมิได้ย้อยยาน มีตะโพกผายเอวบาง มีพัศตร์ราวกับดวงจันทร์ มีแขน ขา คอ อ่อนละมุน มีสัมผัสเป็นสุขควรแก่ฤดู มีถ้อยคำวาจาไพเราะอ่อนหวาน อีกประการหนึ่ง หญิงชายในทวีปนี้ ถ้าจะมีกำหนดด้วยราคะนั้นก็จะเป็นอยู่สัก ๗ วัน พัน ๗ วันมาแล้วก็หมดความยินดีเฉยอยู่เหมือนกับว่าหมดสิ้นแล้ว และธรรมดาหญิงทั้งหลายในทวีปอื่นๆ ย่อมได้รับความลำบากขณะเมื่อมีครรภ์ คือมีการเจ็บปวดประการต่างๆ มีความลำบากในการรักษาครรภ์ มีประการต่างๆ แต่หญิงในอุตตรกुरुทวีปนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ เวลาเมื่อมีครรภ์ก็สบาย ไม่มีก็สบาย ถึงเวลาคลอดก็ไม่ยาก ไม่ลำบากทั้งแม่ทั้งลูก ทารกที่คลอดออกมานั้นก็ปราศจากสิ่งปฏิกูลโสโครกต่างๆ ผู้เป็นมารดาเมื่อคลอดลูกแล้วก็แล้วไป ไม่มีการยึดมั่นห่วงใย นึกจะไปไหนก็ไปตามแต่ใจ ทารกนั้นก็นอนนิ่งอยู่ ณ ที่นั้น หญิงหรือชายก็ตามสุดแต่ใครมาแลเห็น เอานิ้วมือใส่ปากเข้าก็เป็นอาหาร เป็นนํ้านมไหลพรุ้งออกมาเป็นอยู่ดังนี้อย่างช้าสัก ๓ วัน ทารกนั้นก็ลุกขึ้นเดินได้ เป็นหญิงก็ไปเข้าพวกหญิง เป็นชายก็ไปเข้าพวกชาย มีความสบายทุกประการ

บรรดาคนทั้งหลายในทวีปนี้มีเครื่องประดับประดาตกแต่งร่างกาย ซึ่งสำเร็จมาจากต้นกัลปพฤกษ์ แล้วแต่ผู้ใดจะนึกเอา มีภูษาอาภรณ์เครื่องประดับต่างๆ ห้อยแขวนอยู่ที่ลำต้น และกิ่งใหญ่น้อยทั้งปวงเป็นที่น่าปลื้มใจ

แม่น้ำที่มีอยู่ในทวีปนี้มีน้ำใส มีท่าขึ้นลงเรียบราบดี น้ำนั้นสะอาดปราศจาก
เปือกตม ไม่ร้อนนัก ไม่เย็นนัก ริมฝั่งแม่น้ำเตยรดาชไปด้วยดอกไม้ต่างๆ มีดอกสารภี
เป็นต้น หอมตลบไปทั้งฝั่งแม่น้ำ เมื่อคนทั้งหลายพากันลงมาอาบน้ำ ผ้าผ่อนอาภรณ์
ทั้งปวงก็ถอดกองไว้ด้วยกัน เมื่อเสร็จจากการอาบน้ำแล้ว ก็ขึ้นพลัดผ้าใส่เครื่องประดับ
จะได้มีเยื้องแกว่งกันว่า นี่ของตน นั่นของตนก็หาไม่ได้ เมื่อถึงเวลานอนก็เข้าไปสู่ต้นไม้
ต้นใด ต้นไม้นั้นก็ให้สำเร็จกิจเป็นพุกเมาะเบาะหมอนขึ้นเอง เมื่อถึงคราวที่มีผู้
หนึ่งผู้ใดตายลง ก็ไม่มีผู้ใดที่จะร้องไห้คิดถึงกัน เมื่อตายแล้วก็ช่วยกันประดับประดา
เอาผ้าคลุมแล้วก็ทิ้งไว้ มินกใหญ่จำพวกหนึ่งบินมาเฉี่ยวคาบเอาซากศพนั้นไปทิ้ง
เสียที่เกาะอื่น ด้วยเหตุนี้ในอุตตรกฐทวีปนี้จึงไม่มีป่าช้า และสถานที่สกปรก
โสโครกต่างๆ และชาวอุตตรกฐทวีปนี้ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในอบายภูมินั้นไม่มี
เลยด้วยอำนาจแห่งเบญจศีล ได้ไปบังเกิดในเทวโลกด้วยกันทั้งสิ้น นี่เป็นวิสัย
ธรรมดาของชาวอุตตรกฐทวีปเช่นนั้นเอง ฉะนั้น คนที่อยู่ในทวีปนี้จึงมีอายุชั้ยยืนกว่า
ทวีปอื่นๆ ทั้งหมดคือ มีอายุยืนถึง ๑ พันปีจึงจะสิ้นอายุ เรื่องอุตตรกฐทวีปที่แสดงมา
นี้ มาในสารัตถทีปนีฎีกา °

สำหรับเรื่องของบุพพิเทททวีป และอปรโคยานทวีป ๒ ทวีปนี้ไม่มีอะไรเป็น
พิเศษเท่ากับอุตตรกฐทวีป เพราะชีวิตความเป็นไปต่างๆ ของคนที่อยู่ใน ๒ ทวีปนี้มี
ความประทุติเป็นไปคล้ายๆ กับคนในชมพูทวีป แต่ความเจริญของโลกและจิตใจ
ของคนนั้น ถึงจะสูงก็ไม่สูงเท่าคนในชมพูทวีป ถึงจะต่ำก็ไม่ต่ำกว่าคนในชมพูทวีป
เป็นไปในฐานะปานกลาง ฉะนั้น คนใน ๒ ทวีปนี้จึงมีอายุกำหนดแน่นอนได้

ความเป็นไปของมนุษย์ในชมพูทวีป

ในระหว่างที่อายุชั้ยลดลงเหลือ ๑๐ ปี และขึ้นไปถึงสองไชยปี ได้กล่าวไว้ใน
ตอนต้นว่า อายุชั้ยของมนุษย์ในชมพูทวีปนี้จะค่อยๆ ลดลงจาก ๑๐๐ ปีลงมาตาม
ลำดับจนกระทั่งถึง ๑๐ ปีเป็นอายุชั้ย ต่อไปนี้จะได้ขยายความให้พิสดารออกไปอีกว่า
เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุกำหนดได้ ๑๐ ปี เป็นอายุชั้ยแล้วนั้นอันว่าอาหารทั้งปวงที่

° สารัตถทีป. ๑/๔๒๔-๗. (สยา)

มีรสชาติดี ๆ นั้นก็อันตรายหายไพลิน ข้าวนกจะเป็นโภชนะอันประเสริฐ เป็นอาหารอย่างดีของสัตว์ทั้งหลายในกาลนั้น กุมาริเมื่อเกิดมามีอายุได้ ๕ ปี ก็มีสามมีบุตรได้ ในเวลานั้นการทำกุศลต่างๆ ไม่มีเลย แม้เพียงแต่ออกชื่อว่าบุญหรือกุศลก็ไม่มี เพราะไม่มีใครรู้จักบุญกุศลเลยว่าเป็นอย่างไร มีแต่อกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ เข้าครอบงำในสันดานของสัตว์ทั้งหลายปราศจากโลกปาละธรรม คือ หิริ โอตตปปะ มีความเป็นไปเช่นเดียวกับสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย ไม่มีการรู้จักว่า นี่คือบิดา มารดา พี่น้อง ลูก หลาน และญาติทั้งหลาย ประพฤติผิดกาเมสุมิฉฉาจารต่างๆ มีบิดาได้กับบุตรหญิง มารดาได้บุตรชาย พี่ได้กับน้องเหล่านี้นี้เป็นต้น ในครั้งนั้นมนุษย์ทั้งหลายจะมีการอาฆาตเบียดเบียนซึ่งกันและกันยิ่งนัก บิดามารดาก็คิดจะฆ่าบุตร และบุตรก็คิดจะฆ่าบิดามารดา พี่คิดจะฆ่าน้อง น้องคิดฆ่าพี่ดังนี้เป็นต้น มหาภัยต่างๆ ก็จะมีบังเกิดมีแก่สัตว์ในเวลานั้น คือในเวลาใดที่สันดานของสัตว์ทั้งหลาย ประกอบไปด้วยโลภะ โทสะ โมหะ อย่างเต็มที่แล้ว ภัยต่างๆ มีทุพภิกขภัย ภัยแล้ง ภัยน้ำท่วม ภัยไฟไหม้ ภัยโรคภัยเบียดเบียนอย่างหนึ่ง ภัยทั้ง ๓ อย่างนี้จะบังเกิดมีขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายในเวลานั้น แต่ในสมัยที่อายุของมนุษย์มีกำหนดเพียง ๑๐ ปีนี้ ย่อมมีโทษปรากฏมากมายที่สุด ในครั้งนั้นสัตว์ดิรัจฉานจะบังเกิดขึ้น มนุษย์ทั้งหลายจะวุ่นวายเป็นโกลาหล เกิดรบพุ่งฆ่าฟันซึ่งกันและกัน จะจับวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา ตลอดจนกระทั่งจับใบไม้ใบหญ้า สิ่งเหล่านั้นก็กลายกลายเป็นอาวุธไปทั้งสิ้น คนทั้งหลายก็จะไล่ฆ่าฟันกันด้วยอาวุธเหล่านั้น พวกกันล้มตายลงนับประมาณมิได้

สัตว์ดิรัจฉานที่บังเกิดขึ้นนี้ เป็นอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ส่วนคนที่มีปัญญาก็หาเสบียงพอเลี้ยงชีวิตไปได้ ๗ วัน แล้วหลบหนีไปซ่อนตัวอยู่ตามซอกหลืบ หุบเขา จึงรอดพ้นจากภัยนี้ได้ นอกจากนั้นแล้วก็ถึงซึ่งความพินาศล้มตายลงทั้งสิ้น พื้นแผ่นดินทั้งปวงก็นองไปด้วยโลหิต และเลื่อนกลาดไปด้วยซากศพ เป็นที่น่ากลัวยิ่งนัก

ครั้นเมื่อพ้น ๗ วันไปแล้ว คนทั้งหลายที่ซ่อนเร้นอยู่นั้น เห็นว่าสงบปลอดภัย คนก็พากันออกมาจากที่ซ่อนของตนๆ เมื่อมาแลเห็นซึ่งกันและกันเข้า ก็มีความสงสารรักใคร่กันเป็นอันมาก เข้าสวมสอดกอดรัดรื้อให้กันไปมา แล้วจึงกล่าว

ถ้อยคำปรารภซึ่งกันและกันว่า ญาติพี่น้องของเราทั้งหลายที่พากันพินาศล้มตายลงนี้ ก็เพราะเหตุว่าหนาแน่นไปด้วยอกุศล เราทั้งหลายนั้นยังมีชีวิตอยู่ เรามาพากัน กระทำการกุศลเถิด เมื่อปรึกษากันเช่นนี้แล้ว แต่นั้นมาคนทั้งหลายนั้นก็เว้นจาก ปาณาติบาต

เมื่อคนทั้งหลายปฏิบัติกุศลกรรมคือเว้นจากการฆ่าสัตว์แล้ว บุตรหลานของ คนพวกนี้ก็มียายุเจริญนานขึ้นไปอีกเท่าตัว คือจาก ๑๐ ปี เป็น ๒๐ ปี และบุตร หลานของคนพวกนี้ ก็ปรารภเพื่อจะบำเพ็ญกุศลต่อไปอีกเป็นลำดับ จึงปรึกษากันว่า เราทั้งหลายจะเว้นจากอทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท เว้นจากเจรจา ส่อ เสียดเจรจา หยาบช้า เจรจาตลกคะนองหาประโยชน์มิได้ เราจะเว้นเสียจากอภิขณา วิสมโลก คือมีความยินดีอยากได้ในสมบัติของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรม จะเว้นเสียจาก พยาบาท คือมีการปองร้ายผูกเวรซึ่งกันและกัน จะเว้นเสียจากมิฉาภิภูฏฐ อันถือผิด ธรรมแห่งบัณฑิตทั้งหลาย เราจะสมาทานเอากุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการเป็นของ ประพฤติปฏิบัติ เราจะละเสียซึ่งอกุศลธรรม ๓ ประการ คือความกำหนัดยินดีในสิ่ง ที่ผิดประเพณีประการหนึ่ง โลภะ ความยินดีในเครื่องอุปโภคบริโภคที่ไม่ชอบธรรม ประการหนึ่ง ความเห็นผิดที่เป็นมิฉาธรรมประการหนึ่ง เราจะปฏิบัติตามารดา สมณะ พรหมณาจารย์เป็นอันดี เราจะพึงกระทำความเคารพผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูล เป็นอันดี เมื่อพากันคิดดังนี้แล้วคนทั้งหลายก็บำเพ็ญกุศลธรรมยิ่งๆ ขึ้นไปด้วย ประการดังนี้

เพราะเหตุสมาทานธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลเหล่านั้น บุตรของคนที่มีอายุ ยี่สิบปีก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุสี่สิบปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตร ของคนที่มีอายุแปดสิบปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุร้อยหกสิบปี บุตรของคนที่มีอายุร้อยยี่สิบปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุสามร้อยยี่สิบปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุหกร้อยยี่สิบปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุสองพันปี บุตรของคนที่มีอายุ สิบพันปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุสี่พันปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุแปดพันปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุสองหมื่นปี บุตรของคนที่มีอายุสี่หมื่นปี ก็มีอายุยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุแปดหมื่นปี

ในสมัยที่มนุษย์มีอายุถึงแปดหมื่นปีนี้ นางกุมาริกามีอายุได้ห้าร้อยปีจึงจะสมควรมีสามี และโรคภัยที่จะเกิดมีขึ้นแก่มนุษย์นั้น มีอยู่เพียง ๓ ประการเท่านั้น คือความหิวหนึ่ง ความง่วงเหงาหนึ่ง และความแก่หนึ่ง ต่อจากนี้ไปอายุขัยของมนุษย์ก็ทวีขึ้นเรื่อยๆ เป็นลำดับๆ ไปจนกระทั่งถึงอายุอสงไขยปี

เวลาที่พระศรีอาริยมุตตรัยอุบัติขึ้นในมนุษย์โลก

เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืนถึงอสงไขยปีแล้ว การรู้จักความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็ค่อยๆ หายไป เพราะการมีอายุยืนมากนั้นเองทำให้เกิดมีความประมาทขึ้น เมื่อมีความประมาทแล้ว ทุจริตต่างๆ และมานะก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดมีทุจริตมานะมากขึ้นแล้ว กิเลสต่างๆ ก็เกิดขึ้น อกุศลกรรมต่างๆ ก็เกิดมีขึ้นเป็นลำดับ เมื่อกิเลสต่างๆ และอกุศลกรรมต่างๆ เกิดมีเป็นขึ้นเช่นนี้ อายุของมนุษย์ก็ค่อยๆ ลดลงจากอสงไขยปีลงมาเป็นลำดับ จนกระทั่งเหลือแปดหมื่นปี ในเวลานี้แหละพระศรีอาริยมุตตรัยจะได้มาอุบัติขึ้นในมนุษย์โลก ดังมีพุทธภาษิตแสดงไว้ในจกกวัตติสูตรในสุตตันตปิฎกวรรคว่า

อสีติวสสสหัสสาयเกสุ ภิกขเว มนุสเสสุ เมตเตยโย นาม
ภควา โลเก อุปปชชิสสตี °

แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในยุคที่มนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า เมตเตยยะ เป็นผู้มิใช่ชค จะอุบัติขึ้นในโลกฉะนั้น

วินิปาติกสูตร

พวกวินิปาติกสูตรนี้ กำหนดนับประมาณอายุไม่แน่นอน แต่ในอัมมททวิภังค อรรถกถาแสดงว่า ภูมิภวภูตเวทดาทั้งหลายก็มีประมาณอายุไม่แน่นอน เช่นเดียวกันแล้วแต่กรรม ดังมีบาลีแสดงไว้ว่า “ภูมิภวภูตเวทดา” ๒ แปลความว่า “แม้พวกภูมิภวภูตเวทดาทั้งหลาย ก็มีกำหนดประมาณอายุไม่แน่นอน กรรมเท่านั้น

° ที.ปา. ๑๑/๘๓ (สยา)

๒ สมนโมท. ๖๘๗ (สยา)

เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่านั้น” กล่าวคือ ภูมิภพภูตเทวดาบางพวกมีอายุอยู่ได้ตลอดถึงอสงไขยก็มี บางพวกมีอายุอยู่ได้เพียง ๗ วันก็มี

อนึ่ง ในเนมิราชชาดกอรธกถาแสดงว่า พวกอากาศัญญูเทวดาที่เป็นโสดาบัน ในสมัยศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อถึงสมัยพระโพธิสัตว์เนมิราช เทวดาพวกนั้นก็ยังมีชีวิตอยู่ และเมื่อคำนวณเวลาดูแล้ว จะเห็นได้ว่าในสมัยที่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกนั้น เวลานั้นอายุขัยของมนุษย์จำนวน ๒ หมื่นปีต่อจากนั้นมาชั้ก็ค่อยๆ ลดลงจนถึงที่สุดคือ ๑๐ ปี ต่อจากนั้นชั้ก็ค่อยๆ เพิ่มขึ้นไปอีกจนถึงอสงไขย แล้วก็ลดลงมาอีกจนถึง ๓ แสนปี เป็นสมัยของพระเจ้าเนมิราช ถ้าจะรวมเวลาแล้วก็ต้องเป็นเวลานานนับไม่ได้ หมายความว่ามากกว่าอสงไขยปี ฉะนั้นพวกอากาศัญญูเทวดาทั้งหลายจึงมีกำหนดอายุไม่แน่นอน เพราะพวกอากาศัญญูเทวดาเหล่านี้ ก็เป็นเทวดาที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ ซึ่งเทวดาชั้นนี้ก็มีกำหนดอายุเพียง ๕๐๐ ปีทิพย์เท่านั้น เมื่อเทียบเวลาในมนุษย์แล้วก็ได้ ๙ ล้านปี ฉะนั้นที่กล่าวว่าพวกอากาศัญญูเทวดาที่เป็นโสดาบัน ในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้ามีชีวิตอยู่ตลอดมาจนถึงสมัยพระเจ้าเนมิราชนั้น ก็ต้องเป็นเวลากว่าอสงไขยปี ซึ่งมากกว่าเวลาที่ด้กำหนดไว้ในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ หรือถ้าจะกล่าวว่าเทวดาพวกนี้ตายแล้วเกิดใหม่อีกในภูมิเก่านั้นแล้วก็เป็นไปไม่ได้ เพราะว่าโสดาบันเทวดานี้ ย่อมไม่เกิดมากกว่า ๗ ชาติในกามภูมิโดยแน่นอน ถ้าหากว่าตายแล้วเกิดอีกๆ ซ้ำอยู่ในภูมิของตนนั้นให้ได้ครบเวลาที่ถึงสมัยพระเจ้าเนมิราชนั้น เทวดาเหล่านี้จะต้องตายแล้วเกิดซ้ำอยู่หลายสิบชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงแสดงให้เห็นว่า พวกอากาศัญญูเทวดาเหล่านี้จึงมีอายุกำหนดโดยแน่นอนลงไม่ได้ แล้วแต่กรรมของตน

พวกเวมานิกเปรตที่เป็นพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ก็มีอายุกำหนดได้ไม่แน่นอนเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อรวมพวกที่มีอายุกำหนดได้ไม่แน่นอนแล้ว มี ๖ พวกคือ

๑. พวกอบายสัตว์
๒. พวกมนุษย์ในชมพูทวีป
๓. พวกวินิปาติกอสุราเทวดา
๔. พวกภูมิภพภูตเทวดาที่อาศัยพื้นแผ่นดิน และต้นไม้อยู่

๕. พวกอากาศัญญูเทวดา

๖. พวกเวมานิกเปรตเทวดา

อธิบายในบาลีข้อที่ ๘ ที่ว่าการนับประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา นับได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ เมื่อเทียบกับอายุของมนุษย์แล้วได้ ๙ ล้านปีนั้น

อธิบายว่า เทวดาที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกานี้มีหลายพวกด้วยกัน สำหรับพวกที่นับประมาณอายุได้แน่นอน คือพวกจาตุมหาราชิกาเทวดา ที่นอกจากพวก วินิปาติกอสสุราเทวดา ภูมมัญญูเทวดา รุกขัญญูเทวดา อากาศัญญูเทวดา และเวมานิกเปรตเท่านั้น

การนับด้วยปีทิพย์ของเทวดา กับปีของมนุษย์นั้นต่างกันดังนี้ คือจำนวน ๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา รวมเรียก ๑ วันนั้นเอง ๓๐ วันของเทวดาเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนเป็น ๑ ปีทิพย์ ฉะนั้นใน ๑ ปีของเทวดาชั้นนี้ เมื่อคิดเป็นจำนวนปีในมนุษย์จะต้องได้ ๑ หminen ๔ พันปี และประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกานี้ มีจำนวน ๕๐๐ ปีทิพย์ เมื่อเทียบกับปีในมนุษย์จึงได้ ๙ ล้านปี คือเอา ๑ หminen ๔ พันปี คูณ ด้วย ๕๐๐ ปีทิพย์ เท่ากับ ๙ ล้านปี ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในคัมภีร์นามจารทีปกะว่า

ยานิ ปญญาส วสฺสานิ มนุสฺसानํ ทิโน ตหิ

ติสฺสสตติทิว มาโส มาสา ทฺวาทส สํวจฺจรํ

เตน สํวจฺจเรนายุ ทิพฺพํ ปญฺจสตํ มตํ.

แปลความว่า บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบว่ ๕๐ ปี ของมนุษย์ในจาตุมหาราชิกาภูมิเป็นวันหนึ่ง กลางคืนและกลางวัน ๓๐ วัน เป็นเดือนหนึ่ง ๑๒ เดือนเป็นปีหนึ่ง อายุของจาตุมหาราชิกาเทวดามี ๕๐๐ ปีนับด้วยปีทิพย์

ตามที่กล่าวแล้วว่า วันหนึ่งกับคืนหนึ่งในเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกานี้ เทียบเท่าเวลาของมนุษย์ย่อมได้ ๕๐ ปี วันหนึ่งกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนี้ ก็มี ๒๔ ชั่วโมงเหมือนกัน ฉะนั้น เวลา ๑ ชั่วโมงในจาตุมหาราชิกานี้ จะเป็นเวลาในเมืองมนุษย์ ๒ ปี ๑ เดือน

อธิบายในบาลีข้อที่ ๙ ประมาณอายุของเทวดาในชั้นดาวดึงส์สา มีกำหนดได้ ๑ พันปีทิพย์ ถ้าจะคิดเป็นเวลาในชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วจะนานกว่า ๔ เท่า คือ ประมาณอายุในชั้นจาตุมหาราชิกามีกำหนดได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ ในดาวดึงส์สา มีเวลานานมากกว่า ๔ เท่า ฉะนั้น ๑ พันปีทิพย์ของชั้นดาวดึงส์สา เมื่อคิดเป็นปีของชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วจะได้ ๒ พันปีทิพย์ คือเอา ๕๐๐ ปีทิพย์ที่เป็นอายุของจาตุมหาราชิกาตั้งคูณด้วย ๔ เท่ากับ ๒ พันปีทิพย์

ถ้าจะคิดเป็นปีของมนุษย์แล้ว ๑ พันปีทิพย์ของชั้นดาวดึงส์สา จะเท่ากับ ๓๖ ล้านปี คือเอา ๙ ล้านปีที่เทียบได้จาก ๕๐๐ ปีทิพย์ของชั้นจาตุมหาราชิกานั้นตั้งคูณด้วย ๔ เท่ากับ ๓๖ ล้านปี

อธิบายว่า เวลาในชั้นดาวดึงส์สา นี้ ยาวมากกว่าเวลาในชั้นจาตุมหาราชิกานับได้ ๒ เท่า คือ ๒๔ ชั่วโมงในชั้นดาวดึงส์สา จะต้องเป็น ๔๘ ชั่วโมงในชั้นจาตุมหาราชิกาอย่างหนึ่ง และอายุขัยของเทวดาในชั้นดาวดึงส์สาก็มีอายุยืนมากกว่าเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกา นับได้ ๒ เท่าอย่างหนึ่ง ฉะนั้น เมื่อคิดรวมทั้งอายุและทั้งเวลาแล้วก็นับได้เป็น ๔ เท่าของจำนวนเวลาในจาตุมหาราชิกาภูมิ หมายความว่าจาตุมหาราชิกาเทวดาเมื่อมีอายุถึง ๕๐๐ ปีทิพย์ ตายลงแล้วเกิดเป็นเทวดาในชั้นนี้ใหม่อีก อยู่จนถึงกำหนดอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ ตายแล้วเกิดใหม่อีก ตายแล้วเกิดใหม่ๆ อย่างนี้ ๔ ครั้ง จึงจะเท่าอายุของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์สา ๑ องค์ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ใน คัมภีร์นามจารทีปกะว่า

ตโต อุปริ เทวานิ ทิคุณา อายุทิมตา

ทิวาสสสส คณน อายุ จตุคุณํ ภเว.

แปลความว่า ความมีอายุยืนของเทวดาชั้นเบื้องบนนั้น มีมากกว่าเทวดาชั้นเบื้องต่ำ ๒ เท่า เป็นลำดับๆ ไป ที่ว่าประมาณอายุของเทวดาเบื้องบน มี ๔ เท่าของเทวดาชั้นเบื้องต่ำนั้น เป็นการนับโดยวัน และปี ที่เป็นไปอยู่ในเทวดาชั้นเบื้องต่ำๆ

ประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา กำหนดได้ ๒ พันปี ถ้าจะนับด้วยปีของเทวดาชั้นดาวดึงสาแล้วจะได้ ๔ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วจะต้องได้ ๘ พันปี

ประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิตามีกำหนดได้ ๔ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นยามาจะได้ ๘ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดาวดึงสา จะได้ ๑ หมื่น ๖ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกา จะได้ ๓ หมื่น ๒ พันปี

ประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี มีกำหนดได้ ๘ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดุสิตา จะได้ ๑ หมื่น ๖ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นยามาจะได้ ๓ หมื่น ๒ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดาวดึงสา จะได้ ๖ หมื่น ๔ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกาจะได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๘ พันปี

ประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีกำหนดได้ ๑ หมื่น ๖ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นนิมมานรดี จะได้ ๓ หมื่น ๒ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดุสิตาจะได้ ๖ หมื่น ๔ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นยามา จะได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๘ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดาวดึงสา จะได้ ๒ แสน ๕ หมื่น ๖ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกา จะได้ ๕ แสน ๑ หมื่น ๒ พันปีดังนี้

ตามที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะนี้ว่า “**ตโต จตุคฺคณั ดาวตีสานั**” เป็นต้น ซึ่งแปลว่า ประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงสาเป็นต้น มีมากกว่าอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ๔ เท่า เป็นต้นนั้น ท่านมุ่งหมายเอาว่า เวลา ๒ เท่า และอายุมากกว่า ๒ เท่า จึงไปตามลำดับชั้น ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง ดังที่ท่านได้แสดงไว้ในปกรณ์ปรมัตถวินิจัยว่า

อายุปปมาณมิจฺเจว

เทวานมฺปรูปริ

ทวิภฺชตฺถุ ทิคุณั กตฺวา

จตุพฺภาคมฺหาทญฺเฐ °

แปลความว่า ประมาณอายุของเทวดาทั้งหลาย ที่กล่าวว่ามี ๔ เท่า นั่นคือเอา ๒ เท่าคูณด้วย ๒ ไปตามลำดับชั้นของเทวดาเป็น

° ปรมตถ. หน้า ๒๐ คาทาที่ ๒๑๕

ลำดับๆ ไปตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๐ ในบาลีข้อนี้ เป็นการแสดงประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ซึ่งเป็นเทวดาชั้นสุดท้าย เปรียบเทียบกับปีของมนุษย์นั่นเอง

อนึ่ง พระอนุรุทธาจารย์ แสดงประมาณอายุของเทวดาเปรียบเทียบกับปีของมนุษย์นั้น ท่านแสดงเฉพาะเทวดาชั้นแรก คือ จาตุมหาราชิกาเทวดากับเทวดาชั้นสุด คือ ปรนิมมิตวสวัตตีเทวดาเท่านั้น ส่วนพวกเทวดาที่อยู่ชั้นกลางๆ ๔ ชั้นนั้นไม่ได้แสดงการเปรียบเทียบไว้ การแสดงโดยนัยนี้ชื่อว่า มัชฌมเปยยาลทิปกนัย ทั้งนี้เพราะนักศึกษาทั้งหลายเมื่อได้ทราบเนื้อความในประโยคเบื้องต้น (อาทิ) และในประโยคเบื้องปลาย (ปริโยสานะ) แล้วก็พึงทราบเนื้อความในประโยคท่ามกลาง (มัชฌะ) ได้ด้วยตนเอง

ถ้าจะแสดงโดยบริบูรณ์แห่ง อาทิ มัชฌะ ปริโยสานะ แล้วจะมีดังนี้ คือ

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นจาตุมหาราชิกา มีกำหนด ๕ ร้อยปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นดาวดึงส์ มีกำหนด ๑ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๓ โกฎิ ๖ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นยามา มีกำหนด ๒ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๑๔ โกฎิ ๔ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นดุสิตา มีกำหนด ๔ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๕๗ โกฎิ ๖ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นนิมมานรดี มีกำหนด ๘ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๒๓๐ โกฎิ ๔ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีกำหนด ๑ หมื่น ๖ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙๒๑ โกฎิ ๖ ล้านปี

รูปปฏิสนธิ ๖

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๑ - ๑๒ - ๑๓ - ๑๔ อธิบายว่า ปฐมฌานวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิตของปฐมฌานพรหมทั้ง ๓

ทุติยฌานวิปากจิต และตติยฌานวิปากจิต ทั้ง ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิตและจุติจิต ของทุติยฌานพรหมทั้ง ๓ ตามสมควร

จตุตถฌานวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิตและจุติจิตของตติยฌานพรหมทั้ง ๓

ปัญจฌานวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิตของจตุตถฌานพรหมทั้ง ๖ (เวณอสังญะสัตตพรหม)

ในที่นี้สำหรับปฐมฌานวิปากจิต เป็นปฏิสนธิจิต และจุติจิตของปฐมฌานพรหมนั้นไม่มีข้อสงสัย เพราะฌานจิตกับภูมิที่เกิดของพรหมนั้นตรงกัน คือเป็นชั้นปฐมด้วยกัน แต่ส่วนทุติยฌานวิปากกับตติยฌานวิปาก ทั้ง ๒ นี้เป็นปฏิสนธิจิตของทุติยฌานพรหมพวกเดียว จตุตถฌานวิปากเป็นปฏิสนธิจิต ของตติยฌานพรหมและปัญจฌานวิปากเป็นปฏิสนธิจิต ของจตุตถฌานพรหมนั้น เป็นเพราะเหตุไร?

ข้อนี้อธิบายว่า พระอนุรุธอาจารย์แสดงรูปาวจรฌานนั้น แสดงโดยปัญจกนัยที่เกิดขึ้นในมันทบุคคล ถ้าจะแสดงโดยจตุกกนัยที่เกิดขึ้นในติกขบุคคลแล้วรูปาวจรวิปากจิตก็มี ๔ เท่ากับภูมิที่มีอยู่ ๔ ชั้น เช่นเดียวกัน

หมายความว่า ปฐมฌานลาภีที่เป็นติกขบุคคลนั้น เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๕ แล้ว ย่อมเห็นโทษของวิตกที่มีลักษณะหยาบ และโทษของวิจารที่มีลักษณะละเอียดกว่าวิตกพร้อมกันในคราวเดียว ฉะนั้น เมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๒ เป็นทุติยฌานลาภีบุคคลนั้น ก็ย่อมก้าวล่วงวิตกและวิจารทั้ง ๒ นี้ได้ในคราวเดียวกัน เมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๓ เป็นตติยฌานลาภีบุคคล ก็ย่อมก้าวล่วงปีติเสียได้ และเมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๔ เป็นจตุตถฌานลาภีบุคคล ก็ย่อมก้าวล่วงสุขได้อีกคงเหลือแต่อุเบกขากับเอกัคคตาทั้ง ๒ นี้เท่านั้น เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จรูปฌานหมดแล้ว

ส่วนปฐมฌานลาภีที่เป็นมณฑบุคคล เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๕ นั้น ย่อมไม่สามารถเห็นโทษของวิตกและวิจารณ์พร้อมกันได้ จะต้องเห็นโทษของวิตกอย่างเดียว เสียก่อนแล้วปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๒ เป็นทุติยฌานลาภี ก็ก้าวล่วงได้แต่เพียง วิตกอย่างเดียวและถ้าทุติยฌานลาภีบุคคลนี้ตายลง ก็ไปเกิดในทุติยฌานภูมิ ด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นทุติยฌานวิบาก ถ้าทุติยฌานลาภีบุคคลนั้นยังไม่ตาย เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๔ ย่อมเห็นโทษของวิจารณ์และเมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๓ เป็นตติยฌานลาภีบุคคลแล้วก็ย่อมก้าวล่วงวิจารณ์เสียได้ ถ้าตติยฌานลาภีผู้นี้ตายลง ก็ไปเกิดในทุติยฌานภูมิ ด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นตติยฌานวิบากเช่นเดียวกัน เพราะทุติยฌานกุศลกับตติยฌานกุศลของมณฑบุคคลนี้ แม้ว่าตติยฌานกุศลจะเป็นฌานที่สูงกว่า ทุติยฌานก็จริง แต่เมื่อว่าโดยอำนาจที่จะนำไปเกิดในรูปภูมิแล้ว อำนาจของตติยฌานกุศลนี้ ก็ยังไม่มีอำนาจพอที่จะนำไปเกิดในตติยฌานภูมิได้ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า ตติยฌานที่ก้าวล่วงวิจารณ์ได้นี้ ไม่มีอะไรเป็นพิเศษกว่าทุติยฌาน ที่ก้าวล่วงวิตกได้ อย่างเดียวแต่ที่แยกฌานออกไปว่าฌานที่ก้าวล่วงวิตกอย่างเดียว ชื่อว่า ทุติยฌาน และฌานที่ก้าวล่วงวิจารณ์อย่างเดียว ชื่อว่าตติยฌานนั้นก็แยกออกไปตามชนิดของ บุคคล คือ มณฑบุคคลนั่นเอง

ถ้าตติยฌานลาภีที่เป็นมณฑบุคคลนี้ยังไม่ตาย เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๓ ก็ ย่อมเห็นโทษของปิตติอีก เมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๔ เป็นจตุตถฌานลาภีบุคคล แล้วก็ย่อมก้าวล่วงปิตติได้อีก และถ้าจตุตถฌานลาภีผู้นี้ตายลง ก็ไปเกิดในตติยฌาน ภูมิด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นจตุตถฌานวิบาก

ถ้าจตุตถฌานลาภีบุคคลนี้ยังไม่ตาย เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๒ ก็เห็นโทษของ สุขเวทนา และเมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๕ เป็นปัญจฌานลาภีบุคคลแล้วก็ ย่อมก้าวล่วงสุขได้อีก คงเหลือแต่อุเบกขาเวทนามกับเอกัคคตา และถ้าปัญจฌาน ลาภีผู้เป็นมณฑบุคคลนี้ตายลง ก็ไปบังเกิดในจตุตถฌานภูมิ ด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็น ปัญจฌานวิบากดังนี้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๕-๑๖ สำหรับอัสถุญสัตตพรหมนั้น นามธรรม คือจิต เจตสิกไม่มี มีแต่ รูปธรรม อย่างเดียว ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของปัญจฌานที่เกี่ยวข้อง ด้วยสัญญาวิราคาวาณา

หมายความว่า ผู้ที่ได้รูปปัญจมนานที่สำเร็จมาจากอำนาจของสัญญาวิราค
ภวานานั้น เมื่อเวลาตายลงแล้วไปเกิดในอสังขสัจจภูมิ โดยมีปฏิสนธิด้วยชีวิตนวก
กลาปอย่างเดียว ไม่มีกัมมชรูปอื่นๆ เกิด ต่อจากปฏิสนธิขณะไปเป็นปวัตติกาลจนถึง
จุติกาลนั้น ก็มีแต่ชีวิตนวกกลาปและอุตฺตชรูปทั้ง ๒ นี้เท่านั้น จิตตชรูปที่เกิดจากจิต
เจตสิกและกัมมชรูปอื่นๆ ที่นอกจากชีวิตนวกกลาปนั้นไม่มีเลย สำหรับอาหารชรูปที่
เกิดจากภพพิการอาหารนั้นไม่มีอยู่แล้วในพวกรูปพรหมทั้งหลาย

พวกอสังขสัจจพรหมที่อยู่ในอสังขสัจจภูมินี้ มีกิริยาอาการอยู่ในอิริยาบถ
๓ อย่าง คืออยู่ในอิริยาบถนั่งพวกหนึ่ง อยู่ในอิริยาบถนอนพวกหนึ่ง อยู่ในอิริยาบถ
ยืนพวกหนึ่ง ทั้ง ๓ พวกนี้ พวกไหนอยู่ในอิริยาบถเช่นใดก็เป็นอยู่เช่นนั้นตลอดไป
จนครบอายุขัยคือห้าร้อยมหากัป ที่เป็นเช่นนั้นก็แล้วแต่ว่า ผู้นั้นเวลาตายจากกามสัคค
ภูมิทั้ง ๓ นั้น ตายในท่าไหน ถ้านั่งตาย เมื่อเกิดเป็นอสังขสัจจพรหมก็ไปปรากฏอยู่ใน
ในท่านั่งเมื่อนอนตายก็ไปปรากฏอยู่ในท่านอน เมื่อยืนตายก็ไปปรากฏอยู่ในท่านยืนเช่นนี้
พวกอสังขสัจจพรหมนี้มีรูปร่างผิวพรรณคล้ายกับพระพุทธรูปทองคำ และในขณะที่
ตายจากอสังขสัจจภูมินี้ ชีวิตนวกกลาป และอุตฺตชรูปก็ดับลงไม่เกิดต่อไป

ธรรมดาพวกมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน เวลาตายแล้ว แม้ว่ากัมมชรูป จิตตชรูป
อาหารชรูป ดับลงไม่มีเหลือแล้วก็ตาม แต่อุตฺตชรูปก็ยังคงเหลืออยู่ ดังที่เราเห็นเป็น
ซากศพนั่นเอง แต่สำหรับพวกเทวดา พรหม สัตว์นรก เปเรต อสุรกาย (เว้นเทวดา
ยักษ์ เปเรต ยักษ์ที่เป็นพวกคัพภเสยยกะและสังเสทชะกำเนิด) เหล่านี้เมื่อเวลาตาย
รูปทั้งหมดก็ย่อมดับโดยไม่มีเหลือปรากฏอยู่เลย ดุจแสงไฟที่ดับวูบลงจะนั้น หมาย
ความว่าโอปปาติกปฏิสนธิบุคคลนั้นเวลาตายก็เหมือนกับว่าหายวับไป ไม่ปรากฏมี
อะไรเหลืออยู่เลย ส่วนคัพภเสยยกปฏิสนธิบุคคล กับสังเสทชปฏิสนธิบุคคลนั้นเวลา
ตายแล้วมีร่างกายคือซากศพปรากฏเหลืออยู่ได้ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเหตุว่า กัมมชรูป
ที่เกิดอยู่ในโอปปาติกบุคคลนั้น เกิดได้มากกว่ารูปอื่นๆ ในขณะที่ปฏิสนธินั้นเอง กัมมช
รูปเกิดได้เต็มที่อยู่แล้วทั่วร่าง ปรากฏเป็นรูปร่างใหญ่โตขึ้นทีเดียว ฉะนั้นร่างกาย
ของมนุษย์จำพวกนี้จึงมีความเบาเป็นพิเศษ ส่วนจิตตชรูป อุตฺตชรูป และอาหารชรูป
ที่เกิดภายหลังในปวัตติกาลนั้น ย่อมมีโอกาสเกิดได้น้อย การเกิดขึ้นและตั้งอยู่ของรูป

เหล่านี้ก็ต้องอาศัยกัมมชรูปเป็นที่ตั้งเป็นพิเศษ ฉะนั้นเมื่อเวลาที่บุคคลจำพวกนี้ตาย และกัมมชรูปดับลงแล้วนั้น รูปที่เหลือจึงดับลงตามติดๆ กันไป ประมาณเวลาชั่วตีดนิ้วมือเท่านั้น โดยไม่มีเหลืออยู่เลย

ส่วนเทวดายักษ์ เปรตยักษ์ ที่เป็นพวกคัพภเสวยกะและสังเสทชะกำเนิดนั้น เมื่อเวลาตายร่างกายปรากฏเหลืออยู่ได้ แต่เปลี่ยนสภาพจากร่างกายเดิมกลายเป็นร่างของสัตว์อื่นๆ ไป เช่นกลายเป็นร่างของ ตั๊กแก จิ้งจก งู นก เหล่านี้เป็นต้น

คำอธิบายดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มีหลักฐานอยู่ในลักกัปปญหสูตรในสุดตันตมหาวรรคอรธกถา ปติปฐิกาวัตถุในธัมมบทอรธกถา วิภาวณีฎีกา ปรมัตถทีปนีมหาฎีกา และมิลินทปัญหา

พวกอสังขญาลัตตพรหมที่กล่าวแล้วนั้น ก็เข้าอยู่ในพวกโอปปาติกปฏิสนธิ ฉะนั้นในขณะที่ตายนั่นตายด้วยรูปอย่างเดียว โดยไม่มีเหลือปรากฏอยู่เช่นเดียวกัน และก็ต้องลงมาเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิใดภูมิหนึ่ง เป็นทวิเหตุกะหรือติเหตุกบุคคล แล้วแต่กรรมของตนๆ

การปฏิสนธิของพวกอสังขญาลัตตพรหมนี้ ได้ชื่อว่าเป็นสุคติอเหตุกปฏิสนธินั้นก็เพราะว่าภูมิที่เป็นที่เกิดของพวกอสังขญาลัตตพรหมนี้เป็นสุคติภูมิ คือเป็นภูมิที่ดีแต่หากว่าปฏิสนธินั้น เป็นรูปอย่างเดียว ไม่ประกอบด้วยเหตุ ชื่อว่า อเหตุกะ ฉะนั้นเมื่อรวมแล้ว ปฏิสนธินี้จึงเรียกว่า สุคติอเหตุกปฏิสนธิ สำหรับบุคคลเรียกว่า สุคติอเหตุกบุคคล แต่ต่างกับพวกกามสุคติอเหตุกบุคคล

เมื่อรวมปฏิสนธิของรูปาวจรพรหมทั้งหมดแล้ว มี ๖ คือ นามปฏิสนธิ ๕ รูปปฏิสนธิ ๑ ดังนี้

อายุโดยประมาณของรูปบุคคลทั้ง ๑๖

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๗ - ๒๑ ในชั้นปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ ทุกๆ ครั้งที่โลกถูกทำลายลงนั้น ปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ย่อมถูกทำลายลงด้วยเสมอไป ฉะนั้นพรหมที่อยู่ในปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ พวก จึงไม่มีโอกาสอยู่ได้ตลอดมหากัป ด้วยเหตุนี้ คำว่ากัปที่แสดงไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะ บาลีข้อ ๑๒ จึงหมายเอาวิภูฏฐายีอสงไขยกัป ที่เป็น

ส่วนหนึ่งในจำนวน ๔ ส่วนของมหากัป ฉะนั้นคำว่า กบปสฺส ตติโย ภาคो ก็ได้แก่ ส่วนหนึ่งในจำนวน ๓ ส่วนของวิวัฏฐายีสงไขยกัป อุตฺตมกบปโ ได้แก่ ครึ่งหนึ่งของวิวัฏฐายีสงไขยกัป เอโก กบปโ ได้แก่ วิวัฏฐายีสงไขยกัปหนึ่ง

ส่วนกัปที่เป็นอายุขัยของทุติยฉานพรหมขึ้นไป จนถึงอกนิฐพรหมนั้นหมายเอามหากัปทั้งหมด

การถูกทำลายของทุติยฉานภูมิและตติยฉานภูมิทั้ง ๒ นี้ ไม่ได้ถูกทำลายทุกๆ ครั้งไป คือทุติยฉานภูมิ ๓ ถูกทำลาย ๔ มหากัปต่อ ๑ ครั้ง ตติยฉานภูมิ ๓ ถูกทำลาย ๖๔ มหากัปต่อ ๑ ครั้ง

การกำหนดอายุขัยของพวกอรุปาวจรพรหมที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้นนั้น เป็นการกำหนดอายุขัยไว้โดยส่วนมากที่สุดเท่านั้น มิใช่ว่าจะต้องอยู่จนครบอายุขัยที่กำหนดไว้ก็หาไม่ได้ เพราะการตายของพวกอรุปาวจรพรหมเหล่านี้ เป็นการตายชนิดกัมมัชฌมรณะ ก็มีอุปปัจเจกมรณะก็มี เช่นปฐมฉานพรหม ทุติยฉานพรหม และตติยฉานพรหม บางพวกที่ไปเกิดอยู่ในภูมินั้นๆ ในเวลาที่โลกใกล้จะทำลายอยู่แล้ว อายุของพรหมเหล่านั้น แม้ว่าจะมีกำหนดไว้ตามที่ได้กล่าวมาแล้วก็ตาม ก็ย่อมอยู่ไม่ครบจำนวนตามที่ได้กำหนดไว้นั้น หมายความว่า จะต้องตายก่อนที่โลกจะถูกทำลายด้วย ไฟก็ดี น้ำก็ดี ลมก็ดี ตามสมควรแห่งภูมินั้นๆ

พรหมบางพวกที่ไปเกิดในรูปภูมิทั้ง ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ต้นวิวัฏฐายีสงไขยกัปแล้ว แต่กรรมของตนๆ ถ้าหมดกรรมเมื่อไรแม้ว่าจะยังไม่ถึงกำหนดอายุขัย ก็ต้องตายจากภูมิที่ตนอยู่ก่อนเช่นเดียวกัน

อนึ่ง การกำหนดอายุขัยของพวกอภิสสรพรหม ที่อยู่ในทุติยฉานภูมิชั้นที่ ๓ ว่ามี ๔ มหากัป อายุขัยของสุภกิณพรหมที่อยู่ในตติยฉานภูมิชั้นที่ ๓ ว่ามี ๖๔ มหากัปนั้น สำหรับพวกพรหมที่อยู่ในชั้นเหล่านั้น ไม่มีพรหมองค์ใดอยู่ได้ตลอดเวลาที่กำหนดโดยครบถ้วนเลย เพราะว่าชั้นอภิสสรภูมินี้ เมื่อเวลาที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ ก็ถูกทำลายไปด้วย และชั้นสุภกิณภูมิก็เช่นเดียวกัน คือเมื่อโลกถูกทำลายด้วยลม ก็ต้องถูกทำลายไปด้วย ฉะนั้น พรหม ๒ พวกนี้จึงมีอายุขัยไม่เต็มตามที่กำหนดไว้ เพราะคำวามหากัปหนึ่งๆ นั้นจะต้องมีสงไขยกัป ๔ สงไขยกัป ในจำนวน ๔

อสงไขยกัปนี้ สังวัฏฏกัปเป็นเวลาในโลกกำลังถูกทำลายอยู่เป็นเวลานาน ๖๔ อันตรกัปสังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป เป็นเวลาที่โลกถูกทำลายเสร็จแล้วว่างอยู่เป็นเวลานาน ๖๔ อันตรกัปวิวัฏฏอสงไขยกัป เป็นเวลาที่โลกเริ่มสร้างขึ้นใหม่นาน ๖๔ อันตรกัปวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปเป็นเวลาในโลกสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว และในเวลาปัจจุบันก็อยู่ในวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปนั่นเอง เป็นเวลานาน ๖๔ อันตรกัปเช่นเดียวกัน

ธรรมดาว่า อาภัสสรภูมิ และสุภกิณห์ภูมิ ทั้ง ๒ ภูมินี้แม้เมื่อเวลาที่ถูกทำลาย จะถูกทำลายที่หลังภูมิอื่นๆ และเมื่อเวลาดังขึ้น ก็ตั้งขึ้นก่อนภูมิอื่นๆ ก็จริง แต่ว่าเมื่อถึงสมัยที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำและด้วยลมนั้น ภูมิทั้ง ๒ นี้ไม่ได้ตั้งอยู่จนครบ ๔ อสงไขยกัปโดยบริบูรณ์ ตั้งอยู่ได้ครบบริบูรณ์เพียง ๒ อสงไขยกัป คือ ในวิวัฏฏอสงไขยกัป กับวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปเท่านั้น ส่วนในสังวัฏฏอสงไขยกัป ไม่ได้ตั้งอยู่จนครบ ๖๔ อันตรกัป เพราะได้ถูกทำลายเสียในตอนปลาย สำหรับในสังวัฏฏฐายีอสงไขยกัปนั้น ภูมิทั้ง ๒ นี้ถูกทำลายลงแล้วโดยสิ้นเชิง ไม่มีอะไรปรากฏอยู่เลย ฉะนั้นในการที่กำหนดประมาณอายุไว้ว่า ๘ มหากัป และ ๖๔ มหากัป นั้นความจริงไม่ได้ตั้งอยู่ครบดังที่ได้อธิบายมาแล้ว แต่ด้วยเหตุที่ว่าการณ์นับจำนวนเวลาที่แสดงในพระไตรปิฎกนี้ ถือเอาว่าหย่อนไปเล็กน้อยหรือเกินไปบ้างเช่นนี้ ไม่นับเอาเข้าไปในจำนวนใหญ่ ให้ถือเอาเป็นจำนวนที่ครบถ้วนเสีย ฉะนั้น อรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า “อปฺปกํ อุณฺณ อธิกํ วา น คณฺหฺนํ คํ โหติ”^๑ แปลความว่าจำนวนที่หย่อนไปนิดหน่อย หรือเกินไปนิดหน่อยนั้นไม่ควรนับ

หมายเหตุ การแสดงเกี่ยวกับและการทำลายโลก สร้างโลก ได้แสดงมาแล้ว ในภูมิจุตุกะ ส่วนการแสดงด้วยกรรม จะได้แสดงในปรมัตถโชติกะเล่มต่อไป

อรุณปฏิสนธิ ๔ อย่าง

อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๒ - ๒๓

आकासान्णुजायतनविपाकजित ॑ द्रव्यं เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุตติจิตของ
आकासान्णुजायतनพรหมทั้งหลาย

^๑ ขุ.เถร.อ. ๒/๕๗๙

วิญญานัญญาตณวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุตติจิตของวิญญานัญญาตณพรหมทั้งหลาย

อาภิณัญญาตณวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุตติจิตของอาภิณัญญาตณพรหมทั้งหลาย

เนวสัณญานาสัณญายตณวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุตติจิตของเนวสัณญานาสัณญายตณพรหมทั้งหลาย

ปฏิสนธิจิตทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า **อรูปาวจรปฏิสนธิ**

เมื่อรวมปฏิสนธิทั้งหมดแล้วมี ๒๐ คือ กามาวจรปฏิสนธิ ๑๐ รูปาวจรปฏิสนธิ ๖ อรูปาวจรปฏิสนธิ ๔

คำว่า อารูป นั่นได้แก่จิต และบุคคลที่เกิดอยู่ในอรูปรูปร่างอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๒ ก็ได้ ดังมีวจนัตถะว่า **อรูเป ภว อารูป** “ธรรมใดเกิดอยู่ในอรูปรูปร่างนั้นชื่อว่า อารูปะ” ส่วนคำว่า อรูป ได้แก่ อรูปภูมิเท่านั้น ฉะนั้นในอภิธัมมัตถสังคหะ ที่ว่า ปจมารูปปาติภูมิสุ ให้เปลี่ยนเป็น ปจมารูปาติภูมิสุ ประมาณอายุของอรูปพรหมทั้งหลายนั้น ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ

ความลำบากที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร

ที่มายุกาปิ พุรهماโน อธิมมนโต ชุตินธรา

ปตุนติ ยถากมมํ เต จวนติ อปรปรํ.

แม้พรหมทั้งหลายที่มีอิทธิฤทธิ์มาก มีรัศมีรุ่งเรือง มีอายุยืน เหล่านี้ก็ต้องค่อยๆ ก้าวไปสู่ความตายทั้งสิ้น พรหมทั้งหลายที่ตายจากพรหมโลก เหล่านี้ก็ต้องตกอยู่ในความเวียนว่ายตายเกิดไปตามยถากรรมของตน (ในระหว่างที่ยังไม่เข้าถึงพระนิพพาน)

อธิบายว่า อายุขัยของพวกพรหมทั้งหลายนั้น อย่างน้อยที่สุดก็มีอายุยืนถึง ๑ ใน ๓ ของวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป เท่ากับ ๒๑ อันตรกัปเศษ อย่างมากที่สุด ๔ หมื่น ๔ พันมหากัป เมื่ออยู่จนครบกำหนดเวลาแล้ว ก็ต้องตายจากพรหม และถ้ายังไม่เป็น

อริยบุคคล ก็ไม่มีวันที่จะพ้นจากความลำบากไปได้ กล่าวคือ เมื่อสิ้นบุญจากพรหมแล้ว ในอนาคตนับตั้งแต่ชาติที่ ๓ ขึ้นไป อาจต้องไปเสวยทุกข์ในอบายภูมิทั้ง ๔ ก็เป็นได้นี้ แสดงให้เห็นว่า อิทธิฤทธิ์ต่างๆ หรือรัศมีที่รุ่งเรือง หรือการมีอายุยืน เหล่านี้ไม่อาจช่วยให้พ้นจากอบายทุกข์ได้เลย สิ่งที่จะช่วยได้นั้นก็คือ การพ้นจากความเป็นปุถุชน เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลเท่านั้น ฉะนั้นผู้ที่ยังต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์นั้น แม้ว่าจะอยู่ในชั้นสูงเท่าไรๆ ก็ตาม ก็ยังไม่พ้นจากชั้นต่ำไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เรา ท่านทั้งหลายควรจะต้องรีบแสวงหาธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความเป็นอริยบุคคลเสียให้ได้ ธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความเป็นอริยะ หรือที่เรียกว่า ทรัพย์ ๗ ประการของ สัปบุรุษทั้งหลายนั้นก็ ได้แก่

อริยทรัพย์ ๗

๑. สทฺธธาณํ ทรัพย์ คือ ความเลื่อมใส เชื่อในอนันตคุณ ๕ เชื่อกกรรม เชื่อผลของกรรม โลกนี้ โลกหน้า
๒. สิลฺลณํ ทรัพย์ คือ การตั้งอยู่ในศีลธรรม
๓. สุตฺถณํ ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้ได้เล่าเรียนในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๔. จาคณํ ทรัพย์ คือ การบริจาควัตถุสิ่งของให้เป็นทานแก่ผู้อื่น
๕. ปญฺญาณํ ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้รู้ในสภาวะธรรมรูปนาม
๖. หิริณํ ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้รู้ละอายต่อทุจริต
๗. โอตฺตปฺปณํ ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้กลัวต่อทุจริต

อธิบายคาถาสังคหะ

ปฏิสนฺธิ ภาวญฺคณจ

ตถา จวนมานสํ

เอกเมว ตเถวาก

วิสยญฺเจกชาตยิ.

อธิบายว่า ในบรรดาจิตที่เกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลาย ที่อยู่ใน ๓๐ ภูมิ มีจิตที่ไม่มี การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ตลอดภพของคนหนึ่งๆ นั้นมีอยู่ ๓ อย่างคือ ปฏิสนธิ จิต ภาวญฺคจิต จุตติจิต เช่นปฏิสนธิจิตเป็นมหาวิปากจิตดวงที่ ๑ แล้วภาวญฺคจิตที่เกิดขึ้น

ในปวัตติกาลทั้งหลาย ก็เป็นมหาวิปากจิตดวงที่ ๑ และเมื่อเวลาจุติ มหาวิปากจิตดวงที่ ๑ นั้นแหละ ก็ทำหน้าที่จุติเช่นเดียวกัน

ว่าโดยอารมณ์ ก็มีอารมณ์อย่างเดียวกัน คือ เมื่อปฏิสนธิจิตมีกรรมเป็นอารมณ์ ภาวังคจิต และจุติจิต ก็มีกรรมเป็นอารมณ์เช่นเดียวกันดังนี้

อนึ่ง คำว่า “เอก” ที่อยู่ในคาถาสังคหะนี้เป็น ตulyatvajaḥ หมายถึงแสดงเนื้อความอย่างเดียวกัน ฉะนั้นในฎีกาจารย์แก้ว่า **“ภูมิตो चाटितो सम्पद्युत्तरम्मโต संखारतो ज समानमेव”** แปลความว่า ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิตทั้ง ๓ อย่างนี้ ว่าโดยภูมิ โดยชาติ โดยสัมปद्यุตตรวม โดยสังขาร ก็เป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น เช่น

ปฏิสนธิจิต ว่าโดยภูมิเป็นกามจิต ว่าโดยชาติเป็นอพยวกตะ ว่าโดยสัมปद्यุตตรวม เป็นโสมนัสญาณสัมปยุตต์ ว่าโดยสังขารเป็นอสังขาริก แล้วภาวังคจิต และจุติจิตก็เป็นไปอย่างนี้เหมือนกันไม่มีผิดแปลก

รวมความว่า คำว่า เอกเมว นี้ หมายความว่า ชนิดเดียวกันนั่นเอง คือปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต ทั้ง ๓ นี้ เป็นจิตชนิดเดียวกัน สำหรับคนหนึ่งในภพหนึ่ง และคำว่า **“เอกวิสยญจ”** ก็หมายถึงอารมณ์เป็นอย่างเดียวกัน คือ ถ้าปฏิสนธิจิตมีอารมณ์ที่เป็นรูปารมณกรรมนิमितแล้ว ภาวังคจิตและจุติจิต ก็มีอารมณ์ที่เป็นรูปารมณกรรมนิमितเช่นเดียวกัน ถ้าปฏิสนธิจิตมีอารมณ์ที่เป็นคตินิमित คือภาพของท้องมารดา ภาวังคจิตและจุติจิต ก็มีอารมณ์เป็นคตินิमितอย่างนั้นเหมือนกัน

หมายเหตุ คำอธิบายในเรื่อง ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุติจิต ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการแสดงโดยมูลประธานัย เพราะในวิธีที่มีอาคันตุกภวังค์เกิดขึ้นก็มีและอารมณ์ของอาคันตุกภวังคจิตนี้ มีอารมณ์ไม่เหมือนกันกับอารมณ์ของปฏิสนธิจิต และจุติจิต แต่ก็เข้าไปในกรณีพิเศษบางครั้งบางคราวเท่านั้น ส่วนมูลภวังค์ซึ่งเป็นภวังค์เดิมจะต้องมีอารมณ์เป็นอย่างเดียวกันกับปฏิสนธิจิตและจุติจิตเสมอไป ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

คำอธิบายอารมณ์กับวิถิจิตโดยพิสดารนั้น พึงทราบว่ามีในปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่า วิถีสังคหะ

ปฏิสนธิจิตทุกกะ จบ

รายนามผู้ร่วมบริจาคเป็นเจ้าภาพพิมพ์

๑. คุณประหยัด - คุณสุธัญญา บุญสูง	๒๐,๐๐๐ บาท
๒. คุณแม่สอางค์ - คุณสุนิสา - คุณนวินรัตน์ - คุณวิโรจน์ และครอบครัว คุณปานทิพย์ ควรทรงธรรม	} ๑๖,๕๐๐ บาท
๓. คุณณรงค์ - คุณศุภมาส - คุณธีรรัตน์ - คุณอจลา - คุณกิติภัต - คุณใจทิพย์ สุทธิสัมพันธ์	} ๑๑,๐๐๐ บาท
๔. คุณกฤติ ปัญารชุน	๑๐,๐๐๐ บาท
๕. คุณนงนุช วงศ์ไวยวรรณ	๑๐,๐๐๐ บาท
๖. คุณรัตนพร ศิริจิตร	๑๐,๐๐๐ บาท
๗. คุณอรนุช วานิช เพื่ออุทิศให้แก่คุณพ่อเอกพจน์ คุณแม่บุญรอด วานิช	๑๐,๐๐๐ บาท
๘. คุณภัทรพร - คุณสมชัย - คุณพรทิพย์ - คุณสวรัย บุญยमानนท์ - คุณปวิณ รักวานิชพงศ์ - คุณยศขจร วีระพันธ์	} ๙,๐๐๐ บาท
๙. คุณธัญญ์ - คุณสุนีย์ สันตโยดม และครอบครัว อุทิศให้แม่เชี่ยมเอ็ง บุษราคัมตระกูล	} ๘,๒๐๐ บาท
๑๐. นักศึกษาจุฬารอบบ้าย จันทร - ศุภร์ ประจำปี ๒๕๕๖	๘,๐๐๐ บาท
๑๑. คุณธนาสินี - คุณธนาสุนันท์ - คุณปราณี - คุณวริญญา สันตโยดม	๖,๕๐๐ บาท
๑๒. พระมหาธัญญะ กิจจโร	๖,๐๐๐ บาท
๑๓. พลโท นาวิร์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน	๖,๐๐๐ บาท
๑๔. คุณแม่นพรัตน์ - คุณแม่สุนีย์ - คุณรุ่งฤดี พุนทรัพย์มณี	๕,๐๐๐ บาท
๑๕. คุณพันธ์ทิพย์ รามสูต	๕,๐๐๐ บาท
๑๖. ครอบครัวคุณไพศาล - คุณชีวจิณ ครอบครัวคุณพรทิพา ควรทรงธรรม	๕,๐๐๐ บาท
๑๗. คุณอุษณีย์ วรวงศ์วุ	๔,๕๐๐ บาท
๑๘. คุณวรชัย สื่อจันทา	๔,๔๐๐ บาท
๑๙. ด.ช.จารุกิตติ จงเจริญกิจการ	๔,๐๐๐ บาท